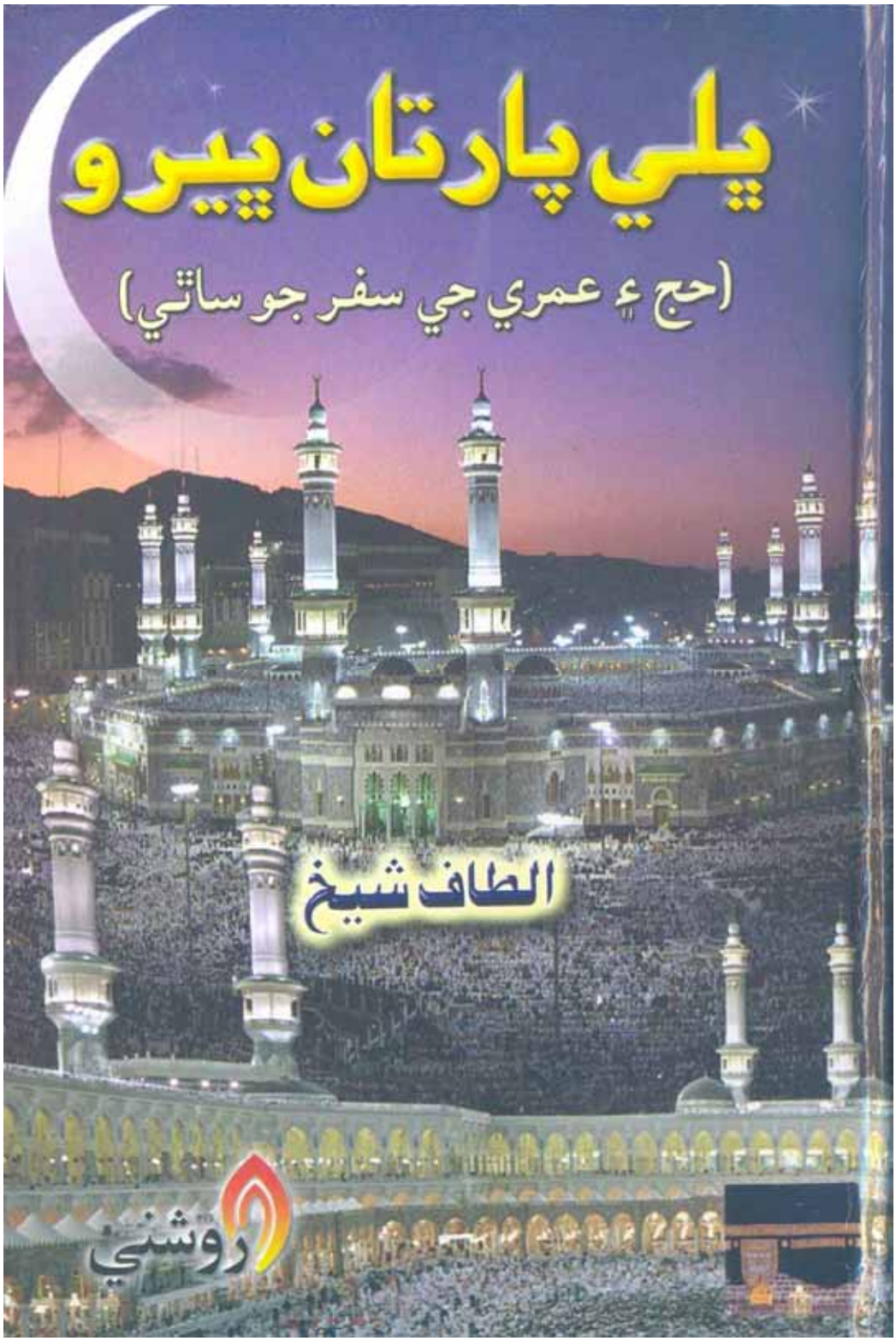

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻہ لفظ

محترم دوستو.....!

السلام عليڪم

اداري، سنڌي ادبي سنگت شاخ سکر ستيءَ طرفان اوهان جي لاءِ، جڳ مشهور شخصيت، (جنهن کي سنڌ جو سندباد جهازي چئجي تہ نهايت بهتر ٿيندو) محترم الطاف شيخ جا سفرناما ۽ ٻيا ليک پيش ڪجن ٿا.

اسان محترم الطاف شيخ صاحب جا تمام گهٽا ٻوراڻتا آهيون جن جي اجازت ۽ تعاون سان اهي ڪتاب ٻوري آئوٽ لوڪ جي ايڊيٽنگ سان (ڪتاب جي متن ۾ ڪابہ تبديلي نہ ڪئي وئي آهي، صرف ويب سائيٽ تي آڻڻ لاءِ ان جي آئوٽ لوڪ کي خوبصورت بڻايو ويو آهي) اوهان تائين پهچائي سگهيا آهيون. ان کان علاوه ڪتاب جي پبلشر وغيره جا نالا، سندن مالڪي حقن سبب نہ ڏنا ويا آهن. صرف ليکڪ جي اجازت سان سندس ليک ڏنو ويو آهي.

محترم دوستو!.. اسان اُميد ٿا ڪريون تہ اوهان پنهنجي راءِ کي پاڻ تائين محدود نہ ڪندا، چا ڪاڻ تہ اوهان جي اها راءِ ئي اسان جي ڪم جي جياپي جو ڪارڻ آ. وڌيڪ بهتري آڻڻ لاءِ ضرور راءِ ڏيندا .

سات سلامت

مهرباني

اوهان جي مشوري جو منتظر

عبداللطيف انصاري

شمس آباد سکر سنڌ

فون 0333-7146119

اي ميل:

ansariabdullateef@gmail.com

editor@sascitysukkur.com

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

فهرست

01 سامي سفر هليا

02 حج جو خيال ـ حج جي تياري

03 سفر جي تياريءَ سامان جي لسٽ

04 جدي ايئرپورٽ تي

05 احرام، حج عمرو ۽ ميقات

06 مختلف شين جي جاڻ

07 ڪعبو ـ الله جو گهر

08 مڪي شريف بابت

09 مڪي پهچي طوافءَ سعي ڪرڻ

10 مڪو شريف ۽ ڪعبة الله

11 حضرت ابراهيم عليه السلام ءَ ڪجهه ٻيا نبي

12 حج ۽ عمري لاءِ ضروري ڳالهيون

13 عمري جو طريقو

14 حج جو طريقو

15 مڪي ۾ رڌ پچاءُ ۽ ٻيون ڳالهيون

16 دعائون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

17 عربءِ شاعري
18 ڪا اونهي ڳالهه اسرار جي
19 مڪيءَ رهائش دوران
20 چند جو به اڏ ٿيڻ
21 مڪي جي زيارتن جو احوال
22 حج جا پنج ڏينهن
23 زم زم جو پاڻي
24 مديني روانو ٿيڻ
25 مديني ۾ رهائش
26 مسجد قباءِ مسجد نبوي
27 مدينہ منوره جون ڪجهه زيارتون
28 هڪ ڳائيڊ سان مديني جي زيارت
29 حضرت سلمان فارسي رضي الله عنه
30 ڪجهه سعود خاندان بابت
31 قرآن مجيدءِ حديث شريف جون دعائون
32 حج ۽ حديثن جي روشنيءَ ۾
33 نيوزپيپر ڪٽنگ
34 رهجي ويل ڪجهه ڳالهيون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سامي سفر هليا...

آفيس ۾ چانهن جي وقت سڀ جهازي وينا هئاسين. ڳالهه پئي هلي مسافر جهازن (passenger Ships) جي ته انهن تي مال بردار (Cargo) جهازن کان پگهار وڌيڪ آهي پر پئسينجر جهاز تي ڪم جو دباءُ تمام گهٽو رهي ٿو. وقت تي بندرگاهه ۾ پهچڻ ۽ وقت تي لنگر کڻڻ جو شيڊول قائم رکڻ لاءِ انجنيئر توڙي نيويگيٽر آفيسر کي خبردار رهڻو پوي ٿو. انجڻ جي معمولي ائبنارمل آواز تي به ان کي کولي جاچڻو پوي ٿو ۽ منجهس شڪي پرزو ناهڻو پوي ٿو يا بدلائڻو پوي ٿو. ان ڪري بندرگاهه ۾ به جيڪو وقت ملي ٿو اهو انجڻين جي سار سنيال ۾ لڳيو وڃي، انه هوندي به هر وقت ذهني چڪتاڻ رهي ٿي ته متان جهاز سمند تي خراب نه ٿي پوي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪارگو جهاز تي جهازيءَ کي ايڏو خبردار نٿو رهڻو پوي. هلڪا ڦلڪا مشينري نقص هو درگذر ڪريو ڇڏي. ڇي جڏهن خرابي ٿيندي تڏهن ڏٺو ويندو ۽ پوءِ سمنڊ تي ڪلاڪ بدران ٻه ڪلاڪ لڳي ويا تہ ٻه مڙيئي خير آهي.

ڪجهہ دير بعد پوءِ ڳالهہ اچي نڪتي حاجين جي جهازن جي. اسان جي ننڍي ڪنڊ جا حاجي ڪي صديون پيرين پنڌ يا انن گڏهن تي هند سنڌ لتاڙي مڪران جو ڪنارو ڏئي ايران لتاڙي ڪويت پهتا ٿي، جتان پوءِ عربستان جا واريءَ رڻ پٽ جهاڳي مڪي مديني پهتا ٿي. ڪي ايران جي هاڻوڪي بندرگاهہ بندر عباس تائين پهچي پوءِ هرمز جو سوڙهو ساموندي ڳچي سمنڊ ٻيڙين رستي لتاڙي عمان، دبئي، ابو ڏابيءَ مان ٿي يا وري يمن کان ٿي عربستان پهتا ٿي. مڪي مديني تائين پهچڻ ۾ مهينا ٻه لڳي ويا ٿي. رستي تي ڪيترا بيمارين، جانورن ۽ زهريلي جيتن جڻين جو شڪار ٿي ويا ٿي. منزل تي پهچڻ بعد ڪي وطن وريا ٿي تہ ڪي واپسيءَ جي مسافريءَ جون مصيبتون سوچي پلي پٽ تي ئي رهي پيا ٿيا.

ويهين صديءَ جي ٻي چوٿي کان انگريزن جي سرپرستيءَ ۾ حاجين لاءِ باقاعدي جهاز هلڻ لڳا، جيڪي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شروعاتي ۾ اهڙا تهڙا ئي هئا. ان بعد ويهين صديءَ جي ٽي ءِ چوٽين چوٽيءَ جي اڌ (1990ع) تائين حاجين جا جهاز جيڪي اسان ڏٺا يا جيڪي اسان هلايا اهي به ڪي خاص رومانٽڪ نه هئا. سڀ ۾ وڏو جهاز سفينئ حجاج هو، جيڪو بي وڏي جنگ ۾ جرمن فوج جا سپاهي ڏوئيندو هو. جرمنن جنگ هارائي. ٻين جهازن سان گڏ اهو جهاز به انگريزن کي مليو تن پاڪستان تي ٽڏو ٽورو ڪرڻ لاءِ ورهاڻي وقت پئن اسلامڪ شپنگ ڪمپنيءَ کي وڪڻي ڏنو، جيڪو جهاز 1980ع تائين ۾ اسان جو ڪلاس ميٽ ءِ دوست چيف انجنيئر آصف غيور هلائيندو رهيو.74-1973 ڏاري اهو جهاز وڏي مرمت (Dry Docking) لاءِ هانگ ڪانگ آيو هو، جتي منهنجو جهاز رنگامٽي ءِ روهڙي جي ڪئپٽن عالم شيخ جو جهاز چناب (يا شايد سرفراز رفيقي) پٽ سامان (Cargo) کڻڻ يا لاهڻ لاءِ آيو هو. اسان ٻئي گڏجي آصف غيور سان ملڻ سندس حاجين جي جهاز سفينئ حجاج تي ويا سين. هو انهن ڏينهن ۾ ان جهاز جو سيڪنڊ انجنيئر هو (يعني جهاز جي چيف انجنيئر ڪانپوءِ ٻئي نمبر تي سينئر انجنيئر هو.) 1932ع جي نهيل هن جهاز ءِ سيڪنڊ انجنيئر جي رهائش جو ڪمرو ڏسي خوف ٿي لڳو. يعني

هن ڪتاب جا سمورا حق ءِ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

جهاز هلائيندڙ ايڈي سينئر آفيسر جي رهائش اها هئي تہ بين جي ڇا هوندي ۽ ويچارا حاجي جنهن ڊيڪ ڪلاس (جنهن کي عام طرح ڊيگ) سڏجي ٿو، اهو ڇا هوندو. لوهه جا وڏا پاندا جيڪي بين جهازن تي سامان رکڻ لاءِ (Holds) هوندا آهن، اتي حاجين کي ساردين مڇين وانگر ستيو ويندو هو. سون هزارن جي حسابن سان حاجي چڙهندا هئا. غربت ڪري هنن کان ٽڪيٽ جا معمولي پئسا ورتا ويندا هئا. پوءِ ظاهر آهي کين ماني ۽ قيدين جهڙي ڏنگي دال ۽ ڊگڙ ملندا هئا. پر سچ تہ ان کي ايمان جي سلامتي چئو يا پيرين پنڌ جي سفر کان وري ۽ بهتر سفر سمجهي هو هميشہ خوش گذاريندا هئا. بحراحمر (ڳاڙهي سمنڊ) جي اونهاري جي گرمي (جنهن ۾ اڄ جا مادرن ايئرڪنڊيشنڊ جهاز ۾ Uneasy محسوس ڪن ٿا) هجي يا جهاز جي لوڏن ۾ سندن ابڙاڪ ۽ الٽيون ۔ هو صلواتون ۽ درود پڙهندا ويندا هئا. ڪاڏي پيتي ۽ Sanitation جي اڻ صحتمند حالتن ۾ ڪيترا موت جو شڪار ٿي ويندا هئا ۽ هرڪو سر جو آهو ڪٽي مائٽن مٽن کان موڪلائي هن سفر تي نڪرندو هو. پويان ڇڏيل عزيزن دوستن کي سفر جي سهنج جي دعا گهرڻ لاءِ ڇڻي روانا ٿيندا هئا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اهو ئي حال حاجين جي ٻين جهازن، سفينئ عرب ۽ شمس جهڙن جهازن جو هو. پر هڪ ڳالهه آهي ته آدمشماري گهٽ هجڻ ڪري يا شايد سفر جي هنن ڏاکڻن ڪري حج تي ايترا حاجي نه هوندا هئا، جيترا اڄڪلهه گڏ ٿين ٿا. سفر سو تمام ڏکيو سمجهيو ويندو هو پر هڪ دفعو پلي پٽ تي پهچڻ بعد سڀ سک ٿي ويندو هو. جلد موٽڻ جي به پابندي يا سختي نه هوندي هئي. سعودي عرب جا بندرگاهه هاڻ يورپ وانگر مادرن ٿي ويا آهن. جهاز بندرگاهه جي ويجهو پهچڻ سان مڪاني پائليٽ بندرگاهه جي لانچ ۾ پهچيو وڃي ۽ جهاز کي يڪدم اندر بندرگاهه ۾ وڃيو اڇي ۽ ڏکي سان ٻڌڻ سان سامان لهڻ ۽ چڙهڻ جو ڪم شروع ٿيو وڃي نه ته ستر واري ڏهاڪي تائين نائجيريا، سوڊان ۽ ٻين ڪيترن ملڪن وانگر سعودي عرب جي بندرگاهن جو به اهو حال هوندو هو جو هر هڪ جهاز ۾ به ٽي ٽي مهينا بندرگاهه کان باهر ۽ پوءِ اندر بينو هوندو هو، جيسين سامان لهڻ ۽ چڙهڻ جو وارو اچي. نه هئا بندرگاهه مادرن ۽ نه سامان لاهڻ چاڙهڻ جون اُڇت ڪم ڪندڙ ڪرينون ۽ نه وري سامان ڍوئڻ جون ٽرڪون ۽ ٽرالر. سواءِ مون جهڙن چند جهازين جي (جن جو جهاز ڪڏهن جدي نه ويو) هر جهازيءَ ڪيترا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عمرا ۽ حج ڪيا. ڪارگو جهاز تي ڪم ڪندڙن تي حج ۽ عمرا ڪيا ٿي پر حاجين جي پئسينجر جهاز وارن ۾ آخري ٽرپ ۾ حج ڪري ورتو ٿي. انهن ڏينهن جا اهي حاجين وارا مسافر جهاز ڪٽي آرامدهه نه هئا پر تڏهن ۾ جهازين حاجين جي ڊيڪ ڪلاس کي ڏسي پاڻ کي خوشنصيب سمجهيو ٿي ۽ جدي ۾ توڙي مڪي يا مديني ۾ نه ايڏي مهانگائي هئي ۽ نه ايڏو رهائش جو مسئلو هو.

هاڻي ته پاڻيءَ جا اهي سپ جهاز ڪپي، سڙي ويا آهن. انهن پراڻن جهازن مان جهاز هلائيندڙ عملي جي ۾ جان ڇڏي ڇڪي آهي. حج تي ويندڙ حاجين کي ۾ سعودي حڪومت ٽيهه چاليهه ڏينهن کان مٿي نٿي رهڻ ڏئي. هاڻي هوائي جهاز هلن ٿا. احرام پائي هتي قدم رکو ته چند ڪلاڪن ۾ جدي پهچيو وڃجي. ڇا جا پيدل پنڌ ۽ سفر جا خطرا، ڇا جا ساموندي لوڏا ۽ الٽيون جن ۾ هفتي ڏيڍ بعد جڏهن مسافر جدي جي بندرگاهه تي پهچندو هو ته سڪي ڪنڌا ٿي ويندو هو. شايد سفر جي اڇوڪين سهوليتن ۽ هوائي جهازن جي عام هجڻ ڪري يا ۽ ۽ ملائيشيا، انڊونيشيا، برونائي، ليبيا، ٽيونيشيا، موراڪو جهڙن ڏورانهن ملڪن جي امير ٽيڻ ڪري انهن پري جي پنڌ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وارن هنڌن تان ٻه ايترا ماڻهو اچن ٿا جيترو ويجهڙائيءَ کان ۽ پوءِ ظاهر آهي سعودي حڪومت جي باوجود دلي ڪوششن جي آيل حجاج لاءِ اهي سهوليتون ۽ سهنج مهيا ٿي نٿا سگهن جيڪي هجڻ کپن ۽ اڄ جي حاجيءَ کي پلي پٽ تي پهچڻ بعد هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ سفر ۾، رهائش ۾، مقرر وقت کان وڌيڪ رهڻ ۾ اها سهوليت ۽ آساني نٿي ملي. جيڪا اڳ ۾ هئي.

پنهنجي ساٿي انجنيئر گوهر رحمان جنهن سان منهنجو گذريل ٽيهن سالن کان جهازي دنيا ۾ سات رهيو آهي ۽ ڪيترائي دفعا ساڳي ساڳي جهاز تي Sail ڪيو اٿئون، تنهن کي ٻين دوستن جي اٽڪ بعد ٻڌايم ته آئون هن سال حج تي وڃڻ جو ارادو رکان ٿو. بلڪ پهريون دفعو ويندس.

”ماشاءالله. پر ڇا تنهنجو جهاز ڪڏهن ٻه جدي نه ويو؟“ هن تعجب مان پڇيو.

”ڪڏهن ٻه نه ويو، بس عجيب اتفاق آهي. هر ڪو ٻڌي تعجب ٿو ڪائي“.

مون ٻڌايو مانس.

”بهرحال خوشيءَ جي ڳالهه آهي.“ هن وراٽيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

گوهر کي چيم تہ اسان غلطي ڪئي جو حج تي هن عمر ۾ وڃي رهيا آهيون، جڏهن ست جي ويجهو اچي پهتا آهيون. اها همت ۽ انرجي نہ رهي آهي، اٿ از اي ليٽ ايوننگ آف آور لائيف، حج جو فرض جوانيءَ ۾ پورو ڪرڻ کپي. يا وڏ ۾ وڏ چاليهہ پنجيتاليهہ سالن جي ڇمار اندر.

”چو پلا؟“ گوهر پڇيو.

”ان ڪري جو جتي اڇڪلهہ حج جو سفر آسان ٿي پيو آهي، اتي حج ڪرڻ ڏکيو ٿي پيو آهي . رهائش ۽ گهٽي حجاج ڪري“. مون گذريل سال جي سجاٽن حاجين جي بدل ڳالهين جي آڌار تي پنهنجي هڪ اڻ ڄاتي خوف جو اظهار ڪيو.

”نہ“ گوهر مون کي دلجاءِ ڏيندي همت ڏياري، ”مولا سپني جي سڻائي ڪندو. تون هر وقت قل، سورت فاتح ۽ درود شريف پڙهندو رهہ ۽ الله کان هر وقت اها دعا گهرڻ کپي تہ حج آسان ٿئي ۽ حج قبول پوي“.

گوهر جهاز جي اليڪٽرڪ سائيڊ جو انجنيئر آهي. منهنجي ساموندي دنيا ۾ اچڻ کان اڳ هو اڳهين موجود هو. مون کان ٻہ سال ڪن وڏو آهي. ائبٽ آباد پاسي جو پناڻ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ جاننو جوان آهي. پنهنجي اليڪٽرڪ جي ڪم کان علاوه ڏکين مهلن تي هن منهنجي مڪينيڪل مسئلن ۾ پڻ مدد ڪئي ۽ مون سان ڪيترن ئي نون ۽ پراڻن جهاز تي زندگيءَ جا ڏکيا ساموندي سفر سرانجام ڏنا. نيڪ ۽ پرهيزگار هجڻ ڪري هو اسان جي هر جهاز جي مسجد جو پيش امام پڻ هوندو هو. پنهنجن بارن (پٽ ۽ ڌيءَ) کي پهرين قرآن جو ياد حافظ بنايائين، ان بعد اسڪولن ۾ داخل ڪرايائين. قرآن کي صحيح طرح پڙهڻ ۽ سمجهڻ کي هو سڀ کان اهم سمجهي ٿو. اسان جهڙن جن ننڍي هوندي ڳوٺ جي خٽاب ۾ چگي طرح قرآن نہ پڙهيو، انهن گوهر جهڙن کان سکيو. مون به وڏي عمر ۾ پهچي پوءِ گوهر کان تلفظ صحيح ڪرايو. زير، زبر، تنوين، مد، جزم، تشديد ڇا آهي، ڪٿي ڪٿي ترسجي ۽ اُچار کي ڪيئن صحيح رکجي، ان ۾ گوهر جهڙن دوستن وڏي مدد ڪئي، جنهن لاءِ انهن جو نہ فقط ٿورائتو آهيان پر کين دعا ٿو ڪريان ۽ هينئر به جوانيءَ جا ڏينهن سمنڊ تي بنا ڪنهن ڊپ ڊاءَ جي جهاز هلائڻ بعد اڄ جڏهن هڪ مسافر جي حيثيت ۾ هڪ آرامده ۽ مادرن هوائي جهاز ۾ حج تي وڃي رهيو آهيان تہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

منهنجي ڪنهن اچاتي خوف جي ڪيفيت محسوس ڪندي گوهر هڪ دفعو وري منهنجي همٿ افزائي ڪئي:

”هن سفر تي ڪنهن مسافر کي فڪر ئي نہ ڪرڻ ڪپي. توهان الله جا مهمان ٿي وڃي رهيا آهيو. اهو ئي توهان جي مشڪل آسان ڪندو ۽ سفر سولو ڪندو“.

اهو چئي گوهر سمنڊ تي خطري ۾ آيل اسان جي ڪمپنيءَ جي هڪ جهاز جي چيف انجنيئر کي فون ذريعي هدايتون ڏيڻ لڳو، جيئن هو انهن Directions جي روشنيءَ ۾ آيل مصيبتن مان نجات حاصل ڪري، پنهنجي جهاز کي ڪنهن ويجهي بندرگاهه تائين سلامتيءَ سان آڻي سگهجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج جو خيال ۽ حج جي تياري

ڪو زمانو هو، بلڪ ويهارو سال ڪن اڳ 1980ع تائين جڏهن پاڪستان کان حاجين جو وڏو تعداد پاڻي جي جهاز ذريعي سعودي عرب ويندو هو تہ هن کي اتي ٽي چار مهينا رهڻ جي اجازت هوندي هئي، جنهن سان هو ڪجهہ عرصو مڪي شريف ۾ گذارينڊو هو تہ ڪجهہ مديني پاڪ.

اڄڪلهہ هوائي جهاز ۾ ويندڙ حاجي ٿيهن کان چاليهہ ڏينهن کن سعودي عرب ۾ رهن ٿا، جن مان ڏهاڪو کن ڏينهن مديني ۾ باقي ڏينهن مڪي ۾ ترسن ٿا. پوءِ اهي مديني وارا ڏينهن کي حاجي حج کان پهرين مديني ۾ گذارين ٿا تہ کي (جيڪي پوءِ وارن ڏينهن ۾ سعودي عرب پهچن ٿا) پهرين حج کن ٿا ۽ پوءِ مديني پاڪ مسجد نبوي ۽ حضورؐ جن جي روضي مبارڪ جي زيارت تي پهچن ٿا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هونئن حج لاءِ پنج ڏينهن ضروري آهن، جن ۾ سڄي دنيا کان آيل مسلمان احرام جي حالت ۾ مڪي کان منيٰ پهچن ٿا. رات منيٰ ۾ گذاري ٻئي ڏينهن عرفات جي ميدان ۾ پهچن ٿا. عرفات جي ميدان تي پهچڻ سڀ کان اهم ۽ ضروري آهي، جنهن بنا حج هرگز نه آهي. ٽي چار سال اڳ جڏهن منيٰ جي تنبن ۾ باهه لڳي ۽ ڪيترا سوين ماڻهو مري ويا ۽ ٻيا زخمي ٿي پيا، جيڪي هلي به نه ٿي سگهيا، تن کي سعودي حڪومت ايمرجنسي ۾ ايئرڪنڊيشنڊ گاڏين ۽ اسٽريچرن تي ڪڍائي مغرب (سج لهڻ) کان اڳ عرفات جي ميدان تي پهچايو هو. جيئن جنهن مقصد (حج ڪرڻ) لاءِ هو هيڏيون قربانيون ڏيئي پهتا هئا. ان جو اهم رڪن (عرفات جي ميدان ۾ حاضري ڏيڻ) پورو ٿي وڃي.

سج لهڻ کانپوءِ عرفات جو ميدان ڇڏي مزدلفہ روانو ٿيڻو پوي ٿو، جتي سيني حاجين کي رات ڪلئي آسمان هيٺان گذاري ٻئي ڏينهن فجر نماز پڙهي وري منيٰ ڏانهن روانو ٿيڻو پوي ٿو. اهو ڏينهن وڏي شيطان کي پٿريون هڻڻ جو آهي. پٿريون هڻڻ بعد ڏڍ، ٻڪري يا ڏڳي، اٺ (جن ۾ ست پتيون ٽين ٽيون) جي قرباني ڪرڻي پوي ٿي. قرباني بعد مڪي پهچي حلق يعني مٿي جا وار ڪوڙائڻا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پون ٿا، جنهن بعد احرام لباس مان آجو ٿي وڃجي ٿو. وهنجي عام ڪپڑا پائي سگهجن ٿا ۽ پوءِ طواف (ڪعبي جي چوڌاري ست ڦيرا ڪرڻ) ۽ سعي (صفا ۽ مرواه جي وچ ۾ ڊوڙ) ڪرڻي پوي ٿي ۽ پوءِ رات جو ئي منيٰ موٽڻو پوي ٿو، جتي وڌيڪ ۾ ڏينهن رهي روانو ٿنهي شيطانن کي پٿريون هڻڻيون پون ٽيون ۽ پوءِ آخري ڏينهن ۔ يعني پنجين ڏينهن شام جو منيٰ مان موٽي ڪي اچي طواف وداع ۔ الوداعي طواف ڪرڻو پوي ٿو.

سعودي عرب جا حج لاءِ آيل مڪاني ماڻهو گهڻو ڪري اهي پنج ڏينهن موڪل وني حج لاءِ اچن ٿا ۽ ڇهين ڏينهن آفيسرن ۽ پارن جا اسڪول ڪليو وڃن. اسان جا جهازي دوست ۾ ائين حج ڪندا هئا. حج وارن ڏينهن ۾ جهاز جدي جي بندرگاهه ۾ ايندو هو ۽ موقعي مان فائدو وني جهاز جا اڏ آفيسر ۽ خلاصي پنج ڏينهن کن موڪل ڪندا هئا ۽ بس يا ٽئڪسي ذريعي مڪي هليا ويندا هئا ۽ باقي اڏ ماڻهو جهاز جي ڊيوٽي ڪندا هئا. حاجين جي جهازن وارا ۽ اڏ کان ۾ وڌيڪ حج ڪري وڃندا هئا، جو حاجين جي جهازن تي چڙهڻ وارا مسافر خود حج ڪرڻ ۾ مشغول هوندا هئا. حج

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا پنج ڏينهن پورا ٿيڻ بعد حاجين جي پهرين ڪيپ جدي موٽندي هئي ۽ ڪين ڪٽي جهاز ڪراچي روانو ٿيندو هو.

حاجين جا جهاز هر سال جدي اچڻ ڪري انهن جي هلائيندڙن کي بن سالن ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ دفعو حج ضرور نصيب ٿي ويندو هو ۽ اهڙي طرح ڏهه بارهن سالن جي نوڪري ۾ هنن جا ڪيترائي حج ٿي ويندا هئا. مال بردار جهاز هلائيندڙن جي قسمت جي ڳالهه رهي ٿي. ڪي حج وارن ڏينهن ۾ اچيو نڪرن ۽ حج ڪريو ونن ڪيترن کي فقط عمرو نصيب ٿئي ٿو. منهنجو جهاز سعودي عرب ۾ ضرور آيو پر هميشهه ايراني نار جي بندرگاهه دمام ۾، جيڪو مڪي کان ايترو پري آهي، جيترو ڪراچي کان بمبئي، هڪ دفعو به ڳاڙهي سمنڊ (Red Sea) جي بندرگاهه جدي ۾ نه آيو. هڪ اڌ دفعو وري پنهنجن عرب دوستن سان ملڻ لاءِ هوائي جهاز رستي سعودي عرب اچڻ ٿيو پر حج ڪرڻ جي موڪل نه ملي سگهي. سعودي عرب ۾ رهندڙ ڏارئين توڙي مڪاني عرب کي ڪلي اجازت ناهي ته هن کي جڏهن وڻي حج لاءِ مڪي هليو وڃي. منهنجي خيال ۾ هنن کي پنجن سالن ۾ فقط هڪ دفعو حج جي پرمٽ ملي ٿي، جيڪا چاهين ته هو پاڻ استعمال ڪن يا سندن وٽ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهندڙ ڏارئين مهمان يا ملازم کي ڏين. بهرحال پنهنجي ڪتاب (اي روڊ ٽ مدينہ) ۾ لکي چڪو آهيان تہ هي سڀ قسمت ۽ داڻي پاڻيءَ جو چڪر آهي، جنهن کي قدرت طرفان سڏ ٿئي ٿو، اهو هر صورت ۾ اچيو حاضر ٿئي. هڪ اهڙو وقت هو، سترجي ڏهاڪي وارا سال، جڏهن حج لاءِ ڪُٽا نڪرندا هئا. ڪيترا لڳاتار ٽي ٽي سال درخواست موڪليندا هئا پر سندن پُڪو نہ نڪرندو هو. منهنجو پهرين دفعي ۾ ئي نالو نڪري آيو پر ان وقت کو اهڙو انجنيئر ڪراچي ۾ نہ ملي سگهيو جو مون کان جهاز جي چارج وٺي، مون کي موڪل ڪرائي، جيئن آئون حاجين جي جهاز يا هوائي جهاز ۾ مسافر ٿي حج لاءِ هليو وڃان. 1990ع ۾ ملائيشيا مان موٽڻ بعد اسان جي پيٽارو جي دوست ENT (ڪن، نڪ ڳلي) جي سرجن ڊاڪٽر سرفراز شاهہ مون کان هڪ ڏينهن پڇيو: "الطاف حج ڪيو اٿئي".

"نہ يار" وراڻيومانس.

"تہ پوءِ هن سال تيار ٿي وڃ. آئون توکي حج ڪرائي ايندس"، پر ان سال بہ حج منهنجي قسمت ۾ نہ هو. ڪجهہ ڏينهن بعد هن نيڪ ۽ من پسند انسان ۽ غريبن جي خدمت ڪندڙ هڪ قابل سرجن کي دهشتگردن سندن گهر اڳيان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عباسي شهيد اسپتال ۾ قتل ڪري ڇڏيو، جتي هو ڏهاڪو سالن کان نوڪري ڪري چڪو هو. بنا ڪنهن ڏوهه سبب جي هڪ اهڙي انسان کي ماريو ويو، جنهن، آئون نه ٿو سمجهان ته ڪنهن کي رنجايو هوندو. ان بعد سرفراز جهڙو دوست ۽ ٿڌي طبيعت وارو سفر جو ساٿي نه رهيو هو ۽ حج جو پروگرام آئون ويس 'پوءِ' تي ٽاريندو.

گذريل سال هڪ ڏينهن خيرپور پاسي جي هڪ دوست ڊاڪٽر نظام الدين ڏانور وٽ PAF ويس، جتي هو ايئر ڪموڊور (برگيڊيئر) جي رئنڪ سان نوڪري ڪري ٿو. هو ڪيترن ڏينهن کان نظر نه پئي آيو، سو معلوم ڪرڻ لاءِ ويو هوس. خبر پيئي ته هو حج تي ويو هو ۽ هفتو ڪن اڳ ئي موٽيو هو. ايئر ڪموڊور نظام کي سعودي عرب جي تمام گهٽي جاڻ آهي جو هن فوج طرفان هڪ وڏو حصو سعودي عرب ۾ نوڪري ڪئي آهي.

"يار مون کي خبر هجي ها ته آئون به توسان گڏ حج تي هلان ها". مون ڊاڪٽر ڏانور کي چيو.

"چو توهان حج نه ڪيو آهي؟" هن تعجب مان مون کان پڇيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”افسوس جو اجا تائين اهو فرض پورو ڪري نہ سگهيو آهيان“. جواب ڏنومانس.

”يو مسٽ گو، مون کي خبر هجي ها تہ توکي زوريءَ وٺي هلان ها“. ڪموڊوز ڊاڪٽر ڏانور چيو.

مون کي ڏاڍي شرمساري ٿي ۽ آئون ان وقت پڪو پهہ ڪري آيس تہ هاڻ رڳو اخبار ۾ حج جو اچي تہ فارم پريندس.

منهنجي خيال ۾ اڳ ۾ تہ ائين هوندو هو تہ هرڪو پنهنجو فارم پريندو هو يا وڏ ۾ وڏ گهر جي پاتين جو ۽ پوءِ جنهن جو پُڪو نڪري، هزارن جي تعداد ۾ مسافر پاڻي جي جهاز ۾ چڙهنداهئا ۽ پوءِ جدي يا مڪي پهچي معلم (مڪاني سونهون) ڳولبو هو، جيڪو رهائش جو بندوبست ڪندو هو ۽ حج جا ارڪان پورا ڪرڻ ۾ رهنمائي ڪندو هو. معلم گهڻو ڪري اهي عرب هوندا هئا، جيڪي اصل ڪان هند، سنڌ ڪان لڏي وڃي اتي رهيا پر هاڻ حاجين جو سفر آسان ڪرڻ لاءِ سعودي عرب جي ۽ پاڪستان جي حج وزارت وچ ۾ پوي ٿي. معلم ۽ مڪتب هاڻ حڪومت طرفان چونڊجي ملن ٿا. مڪي ۾ رهائش لاءِ گهر، فليٽ يا هوٽلون پڻ اتان جي يا اسان جي سرڪار اڳواٽ بندوبست

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪري مهيا ڪري ٿي، جنهن لاءِ ڪراچي ۾ اڳواڻ پئسا ڪٺيا وڃن ٿا. گذريل سال تائين ته مڪي ڪان مديني يا منيٰ وغيره وڃڻ لاءِ پنهنجي مرضي سان بس يا ٽئڪسي ڪبي هئي پر هاڻ انهن بسن جو بندوبست پڻ سرڪار معلم جي معرفت ڪري ٿي ۽ انهن جا پاڻا پتا به اڳواڻ ڪٺيا وڃن ٿا، پوءِ چاهي توهان ان بس ۾ ويهو يا نه ويهو.

هر بس ۾ پنجاهه کن ماڻهو ويهن ٿا. منيٰ ۾ جيڪي تنبو لڳل آهن، انهن ۾ به پنجاهه کن ماڻهو سمهي سگهن ٿا ۽ ڪنهن عمارت ۾ پنج، ڇهه ڪمرا آهن ته پنجاهه کن ماڻهن جو گروپ رهي سگهي ٿو. ان ڪري پنجاهه جي لڳ پڳ اهو تعداد آهي، جيڪو نه ننڍو آهي ۽ نه وڏو. پنجاهه کان به ٿي ماڻهو مٿي يا گهٽ آهن ته به سهولت سان سفر ٿيو وڃي. سو ڪيترن سالن کان سعودي عرب توڙي پاڪستان حڪومت جي اها خواهش رهي آهي ته ماڻهو پنجاهه پنجاهه جي ٽولي ۾ ٿي حج لاءِ درخواستون ڏين، يا وري ڏهن يا ويهن جي ٽولن ۾ جن کي پاڻ ۾ ملائي پنجاهه جو گروپ ناهڻ سولو ڪم آهي.

جن کان پنجاهه يا ڏهه ويهن جو گروپ نه ٿو نهي ته پوءِ اڪيلي سر درخواست ڏين ٿا. پوءِ اها بئنڪ، جنهن ۾ حج

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو خرچ جمع ڪرڻو پوي ٿو. اها يا پاڪستان جي حج وزارت انهن ڏار ڏار آيل ماڻهن جا پاڻ ويهي ٽولا ٺاهي ٿي، پوءِ جيڪو جنهن ٽولي ۾ آيو.

اخبار ۾ جيئن ئي آيو ته حج لاءِ فارم پريو ۽ جي خرچ جا پئسا جمع ڪرايو ته مون ڪجھ ساڻي پنهنجي پروفيشن جي ڳولڻ شروع ڪيا. جيئن گھٽا نہ ته چار پنج ڄڻا ته سجاڻا هجون، پوءِ ٻيا ڪٽي ڪھڙا به گروپ ۾ هجن. ٽي چار ڏينهن پنهنجي آفيس ۾ ڪم ڪندڙ پراڻن جهازي ساٿين کي پڇندو رهيس پر جنهن کان پڇان ته اهو ٻڌائي ته هن حج ڪيو آهي، ان کري چپ ٿي ويس ۽ ٻين جهازي همراهن کان پڇڻ ڇڏي ڏنم. جيتوڻيڪ پوءِ آخر ۾ وجي خبر پيئي ته مون وانگر ٻيا به ڪيترائي مرڇڻ نيوي جا حج تي هلي رهيا هئا. جيڪي منهنجا سجاڻا هئا ۽ انهن مان هرهڪ آتو هو ته ڪو ٻيو به ساڻي ملي وجي ته ساڳي گروپ ۾ ٽي هلجي ۽ هڪ ٻئي جي پهرين جي واقفيت هجڻ ڪري فائدو رهي. ٻيا ته نهيو پر منهنجو ڳوڻائي ۽ پاڙي جو ڪٽنبڻ رشيد ابڙو به حج تي هليو پر هن کي خبر نہ هئي ته آئون به هن سال حج تي وڃڻ جو ارادو رکان ٿو. ان کان علاوه ڪٽنبڻ ابرار، ڪٽنبڻ شميم ويندي اسان جو پراڻو جهازي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ واقفڪار چيف انجنيئر حاذق صالح پٺ هو پر ڪراچي ۾ هڪ ٻئي کي خبر نہ پئجي سگهي. هرهڪ پنهنجي منهن پروگرام پئي ناهيو ۽ پنهنجي منهن حج جي موڪل جو بندوبست پئي ڪيو، پوءِ جڏهن حج لاءِ PIA ۽ سعوديہ ايئر لائين جي هوائي جهازن جون اڏامون شروع ٿيون تہ هڪ ٻي جي خبر پيئي، بلڪ ڪيترن دوستن جي تہ حج ڪري اچڻ بعد خبر پيئي يا تہ اتي مڪي، مديني، منيٰ، مزدلفہ ۾ اوچتي ملاقات تي خبر پيئي.

منيٰ ۾ غسلخانن اڳيان لڳل قطار ۾ منهنجون ڇهون ستون نمبر هو، جيسين هڪ هڪ ٿي فارغ ٿئي. سڀ احرامن (بن اڇين چادرن) ۾ لوٽو هٿ ۾ جهلي پنهنجي پنهنجي واري جي انتظار ۾ بينا هئاسين. اڳيان بينلن ۾ گهٽو ڪري پنجاب پاسي جي ٻهراڙي جا هاري ناري لڳا ٿي. ڏسندي ڏسندي منهنجي پويان ٻہ ڪافي ماڻهو گڏ ٿي ويا. منهنجي بلڪل پويان عرب شڪل جو همراهہ هو. انگريزي ۾ پڇيومانس:

"Can you speak English"

”جي هان“ هن فرسٽ ڪلاس لهجي ۾ جواب ڏنو.

”ڪهڙي ملڪ جا آهيو؟“ مون ڪانئس سوال ڪيو .

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”مصر جو آهيان“ هن جواب ڏئي شايد اهو سوچي ته منهنجو ٻيو ڪهڙو سوال هوندو، اڳواٽ ٻڌايو، ”آئون مصري فوج (Army) جو ليفٽيننٽ جنرل آهيان.“

”سبحان الله“ مون دل ئي دل ۾ رب پاڪ جي تعريف ڪئي، ”چا ته وقت ۽ پٽ آهي! نه يونيفارم نه تمغا! هيڏو وڏو آفيسر هڪ طرف ۽ اڳيان بينل پنجاب جي ڳوٺن جا غريب هاري ٻئي طرف سپ هڪ ئي قسم جي ڪفن جهڙي ڪپڙن جي گوڏين ۾ بينا آهن ۽ هي چا! مصر جي ان آرمي آفيسر جي بلڪل پويان اسان جي جهازن جو پراٽو چيف انجنيئر حاذق صالح هٿ ۾ لوٽو جهليو بينو آهي! اسان کي هڪٻئي کي سجاٽڻ ۾ دير لڳي، خاص ڪري مون کي جو اسان وارو يار ان وقت بيحد ڪمزور لڳي رهيو هو ۽ ڏاڙهي پٽ رکائي هئائين. جواني جي ڏينهن جون وڏيون مڇيون جنهن تي هن کي ناز هو اهي نه برابر ٿي ويون هيون. جهاز هلائڻ وارن ڏينهن ۾ امر جليل جو افسانو پڙهي کيس چيڙائيندو هوس ته سائين ايڏين وڏين مڇن تي طوطو ويهاريندائو چا؟ چوندو هو: ”هي مڇون ناهن، مڇون بلن کي ٽيندیون آهن. هي شهپر آهن. شهپر جوڏن کي ٽيندا آهن.“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ستر واري ڏاهڪي ۾ جڏهن حاذق صالح پاڻي جا جهاز سيڪنڊ انجنيئر (ء پوءِ چيف انجنيئر) جي صلاحيت سان هلايا، جن ڏٺو هوندو، اهي مجيندا هوندا ته هو واقعي جوڏو هو. شينهن وانگر گجندو رهندو هو. جونيئر انجنيئر ء انجن روم جو ٻيو اسٽاف ڪانئس ڏڪندو هو. پنهنجي ڪئبن مان ڪنهن سان فون تي ڳالهائيندو هو ته ٻڌڻ وارو سندس آواز بنا ٽيليفون پيس جي ٻڌي سگهندو هو. ايڏو ڪڙڪو هو سندس آواز ۾! اهڙا تهڙا مشيني پرزا جيڪي ٻيا چين بلاڪ (Chain Block) ذريعي مٿي کڻندا هئا، هي هٿن سان ڇڪي ٻاهر ڪڍندو هو ء انجڻين ۾ فٽ ڪندو هو. ايڏي طاقت هئي هن جي هٿن ٻانهن ۾! ڪيترا دفعا بندرگاهه ۾ اسان جا جهاز هڪ ئي جيٽي (ڏڪي) تي هڪٻئي سان لڳي (Along Side) ٿي بينا ء پوءِ اهڙن موقعن تي ماني هن جي جهاز تي يا اسان جي جهاز تي گڏجي کائيندا هئاسين. هن جي جهاز جا اسٽيورڊ ته هميشه ٽپ ٽاپ رهندا هئا پر جنهن ڏينهن هو منهنجي جهاز تي ماني لاءِ ايندو هو ته اسان جي جهاز جا اسٽيورڊ (بئرا، بٽلر) ڪجهه وڌيڪ ئي سجاڳ ء سمارٽ ٿي ويندا هئا. حاذق صالح لاءِ ڪمپني جا سڀ جهاز هن جا پنهنجا هئا ء هن ڪمپني جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪنهن به ماڻهوءَ کي سست يا غير سمارٽ ڏسڻ نه ٿي چاهيو. ڪيس پائيپ پيئڻ جو شوق هوندو هو. ڊيڪ تي هوا کائڻ لاءِ ٻيهندو هو ته به پائيپ ساڄي هٿ ۾ ۽ تماڪ جو ڊبو کابي هٿ ۾ وڏي شان سان جهلي ٻيهندو هو. اڄ پورن 52 سالن کانپوءِ منن پيشابن ۽ پيريءَ ڪري بيحد نستو ۽ نبل لڳي رهيو هو ۽ سندس هٿ ۾ پائيپ ۽ ولائتي تماڪ جو ڊبو هجڻ بدران پاڻي سان اڌ پريل پاڪستاني سادي قسم جي پلاسٽڪ جونيري رنگ جو لوٽو هو!

”اڙي سائين توهان!“ اسان هڪ ٻئي کي تعجب مان ڏسي ڪيڪاريو. منڻ ۾ اسان ٻنهي جا تنبو ويجها هئا پر وضو لاءِ ڏگهن قطارن ۾ بيهڻ، نمازون پڙهڻ ۽ ميل ٻن جو اڌ ڪلاڪ جو پنڌ، گهٽي رش هجڻ ڪري ٻن ٽن ڪلاڪن ۾ پورو ڪري شيطانن کي پٽريون هٽڻ ۾ ئي وقت گذري ويو ٿي. ٻئي ڏينهن شام جو منڻ ۾ نهيل عارضي دڪانن (بقالائن) مان هڪ تان چولن جهڙي دال ۽ پٽ ونڊ حاذق صالح جي تنبوءَ ۾ آيس. پاڻ پٽ تي چادر وڇايو ستو پيو هو. فلو ۽ بخار کان سندس جسم ٻري رهيو هو. ڪجهه گهڙيون اڳ پئنادال جون به گوريون کاڌيون هئائين. مون کيس اٺاري ويهاريو. به چار گرانهن رکي پٽ جا مون سان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪاڏائين. ان بعد اسان جو منڻ ۾ آخري ڏينهن هو. هو پنهنجي گروپ سان آئون پنهنجي گروپ سان بسين ۾ چڙهي مڪي شريف ڏي روانا ٿياسين. ڪجهه ماڻهن بي پناهه ٽرئفڪ ۾ بس جي آهستي چرڻ ڪان مڪي پڻ وڃڻ کي ترجيح ڏني. بهرحال اسان کي اتي ئي پهچي خبر پيئي ته ڪراچي ۾ اڳواٽ خبر پوي ها ته ٿي سگهي ٿو، اسان هڪ ئي گروپ ۾ اچون ها.

حج جو فارم پرڻ ڪان اڳ مون ڪنهن گروپ سان شامل ٿيڻ لاءِ ڳوٺ مان به معلوم ڪرايو. خبر پيئي ته اسان جي ڳوٺ مان هن سال 89 ڪن ماڻهو حج لاءِ تيار ٿيا، جن پنهنجا به گروپ ناهي حج لاءِ فارم جمع به ڪرائي چڏيا آهن. اهو ٻڌي افسوس ٿيو، خاص ڪري اهو معلوم ڪري ته ان ۾ ڪجهه منهنجا هم عمر، سجاٽا ۽ مائٽ به هئا، جن سان سفر ڪرڻ ۾ ڪچهري جو سٺو موقعو ملي ها ۽ مهيني سوا جي مدي ۾ ڳوٺ جون ڪيتريون ئي خبرون ٻڌجن ها، جن جي ڳوٺ ڪان پري رهڻ جي ڪري جاڻ نه ٿي رهي.

پر منهنجي هڪ جهازي دوست پچتاءُ ڪرڻ ڪان مون کي منع ڪندي نصيحت ڪئي ته ڪڏهن به پاڙي يا ڳوٺ جي ماڻهو سان گڏ سفر نه ڪجي، خاص ڪري وڏي عمر ۾.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”چو پلا؟“ مون پڇيومانس.

”سفر ڪٽي ڪيڏو بہ مختصر ۽ سهولت وارو هجي“. هن پنهنجي راءِ ۽ تجربو پيش ڪيو، ”پر سفر دوران ٿوري گهٽي ڪِٽ پٽ ضرور ٿئي ٿي. پوءِ جيڪڏهن سفر جو ساٿي ڳوٽ يا پاڙي جو آهي تہ پوءِ اهي بعد ۾ اختلاف قائم رهن ٿا ۽ جڳ جهان کي بہ خبر پئجيو وجي“.

”سفر ۾ ڪا غلط فهمي ٿي يا ڪنهن ڳالهہ تي رسامو ٿيو تہ سفر تان موٽڻ تي پاڙي واري جي هجڻ ڪري بين پاڙي وارن کي خبر پئجيو وجي تہ هي وڃڻ وقت تہ گڏ گڏ قرب وندينداخوش ٿي ويا ۽ هاڻ هڪبئي سان ڳالهائين نہ ٿا. پوءِ پاڙي وارا هرهڪ کان وضاحتون پڇندا ۽ رنڀ ڏريون پنهنجو پاڻ کي ڏوهاري نہ ثابت ڪرڻ لاءِ هڪبئي تي الزام هڻنديون ۽ ٻڌڻ وارا پاڙيسري انهن ۾ مرچ مصالحا وجهي سڄي محلي ۾ ڪين خوار ڪندا رهندا ۽ ڏرين جي وچ ۾ ايڏو ويڇو وجهي ڇڏيندا، جو پوءِ هو پرڃڻ چاهيندي بہ شرمندگي محسوس ڪندا“.

”يا وري ائين بہ ٿئي ٿو تہ هڪ تہ هر سفر ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ تڪليف تہ رهي ٿي، چو جو سفر ۾ هرهڪ ماڻهو کي پنهنجي گهريلو روزمرهہ جي Routine ڇڏڻي پوي ٿي. ان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪري ماڻهو نفسياتي طور منجهيل ۽ پريشان رهي ٿو ۽ بي ڳالهه ته هر ڳالهه بابت هرهڪ جو پنهنجو خيال ۽ راءِ ٿئي ٿي ۽ پوءِ هرهڪ پنهنجي گهر جو وڏو هجڻ ڪري ڪيس پنهنجي گهر ۾ ته عزت ۽ واکاڻ ملي ٿي، پر ڏارين ۾ اها راءِ يا خيال پيش ڪندي ضروري نه آهي ته ڪيس ان ڳالهه جي مجتا ۽ قبوليت ملي. مثال طور: توهان سفر جي ساڻين جو خيال رکي، هنن کي پنهنجي خرچ مان کارايو پياريو ٿا، پوءِ انهن مان کو توهان جي ان ڳالهه جي تعريف ڪرڻ بدران ڳوٺ اچي پاڙي وارن کي ٻڌائي ته "فلاڻو ته هٿ ڦاڙ هو، رڳو پئسو پئي ضايع ڪيائين. شايد حرام جو ڪو هوس" ۽ توهان کي اهو ٻڌي، ٿي سگهي ٿو ڏک ۽ ڪاوڙ اچي ۽ ورندي ۾ توهان به ڪجهه چئي ڏيو يا ٿي سگهي ٿو، توهان کي ڪي شيون نه وٺندیون هجن، ان ڪري توهان اهي نه ڪائيندا هجو پر ڪو ڳوٺ اچي ٻڌائي ته "فلاڻو ته ڪنجوس هو، بک پئي مئو ته به پنهنجي پيئڻ لاءِ به ڪوڪا ڪولا نه ٿي ورتائين. وغيره". هاڻ هن کي حقيقت جي ڪهڙي خبر ته توهان ڪوڪا ڪولا ان ڪري نه ٿي پيتي جو توهان ان کي صحت لاءِ خراب ٿي سمجهو... وغيره."

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال مون هن جي ڳالهه سمجهي، ڇو جو آئون پاڻ باهر ويندڙن کي اهو چوندو آهيان ته ولايت ۾ قانوني طرح يا غير قانوني طرح پڙهڻ يا نوڪري لاءِ وڃو ته پنهنجي ڳوٺ يا شهر جي ماڻهو سان گڏ ته نه رهجو پر پنهنجي ملڪ جي ماڻهو کان به پري رهجو، پهريان ڏينهن اڪيلائي محسوس ٿيندي پر پوءِ توهان لاءِ فائديمند ثابت ٿيندو. ساڳيو حال سفر جو آهي. ورلي کو الله جو نيڪ بندو هوندو، جو سڄو سفر صبر سان ڪري موٽندو هوندو. نه ته حاجين جي جهاز تي به مسافر ويندي وقت هڪبئي تان قربان پيا ٿيندا آهن پر واپسي وقت وڙهڻ لاءِ ڪين انيڪ سبب هوندا آهن.

بهرحال ان جو بهترين علاج يا ڪٽي ڇڏجي ته ان مرض مان ٿوري گهڻي نجات حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ اهو نسخو به آهي ته ڪنهن به سفر تي وڃجي ته پهرين کان ئي اهو ذهن ۾ رکجي ته ڪيترائي مسئلا ۽ تڪليفون درپيش اچي سگهن ٿيون. اها ڳالهه ذهن ۾ رکڻ ان ڪري ضروري آهي، جيئن کا تڪليف اچي وڃي ته ان کي همٿ سان منهن ڏجي ۽ صبر کان ڪم ونجي. رڳو سنيون ڳالهيون Expectنه ڪجن. هونئن به چوٽي آهي ته:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Happy are those who do next expect anything

ء حج جي سفر ۾ ته هر وقت ڏکيائين جو سوچجي جو هڪ ته حج کو گهمڻ ۽ تفريح ناهي پر عبادت آهي ۽ هڪ مقرر مدي ۾ مقرر ارڪان هڪ ئي وقت سپني کي گڏ پورا ڪرڻا پون ٿا، جنهن ۾ ڪافي مشقت ڪرڻي پوي ٿي ۽ کو به گهر جهڙي سک يا سهولت جي اميد رکي نه ٿو سگهي. ان ڪري ته حج لاءِ چون ٿا ته هر وقت الله تعاليٰ کان دعا گهرجي ته: "حج آسان ٿئي" ۽ واقعي اهي قدرت جا ڪمال آهن، جو هيڏا Masses ٽيهارو ڪن لک ماڻهن جا مڪي جهڙي شهر ۾ هڪ ئي وقت مسافر ٿي رهن ٿا. هڪ ئي وقت منيٰ مزدلفه ۽ عرفات ڏي پنج ڏينهن تائين اچ وڃ ڪن ٿا. اولمپڪ راندين ۾ لک ڪن ماڻهن جو به حڪومت جون وايون بتال ڪريو ڇڏي. آيل ماڻهن جا روز هنگاما ٽين ٿا ،ڪاڏا پيتا ڪٽيو وڃن پر حج تي لکين ماڻهو جن ۾ اڏ ڪان وڌيڪ پوڙها ۽ ڪمزور آهن. مڪاني زبان ڪان اڻ واقف آهن. ڏينهن ۾ پنج دفعا پيا حرم پاڪ ۾ اچن وڃن. ماڻهن جي تعداد جو اهو حال آهي جو نماز مهل مڪي جي هر گهٽي مان ماڻهن جو درياهه حرم پاڪ ڏي ويندو نظر اچي ٿو ۽ وري ساڳيو سيلاب پيهه پيهان ۾ موٽي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

زالون، مرد، پوڙها، جوان آفريڪا جا قداور توڙي ملائيشيا جا بندري قد جا ڪمزور، ترڪي ۽ ايران جا پورا ،گورا توڙي ڪٽڪ رنگا پاڪستاني، هندستاني، مختلف لباس ۾ خاموشي سان هلندي نظر ايندا. نہ هنگامو، نہ گوڙ، نہ لنبازي، نہ گار گند، جيڪو اڇلهه دنيا جي ميلن، ملاکڙن، ڪارنيوال، ماردي گراس، مڇن ۽ سئنيمائن ۾ عام ٿي ويو آهي پرهتي مڪي مديني ۾ ٿيهن ڏينهن جي حج تي ٿيهه لک ماڻهن مان ٽن ڇڻ ماڻهن کي ٽن ڇڻ منڻن لاءِ به ماركٽ ڪندي نہ ڏٺو. اڄ، بڪ، اس، گرمي، جاءِ جي ڪوٽي ۽ رش هوندي به سيڪو خاموش آهي ۽ اها ئي ڪرامت ۽ ڪرشمو آهي، جيڪو غير مسلم کي پريشان ۽ وائڙو ڪريو ڇڏي. هڪ قسم جو خوف ۽ دهشت ڏياريو ڇڏي ۽ هو اسلام جي طاقت کان مرعوب ٿيو وڃي.

حج تي آيل هر مسلمان ٻئي کي تڪليف ڏيڻ کان گريز ڪري ٿو. هو پنهنجي مسلمان ڀاءُ کي ڏڪ نہ ٿو پهچائڻ چاهي، ڇو تہ هن کي خبر آهي تہ بندي کي ناراض ڪري رب کي سرچائي نہ ٿو سگهجي. ان معاملي ۾ سعودي حڪومت به مختلف زبانن ۾ ڇپيل پمفليٽن ذريعي حاجين کي آگاهه ڪندي رهي ٿي تہ ڪنهن به انسان کي تڪليف نہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏيو. مثال طور: حجر اسود کي رش ڪري چمي نہ ٿا ڏئي سگھو تہ هٿ لائڻ ئي ڪافي آهي پر جي هٿ نہ ٿا لائي سگھو تہ پري کان ئي هٿ جي اشاري سان هن کي چُمي ڏيو پر بين ماڻهن کي ڏکا ٿيلها ڏيئي پنهنجي لاءِ رستو پيدا ڪرڻ گناهہ جو ڪم آهي.

ان ئي قسم جي ڳالهہ اسان جي گروپ ليڈر احسان الاهي بہ ڪئي. ڪراچي ۾ ڪيس جرمن ڪمپني باش جي ايجنسي آهي. هو وڏي پئسي وارو آهي پر سندس شوق هر سال حج ڪرڻ ۽ حاجين جي مدد ڪرڻ آهي. جيئن هو سولائي سان ۽ صحيح طرح حج جا ارڪان پورا ڪري سگھن. جدي هلڻ کان اڳ توڙي مڪي مديني ۾ هن جي هر وقت اسان کي اها نصيحت هوندي هئي تہ توهان اهو نہ سوچيو تہ توهان کي پيو کو مدد ڪندو پر هر وقت اهو سوچيو تہ توهان کي بين جي خدمت ڪرڻي آهي ۽ ان ۾ کو شڪ نہ آهي تہ وڏي عمر جي باوجود ان جو مثال پاڻ بہ سڄي سفر ۾ ڏيندو رهيو.

ڊفينس سوسائٽي جي فيس فور واري هڪ مسجد (شفقت مسجد) جتي منهنجو اڪثر وڃڻ ٿيو ٿي، جي هڪ بن جماعتن سان منهنجي سني سلام دعا ٿي وئي هئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انهن مان هڪ پنجاب پاسي جو نيڪيدار اسرارالحق هو، جنهن جو ڪم جايون نهرائڻ آهي. هي مسجد به هن پنهنجي خرچ سان نهرائي هئي، پلاٽ سو وڌهي جڙي ڊفينس سوسائٽي وارن کان هٿ ضرور ڪيو هئائين. پاڻ اڇي ڪاري ڏاڙهي سان چاليهه ورهين جو ويجهو ٿيندو. هڪ ٻيو قرآن جو ياد حافظ ۔ حافظ سعيد احمد هو، جيڪو پڻ وڏي ڏاڙهي سان چاليهه پنجيتالهه جي وچ جو ٿيندو. جسم ۾ تمام گهٽو صحتمند ۽ پهلوان، مسجد ۾ ڪڏهن ڪڏهن بانگ ڏنائين ٿي ۽ نماز پڙهائين ٿي. آواز سندس بيحد منو آهي. جناح اسپتال جي در سامهون سندس ميڊيڪل اسٽور آهي. مون اسرار کي فون ڪري حج لاءِ پڇيو ته آيا هن حج ڪيو آهي يا نه ۽ هن سال سندس يا سندس ڪنهن ٻئي ڄاڻ سڃاڻ واري جو حج تي هلڻ جو ارادو آهي يا نه.

”الطاف پائي واهه جي ڳالهه ڪئي اٿئي“. اسرار الحق کي جڏ ڪا وسري ويل شيءِ ياد اچي وئي. ”ان بابت ته مون سوچيو ئي نه هو. انشاءَ الله هن سال ئي حج ڪرڻ چاهيان ٿو ۽ گڏجي هلنداسين“.

”پوءِ پلا ڪيئن هلجي. مون کي ته اها به خبر ناهي ته فارم پري ڪنهن کي ڏجي“ مون کيس اڳواٽ ڪن ڪٽايو ته

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيئن ڪيس خبر پوي تہ آئون انهن ڳالهين ۾ بنهہ اڻ ڄاڻ آهيان. متان هو منهنجي ساموندي سفرن جي ڳٽپ ڪري مون کي ڪو سياڻو سمجهي.

”يار خبر تہ مون کي بہ نہ اٿئي، پر پنهنجو حافظ سعيد احمد ان معاملي ۾ سياڻو آهي. هو ويجهڙائي ۾ حج ڪري آيو آهي ۽ وڏو همت وارو آهي. پاڻ کي صحيح طرح Guide ڪري سگهندو.“

حافظ سعيد ٻڌايو تہ ڪراچي ۾ ڪيترائي ادارا آهن، جيڪي حاجين جي مدد لاءِ گروپ ناهي ڪين حج تي وڃي هلن ٿا ۽ بي خوشخبري اها ٻڌائين تہ هو پڻ هن سال بہ حج ڪرڻ جو ارادو رکي ٿو. ”بہ سال کن اڳ آئون زال کي حج تي ويڃي ويو هوس ۽ هن سال پنهنجي پيٽ کي حج ڪرائڻ چاهيان ٿو“. هن ٻڌايو ۽ اهو پڻ ٻڌايائين تہ ان مسجد جو هڪ ٻيو جماعتي نسيم گلزار نالي پنهنجي زال سان گڏ حج ڪرڻ چاهي ٿو ۽ پاڻ سان ئي شامل ٿيندو. اسرار مون کي بي فڪر رهڻ لاءِ چيو: ”بن ڏينهن اندر جائزو وڃي توکي اطلاع ڪنداسين ۽ جيئن بہ هلڻ ٿيو تہ پوءِ ٽولو گڏ رهندو.“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ پوءِ ٻه ڏينهن ٻه نه گذريا ته اسرار فارم پرڻ لاءِ گهرايو. "پاڻ عالمگير ٽرسٽ وارن جي معرفت هلي رهيا آهيون. انهن سان اسان ڳالهايو آهي. هنن جا اٽڪل ٽيهه ڪن گروپ هر سال حج تي وڃن ٿا. هنن جا گروپ ليڈر ڪيترائي حج ڪري چڪا آهن ۽ نه فقط مڪي مديني ۾ سڻي رهائش هٿ ڪرڻ ۾ هوشيار آهن پر مذهبي ڄاڻ ٻه اٿن. تون فارم لاءِ هن سائيز جا هيترا هيترا بليڪ ائنڊ وائيٽ فوٽو اڄ ئي ڪيرائي ونجاءِ ۽ هيترا پئسا حافظ سعيد کي موڪلي ڏي. رهائش لاءِ هينئر ئي پئسا ڏيڻا آهن، سي ٻه ڏالرن ۾. ان ڪري حافظ سعيد رهائش جي مسواڙ ڏالرن ۾ مٿائي رکي ۽ باقي پئسن جو بئنڪ مان ڊرافٽ نهرائي وٺ.

مون اسرار جي چوڻ موجب فوٽن ۽ پئسن جو بندوبست ڪيو. هن سفرنامي ۾ حج جو ارادو رکندڙ پڙهندڙن لاءِ هتي ٻن ٽن ڳالهين جي سمجهاڻي لکڻ ضروري ٿو سمجهان.

فوٽو ڪيرائڻ گناهه آهي يا نه پر حج جو فارم پرڻ لاءِ مردن توڙي عورتن کي فوٽن جو گهربل تعداد ڏيڻ ضروري آهي. جن مان هو پاسپورٽ، پئسن جي رسيد، شناختي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪارڊ وغيره تي فوٽو لڳائين ٿا. هيترن ماڻهن جي سجاڻپ، گم ٿيڻ کان بچڻ ۽ ڏوهن کي روڪڻ لاءِ فوٽو ضروري ڪيو ويو آهي. بهرحال فوٽو ڪيرائڻ کان اڳ فوٽن جو تعداد سائيز ۽ رنگ وغيره تہ آيا، فوٽو بليڪ اينڈ وائيٽ هجن يا رنگين. چڱي طرح معلوم ڪري پوءِ ڪيرائڻ ڪپن. اڇڪلهہ عورتن جي فوٽو لاءِ ضروري ڪيو ويو آهي تہ هن جو مٿو چڱي طرح ڍڪيل هجي، جيئن هڪ وار بہ نظر نہ اچي.

حج جا فارم پرڻ لاءِ اڇڪلهہ پاڪستان ۾ بہ اسڪيمون آهن. هڪ "ريگيولر" يعني حج تي وڃڻ وارو پاڪستاني پئسا پاڻ پري وڃي رهيو آهي ۽ ٻيو "اسپانسرشپ" اسڪيم آهي، جنهن ۾ حج تي ويندڙ ڪنهن دوست يا مائٽ کان باهر پئسا (ڊالرن ۾) گهرائي حج جو خرچ ڏئي ٿو. اسپانسرشپ وارن کي حج تان روڪ نہ ٿي ٿئي ۽ جيڪو فارم پري ٿو، ان کي حج جي موڪل ملي ٿي. ريگيولر وارن جا ڪُٽا ڪيڏا وڃن ٿا. مثال طور: پاڪستان جي حج وزارت يا سعودي حڪومت اهو فيصلو ڪيو ويو آهي تہ هن سال (2000ع) پاڪستان فقط هڪ لک ماڻهو حج لاءِ موڪلي. هاڻ جي درخواستون لک کان مٿي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهن تہ پوءِ پکا (ڪٹا) ڪڍيا وڃن ٿا ۽ جيڪي لک ۾ اچن، اهي ئي حج لاءِ وڃي سگهن ٿا. اها بي ڳالهہ آهي تہ هن سال (2000ع) لاءِ جنهن ۾ مون کي حج جي سعادت نصيب ٿي، پاڪستان جي چيف ايگزيڪيوٽو جنرل پرويز مشرف سيني کي حج ڪرڻ جي اجازت ڏئي ڇڏي ۽ هن سال پاڪستان مان هڪ لک ڏهہ هزار ماڻهن حج ڪيو.

گهٽو اڳ حج تي ويندڙن کان فقط پاڻي جي جهاز جي ٽڪيٽ جا پئسا ورتا ويندا هئا، جدي پهچي مختلف هنڌن (مڪي، مديني، منيٰ، مزدلفہ، عرفات) تي وڃڻ لاءِ هو پاڻ بسون ڪندا هئا. رهائش لا ءِگهر پڻ هو ،پاڻ ئي ڳوليندا هئا ۽ معلم بہ پنهنجي مرضي سان ڪندا هئا. خاص ڪري سنڌ جا ماڻهو محمد هاشم سنڌي جهڙو معلم ڪندا هئا، جيڪو اصل ۾ سنڌ کان لڏي سعودي عرب ۾ وڃي رهيو ۽ اتي ئي شادي ڪيائين. ڪيس سنڌي اچڻ ڪري اسان جي سنڌ جي رهاڪن لاءِ وڏي سهولت رهي ٿي . (محمد هاشم گذاري ويو آهي، سندس پٽ معلم جو ڪم ڪري ٿو پر ڪيس سنڌي نہ ٿي اچي) اهڙي طرح پنجاب جي ماڻهن اهڙو معلم ڪيو ٿي، جيڪو هنن جي زبان سمجهي سگهي. ڪيترائي پنجاب جا اتي رهن ٿا، جيڪي گهٽو اڳ، اڄ کان ست ستر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سال اڳ سعودي عرب ۾ رهڻ ڪري، هنن وٽ سعودي عرب جو پاسپورٽ آهي ۽ عرب سڏجن ٿا. بهرحال هر حاجي پنهنجي مرضي سان معلم ڪيو ٿي. معلم معنيٰ اهو ماڻهو، جنهن کي علم هجي يعني (سونهون .(Guide معلوم نه فقط حاجين جي رهائش ۽ ڪاغذ پٽن جو بندوبست ڪري ٿو، پر حج جا ارڪان پورا ڪرائڻ ۾ پڻ مدد ڪري ٿو. اڄ به ڪيترائي ترڪ، انڊونيشي ۽ ٻيون قومون آهن، جن کي گهٽي عربي نه ٿي اچي، پوءِ معلم يڪو جٿو وڃي طواف، سعي، منيٰ ۽ عرفات دوران هنن جي اڳيان اڳيان هلي ٿو ۽ زور زور سان دعائون پڙهي ٿو، جنهن پويان ٻيا پڙهندا هلن ٿا. مثال طور: طواف چوندو "ربنا" ته سندس پويان هلندڙ پنجاهه يا سئو ڪن ماڻهن جو جٿو زور سان چوندو "ربنا" پوءِ معلم چوندو "آتنا" ته سڄو جٿو زور سان ورجائيندو "آتنا" اهڙي طرح اهي ماڻهو جن کي قرآن جون آيتون، دعائون وغيره ياد نه آهن. اهي معلوم پنيان پڙهي ثواب حاصل ڪن ٿا پر ساڳي وقت ڪيترن ئي اهو چوندي ٻڌو ويو ته ائين زور زور سان پڙهڻ سان ٻيا ڊسٽرب ٿين ٿا ۽ ساڳي وقت سڄي جٿي جي گڏ گڏ هلڻ ڪري ٻين کي ڏکا ۽ ٽيلها لڳن ٿا. ڇو ته اڪيلو هلندڙ ماڻهو لاءِ ڪڏهن ڪڏهن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اڳيان پويان ٽيڙ ۾ ڪو فرق نہ ٿو پوي. پر ٽولي جو هرهڪ ماڻهو پنهنجي ٽولي سان گڏ گڏ هلڻ چاهي ٿو، ڇو ته هو نہ ٿو چاهي ته پنهنجي ٽولي کان وڇڙي وڃي، سو ان ڪري ۾ هو بين کي ڏڪا ٽيلها ڏئي به اڳيان وڌڻ چاهي ٿو.

بهرحال هاڻ حج تي ويندڙن لاءِ حڪومت رهائش، بسين ۾ سفر ڪرڻ ۽ معلم حاصل ڪرڻ جو بندوبست پاڻ ۽ اڳواڻ ڪري ٿي. ڇو جو ڪيترن کي مڪي پهچي سولائي سان رهائش ملي وڃي ٿي پر گهڻن کي ڏکيائي ٿئي ٿي، خاص ڪري انهن کي جيڪي آخري ڏينهن ۾ مڪي پهچن ٿا، سو انهن ڳالهين کي ڏيان ۾ رکي، حاجين جي سهولت لاءِ پاڪستان، هندستان، بنگلاديش ۽ بين ملڪن جي حڪومتن، سعودي عرب سان گڏجي حاجين جي رهائش جو اڳواڻ بندوبست ڪيو آهي. جيئن حاجي کي جدي پهچي خبر پئجي وڃي ته هن کي ڪٽي رهڻو آهي ۽ مسافر بس ڪيس جدي مان ڪٽي مڪي يا مديني ۾سندس رهائشگاهه تي اچي ڇڏي ۽ هو يڪدم سامان رکي آجو ٿي طواف لاءِ هليو وڃي يا ڪجهه دير چاهي ته آرام ڪري وڃي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي جي گهٽين مان لنگهبو ته ڪيترين عمارتن جي باهران ڪپڙن جي وڏن بئنرن تي لکيل نظر ايندو "پاڪستانيون کي لئي رهائشگاهه نمبر 9" يا ڏهه يارهن يعني اهي عمارتون پاڪستان حڪومت يا سعودي عرب حڪومت پاڪستاني حاجين لاءِ اڳواٽ مسواڙ تي ونيِ ڇڏيون آهن ته جيئن اهي پاڪستاني ان ۾ اچي رهن. اها بي گالهه آهي ته سڀ عمارتون هڪ ئي پاڙي ۾ نه ٿيون ملن. پنجاهه کن جاين مان ڪي ويجهو آهن ته ڪي پري ملن ٿيون. ڪي نيون ۽ سٺيون آهن ته ڪي جهونيون ۽ ڏنل آهن. پوءِ اها نصيب جي گالهه آهي ته ڪنهن کي ڪهڙي ملي ٿي. هونئن حرم پاڪ جي ويجهو وارين عمارتن جي مسواڙ گهڻي آهي ۽ پري واريون سستيون آهن، پر حڪومت هر حاجي جي هڪ سراسري مسواڙ ڪٽي ٿي. پوءِ جيڪي حرم پاڪ جي ويجهو وارين عمارتن ۾ رهن ٿا. اهي پنهنجو پاڻ کي وڏيڪ خوشنصيب سمجهن ٿا.

پاڪستانين جي رهائش وارين جاين سان گڏ هندستان ۽ بنگلاديش کان آيل ماڻهن جون جايون پڻ هر گهٽي ۾ نظر اچن ٿيون. جن جي باهران انهن ملڪن جا جهنڊا پڻ لڳل ٿين ٿا، جيئن هرهڪ حاجي پري کان پنهنجي جاءِ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سجاڻي اتي پهچي وجي، بين ملڪن جي ماڻهن جي رهائشگاهه پڻ ان ريت مقرر ٽيل آهن پر اتي پهچي وجي، بين ملڪن جي ماڻهن جا رهائشگاهه پڻ ان ريت مقرر ٽيل آهن پر پاڪستان، هندستان، بنگلاديش ،ايران، ترڪي، انڊونيشيا، ملائيشيا جهڙن ملڪن جا وڏيڪ نمايان آهن، جو اتان اچن ٻه لکن جي تعداد ۾ ٿا.

بهرحال هر حاجي جي رهائش جي مسواڙ جا پئسا اڳواٽ ڪٽجيو وجن پر جيڪڏهن ڪو سرڪار طرفان رهائش جو بندوبست پسند نه ڪري ته پوءِ ڪراچي ڇڏڻ کان اڳ اطلاع ڪري سگهجي ٿو ۽ آخري ڏينهن تي حاجي ڪئمپ ۾ هن کي اهي مسواڙ وارا پئسا موٽي ملن ٿا. بهرحال ان بابت هو فارم پرڻ وقت بئنڪ وارن کان معلوم ڪري سگهي ٿو، جو ڪيترين ڳالهين جا قاعدا قانون مسئلن مطابق هر سال ڦرندا گرندا رهن ٿا.

اسان اسپانسرشپ اسڪيم هيٺ عالمگير ٽرسٽ وارن جي مهيا ڪيل سهولت موجب وجي رهيا هئاسين، جيڪي رهائش جو بندوبست پاڻ کن ٿا ۽ ڪوشش ڪري سڀ عمارتون هڪ ئي علائقي ۾ ونن ٿا، جيئن هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ بس ۾ هلڻو پوي ته سڀ هڪ هنڌ موجود هجن ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

گھٽو انتظار نہ ڪرڻو پوي. ٻيو تہ حرم پاڪ جي ويجھو واريون عمارتون مسواڙ تي ڪن ٿا، جيڪي ظاهر آهي، وڌيڪ مهانگيون آهن. مثال طور: سرڪاري طرح مڪي ۾ رهائش جي مسواڙ في ماڻھو 300 ڪن ڊالر آهي پر اسان کي 450 ڊالر ڏيڻا پيا، يعني 32 هزار ڪن رپيا پر اهو ٻہ آهي تہ هنن يڪا فليٽ مسواڙ تي ڪيا، جن ۾ رهائش جي ڪمرن ڪان علاوه وراندو، هر ڪمري کي بالڪني، ٻن ڪمرن لاءِ هڪ هڪ غسلخانو، وڏو رڌڻو، هر فليٽ ۾ ٽي ريفريجريٽر ۽ هڪ واشنگ مشين هئي، هر فليٽ ۾ چار ڪمرا هئا، جن مان هرهڪ ۾ ڇهن ڪان اٺ ماڻھو ستا ٿي. بهرحال رهائش لاءِ سعودي حڪومت طرفان هرهڪ لاءِ ادائي فوٽ باءِ ڇھ فوٽ جاءِ مقرر ٿيل آهي تہ مڪي ۾ هر حاجي کي ايتري جاءِ گھٽ ۾ گھٽ ملڻ کپي. مديني ۾ ان کان گھٽي آهي ۽ منيٰ ۾ ان کان گھٽ (ٻہ فوٽ باءِ سادا پنج فوٽ) آهي.

وچين نماز کان ٿورو اڳ اسان عالمگير مسجد پهتاسين، جيڪا مسجد عالمگير رود تي بهادرآباد ۾ آهي. مسجد جي ٻي ۽ ٽي ماڙ جي ڇهٽ جو ڪم هلي رهيو هو. مسجد ٻاهران ڪيترين ئي ايمبولينس گاڏين بينيون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هيون، جن تي عالمگير ويلفيئر ٽرسٽ لکيل هو. آئون سمجهي ويس تہ هي عالمگير نالي هڪ خدمت خلق جو ادارو آهي. جيئن ايڏي جو ادارو آهي يا ٻيا ڪيترا سماجي ادارا آهن. جي الله ڪارڙ غريبن ۽ ضرورتمندن جي مدد ڪن ٿا. مسجد جي در وٽ ٻہ چار همراهہ سبيل ۽ ڪچي ڪپڑي جون ٿيلهيون ناهي رهيا هئا. انهن ٻڌايو تہ هي ڪپڑا ڪن ماڻهن خيرات ڏنا آهن. جيڪي هو شام جو ڪراچي جي هڪ غريب علائقي اورنگي ۾ رهندڙ ماڻهن ۾ ورهائيندا. مسجد جي باهران ٽهيل دڪانن ۾ حج جو سامان، احرام، چيلهہ جو پٽو، ٽوپيون، تسبيحون وڪامي رهيون هيون. هن ٽرسٽ جي هڪ ڪارڪن ٻڌايو تہ عالمگير ويلفيئر ٽرسٽ انٽرنيشنل جا هي مقصد آهن.

غريب ۽ حقدار مريضن جو علاج ڪرايو وجي ٿو.

يتيم ۽ مجبور ڇوڪرين جي شادي تي سامان جي مدد ڏني وجي ٿي.

رمضان جي مهيني ۾ اٽڪل چار هزار ماڻهن کي (خاص ڪري قيدين کي) افطار ڏني وجي ٿي.

غسل ميت ۽ ڪفن دفن جو مڪمل انتظام 24 ڪلاڪن ۾ ٿئي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حاجين لاءِ احرام ۽ وهيل چيئر جو بندوبست ڪيو وجي ٿو. وغيره.

اسان جي حاجين واري پنجاهه جي گروپ ۾ هڪ پنجهٺ ستر سالن جو اڇي ڏاڙهي سان نور احمد چاندنا نالي حاجي هو. پاڻ هن کان اڳ به ڪجهه حج ڪيا اٿس ۽ عالمگير ٽرسٽ جي ڪارڪنن مان هڪ آهي. پاڻ خدا ڪارڻ بنا ڪنهن پگهار جي ڪيترن سالن کان ڪراچي جيل ۾ قيدين کي قرآن شريف پڙهائيندو رهي ٿو، ڪيس بوهرا پير ۾ رنگ روغن جو ڪاروبار آهي. سندس تعلق دهلي، پنجابي سوداگران جماعت سان آهي. اتفاق سان اسان جي گروپ ۾ ٽيهارو ڪن حاجي انهي جماعت سان تعلق رکندڙ هئا. هونئن هي عالمگير ٽرسٽ ڪنهن هڪ جماعت جو نه آهي، پر هن مسجد ۾ ايندڙ جماعتي ۽ ڪارڪن گهٽي پاڳي دهلي، پنجابي سوداگر آهن، جو انهن جي ڪميونٽي جو وڏو حصو هن مسجد عالمگير جي آسپاس واري علائقي ۾ رهي ٿو. ٻئي نمبر تي ڪراچي ميمڻن جون مختلف جماعتون آهن، جن جا گهر پٽ بهادر آباد کان هل پارڪ واري علائقي ۾ آهن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏهلي، پنجابي سوداگران پاڪستان ٽيڙ تي ڏهلي ڪان لڏي آيا ۽ سندن واسطو واپار سان آهي. بقول اسان جي گروپ جي هڪ ٻئي حاجي نواب عبدالستار جي ته اسان جي ڪميونٽي جي ماڻهو کي دڪان نه هوندو ته به فٽ پاٽ تي بوچڙ رکي شيون وڪڻندو پر نوڪري نه ڪندو. هاڻ مڙيئي ايڪڙ ٻيڪڙ نوڪرين تي آيا آهن، جن مان هڪ نوجوان ڊاڪٽر فضل ربي، دل جو سرجن ۽ اسسٽنٽ پروفيسر پڻ اسان جي گروپ ۾ هو، بلڪ مکي ۾ مون واري ڪمري ۾ رهيو ٿي، پر هو به ٻين وانگر حليم طبيعت جو هو ۽ ڪنهن به ڪنڊ ڪان سرڪاري ڪامورو يا نٽ نانگر ۽ اجائي لئ ڏيڪارڙ وارو ڊاڪٽر نه ٿي لڳو. ٽيهارو سال کن عمر ٽيندس، جنهن مان اٺ سال کن انگلينڊ ۾ رهي آيو هو. هر وقت پاڪيٽ سائيز قرآن هٿ ۾ هوندو هوس ۽ پاڻ ۽ سندس زال طواف ڪرڻ ۽ قرآن جا ختما پورا ڪرڻ ۾ هوندا هئا. حج ڪانپوءِ هڪ ڏينهن خريداري لاءِ ويو ۽ مون کي ان وقت خبر پئي ته ڪيس هڪ ٻار (ڇهن سال کن جو) پڻ آهي، جنهن کي ڪراچي ڇڏي آيو آهي، ان لاءِ راندیڪو ورتائين.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ساڳيو حال هن ڪميونٽي جي ٻين نوجوانن جو هو، جيڪي شادي ڪري حج تي آيا هئا يا حج تان وڃي شادي ڪرڻ جو هو. ذري گهٽ سيني کي ڏاڙهيون هيون ۽ سيئي قرآن جا حافظ نه هئا تہ بہ قرآن جو وڏو حصو کين ياد هو. چوڏري ماهتاب نالي هڪ حاجي ٻڌايو تہ: ”اسان جي ڪميونٽي جي ٻارن کي ننڍي هوندي ئي حج ڪرايو وڃي ٿو، جيئن هنن کي دين جي ڄاڻ پوي ۽ زندگي ۾ پنهنجي لاءِ بهتر رستي جو تعين ڪري سگهن.“

هڪ ٻئي حاجي فيروز احمد ٻڌايو تہ سندن وڏا پنجاب جا هئا، پوءِ مغلن جي ڏينهن ۾ ڪنهن مغل شهنشاهہ دهلي ۾ کين دڪان کولڻ جي اجازت ڏني ۽اتي وڃي لڏي وينا ”اڄ بہ اسان جي ڪميونٽي جا ڪيترائي ماڻهو دهلي ۾ رهن ٿا پر هاڻ سڀ دهلي ۾ رهندڙ توڙي ڪراچي وارا پنجابي وساري وينا آهيون ۽ اڙدو ۾ ئي ڳالهايون ٿا“.

وچين نماز ڪانپوءِ مون ڏٺو تہ عالمگير مسجد جي وراندي ۾ چوڌاري رکيل ڪاٺ جي ڊيسڪن پويان وڏي عمر جا وڏين ڏاڙهين سان اڇي وينا. اسان (اسرار، گلزار ۽ حافظ سعيد) هڪ همراهہ جي اڳيان اڇي ويناسين. حافظ سعيد اسان پاران سمورا فوٽو، رهائش لاءِ آمريڪن ڊالر،

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پاڪستاني رپين جو درافٽ وغيره هن کي ڏنو، جنهن هر شيءِ چيڪ ڪرڻ بعد هرهڪ جو فارم پرڻ شروع ڪيو. فارم پرڻ ۾ به ڳالهيون مون کي سنيون لڳيون. هڪ ته پاڪستان سرڪار، بلڪ وزارت ج 'فارم' تمام مختصر ناهيو آهي. حج تي ويندڙ جو نالو، والد جو نالو، شناختي ڪارڊ نمبر، ائڊريس ۽ وارث جو نالو ۽ پتو (جيئن حج تي ڪو گذاري وجي يا ڪا اهڙي ڳالهه ٿي پوي ته ان کي اطلاع ڪيو وجي) فارم ۾ بي ڪا لانڊ نه هئي ته ڪٿي جائو آهي، ڪهڙي سن ۾ جائو آهي. مادري زبان ڪهڙي اٿس. نوڪري يا ڏنڊو ڇا اٿس. جيل ۾ ڪڏهن ويو آهي يا نه. فلاڻي بيماري ڪڏهن ٿي اٿس يا نه، وغيره وغيره. جن قسم جون اجايون سجايون ڳالهيون، اسان وٽ ڪيترن ڳالهين لاءِ فارم پرڻ تي لکيون وجن ٿيون. (ويندي قد ڪيترو آهي، اکين جو رنگ ڇا آهي، وارن جو رنگ ڇا آهي؟ هاڻ هڪ پنجاهه سٺ ورهين جي جمار واري حاجي جي مٿي تي ڪهڙا وار هوندا ۽ جي هوندا ته انهن جو رنگ اڇو ئي هوندو).

بي سني ڳالهه اها ته فارم به عالمگير مسجد جي والنٽيئرن ئي پريا ٿي. اسان کان رڳو نالو، ائڊريس وغيره

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پڇندا ويا. جي پاڻ پرٽا هجن ها تہ شايد آئون ايترا ننڍا اکر لکي نڌين خانن ۾ مڪمل ائڈريس وغيره نہ لکي سگهان ها. اسان جي پر واري همراهہ کان نڪي جو هڪ ڪراڙو مڙس پنهنجو ۽ پنهنجي زال جو فارم پرائي رهيو هو. منهنجي پڇڻ تي ٻڌايائين تہ نڪي، گهاري ۽ گجي پاسي جا ڪيترائي سنڌي هتان اچي فارم پرائيندا آهن، جو هنن کي تجربو آهي ۽ هو ٻهراڙي وارن جي سني رهنمائي ڪن ٿا ۽ اهو ٻہ ضروري ناهي تہ ڪو توهان هنن (عالمگير ٽرسٽ وارن) سان گڏ حج تي وڃو. فارمن جو ڪم پورو ٿيڻ تي فارم پرڻ واري مولانا صاحب ٻڌايو تہ هو ڪراچي جو بزنس مئن آهي ۽ هتي پاڙي ۾ ئي رهي ٿو. حج جي ڏينهن ۾ عصر نماز کان عشاءِ تائين حج تي ويندڙن جا فارم پرڻ ۾ مدد ڪندو آهي اهڙي طرح ٻيا ٻہ ڏهاڪو کن اهو ڪم ڪن ٿا، جن جو ان سلسلي ۾ پراڻو تجربو آهي. پاڻ اهو پڻ ٻڌائين ٿا تہ حاجين جا ٽولا ناهي حج تي وڃي هلڻ ۽ اتي رهنمائي ڪرڻ لاءِ عالمگير مسجد وارن جو هي الڳ شعبو آهي، جيڪو انصار الحجاج سڏجي ٿو ۽ ان شعبي طرفان، حج تي روانو ٿيڻ کان اڳ عالمگير مسجد ۾ ڇهہ ڪن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ليڪچر ڏنا وجن ٿا، جيئن حج تي ويندڙن کي حج بابت هر ڳالهه جي ڄاڻ هجي.

اهي ليڪچر مون ۾ اٽينڈ ڪيا، صبح جو ڏهين کان اڳين (ظهر) نماز تائين هلندا هئا، جن لاءِ اسان کي اهي مقرر ڏينهن اڳواٽ ٻڌايا ويا هئا. ليڪچر ڏيڻ وارن عالمن، مولوين وغيره ۾ هڪ مولانا مفتي عبدالرئوف سکروي پڻ هو، جنهن جو ٻڌايل "حج جو طريقو ۔ قدم بقدم" هتي پڙهندڙن لاءِ ڏيان ٿو، جيئن هنن کي ڪجهه آئيڊيا ٿي سگهي. بهرحال هن قسم جا ليڪچر منهنجي خيال ۾ تمام ضروري ۽ فائديمند ثابت ٿين ٿا ۽ انسان ڪيتريون غلطيون ڪرڻ کان بچيو وڃي. ملائيشيا ۾ هوندو هوس ته اتي به حاجين کي حج تي وڃڻ کان اڳ هر شهر جي مسجد ۾، اتي جي حج ڪاتي طرفان، حج ڪرڻ جو طريقو ٻڌايو ويندو هو. ان جو نتيجو اهو ئي آهي ته ملائيشيا ۽ انڊونيشيا جا حاجي صبر ۽ تحمل سان حج ڪن ٿا. ڪنهن ٻئي حاجي کي ڏکا ٽيلها ڏئي تڪليف نه ٿا پهچائين. آئون به حجر اسود کي چمڻ لاءِ ڳوڙ جي ماڻهن کان ٻڌندو هوس ته رش ۾ هو ڪيئن ڏکا ۽ نوننيون هڻي حجر اسود کي چمڻ ۾ ڪامياب ٿيا ٿي ۽ مون به سمجهيو ٿي ته اهو اجر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪٽڻ لاءِ مون کي به ائين ڪرڻو پوندو پر عالمگير مسجد جي ليڪچر ٻڌڻ بعد مون کي جاڻ ٿي ته ڪنهن انسان کي تڪليف پهچائڻ غلط ۽ ڏوهه جهڙو ڪم آهي ۽ ثواب بدران گناهه ملي ٿو. ڪنهن به صورت ۾ ٻئي ڪنهن انسان کي ڏکا ڏيئي نه تڪليف رسائجي ۽ نه دل رنجائجي.

هونئن دنيا جي ڪيترن حاجين کي پاڪستانين، ترڪن، ڪجهه آفريڪي ملڪن جي ماڻهن ۽ خاص ڪري ايرانين سان شڪايت رهي ٿي ته هو ڏاڍائي ٿا ڪن ۽ ٻين حاجين کي اڪثر تڪليف رسائين ٿا. هڪ ايراني جنهن کي انگريزي به آئي ٿي، معمول جي خلاف خاموشي ۽ صبر سان وينل ڏسي مون کي تعجب لڳو، پڇڻ تي هن رومیٔ جو شعر ٻڌايو، جيڪو هتي پڙهندڙن لاءِ بي محل نه ٿيندو.

دل بدست آرک حج اکبر است
از هزاران کعبک یک دل بهتر است
کعبہ بناءَ خلیل آذر اکبر است
دل گذرگاهه رب جلیل است

(دليون ڪٽ چو ته دليون ڪٽڻ حج اڪبري آهي،
هزارن جي ڪعبن کان هڪ دل جو درجو وڌيڪ آهي
چو ته ڪعبو آذر جي پٽ خليل جو نهيل آهي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ء دل رب جليل جي جلوه گاهه آهي.)

مطلب تہ جيتري قدر ٿي سگهي تہ حج تي وڃڻ کان اڳ گهٽي کان گهٽي واقفيت حاصل ڪجي، جيئن ڪنهن ڳالهہ بابت غلط اعتقاد نہ رهي ۽ ڪنهن غلطي ڪرڻ جي اجائي گنجائش نہ رهي ۽ پنهنجو پاڻ کي اهڙو Disciplined رکيو وجي، جو ٻئي کي تڪليف نہ رسي.

حج جو فارم پرڻ بعد ٻن ڏينهن کانپوءِ اسان کي ٻڌايو ويو تہ عالمگير مسجد جي شعبي انصار الحجاج طرفان اسان کي هن سال 2000ع جي ٻاويهين گروپ ۾ رکيو ويو آهي، جنهن جو گروپ ليڈر جناب احسان الاهي شيخ آهي ۽ حج جي تربيت ڏيڻ لاءِ فلاڻا فلاڻا ڏينهن مقرر ڪيا ويا آهن، جن تي عالمگير مسجد ۾ اچي عالم دين ۽ حج کان واقفڪارن کان ليڪچر ٻڌي سگهجن ٿا.

عالمگير مسجد طرفان ٽيهارو ڪن گروپ نهيا. هر دفعي ليڪچر بعد هر گروپ جا پاڻ ٽولو ناهي وينا ٿي ۽ گروپن جي ليڈرن کين وڌيڪ ڪم جون ڳالهيون ٻڌايون ٿي تہ اتي ڪيئن رهبو. ماني ٽڪي جو ڇا بندوبست ڪبو. ڪهڙو ڪهڙو سامان کڻي هلبو... وغيره وغيره. ساڳي وقت اسان پنهنجي گروپ جي ماڻهن جون شڪليون ڏسي ڏسي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪبئي کان ڪافي مانوس ٿي وياسين. حج تي روانگي ٿيڻ کان اڳ اسان جي گروپ جي هڪ بن همراهن پنهنجي گهر ۾ دعوت ۾ ڪئي. ان ڪري اڄا ۾ هڪبئي سان وڌيڪ ڏينهن ويٺ ٿي وئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سفرجي تياري ۽ سامان جي لسٽ

پاڪستان ۾ حج جون درخواستون ۽ پئسا گھٽو اڳ ورتا وڃن ٿا. مثال طور: هن سال (2000ع ۽ 1420 ھ) حج مارچ جي 15 ڏاري ٿيو ۽ حاجين جون حج لاءِ اڏامون 20 فيبروري کان شروع ٿيون هيون پر حج لاءِ فارم ۽ حج جي خرچ جا پئسا ڇھ مهينا اڳ (سيپٽمبر 1999ع) ۾ بئنڪن ۾ جمع ڪرايا ويا ۽ 30 سيپٽمبر آخري تاريخ هئي. پوءِ ڊسمبر ڏاري حڪومت پاڪستان جي وزارت مذهبي امور، اسلام آباد کان پهريون ڪارڊ مليو ته، ”توهان کي مڪي ۽ مديني ۾ ذاتي رهائش اختيار ڪرڻ جي اجازت آهي ۽ ان رهائشگاھ جي ائڊريس پنهنجي بئنڪ معرفت وزارت کي ٻڌايو ۽ توهان جو درخواست نمبر هي آهي“. اهو درخواست نمبر پاسپورٽ نمبر ۾ سمجھڻ کپي، حج تي روانو ٿيندڙ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حاجين کي هڪ الڳ قسم جو پاسپورٽ ملي ٿو، جنهن ذريعي فقط حج ئي ڪري سگهجي ٿو .ان پاسپورٽ ذريعي نه ته ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ وڃي سگهجي ٿو ۽ نه سعودي عرب ۾ وڌيڪ رهي سگهجي ٿو. اهو پاسپورٽ حج لاءِ روانو ٿيڻ کان هڪ ڏينهن اڳ حاجي ڪئمپ مان فارين ايڪسچينج (ريال ۽ ٽريولرس چيڪ) ونڊ وقت ملي ٿو ۽ جدي جي ايئر پورٽ تي پهچڻ سان اهو پاسپورٽ معلم حوالي ٿيو وڃي. واپس هٿ ۾ وري تڏهن ملي ٿو. جڏهن حج ڪري وطن ورڻ لاءِ جدي ايئر پورٽ تي پهچي ٿو. تيسين دوران حج پاڪستان حڪومت ۽ معلم طرفان مليل ڪارڊ پاڻ سان رکڻو پوي ٿو. بلڪه ٻنهي جو هار ناهي ڳچي ۾ پائڻو پوي ٿو. ان ۾ منيٰ جي مختلف معلومات لکيل ٿئي ٿي، جيئن چڪاس وقت يا حادثي جي صورت ۾ اها جاڻ پئجي سگهي ته همراهه ڪير آهي ۽ آيا قانوني طرح آيو آهي يا لڪي چپي. ان ڳالهه لاءِ هر وقت پوليس جون گاڏيون چاپا هڻنديون رهن ٿيون. ان ڪري حاجين کي هر وقت تاڪيد ڪئي وڃي ٿي ته پنهنجي سفر جا ڪاغذ هو سوگها رکن ۽ هر وقت پاڻ سان رکن. عورتن ۽ ٻارن جا پڻ انهن جي ئي حوالي ڪن، جيئن چڪاس مهل هو ڏيکاري

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سگهن.

هڪ پاڪستاني همراهه ٻڌايو ته هنن جي گروپ ليڊر کي پوليس مڪي مان جهلي ڪراچي واپس موڪلي ڇڏيو. ٽيو هيئن جو هو وهنجي ڪپڑا تبديل ڪري سندن رهائشگاهه جي سامهون، رستي جي ٻئي پاسي واري دڪان تان نان ونڊ ويو ته اتي پوليس جي گاڏي اچي لنگهي ۽ ٻين سان گڏ هن کان به ڪاغذن جي گهر ڪيائون، جيڪي وهنجڻ مهل هن کان ميرن ڪپڑن ۾ رهجي ويا هئا. هن گهٽو ئي پوليس کي سمجهايو ته اهي ميرن ڪپڑن ۾ رهجي ويا آهن. سامهون گهر ۾ رهان ٿو. هينئر جو هينئر ڪٽي اڇان ٿو پر سعودي حڪومت جي پوليس ڪٽي ٿي ٻڌي. ٻين غير قانوني آيل ماڻهن سان گڏ هن کي به پوليس وئن ۾ ويهاري مڪي جيل وڻي ويا، اتي پهچي خبر پئي ته مڪو جيل ته سڄو فل آهي. ان بعد اهو فيصلو ٿيو ته فالتو ڏوهارين کي رياض موڪليو وڃي. رياض سعودي عرب جي گادي جو شهر آهي.

رياض ۾ ڪو اهو فيصلو ڪيو ويو ته اڳهين ٻيا ڏوهاري گهٽا آهن. هنن غير قانوني آيلن کي رکڻ اجايو آهي. ان ڪري کين سندن ملڪ جي سفارتخاني جي خرچ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تي سندن ملڪ موڪليو وڃي. رياض پهچي حج لاءِ آيل هن گروپ ليڊر گهٽي ئي هاءِ گهوڙا ڪئي پر هتي ڪنهن کي آهي ٻڌڻ لاءِ وقت ۽ همدردي. سعودي حڪومت کي آخر همدردي به ڇو ٿئي، جڏهن سالن کان ڏارين ملڪن جي ماڻهن سندن ملڪ ۾ غير قانوني طرح اچي ڪين بازاري ڪري رکيو آهي ۽ پوءِ نه فقط نوڪريون ڳوليندا وتن ٿا پر غلط ڏنڊا ۽ ڪيترن ئي قسمن جا ڏوهه به ڪندا رهن ٿا. جهلجڻ تي سوين ڪوڙا بهانا ناهين ٿا. بهرحال هتي هن حج ڪرڻ لاءِ قانوني طرح آيل هن حاجي وٽ جيتوڻيڪ ڪاغذ پٽ سپ هئا پر هو ڇا چوندا آهن ته سڪن سان گڏ آلا به، هونءَ به هو اها غلطي ڪري وينو هو جو ڪاغذ پٽ پاڻ سان نه رکيا هئائين. بهرحال هو ان ئي وقت ڪراچي کان اچي نڪتو. اثر رسوخ وارو ماڻهو هو. يڪدم اسلام آباد اچي وزارت ۾ گوڙ ڪيائين ته هي انڊير ٽيو آهي. پوءِ هن خاطر پاڪستان جي واسطيدار وزارت جا آفيسر سعودي حڪومت جي ڪارندن کي فئڪس ذريعي ٽي ڏينهن دانهون موڪليندا رهيا پر ڪو به جواب نه مليو. چوٿين پنجين ڏينهن فون ذريعي نيٽ سندن Contact ٽي ويو پر رياض (سعودي عرب) کان جواب ملين ته "وعليڪم سلام

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

و رحمت الله. هاڻ ان کي ٻئي سال ئي حج تي موڪلجو ۽ چئجوس ته جيڪڏهن قانوني طرح اچين ٿو ته قانوني ڪاغذ پاڻ سان رکندو ڪر".

هي ڳالهه فقط ان ڪري لکي اٿم ته حج تي ويندڙ اسان جا حاجي انهن ڪاغذن جي اهميت سمجهن ۽ جيڪي ڪاغذ پاڻ سان گڏ ڪٽي هلڻ لاءِ چيو وجي ٿو. اهي پاڻ سان هر وقت گڏ رکن، جيئن اوچتي چڪاس مهل پوليس کي ڏيکاري سگهن. دراصل سعودي حڪومت سان به مصيبت آهي. جڏهن کان هنن وٽ تيل نڪتو آهي ۽ ملڪ ۾ خوشحالي آئي آهي، ڪيترن ئي ملڪن جا ماڻهو نوڪرين جي ڳولا ۾ غير قانوني طرح سعودي عرب ۾ گهڙي پيا آهن. سعودي حڪومت انهن جي جهل ۾ لڳي پئي آهي پر تڏهن به انهي بهاني، خاص ڪري حج ۽ عمري بهاني اچي لکيو ٿا وڃن يا جيڪي قانوني طرح ويزا ذريعي سال يا بن لاءِ اچن ٿا، اهي مقرر مدو پورو ٿيڻ تي پنهنجي وطن موٽڻ بدران لکيو وڃن، ڪيترا وري اهڙا آهن، جيڪي سعودي عرب جي مختلف شهرن ۾ نوڪريون ڪن ٿا ۽ پوءِ حج جي ڏينهن ۾ بنا اجازت لڪ چوري ۾ مڪي پهچيو وجن. سعودي حڪومت نه ٿي چاهي ته سعودي عرب جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بين شهرن ۾ رهندڙ توڙي ڪٽي سندن پنهنجا عرب هجن، جنهن سال وڃين، ان سال حج تي هليا اچن. ائين جي آزاد ڇڏيو وجي تہ هيڪاندي رش وڌي وجي ۽ باهرين ملڪن کان آيل حاجين خاص ڪري پوڙهن، ڪمزورن ۽ بيمارن لاءِ وڌيڪ مسئلو ٿي پوي. ان ڪري سعودي حڪومت پنهنجن ماڻهن کي بہ حج لاءِ پرمٽ ڏئي ٿي، جيڪا ڪين شايد پنجن سالن ۾ هڪ دفعو ملي ٿي. سو اهڙي صورت ۾ ضروري آهي تہ اهم ڪاغذ پاڻ سان رکجن.

حج تي سنڌ جي ڪيترن ڳوناڻن کي جڏهن ان ڳالهہ لاءِ ڏيان ڇڪايم تہ هنن اهو ئي جواب ڏنو "نہ سائين اسان کي ڪير جهليندو. اسان تہ حج لاءِ آيا آهيون. ڪاغذن لاءِ اڄ ڏينهن تائين ڪنهن نہ پڇيو آهي".

بلڪل صحيح ڳالهہ آهي. ٿي سگهي ٿو تہ سڄي سفر ۾ ڪو ڪاغذن جو نہ پڇي پر هي ڇڪاس اوچتي ۽ ڪٽي ڪٽي (Random) ڪئي وجي ٿي ۽ پوءِ شل نہ ڪو آئيءَ ۾ اڇي وجي. ٻي ڳالهہ تہ رش ۾ ڪو گم ٿي وجي يا گرمي ڪري يا ٻي سبب ڪري بيهوش ٿي وجي تہ ڪاغذن مان خبر پئجي سگهي ٿي تہ هن جو واسطو ڪهڙي ملڪ سان آهي ۽ حج دوران هن جو معلم ۽ مڪتب ڪهڙو آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال ڪراچي ۾ حج جي درخواست سيپٽمبر ۾ ڏيڻ بعد جنوري جي آخري هفتي ڏاري، ٽپال رستي ڏنل ائڊريس تي وزارت مذهبي امور اسلا م آباد کان حج لاءِ وڃڻ جو پروگرام ملي ويو تہ فلاڻي ڏينهن ۽ وقت تي فلاڻي فلائيٽ ذريعي ڪراچي کان جدي وڃڻو آهي. ڪراچي ڇڏڻ کان ٻہ ڏينهن اڳ حاجي ڪئمپ مان هوائي جهاز جي ٽڪيٽ ۽ غير ملڪي ناڻو ۽ گهٽو ڪري ٽريولرس چيڪ جي صورت ۾ ملي ٿو. اتي هر ٻئنڪ جي برانچ آهي ۽ جنهن ٻئنڪ ۾ توهان درخواست ۽ حج جو خرچ ڏنو هو، ان جي برانچ کان ملي وڃي ٿو.

ٽريولرس چيڪ تي ٻہ دفعا صحيحون ڪرڻ تي اهو مٿجي ملي ٿو. هڪ صحيح ڪراچيءَ ۾ حاجي ڪئمپ ۾ ئي ڪرائي وڃي ٿي ۽ بي صحيح مڪي يا مديني ۾ چيڪ ڪئش ڪرڻ مهل ڪرٽي پوي ٿي. صحيح ۾ ردوبدل تي مڪي يا مديني جي ٻئنڪ وارا اهو چيڪ قبول ڪرڻ کان انڪار ڪري سگهي ٿو. ان ڪري ڪراچي ۾ چيڪن تي آرام سان اها صحيح ڪريو، جيڪا توهان ڪندا رهو ٿا ۽ جنهن جي توهان کي پرئڪٽس آهي. ٽريولرس چيڪ سان گڏ جيڪا رسيد ملي ٿي، ان تي ٻہ اها ئي صحيح ڪرٽي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي جو مڪي يا مديني ۾ ڪجهه بئنڪن وارا ۽ Money Changers) پئسا مٽي ڏيڻ وارا دڪاندار) ان رسيد تي ٽيل صحيح جي به جانچ ڪن ٿا.

هوائي جهاز ۾ چڙهڻ لاءِ حاجين کي ٽي چار ڪلاڪ اڳواٽ ايئر پورٽ تي گهرايو وڃي ٿو. سامان به ايئر پورٽ تي ئي ورتو وڃي ٿو. پر ماضي ۾ حاجين کي سامان حاجي ڪئمپ ۾ ئي ڏيڻو پوندو هو. بهرحال ان قسم جا قاعدا قانون هر سال بدلبا رهن ٿا ۽ ان بابت چگي طرح ڄاڻ رکڻ ضروري آهي.

احرام، پلاسٽڪ جو ٽرماس، چيلهه سان ٻڌڻ جو پٽو، وڏو پائوچ جنهن ۾ پاسپورٽ، بئگن جون چابيون ۽ ٻيو هلڪو سامان وجهجي، ڪٽان به ملي سگهي ٿو، شهر مان صدر مان يا ٽاور وٽ ميمڻ مسجد ٻاهران عالمگير مسجد ٻاهران يا حاجي ڪئمپ مان وٺي سگهجي ٿو، حاجي ڪئمپ مان بنا خوشبو وارو صابڻ به ملي ٿو، جيڪو هوائي جهاز ۾ ۽ بعد ۾ منيٰ عرفات وغيره ۾ استعمال ڪري سگهجي ٿو، ڇو جو احرام جي حالت ۾ خوشبو جي منع آهي. هڪ صابڻ ڪافي آهي ۽ ڪيترائي استعمال ڪري سگهن ٿا.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪيتريون بئنڪن يا هوائي ڪمپنيون پنهنجي اشتهار بازي لاءِ ٿرماس، پائوچ ۽ ڇٽيون ڏين ٿيون، ٽئي شيون اهم آهن. ٿرماس جو هجڻ بيحد ضروري آهي. سعودي عرب سنڌ کان به وڌيڪ جابلو ۽ واريائسو ملڪ آهي. سخت گرمي ٽئي ٽي ۽ ڏينهن لڳڻ ۽ Dehydration کان بچڻ لاءِ گهٽي کان گهٽو پاڻي پيئجي. ان لاءِ هڪ ڏيڍ لٽر جو پلاسٽڪ جو ٿرماس هجڻ ضروري آهي. ڪيترن هنڌن تي سعودي حڪومت ٽڏي پاڻي جا ڪولر هٽي ڇڏيا آهن پر ڪڏهن ڪڏهن انهن ۾ بيحد ٽڏو پاڻي ٽئي ٽو ۽ بهتر اهو ئي آهي ته توهان پنهنجي ٿرماس ۾ مڪس ڪري پوءِ پيئو. حرم پاڪ ۾ به زم زم جي ٽڏي پاڻي جا ڪولر پريا پيا آهن. انهن مان هڪ بن ۾ تازو پاڻي به آهي ۽ انهن ڪولرن جي باهران غير مجرب لڪيل رهي ٿو. اس ۾ طواف ڪرڻ بعد يا باهران گرمي مان اچي ٽڏو پاڻي پيئڻ بدران تازو پيئڻ ڪپي.

سعودي عرب ۾ سج جي ڪرڻن کان پاڻ بچائجي جو اتي تمام گهٽي تپش ٽئي ٽي ۽ ڏينهن لڳڻ جا امڪان آهن. مٿي تي ٽوپي ۽ رومال رکجي. جيئن ڪنڌ به ڍڪيل رهي يا ڇٽي ڪٽجي. حج وارن پنجن ڏينهن ۾ منيٰ ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عرفات تي ته ڇڻي جي تمام گهڻي ضرورت پوي ٿي جو تمام گهڻي اس ۾ هلڻو پوي ٿو. اسان کي هن پيري پي آءِ اي وارن هڪ سنهڙي ڪپڙي جي ڇڻي ڏني، جيڪا ڏئي هنن پنهنجي ڪمپني جي اشتهاربازي ته ضرور ڪئي پر ان ڇڻي جي باهران پي آءِ اي وڏن اکرن ۾ لکيل هو پر حاجين سان وڏو ظلم ڪيائون، خاص ڪري پوڙهن ۽ بيمار ماڻهن سان، ڇڻي جو ڪپڙو ايڏو ته سنهو ۽ شفاف هو جو هن مان اس آرپار آئي ٿي ۽ ويچار حاجي پگهر ۾ شل ٿي بين ملڪن جي ماڻهن کي حسرت پريل نگاهن سان ڏسي رهيا هئا، جن وٽ ڪاري رنگ جون ۽ ٿلهي ڪپڙي مان ٺهيل ڇڻيون هيون ۽ اهي هليا ٿي ته جڙ ڇانوَ ۾ پئي هليا. پوءِ مون ڏٺو ته اسان جي ملڪ جي ڪجهه ماڻهن پي آءِ اي جون اهي سنهيون ڇڻيون اڇلائي، اتان مهانگي اگهه تي بيون ورتائون پڪ اٿم ته ڪيترا ئي گرمي ۽ ڏينهن لڳڻ ڪري بيمار پڻ ٿي پيا هوندا، ان ڪري ڇڻي صحيح ڪٽجي .

احرام ٽوال جي ڪپڙي جا به ٽين ٽا ته لڻي جي چادرن جا به. اسان جي گروپ ليڊر اسان کي ڪراچي ۾ ئي اها سڻي صلاح ڏني ته هڪ ٽوال وارو خريد ڪريو ۽ هڪ لڻي جو. يعني اهي ٽيون به ٽوال جون چادرون ۽ به لڻي جون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چادرون، پوءِ گوڏ طور لڻي جي چادر ٻڌو ۽ مٿين جسم لاءِ ٽوال جي چادر اوڍيو. ٻہ احرام ضروري آهن، جيئن رستي تي يا خاص ڪري منيٰ، مزدلفہ ۾ حج وارن ڏينهن ۾ هڪ خراب ٿي پوي تہ ٻيو استعمال ڪري سگهجي.

چپل ٻہ ٻہ ڪٽڻ ضروري آهن جو نمازن تي هيٺ مٿي ٽيو وجن ۽ پوءِ هڪ ڇڇي پوڻ تي يا گم ٿي وڃڻ تي ٻيو استعمال ڪري سگهجي پر چپل (خاص ڪري اسپنج جا هوائي ٽائيپ جيڪي اڇڪلهہ گهٽو استعمال ٽين ٿا)، جڏي ڪڏي ملي سگهن ٿا. هڪڙو گم ٿيڻ تي ٻيو پر واري دڪان تان ٽن ريالن ۾ ونڊي سگهجي ٿو. منهنجا ٻہ ٽي چار ڪن گم ٿي ويا، جن کي دراصل گم ٿيڻ يا چوري ٿي وڃڻ نہ ٿو ڇئي سگهجي. ڪيترا ماڻهو اهو سمجهن ٿا تہ حاجين مان ڪو حاجي سندن چپل چورائي ٿو وڃي. سوچڻ جي ڳالهہ آهي تہ هر حاجي جيڪو لک رپيا ڪن خرچ ڪري هڏي پلاري پٺ تي پهچي ٿو. پنهنجا گناهہ بخشرائڻ يا توهان جو ڪارادر مان ورتل 20 رپين وارو چپل چورائڻ، جيڪر وڪڻي تہ ڏهہ رپيا ٻہ نہ ملنس

دراصل ڳالهہ اها آهي تہ جڏي هيڏو وڏو اجتماع ٿئي، هڪ ئي وقت پندرهن ويهہ لک ماڻهن جا اڇي گڏ ٿين، اتي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چپل سنياڻ ڏکيو ڪم ٿيو پوي، پاڻ سان گڏ رکي نماز پڙهڻ ۾ سنو نہ ٿو لڳي ۽ باهر رکي اچڻ سان ڪيترا دفعا وسريو وجي تہ ڪٿي رکيو ويو. خاص ڪري پوڙها ۽ ٻهراڙي جا جتي پاڻ ۾ پلجيو پوي، اتي ڪانئن اهو وسريو وجي تہ هنن پنهنجو چپل ڪٿي رکيو. پوءِ حرم پا ڪ مان نڪرڻ مهل ڄاڻي واڻي يا پل ۾ پنهنجو سمجهي ٻئي جو ڪڍيو وجن ۽ ان جو مالڪ جڏهن پنهنجو چپل نہ ٿو ڏسي تہ هو ۾ ڪنهن ٻئي جو پايو نڪري. هونءَ حقيقت ۾ ائين هرگز نہ ڪجي. ڇو جو ائين ڪيترائي ماڻهو دسترب ٿيو وجن. بهتر آهي تہ نئون خريد ڪجي ۽ ٻي مخلوق کي تڪليف نہ وجهجي.

چپل وڃڻ جوهڪ ٻيو ۾ سبب آهي تہ حرم پاڪ ۾ ڪيترن هنڌن تي چپل رکڻ جي جهل آهي، پر اسان کي خبر نہ ٿي پوي، پوءِ صفائي ڪرڻ وارا ان هنڌ تي صفائي ڪر ڻ وقت اهي چپل باهر ڦٽا ڪريو ڇڏين ۽ مالڪ سمجهي ٿو تہ شايد سندس چپل چوري ٿي ويو.

هڪ دفعي چپل رکڻ جي مون کي جاءِ نہ ملي. اندر گهڙڻ واري دروازي جي طاق پويان ٻين کي رکندو ڏسي مون ۾ ڪٿي اتي رکيا. جيتوڻيڪ ان ئي وقت مون کي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

احساس ٿيو تہ اتي رکڻ صحيح ڳالھہ نہ ھئي، جو اتي گيٽ تي بينل پوليس جي پيئڻ لاءِ پاڻي جو ڪولر رکيل ھو. نماز پڙھي ڪجھہ دير ويھي باھر نڪتس تہ چپل غائب ھئا. در وٽ بينل پوليس واري کي اشاري سان سمجھايم تہ ھتان منھنجا چپل ڪڍي ويا آھن (يعني توھان جي ھوندي سوندي چوري ٿي ويا آھن). مون سمجھيو ھو مون سان ھمدردي ڪندو پر اڳين جا دوڌا ڪيڊي ھٿن جي اشاري سان جيڪو ڪجھہ عربي ۾ چيائين، ان جو مفھوم سمجھي ويس تہ ھو چئي رھيو آھي تہ، ”ھي جاءِ چپل رکڻ جي آھي جو توھان چپل رکيا آھن. پاڻي جو سڄو ڪولر چپلن سان ڍڪجي ويو آھي“. آئون ڳالھہ سمجھي ويس ۽ سخت شرمندو ٿيس. منجھند جو وقت ھو، اس ۾ پير ساڻيندو پر واري دڪان تان ٻيا چپل اڇي ورتم، جيتوٽيڪ ھو ڪجھہ چئي رھيو ھو تہ ھنن اھي چپل اتان کڻي ڪنھن ٻئي ھنڌ ڦٽا ڪيا آھن، جتان وڃي کڻو.

بھرحال اھو بہ مون کڻي پوليس واري کان پڇيو. ٿي سگھي ٿو تہ ٻين ھمراھن مان ڪجھہ جن جا چپل اتان ھٽايا ويا ھئا. پنھنجو چپل نہ ملڻ تي ڪنھن ٻئي جو پائي روانا ٿي ويا ھجن ۽ ٻيا ٽين جا ۽ ٽيان چوٽن جا... وغيرہ وغيرہ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حرم پاڪ ۾ ڪم ڪندڙ هڪ پاڪستاني ٻڌايو تہ روزانو آڏي رات جو جڏهن حرم پاڪ جي صفائي ڪئي وڃي ٿي تہ ماڻهن جا وساريل، هيٺ مٿي ٽيل يا لاوارث چپلن جو گاڏو پرجي وڃي ٿو، جيڪو ٻئي ڪچري سان گڏ گند ڪٽڻ واري ٽرڪ ڪٽي وڃي ٿي.

هڪ ٻہ دفعو تہ مون کان چپل هن ريت گم ٿي ويو جو جلدي ۾ رکڻ واري جاءِ صحيح طرح ياد نہ ڪيم. واپسي تي هيڏانهن هوڏانهن ٻہ چار جايون ڏٺم پر چپل نہ مليو جو مون ڪنهن ٻئي هنڌ رکيو هو. سو آئون نہ ٿو سمجهان تہ ڪو هلي ملي چپلن جي چوري ڪري ٿو. پنهنجي ئي غلطي ڪري هيٺ مٿي ٽيو وڃي. يا ڪيترا پوڙها يا غريب ماڻهو سندن چپلن نہ ملڻ يا چپل رکڻ واري جاءِ نہ ملڻ تي ٻئي جو ئي پايو وڃن.

حج جي سفر تي پاڻ سان ڪهڙو سامان کڻي وڃجي، ان جي لسٽ توهان کي اهي دوست ۽ مائٽ ٻڌائي سگهن ٿا، جيڪي حج ڪري آيا آهن. توهان جو گروپ ليڊر ٻڌائي سگهي ٿو. حڪومت طرفان مليل هدايتن ۽ معلومات جي ڪتاب مان خبر پئجي سگهي ٿي وغيره. پر سڀ ۾ ضروري ڳالهہ اها آهي تہ سامان فقط اهو کڻجي، جنهن جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ضرورت هجي، چو جو اهي سامان توهان کي ڏوئڻو پوي ٿو
۽ خاص ڪري توهان کنهن پوڙهي مائٽ کي ونڊي پيا وجو
تہ ان جي سامان جو بہ ڪجهہ حصو توهان کي ڪڍڻو پوي ٿو
۽ حج تي پهچي ڪمرن ۾ سامان رکڻ جو مسئلو آهي، جو
رهائش، خاص ڪري مڪي ۾ تمام سوڙهي ملي ٿي،
مسواڙ جي ڪن ڪن جاين ۾ سامان رکڻ لاءِ اسٽور روم
يا پڇڻي آهي، نہ تہ ڪيترن جو سامان سندن سيراندي يا
پيراندي کان رکيل نظر آيو ۽ ان ڳالهہ تان بہ ڪيترن
حاجين جون هڪبئي سان رنجشون رهيون ٿي، جو اتي ئي
سامان پيو آهي، جتي کين سمهڻو پوي ٿو.

35 ڏينهن جي سفر لاءِ ڪي ماڻهو ڇهہ وڳا (سٽڻيون قميصون) کڻي هلن ٿا، ڪي اڃ، اسان جي گروپ جي هڪ همراهہ ڏهہ وڳا آندا هئا، منهنجي خيال ۾ 4 وڳا بہ گهڻا آهن، جيڪڏهن توهان کي پنهنجا ڪپڑا ڏوئڻ جي عادت آهي تہ، مون بہ وڳا (سٽڻ قميصون) ڪنيا ۽ بہ پتلونون بشرٽون ڪنيون. هي پتلونون سفر لاءِ خاص نهرائي ڪنيون هيم، جيڪي پجامن وانگر ڪجهہ سنهي ڪپڑي جون ڊريون ڊاريون هيون. پنڌين ۽ پاسن جي ڪيسن کان علاوه هڪ هڪ وڏو ڪيسو زب سان گوڏن وٽ بہ نهرايو هيم،

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جنهن ۾ پاسپورٽ جي سائيز جا ڪاغذ پٽ، پئسا، ڇاري جي ٽوپي ۽ تسبيح رکيم ٿي. اتفاق سان اسان جي رهائشگاهه تي واشنگ مشين هئي، جنهن ۾ (پر جي نه هجي ها تہ ڪنهن پلاسٽڪ جي باردي ۾ يا هٿ منهن ڌوئڻ جي گيندي ۾) ڪپڑا ڌوئي ڇڏيندو هوس. نج ڪاٽن بدران ٽيٽران جي تند مليل ڪپڑا هئا، ان ڪري استري جي به ضرورت نہ هئي. رات جو پجامو پائي سمهندو هوس سو به اتان 5 ريالن ۾ ورتم. سڄي عرب دنيا جا ماڻهو رات جو سمهڻ مهل يا ڏينهن جو جبي (ثوب) هيٺيان اهو پجامو پائين. سڄو ڏينهن پتلونون پائي هلندو هوس. منهنجي گروپ جي هڪ بن حاجين شروع ۾ ڪلندي چيو:

”سائين هي ڇا آهي، توهان جي پٽي صاحب تہ شلوار قميص جو اهڙو فيشن وجهي ڇڏيو جو اسان مهاجرن به پتلونون ۽ پجاما ڇڏي ڪٽي شلوار قميص ڪي پنهنجو بڻايو آهي“. وراڻيومان تہ ”اڄ هو هتي هجي ها تہ هو به پتلونون پائي ها جو هي ڪاغذ پٽ ۽ سامان پتلون جي ڪيسن ۾ ئي سلامت رهن ٿا. آخر هي اڏ ڪان وڌيڪ حاجي: ترڪ، ايراني، مراڪش، ملائيشيا، انڊونيشيا جا ۽ آفريڪا جا بيوقوف تہ نہ آهن جو پتلونون يا پتلونن نما پاجاما پايو پيا هلن“.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج تان واپسي تي پنهنجي ڪليگ ڪئپٽن وسٽزو ڪي (جيڪو ڪجھ عرصو جدي ۾ نوڪري ۾ ڪري چڪو آھي) جڏھن اھا ڳالھ ٻڌايم تہ ڪلي چيائين (عرب ملڪن ۾ پتلون پائي ھلڻ ۽ انگريزي ڳالھائڻ سان ويندي پوليس جو شرطو ۾ فضيلت سان ڳالھائي ٿو، جو پوءِ ھو منجھيو پوي تہ ھي ننڈي ڪنڊ جو ماڻھو آھي (جنھن ڪي رڳو ڏڙڪا ۽ چڙبون ڏجن) يا ڪو ترڪ، ايراني آھي يا انگلينڊ يا آمريڪا جي قوميت رکندڙ پاڪستاني ھندستاني (جنھن صورت ۾ ھن سان آرام سان ڳالھائجي).

حرم پاڪ ۾ ڏاڪڻين تي وينل بمبئي جي ھڪ بوريءَ سامھون ايندڙ عرب پوليس ڪي ڏسي مون ڪي چيو: ”ھاڻ ڏسجو ھي پاڻ ڪي ھتان اٿڻ لاءِ چڙبون ڏيندو پر سامھون وينل ايرانين ڪي ھرگز نہ چوندو جو عرب ايرانين کان ڊجن ٿا.“

۽ پوءِ واقعي ائين ٿيو، بھرحال ڏاڪڻين تان اڌارڻ ۾ تہ ھن صحيح ڪم ٿي ڪيو جو ھرھڪ ڏاڪڻين تي ويھڻ شروع ڪندو تہ پنيان ايندڙن لاءِ لنگھڻ ۾ تڪليف ٿيندي. باقي اھو ٿي سگھي ٿو، عرب پوليس ڪي فارسي جا لفظ نہ ايندا ھجن جو ايرانين ڪي ڏڙڪا ڏئي .ھن ڪي فقط ”چلو

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چلو" ۽ "انو انو" آيو ٿي.

اهڙي طرح گنجيون به به ڪافي آهن. جيڪي ميريون ٿيٽ تي يڪدم ڏوئي بي ڏينهن پائي سگهو ٿا. ٽوال فقط هڪڙو ڪافي آهي پر ٻئي جي توهان کي ضرورت به پوي ٿي ته اتان وٺي سگهو ٿا.

اڇڪلهه موسم ٽڏڪار واري آهي ۽ پنج ڇهه سال 2005ع تائين سياري واري موسم رهندي. جنهن ۾ فجر ۽ عشاءِ نمازن تي سيءُ ٿئي ٿو، جنهن لاءِ توهان کي سئيٽر جي ضرورت پوندي يا بهتر ته اهو آهي ته مون وانگر هڪ ڪٽي (يا لوئي، اجرڪ) ڪٽي وجو، جنهن کي مٿان پائي سمهي به سگهو ٿا.

سامان ڪٽڻ لاءِ لوهه، ڪاٺ، چمڙي کان ڪپڙي جي بئگ وڌيڪ هلڪي رهي ٿي ۽ هڪ ئي اهڙي سائيز جي بئگ ڪٽجي، جنهن ۾ سڀ سامان اچي وجي ۽ ٻيو ڪُجي جو ٽيلهو ڪٽجي، جيڪو هوائي جهاز ۾ پاڻ سان رکي سگهجي ٿو يا حج وارن پنجن ڏينهن تي منيٰ، مزدلفه ۽ عرفات جي سفر تي ڪٽي سگهجي ٿو.

پنهنجي پسند جي ڇٽي Umbrella ڪٽي وڃڻ چاهيو ٿا ته ڪاري رنگ جي اها ڇٽي وٺو، جيڪا بند ڪرڻ ۾ ننڍي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بہ ٿي سگھي ۽ توهان جي هنڌ بئگ ۾ آساني سان اچي وڃي.

مون کي جيڪا سامان جي لسٽ ملي هي، ان ۾ بوٽ جي پالش ۽ برش بہ لکيل هو. خبر ناهي بوٽ پائڻ جي ڪٿي ضرورت پوي ٿي. ڪراچي مان احرام ٻڌي چپل ۾ نڪرجي ٿو تہ سڄو سفر چپل ۾ ئي گذريو وڃي. ها البتہ ڪراچي موٽڻ مهل ڪراچي ايئر پورٽ تي بوٽ شوٽ پائي لهي سگھو ٿا، سو بہ تڏهن جڏهن توهان پنهنجن مائٽن، دوستن، آفيس جي عملي کي پنهنجي آڏرپاءُ لاءِ تڪليف ڏني آهي تہ گلن جا هار ڪٽي اچن. اهڙي صورت ۾ واقعي توهان کي نش مش ٿي بوٽن ۾ ايئر پورٽ کان ٻاهر نڪرڻو پوندو. نہ تہ بي صورت ۾ مون وانگر انهن ساڳين هوائي چپلن ۾ ٽئڪسي ۾ ڇُپڙي ڪري گهر پهچي سگھو ٿا. باقي سئي سڳو، ننڍڙي قئنچي، شيونگ جو سامان، ٽٽ برش ۽ پيسٽ، ضروري دوائون ۽ پلاسٽڪ جو هٿ جو پکو (وڃڻو) ڪٽي سگھو ٿا.

جنهن زماني ۾، يعني اڄ کان ٿي چار سال اڳ تائين جڏهن منيٰ جي تنبن ۾ ايئر ڪنڊيشن (ڪولر) نہ لڳل هئا تہ سخت گرمي ڪري هرهڪ لاءِ هٿ جو پکو ضروري هو، پر

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هينئر بہ ڪن ڪن هنڌن تي عرفات جي ميدان تي يا ڪڏهن ڪڏهن بس ۾ پڪي جي ضرورت پئجيو وڃي. حج جي سفر تي پاڻ سان دوائون کڻي وڃڻ بيحد ضروري آهن، جو اهي سعودي عرب ۾ تمام مهانگيون آهن. مثال طور، ڪنگهہ جو شربت جيڪو پاڪستان ۾ ويهن پنجويهن رپئي ملي ٿو. سعودي عرب ۾ 51 ريالن کان گهٽ جو نہ ٿو ملي. يعني بہ اڍائي سئو رپيا ٿيا. اهڙي طرح سر بيڪس ٽي کان وڌي عام پئنادال، پونسٽان جهڙيون دوائون پڻ تمام مهانگيون آهن. دوائن ۾ هڪ تہ اهي دوائون کڻي وڃجن، جن جا توهان عادي آهيو يا عام طرح واپرايو ٿا ، جيئن تہ بلڊ پريشر، منهي پيشابن جهڙين بيمارين کي ڪنٽرول ۾ رکڻ لاءِ هر وقت استعمال ڪريو ٿا ۽ ٻيون دوائون احتياط طور، بخار، متي جي سور، ڏڏ، زڪام، ڪنگهہ، ڳلي جي خراش جهڙين بيمارين لاءِ اڳواٽ وڌي وڃو، ڇو جو وائرس فلو، ڏڏ، تپ ۽ ڪنگهہ جهڙيون بيماريون تہ سڀني کي ٿيو پون. قبضي ۽ ڊائريا جي بہ ماڻهن کي شڪايت رهي ٿي. ٿيون دوائون طاقت لاءِ، جيئن تہ سربيڪس ۽ وٽامن سي وغيرہ.

اسان جي گروپ ۾ بہ ڊاڪٽر هئا، هڪ دل جو سرجن ڊاڪٽر فضل ربي ۽ ٻيو جنرل فزيشن ڊاڪٽر شفيق احمد

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيڪو تازو آمريڪا جي ڪنهن اسپتال ۾ ڇهه سال ڪم ڪري آيو هو. ٻنهي وٽ دوائن جو وڏو اسٽاڪ هو ويندي اينٽي بائٽڪ بہ هين ۽ ڪڏهن ڪائن تہ ڪڏهن فارميسي (دوائن جي دڪان) تان دوائون وٺندا هئاسين. اسان جي گروپ ۾ هڪ فارماسسٽ اسان وارو يار حافظ سعيد احمد بہ هو، جنهن وٽ بہ دوائن جو وڏو اسٽاڪ هو. هن غريب جيتوڻيڪ پنهنجي استعمال لاءِ دوائون آندیون هيون پر اسان بہ ڪائنس ڪڏهن مٿي جي سور جي تہ ڪڏهن ننڊ جي گوري وٽي ڦڪيندا رهياسين، بلڪ ٻنهي ڊاڪٽرن کان جلد حافظ سعيد دوا تجويز ڪندو هو، هو ٻئي ڊاڪٽر سوچيندا رهندا هئا ۽ ڏينهن بہ بنا اينٽي بائٽڪ دوا جي ڪيڏ چاهيندا هئا، جو هنن نہ ٿي چاهيو تہ مريض کي يڪدم ڳريون دوائون کائڻ لاءِ چئجي پر حافظ سعيد پري کان پنهنجي بستري تي ليٽي ليٽي پيو چوندو هو تہ "بابا اهو مبشر اس ۾ هلي ٿڏو پاڻي پي آيو آهي ۽ ان کي سخت قسم جي وائرس ٿي پئي آهي. ان کي هينئر ئي اينٽي بائٽڪ جو پنجن ڏينهن جو ڊوز شروع ڪرايو، جيئن منهنجي ڏي هلڻ لاءِ وقت کان اڳ تيار ٿي وڃي".

حافظ سعيد ۽ جنهن جو جناح اسپتال جي در وٽ دوائن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو دڪان آهي ڪي هڪ ڏينهن ڪلندي چيم: "يار ڊاڪٽرن ۽ توهان فارماسسٽن (دوائون وڪڻندڙن) ۾ هر ماڻهو ڪي نپوڙي رکيو آهي" ۽ پوءِ هڪ لطيفو ٻڌايومانس ته هڪ مريض چيو ته: "هر مهيني ڊاڪٽر ڪي ٻڪ پئسن جا ڏئي دوائون لکايان ٿو. آخر هن ڪي ٻه ته جيئرو رهڻو آهي. پوءِ پئسا ڏئي دوائن جي دڪاندار کان دوائون ونان ٿو. آخر هن ڪي ٻه ته جيئرو رهڻو آهي ۽ پوءِ گهر پهچي اهي دوائون ڪچري جي ڊبي ۾ اڇلايان ٿو. آخر مون ڪي ٻه ته جيئرو رهڻو آهي".

حج تي دوائون کڻي وڃڻ لاءِ ڪيترن منع ڪئي ته جدي ۾ ڪسٽم وارا دوائن جي اجازت نه ٿا ڏين ۽ جيڪي دوائون حج تي کڻي وڃڻ چاهيو، اهي حاجي ڪئمپ ۾ وينل ڊاڪٽر کان هيلٿ ڪارڊ تي لکائي پوءِ کڻي وڃو، پر مون ڏٺو ته جدي ۾ عرب ڪسٽم وارن دوائن تي اعتراض نه ٻئي ڪيو.

پر عربن جي مود بابت ڪجهه چئي نه ٿو سگهجي. هڪ مثال منهنجي اکين اڳيان آهي. ڪجهه سال اڳ آئون باءِ ايئر سعودي عرب جي اتراهين شهر دهران جي هوائي اڈي تي لٿس ته هڪ پاڪستانيءَ کي روڪي چڏيائون. هن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وٽ Surbex T وٽامن جي شيشي هئي، جنهن ۾ گهم چوسڻ لاءِ اڇي ننڍڙي ڳوٽري ۾ Absorber ٽئي ٿو. ڪسٽم واري کي سمجهه ۾نه اچي ته دوائن جي شيشي ۾ اها ڪهڙي شيءِ آهي. ان شايد ان کي چرس سمجهيو ۽ پوءِ ڪلاڪ ڏيڍ بعد سرڪاري ڪيمسٽ اچي ان کي چيڪ ڪري جڏهن رپورٽ ڏني ته ان ۾ ڪا خاص شيءِ ناهي، تڏهن ان مسافر جي جان ڇٽي.

ڪائڻ پيئڻ جي شين، منائي، فروٽ وغيرهه ڪٽي وڃڻ تي پڻ روڪ ٽيل آهي. ان ڪري بهتر آهي ته ان قسم جون شيون نه ڪٽي وڃجن. هر مسافر کي ٽيهه ڪلو وزن ڪٽڻ جي اجازت جيڪو ڇٽو خاصو وزن آهي. هونءَ عام انٽرنيشنل پئسينجر کي ڪنهن به ملڪ ويندي فقط ويهه ڪلو بار ڪٽڻ جي اجازت هوندي آهي.

مديني ۾ گهٽو ڪري رهائش هوٽلن ۾ ٽئي ٿي. ڪجهه هوٽلون ته بلڪل فليٽن جهڙيون آهن. بهرحال مديني ۾ ڪٽون يا پلنگ ملن ٿا، انهن سان گڏ چادرون پڻ پر مڪي ۾ جتي ڪٽي رهائش پٽ تي ڪئي وئي آهي ۽ هر مسافر کي سمهڻ لاءِ ادائي فوٽ ويڪرو ۽ ڇهه فوٽ ڪن ڏگهو استيج جو گاديلو ۽ وهاڻو ملي ٿو. مٿان اوڍڻ لاءِ پنهنجي چادر

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

استعمال ڪرڻي پوي ٿي. ايئر ڪنڊيشنر هلڻ ڪري رات جو نار ٿئي ٿو، ان ڪري بهتر آهي ڪا ٿلهي چادر پاڻ سان کڻي وڃجي، نه ته به احرام واريون چادرون استعمال ڪري سگهجن ٿيون.

بهتر اهو ئي آهي ته تالي واري بئگ استعمال ڪجي، ان کان علاوه ان بئگ کي ڪنهن نئلان جي رسي سان پڻ ٻڌي ڇڏجي، ڇو جو ڪڏهن ڪڏهن هوائي جهاز ۾ سامان چاڙهڻ ۽ لاهڻ وارا تمام بيدردي سان سامان کي اڇلين ٿا ۽ تالو ٽٽڻ تي سامان سنڀالڻ مسئلو ٿيو پوي. پاڻ سان پلاسٽڪ جي پليٽ، چانهه لاءِ مگ ۽ هڪ ننڍو ۽ هڪ وڏو چمچو رکڻ بهتر آهي. مصلو (جاءِ نماز) پاڻ سان هتان به کڻي وڃي سگهو ٿا ۽ اتي به توهان کي هر قسم جو مصلو ۽ ٽوپي ملي سگهندي. بار گهٽائڻ لاءِ جيترو ٿي سگهي سنهو مصلو کڻجي.

حاجي ڪئمپ ۾ گردن ٽوڙ بخار جي سئي پڻ لڳائي وڃي ٿي، جيڪا مسافر جي حق ۾ بهتر آهي ته ضرور لڳرائي. هيلٿ ڪارڊ تي ان جو نپو هڻائي، ڇو ته جدي ايئر پورٽ تي پهچي ان بابت پڇيو وڃي ٿو. اها سئي ته سرڪاري طرح ضروري آهي پر بهتر اهو آهي ته فلو يا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وائرس جي ٻه سئي هٽائي. مڪي ۾ جڏهن سيني کي بخار ٿي پيو ته ڪيترن جي واتان اهو ٻڌو ته بهتر هو ته 200 رپيا خرچ ڪري ڪراچي مان فلو وائرس جي خلاف سئي لڳرائي اچجي ها.

مڪي ۽ مديني ۾ حاجين لاءِ سعودي حڪومت طرفان اسپتالون پڻ آهن. جتي هن کي مفت دوائون ملن ٿيون پر اتي ٻه گهٽي ڏر ائنٽي بائٽڪ تي آهي پر اهو آهي ته دوائون بيحد اوچيون ڏين ٿا. مون ٻه مڪي ۽ مديني جي اسپتالن مان کنگهه جو شربت ورتو، جيڪو سئٽزرلينڊ جي ڪنهن ڪمپني جو نهيل هو پر کنگهه نه لٿي، کنگهه ان پاڪستاني دوا مان لٿي، جيڪا هڪ ڳوٺ جي حاجي ڏني. جنهن دوا جي شيشي ٻاهران جهرڪي نهيل آهي، جنهن جو ڪو ڳلو پيو نپوڙي. هن وقت ان دوا جو نالو ياد نه اٿم، پر مطلب اهو ته ڪيترين حالتن ۾ اسان لاءِ اسان جي ملڪ جون نهيل دوائون وڌيڪ ڪارآمد ثابت ٿيون آهن. شايد اهي اسان جي مزاج مطابق ناهيون وجن ٿيون.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جدي ايئرپورٽ تي

حج جي سفر کي مختلف ڏاکن ۾ ورهائي سگهجي ٿو.

1. گهر کان حاجي ڪئمپ جنهن کي بيت الحجاج ۾ سڏجي ٿو. سنڌ جي مختلف شهرن ۽ ڳوڻن جا ماڻهو پنهنجي گهرن کان ڪراچي جي حاجي ڪئمپ ۾ پهچن ٿا، جتي هو ۾ يا ٻي ڏينهن رهي حج بابت تربيت وٺن ٿا ۽ حج ڪيئن ڪجي. آخري ڏينهن تي حج جي سفر جا ڪاغذ پٽ، پاسپورٽ ۽ غير ملڪي ناڻو وٺن ٿا.

2. بيت الحجاج (حاجي ڪئمپ) ڪراچي کان ڪراچي جي ايئرپورٽ ڏي روانگي.

ڪيترائي حاجي خاص ڪري ڪراچي جا حاجي ڪئمپ وڃڻ بدران گهر کان سڌو ايئرپورٽ پهچن ٿا. حاجي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪئمپ مان هو فقط ڪاغذ پٽ وغيره هڪ ڏينهن اڳ وٺيو ڇڏين.

3. جدي ايئر پورٽ تي پهچڻ ۽ بس ذريعي مڪي روانگي.

4. مڪي شريف کان مديني منور ڏي بس ذريعي روانگي ۽ هفتي ڏيڍ بعد وري مڪي واپس اچڻ.

5. مڪي شريف کان منيٰ، عرفات، مزدلفہ ڏي بس ذريعي (يا ڪٿي ڪٿي پنڌ) روانگي ۽ پنجن ڏينهن بعد مڪي واپسي.

6. مڪي شريف کان وطن واپس موٽڻ لاءِ جدي ايئر پورٽ تي پهچڻ ۽ هوائي جهاز رستي ڪراچي موٽڻ.

اهي مسافر جيڪي حج جي ويجهن ڏينهن ۾ مڪي پهچن ٿا، اهي حج ڪرڻ بعد سفر جا، آخري ڏينهن مديني ۾ گذارين ٿا ۽ پوءِ مديني مان ئي وطن ورن ٿا، يعني مديني کان سڌو جدي ايئر پورٽ تي اچن ٿا.

جدو مڪي جي ويجهو هئڻ ڪري ۽ ڪراچي وانگر Commercial City (واپاري شهر) هجڻ ڪري ڪيترا حاجي خريداريءَ لاءِ پنهنجن مٽن مائٽن سان ملڻ لاءِ مڪي کان جدي بس يا ٽئڪسي ذريعي ايندا ويندا رهن ٿا. پر هاڻ سعودي عرب جي حڪومت ان تي بہ سختي ڪئي آهي ۽ هن سال ڪيترن حاجين کي جدي شهر ڏي ويندي يا جدي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪان سندن مائٽن کي مڪي ايندي ڏنڊ هنيو آهي. ٽي سگهي ٿو ٻئي سال ڪان حاجين جي ان غير قانوني چرپر تي اجا ٻه وڌيڪ سختي ٿئي.

حاجين کي اهو معلوم هئڻ کپي ته هو حج جي پاسپورٽ تي فقط مڪي ۽ مديني شهرن ۾ رهي سگهن ٿا. وڌ ۾ وڌ انهن شهرن جي اوس پاس جون مذهبي ۽ تواريخي شيون (زيارتون) ڏسي سگهن ٿا. جيئن ته غار حرا، غار ثور، مسجد عائشه، مسجد قبه وغيره وغيره. جدي فقط موٽڻ مهل وجي سگهن ٿا، سو به سڌو ايئر پورٽ جي حج ٽرمينل تي. شهر ۾ گهمڻ جي اجازت نه آهي، جيڪڏهن ڪو جدي شهر ۾ وجي به ٽو هو اهو غير قانوني ڪم ڪري ٽو.

اسان پي.آءِ.اي جي هوائي جهاز ذريعي جدي پهتاسين، اسان جي ڪراچي ڪان فلائيٽ صبح جو ستين بجي هئي. چار ڪلاڪ گهٽ ۾ گهٽ اڳ پهچڻو هو. يعني گهران ٽي بجي ڏاري نڪرڻو پيو. ڪلاڪ ۾ تياري ڪرڻ، احرام ٻڌڻ، نفل پڙهڻ ۾ لڳي ٽو. يعني اها رات ڪير ستو هوندو. دراصل صبح جو 6 يا 7 جهڙو اڏام جو وقت رکڻ انٽرنيشنل مسافر لاءِ به مصيبت آهي. يعني جيڪو گهمڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لاءِ ٻئي ملڪ وڃي ٿو. ان لاءِ ٻه اهو ڏکيو ٿائيم آهي پر ان لاءِ گهٽ ۾ گهٽ اهو ته سڪ آهي ته هو سنگاپور، ڪوالالمپور يا دبئي تهران جي هوائي اڈي تي پهچي سڌو هوٽل روانو ٿئي ٿو ۽ سمهيو رهي.

حاجين جي اڈامن جو پروگرام ناهڻ وارن کي گهٽ ۾ گهٽ اهو سوچڻ کپي ته حاجين کي فقط جدي ايئر پورٽ تائين پهچڻو نه آهي. هنن جو سفر ته اڃا ٻه اڃتي مڪي تائين آهي ۽ مڪي شريف ٻه پهچي هنن کي لت کوڙي بارهن ڪلاڪ سمهڻو نه آهي پر طواف ۽ سعي لاءِ پنڌ ڪرڻو آهي. جماعت سان نمازون پڙهڻيون آهن ۽ پوءِ جنهن استائيل ۾ هنن کي رهڻو پوي ٿو. جنهن قسم جي هنن کي زندگي گذارڻي پوي ٿي. اها هڪ قسم جي Camp Life آهي.

سعودي عرب حڪومت، بنا ڪنهن شڪ جي حاجين جي سڪ لاءِ ڏاڍا اپاءَ ورتا آهن. ان لاءِ هرڪو تعريف ڪري ٿو پر اڃا ٻه ڪن ڪن هنڌن تي هنن جو نظام ۽ طريقو تمام ناقص ۽ اچرج ۾ وجهندڙ لڳي ٿو. انهن مان هڪ ته جدي ايئر پورٽ تي حاجين جي Entry (داخل ٿيڻ) ۽ واپسي لاءِ Exit (ٻاهر نڪرڻ) آهي. عام طرح ڪنهن ٻه ملڪ ۾ توهان وڃو ٿا ته هيئن ٿئي ٿو: جهاز جي پهچڻ سان توهان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هٿ جو سامان ڪٽي هوائي جهاز مان نڪري ايئرپورٽ ۾ گهڙو ٿا، جتي اميگريشن ڪاتي وارا توهان جو پاسپورٽ چيڪ ڪن ٿا. هوائي جهاز جي سائيز مطابق هڪ يا ٻه آفيسر چڪاس لاءِ ٻيهن، جن اڳيان هر مسافر قطار ۾ ايندو ويندو آهي ۽ هو بنا ڪنهن انتظار ڪرائڻ جي هرهڪ جو پاسپورٽ، ويزا ۽ هيلٿ ڪارڊ ڏسندو ويندو آهي.

پئسينجر اميگريشن وارن کان پاسپورٽ تي Entry جو نپو هٽائي ٻئي هال ۾ پهچندو آهي ته سامان اچڻ شروع ٿي ويندو آهي،جيڪو گول ٿي تي پير ڦرندو آهي. هر ڪو پنهنجو سامان ٽرالئ تي رکي ڪسٽم وارن کان چيڪ ڪرائي ٻاهر هليو ويندو آهي ۽ آجو ٿي ويندو آهي. ڪنهن وٽ اعتراض جوڳو سامان هوندو آهي ته هو ترسي ٽيڪس يا ڊيوٽي پريندو آهي. اهڙي طرح حاجين جي ٻه Entry ٿي سگهي ٿي. پر جدي ايئرپورٽ تي حج لاءِ آيل مسافرن کي هوائي جهاز مان لهي هڪ هال ۾ اچي انتظار ڪرڻو پوي ٿو. جتي جيتوٽيڪ پلاسٽڪ جون ڪرسيون رکيون آهن پر ايتريون نه آهن جو سڀ ويهي سگهن ۽ جيتوٽيڪ ايئرڪنڊيشنر هلندو رهي ٿو پر ماڻهن جي وڏي تعداد ڪري گهٽ (Suffocation) رهي ٿي. هرڪو ان انتظار ۾ رهي ٿو ته

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

اجهو ٿي جان ڇڏي ۽ باهر ڪڍن، ان آسري تي هو هر وقت نماٽيون اکيون ڪٽي ڪلف لڳل وردين ۾ بي نياز ٿي هلندڙ سعودي اميگريشن پوليس ڏي نهارينڊو رهي ٿو. آخر اڌ ڪلاڪ ڪن بعد پوليس ٿورا ٿورا ڪري ٻئي ڪمري ۾ ماٺهو موڪلي ٿي جتي پاسپورٽ چيڪ ڪيا وڃن ٿا ۽ هيلٿ ڪارڊ ڏنا وڃن ٿا. جيتوٽيڪ ٽيٽ ته هيئن ڪپي (جيئن ٻين ايئرپورٽن تي ٿئي ٿو) ته هوائي جهاز مان جيڪو لهندو وجي اهو پاسپورٽ ڏيڪاري نپو هٽائيندو وجي پر هتي تيسين پاسپورٽ جي چڪاس جو ڪم شروع نٿا ڪن جيسين سڄي جهاز جا مسافر اچي گڏ ٿين ۽ پوءِ ٻه ڪافي دير ويهاري پوءِ پاسپورٽ جو ڪم شروع ڪن ٿا.

بهرحال پاسپورٽ ۽ ويزا وغيره جي چڪاس لاءِ ڏهه ڏهه ويهه ويهه ڪري ٻئي ڪمري ۾ گهرايا وڃن ٿا. جن جا هيلٿ ڪارڊ صحيح نه آهن ۽ سيون لڳل نه آهن انهن کي اتي لڳرائڻ لاءِ چيو وجي ٿو ۽ پوءِ انهن کي ٽئي ڪمري ۾ موڪليو وجي ٿو جتي هوائي جهاز مان لهندڙ سامان ايندو رهي ٿو يا اچي گڏ ٿي چڪو آهي. هاڻي ان ٽئي نمبر ڪمري ۾ جيڪو اڌ ڪان وڌيڪ ته سامان سان پرجي چڪو آهي، آيل مسافرن کي پنهنجو پنهنجو سامان ڪٽي اڳتي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وڏڻ جي اجازت نٿي ڏني وجي پر انهن کي اتي وري انتظار ڪرڻ لاءِ چيو وجي ٿو، جتي ويهڻ لاءِ اڃان بہ گھٽ ڪرسيون رکيل آهن. پوءِ ويچارا مجبور مسافر ڪڏهن هڪ ٽنگ تي تہ ڪڏهن بي ٽنگ تي بينا رهن ٿا. ڪيترا ويچارا پوڙها، ڪمزور ۽ بيمار پٽ تي ويهو رهن،جيسين ڏهہ ڏهہ ويهہ ويهہ ٿيندا سڄي هوائي جهاز جا مسافر ان ٽئي ڪمري ۾ گڏ ٿين، ڪو پنهنجي سامان ۾ هٿ وجهندو آهي يا اونڌي ٿيل بئگ کي سڌو ڪندو آهي تہ سامان لاهڻ وارا انچارج، پوليس، ويندي پورٽر (Coliee)جيڪي اسان جي تر وارن ملڪن (بنگلاديش، سائوٿ انديا ۽ سريلنڪا) جا آهن، اهي بہ ان مسافر کي دڙڪو ڏيندا آهن تہ صبر ڪر صبر، ٿورو پنيان ٿي ويهہ ۽ پوءِ ڪجهہ دير بعد نہ پويان ويهڻ جي جاءِ هوندي آهي نہ اڳيان وڏڻ جي ماڻهوءَ جي ساهہ سان ساهہ پيو ملندو آهي Suffocation.گھٽ ايڏي وڏي ويندي آهي جو هلندڙ ايئرڪنڈيشنر ۾ بہ پگھر پيو ايندو آهي هڪ بن عورتن کي تہ ان حالت ۾ ابڙاڪ ۽ الٽيون ڪيندي ڏٺم.

سامان بہ جيئن جيئن ايندو آهي، تيئن تيئن پهرين جو آيل سامان دٻجي ويندو آهي ۽ هر هڪ پريشان هوندو آهي تہ چار سو ڪن مسافرن جي ڇهہ سو ڪن ننگن مان پنهنجي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بئگ ۾ ٽيلهو ڪيئن ڳولجي، هر هڪ جو ٿڪُ ۽ پريشاني وڌندي رهندي آهي. گهر کان ڪراچي ايئرپورٽ ۽ هوائي جهاز ۾ سڄو سفر جن الله جي بندن تازگي محسوس پئي ڪئي اهي به هاڻ ٽڪاوٽ محسوس ڪن ٿا. هوائي جهاز مان لهڻ تائين جيڪا بلند آواز ۾ تلبيهه ٻڌڻ ۾ اچي رهي هئي ان ۾ نستائي اچي وجي ٿي. رکي رکي لبيڪ اللهم لبيڪ... آئون حاضر آهيان يا الله آئون حاضر آهيان.... جو آواز ته اچي ٿو پر هر هڪ جون اکيون ۽ ڏيان پنهنجي سامان ڏي رهي ٿو. اتي پوليس وارو وڏي شان سان اشارو ڪري ٿو ته پنهنجو پنهنجو سامان ڪٽي ڪسٽم چيڪنگ لاءِ هلو. پوليس جي اشاري ڏيڻ سان هر هڪ مسافر سامان تي ڪري پوي ٿو. منهنجي بئگ، منهنجو ٽيلهو، فلاڻا منهنجي فلاڻي رنگ واري پيتي ڏٺئي، عجيب حال رهي ٿو ۽ هي حال ڇا هن دفعي ٿي رهيو آهي؟ مون سوچيو. هرگز نه لڳي ٿو هي ڪم سالن کان ائين ٿي رهيو آهي جو ممتاز مفتي 1968ع ۾ ڪيل حج جي "لبيڪ" نالي سفرنامي ۾ پڙ ان ڳالهه جو نظارو ڇڻيو آهي جو سندس اکرن ۾ هن ريت آهي:

"هٿن ۾ ٽيلها، ٽوڪريون، پاڻيءَ جون بوتلون، ڪلهن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تي رکيل ڪمبل لوئيون ۽ هر هر هيٺ سر ڪندڙ احرام جي مٿين چادر کي سنيالينڊا هو سپ بڌگن، سوٽ ڪيسن، ٽرنڪن ۽ هنڊ بستري ڏي وڌيا ۽ پوءِ هڪ گوڙ مچي ويو. ”هيءَ بڌگ منهنجي آهي.“ ”منهنجي بڌگ ڪيڏانهن وئي؟“ ”منهنجي ٽوڪري هتي پئي هئي؟“ ”منهنجو سامان نه آيو؟“ ”منهنجو سامان نظر نه پيو اچي“ لڳاتار بن ڪلاڪن تائين نفسا نفسيءَ جو عالم رهيو. مسلسل ٻه ڪلاڪ سامان سامان، سامان، سامان جو آواز گونجندو رهيو. ”سامان ڪيڏانهن ويو؟“ ”سامان سنيال.“ ”سامان چيڪ ڪر.“ ”سامان گم نه ڪجانءِ“ ”سامان جهلجانءِ“. ”سامان ڏجانءِ.“ ”منهنجو سامان.“ ”هاءِ منهنجو سامان“.

اهي چپ جيڪي هوائي جهاز ۾ چري رهيا هئا اهي هتي اچي هڪ هنڊ بيهي رهيا. تسبيحون جيڪي سفر دوران آڱرين ۾ سريون پئي اهي ڪراين تي واڇن وانگر چڙهي ويون. چهرا جيڪي تقدس سان پريل اميدن سان منور هئا سامان جي چاهه ۾ فڪرمند ٿي وسامي ويا.

”ان وقت ائين ٿي لڳو جڻ اسان سڀني هيڏو ڏکهو سفر فقط ان لاءِ اختيار ڪيو هو ته جدي ايئرپورٽ تي پهچي پنهنجو سامان حاصل ڪري سگهون. ان وقت سامان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪانسواءِ ڪائنات ۾ڪجھ بہ نہ ھو. سامان اسان جي منزل ھو سامان اسان جي مراد ھو. سامان لاءِ اسان جون اکيون واجھائي رھيون ھيون ڪنھن کي اھو ياد نہ پئي آيو تہ اسين مسافر آھيون ۽ حج جي غرض سان آيا آھيون. ڪنھن کي شعور نہ پئي ٿيو تہ ھيءَ اھا سرزمين آھي جتي بي سرو ساماني سامان بڻجيو وڃي. ھو سڀ رڙيون ڪري رھيا ھئا: ”اي سامان آئون حاضر آھيان. تنھنجو ڪو شريڪ ناھي. اي سامان آئون حاضر آھيان“.

بھرحال مس مس مسافرن کي سامان ملڻ شروع ٿيو ۽ جنھن جو ھڪ يا بہ ننگ ھئا اھي جلد آزاد ٿيندا ويا جو ھنن کي ٻين کان اڳ ملي پئي ويا جن جا وڌيڪ ننگ ھئا، خاص ڪري انھن مردن جا جن سان گڏ عورتون ھيون يا پوڙھو پيءُ، چاچو ھو. انھن کي ٻين جون بہ ٻڪرون ڳولڻيون پيون ٿي. بلڪ ڳولھي انھن پوڙھن ۽ عورتن وٽ گڏ ڪندا ويا، پوءِ ڪسٽم واري وٽ پھتا ٿي. ڪسٽم واري ڪنھن جو چڱي طرح سامان کولي ڏنو ٿي تہ ڪنھن جو فقط مٽاچري انداز ۾، جن جو سڃو سامان ٻاھر ڪڍيو ويو ٿي انھن لاءِ ان ساڳي ٻڪ يا سوٽ ڪيس ۾سامان واپس وجھڻ مسئلو ٿي پيو ٿي. زمين ۾ ڪڏ کوٽي وري ساڳي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مٿي واپس وڃڻ سان ڪجھ مٿي ضرور بچي پوندي آھي. بئگ مان نڪتل سامان ۾ مٿيءَ وانگر آھي. گھر ۾ ته ھڪ ھڪ شيءَ ڇڪي طرح ھڪ ٻئي سان ملائي بئگ ۾ رکي وجي ٿي. ھتي تڙ تڪڙ ۾ ڪٿي ٿي ائين سيٽ ٿي سگھي. ان ڪري ھميشہ چوندا آھن ته بئگ سامان کان ڪجھ وڌي ھجڻ کپي. جيئن رستي تي پاڻ کولي ڪو سامان ڪڍڻ تي يا ڪسٽم چيڪنگ بعد سمورو سامان بئگ ۾ اچي وجي. يا ٻي صورت ۾ ھڪ يا ٻہ ٿلھي پلاسٽڪ جا شاپر ڪٽجن، جيئن بئگ ۾ نہ ويندڙ سامان انھن ٿيلھين ۾ ڪٽي سگھجي.

بئگن جي اٽل پٽل ڪري ڪن ھمراھن جون بئگون کلي پيون يا تالو ٽٽڻ ڪري سامان ٻاھر نڪري آيو. ويچارا سخت پريشان ھئا. عجيب نفسا نفسيءَ جو عالم ھو جنھن ۾ ھر ھڪ مجبور نظر آيو ٿي، ھو ڇا ٻئي کي مدد ڪري. انھي ڪري شروع ۾ سامان جي لسٽ ۾ لکي آيو آھيان ته بئگ ۾ پلي ڪٽي تالو ھجي پر نئلان جي رسيءَ سان ضرور ٻڌجي يا بئگ ۾ ڪجھ رسي ضرور رکجي، جيئن ھڙي ايمرجنسيءَ ۾ ڪم اچي سگھي.

ڪسٽم وارن کي سامان ڏيکاري، کانئن بئگ جي

ھن ڪتاب جا سمورا حق واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

باهران مارڪر سان منڊيئڙو هٽائي ايئرپورٽ جي بلڊنگ ڪان ٻاهر نڪري رستي تي آياسين تہ ڪجھ همراھ پاڪستاني اسان جو سامان ڪٽائڻ ۾ مدد ڪرڻ لاءِ آيا. هو وڏيون ٽرالين ڪٽي آيا هئا جن ۾ ٽيهارو ڪن بئگون، ٽيلها اچي ويا ٽي. اسانکي هاٽي جدي جي ان هوائي اڈي ڪان بس ذريعي مڪي شريف پهچڻو هو. مون سمجهيو هي سامان سوڏو اسان کي بسن تي چاڙهيندا ۽ اسان کي مڪي پهچي اهو سامان ملندو. پر اسان کي اشارو ڪري ٻڌايو ويو تہ توهان سامهون حاجي ڪئمپ ۾ ويهو سامان بہ اتي ٿو اچي.

جدي واري حاجي ڪئمپ وڏن تنبن جي نهيل آهي. جنهن ۾ مختلف ملڪن جا سيڪشن آهن. ويهڻ لاءِ ڪيترائي ڪوچ رکيل هئا. ٿوري ٿوري فاصلي تي مردن ۽ عورتن جا ڌار ڌار ڪيترائي غسلخانا نظر آيا ۽ وضوءَ لاءِ بہ ويهارو ڪن نلڪيون ۽ صندليون هيون، جن تي ويهي وضو ڪري سگهجي ٿوري ٿوري فاصلي تي ڪارڊ وارا ٽيليفون هئا.مختلف شين جا دڪان هئا، وڏي ڳالهہ تہ ٽڏي ٽڏي هوا پئي لڳي. ان ٽڏي هوا ڪري يا ٽڪ ڪري، هر هڪ کي ننڊ پئي آئي. پر ان گهيرٽ مان هر هڪ پاڻ کي سجاڳ ڪري رکي رکي سامان جو ٽي پڇيو. آخر جواب اهو ئي مليو پئي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تہ سامان اچي ويندو، تيسين هر هڪ گروپ جا ڏار ڏار ٿي ويهو جو هر بس هڪ گروپ جيترا ماڻهو (يعني پنجاهه) ڪن ڪٽي مڪي هلندي.

ماڻهو هڪ هڪ ٻہ ٻہ ٿيندا ايئرپورٽ ڪان ايندا ويا. صبح جو ستين بجي ڪراچيءَ ڪان هوائي جهاز اڏاڻو هو ۽ ٽن ڪلاڪن بعد جدي جي مقامي وقت مطابق انين بجي پهتو (يعني پاڪستان ۾ ان وقت ڏهه ٿيا هئا، جو پاڪستان سعودي عرب جو وقت جي وچ ۾ بن ڪلاڪن جو فرق آهي.) ماڻهن جو حاجي ڪئمپ ۾ گڏ ٿيندي ٿيندي منجهند جا ٻارهن ٿي ويا ۽ پوءِ خبر پئي تہ سيني ماڻهن جو سامان هڪ دفعو وري گڏوگڏ اچي رهيو آهي. هڪ دفعو وري ماڻهن ٽرالين مٿان الرون ڪيون ۽ پنهنجو پنهنجو سامان ڪٽي پنهنجي گروپ واري ڪنڌ ۾ پنهنجي اڳيان اچي رکيو. ان بعد سيني گڏجي جماعت سان ظهر نماز پڙهي. پي آءِ اي وارن هوائي جهاز مان لهڻ وقت هرهڪ کي ڪاڏي پيتي جي ٿيلهي ڏني هئي، جيڪا کولي کائڻ شروع ڪئيسين.

اسان جي گروپ جي بس ٻي بجي ڏاري آئي، جنهن جي چٽ تي بس جي ماڻهن سامان چاڙهيو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال جدي جي ايئرپورٽ تي چار پنج ڪلاڪ گذارڻ جي ڪٿا فقط ان ڪري بيان ڪئي اٿم تہ جيئن هن سفر جي مسافرن کي معلوم رهي تہ هيئن بہ ٿئي ٿو ۽ هنن کي اها ڳالهہ ذهن تي هجي ۽ان کي برداشت ڪرڻ لاءِ هو پاڻ ۾ اڳواٽ همت قائم رکن. بلڪ اهڙن موقعن تي جڏهن اسان سڀ سامان جي هڙ وڻ ۾ بينا هئاسين، کي ڪي مسافر ڪنڌ پاسو ونيو، پٽ کي ٽيڪ ڏئي آرام پئي ڪيائون يا وينو ويني ننڌ پئي ڪيائون. سڀ ۾ بهتر اهي رهيا جو هو هر وقت فريش نظر آيا ٿي.

ٿي سگهي ٿو اڳتي هلي سعودي حڪومت ان سلسلي ۾ ڪو نئون طريقو اختيار ڪري جنهن ۾ حاجين جو وقت بہ بچي پوي ۽ ساڳي وقت کين سامان گولڻ ۽ هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ، هر هر ڊوئڙ کان نجات ملي وجي، تيسين هر حج جي مسافر کي هيءَ تڪليف Expect ڪرڻ ڪپي ۽ صبر سان منهن ڏيڻ ڪپي. ساڳي حالت واپسيءَ تي بہ ٿئي ٿي ۽ چار پنج ڪلاڪ ضايع ٿيو وڃن. دراصل انهن ڳالهين ڪري حج لاءِ ايندي وقت ۽ حج ڪري ڪراچي واپس موٽڻ وقت، چڱا پلا ماڻهو بہ بيمار ٿيو پون.

جدي کان مڪي شريف واري سفر ۾ هي ڳالهيون ٿين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٿيون:

سيني کي پنهنجا پاسپورٽ، بس ۾ چڑهڻ کان اڳ ڊرائيور کي ڏيڻا پون ٿا، جيڪي مڪي پهچي اهي پاسپورٽ معلم حوالي ڪري ٿو. هن سفر جو پاڻو مسافرن کي ڏيڻو ناهي. اهو حڪومت پاڪستان ادا ڪري ٿي ۽ اهو پاڻو توهان کان اڳواٽ درخواست سان گڏ وصول ڪيو وجي ٿو.

مڪي پهچي معلم توهان کي توهان جي رهائشگاهه تي وٺي هلي ٿو. جيڪو حڪومت پاڪستان طرفان توهان لاءِ مقرر ڪيو ويو آهي، (اسان جي گروپ رهائش جو پاڻهي بندوبست ڪيو هو ان هوندي به مڪي پهچي پهرين معلم جي آفيس ۾ ڪيس اطلاع ڪيوسين. بلڪ بس وارو پهررين معلم جي آفيس ۾ وٺي آيو) معلم سيني جا پاسپورٽ پاڻ وٽ رکي، ان جي عيوض پاسپورٽ جو هڪ صفحو ڦاڙي توهان کي ڏيندو، جيڪو توهان جو شناخت نامون ۽ مڪي ۾ رهڻ جو اجازتنامو هوندو جيڪو توهان کي هر وقت پاڻ سان رکڻو پوندو. ان کان علاوه توهان جو معلم توهان کي معلم ڪارڊ به ڏيندو، جنهن ۾ معلم بابت معلومات ۽ توهان جي مڪي جي رهائش جي ائڊريس

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوندي، ان ڪاردِ ڪي بہ توهان کي پاڻ سان رکڻو آهي.

مڪي ۾ پهچڻ بعد توهان کي پهريون ڪم اهو ڪرڻو آهي تہ عمرو ادا ڪجي جيئن توهان احرام جي حالت مان نڪري سگهو. هتي احرام بابت ڪجهہ لکڻ بي محل نہ ٿيندو .

هن ڪتاب جا سمورا حقءِ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

احرام، حج عمرو ۽ ميقات

احرام

احرام جي معنيٰ آهي حرام ڪرڻ. حاجي جڏهن حج يا عمري جي نيت ڪري ٿو ۽ تلبيهه پڙهي ٿو تہ هن تي ڪجهہ شيون حرام ٿيو وڃن، جيڪي هونءَ جيتوڻيڪ حلال آهن. مثال طور: خوشبوءِ لڳائڻ، مٿو ڍڪڻ، ننهہ ڪترڻ، جانورن يا پکين جو شڪار ڪرڻ وغيره وغيره. ساڳي وقت احرام انهن سفيد اڻ سبيل چادرن کي بہ چئجي ٿو، جن کي حاجي احرام جي حالت ۾ استعمال ڪن ٿا. انهن مان هڪ چادر گوڏ طور استعمال ڪجي ٿي تہ بي جسم جو مٿيون حصو ڍڪڻ لاءِ احرام جي حالت ۾ ڪوبہ سبيل ڪپڙو سڙڻ قميص، پتلون پجامو، گنجي سئيٽر، جئڪيٽ ڪوٽ، ڪچو جوراب پائي نٿو سگهجي. پيرن جو مٿيون حصو،

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيڪو ٽنگ سان ملي ٿو، اگهاڙو رکڻو آهي. ان ڪري پيرن ۾ پائڻ لاءِ هوائي قسم جو بن پٽن وارو اسپنج جو چپل مناسب شيءِ آهي.

احرام جي حالت ۾ عورتون سبيل ڪپڙا پائي سگهن ٿيون. انهن مٿان عبا يا وڏي چادر اوڍين ۽ رومال سان مٿي کي چگي طرح ڍڪين، جيئن هڪ به وار نظر نه اچي. هنن کي پنهنجو منهن کليل رکڻ کپي. جيڪڏهن ڪٿي پڙدو ڪرڻو آهي ته ڪپڙو اهڙي طرح منهن اڳيان لڙڪائين يا رکن، جيئن منهن کي نه لڳي بهرحال ان بابت وڌيڪ تفصيل ته احرام جي حالت ۾ ڪهڙين شين کان پري رهجي. عورت جي ناپاڪ هجي ته هن کي حج ڪرڻ کپي. وغيره، "ڪتاب الحج" نالي ڪتابن مان معلوم ٿي سگهي ٿو. هن قسم جي دعائن ۽ طريقن جا ڪتاب نه فقط بازار ۾ عام ملن ٿا پر حج تي ويندڙن کي ڪيترائي ادارا ۽ ڪمپنيون، خير جو ڪم سمجهي ڏين ٿا. جدي ايئرپورٽ تي به سعودي حڪومت طرفان ملن ٿا. ان کان علاوه جنهن عالم، مولوي مفتي کان توهان جي دل چاهي پڇي سگهو ٿا.

احرام (يعني سفيد لنهي، ٽوال يا کنهن بي ڪپڙي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جون چادرون) ٻڌڻ ۽ عمري يا حج جي نيت ڪرڻ بعد ٽي دفعا تلبيھ پڙھيو وجي ٿو. ان کان پوءِ ھر تبديليءَ وقت تلبيھ پڙھڻ ضروري آھي. مثال طور: سمھندي، جاڳندي، اٿندي ويھندي، بلندي تي چڙھندي، ڪنھن سواري ۾ سوار ٿيندي، لھندي پڙھي وجي ٿي.

لغت جي حساب سان تلبيھ جي معنىٰ آھي، ڪنھن جي سڏ کي قبول ڪرڻ ۽ حاضر ٿين. اللّٰه تعالىٰ پنھنجي رحمت سان پنھنجن بانھن کي جو سڏرايو آھي بانھي جي طرف کان ھيءَ تلبيھ "لبيک اللھم لبيک..." ان ڏس جو جواب ۽ حاضريءَ جو اعلان آھي.

ھر ھڪ حاجيءَ لاءِ ضروري آھي تہ ھو تلبيھ برزبان ياد رکي:

لَبيکَ اَللھُم لَبيکَ

لَبيکَ لاشَريکَ لَکَ لَبَيکَ

انَ الحَمدَ واَلَنعمَة لَکَ وَالمُلکَ

لاَ شَرِيکَ لَکَ

"آئون حاضر آھيان، يا اللّٰه آئون حاضر آھيان،

آئون حاضر آھيان، تنھنجو ڪو شريک ناھي، آئون حاضر آھيان.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بيشڪ سيني تعريفون ۽ نعمتون تنهنجي لاءِ آهن ۽ ملڪ پڻ،
تنهنجو ڪو شريڪ ناهي.“

حج ۽ عمري ۾ فرق

حج ۽ عمرو زندگيءَ ۾ فقط هڪ دفعو فرض آهي، جيئن حديث صحيح ۾ رسول اللهﷺ جو ارشاد آهي: ”حج هڪ دفعو فرض آهي. هڪ کان وڌيڪ دفعا ڪرڻ تي اهو نفل آهي.“

عمر کي ننڍو حج به سڏجي ٿو. عمرو ڪڏهن به ڪري سگهجي ٿو، سواءِ حج جي پنجن ڏينهن جي. عمري جا هي فرائض آهن:

1. ميقات يا حل (حرم جي حدن کان ٻاهر واري جاءِ) کان احرام ٻڌڻ ۽ تلبيهه پڙهڻ.
2. خانه ڪعبه جو طواف ڪرڻ.
3. صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي (ست ڦيرا) ڪرڻ.

ان بعد متي جا وار ڪوڙائڻ يا نوڙهه ڪرائڻ واجب

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي ۽ ان ڪانپوءِ توهان احرام وارين پابندين کان آزاد ٿيو وجو ۽ احرام (يعني چادرون جن سان توهان جسم کي ڍڪيو آهي) لاهي عام ڪپڑا پائي سگهو ٿا.

حج 9 هجريءَ ۾ فرض ٿيو. ان ئي سال رسول الله ﷺ جن حضرت ابوبڪر صديق رضہ جن کي امير الحجاج ناهي ان سان گڏ سو کن اصحابين جو ٽولو حج جي قافلي لاءِ موڪليو. ياد رهي تہ ان کان اڳ بيت الله کي حضرت ابراهيم عليہ السلام جي ڏينهن کان وٺي ڪافرن توڙي وحدانيت ۾ يقين رکڻ وارن الله جو گهر سمجهيو ٿي. حضور صلعم جن جي ولادت واري سال ۾ جڏهن يمن کان اتي جو سردار ابرهہ ڪعبي تي حملي لاءِ وڏو لشڪر وٺي آيو هو، تڏهن بہ ڪعبي جي سنپال ڪندڙ سردار عبدالمطلب ۽ ٻين سردارن الله کان دعا گهري تہ، "تون ئي هن گهر جو مالڪ آهين، تون ئي پنهنجي گهر کي بچاءِ." جيتوڻيڪ ظاهري طرح تہ هنن بتن جي پوڄا ڪئي ٿي، جيڪي هنن ڪعبي ۾ رکيا هئا. انهن مان ڪجهہ لات، عزا جهڙن نالن وارا بت تہ وڏي ڏاڪ وارا سمجهيا ويا ٿي پر ان هوندي بہ مشڪل وقت تي هنن هڪ الله کان ئي مدد گهري ٿي. اهڙيءَ طرح ڪيترائي ماڻهو هر سال عربستان جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪندڪڙڇ ڪان مڪي ۾ حج لاءِ آيا ٿي ۽ ڪعبي جي چوڌاري طواف ۾ ڪيائون ٿي پر اها بي ڳالهه آهي ته هنن پنهنجن پنهنجن طريقن سان طواف ۽ حج ڪيو ٿي.

حج جو صحيح طريقو حضور ﷺ جن پاڻ ڏهين هجريءَ ۾ ٻڌايو. جڏهن پاڻ ڪريم ﷺ جن هڪ لک ڪان مٿي اصحابي سڳورن جو ٽولو ساڻ وني حج تي نڪتا هئا. حضور صلعم جن جو اهو پهريون ۽ آخري حج هو. ان حج کي حجته الوداع ۾ سڏجي ٿو.

حج اسلام جي پنجن بنيادي رڪنن مان هڪ اهم رڪن آهي. جنهن کي الله تعالىٰ پنهنجن ٻانهن تي سڄي عمر ۾ هڪ دفعو ادا ڪرڻ فرض قرار ڏنو آهي. پر ان لاءِ ۾ ڪجهه شرط آهن ۽ حج فقط ان لاءِ فرض آهي، جيڪو:

1. مسلمان هجي.
2. عاقل هجي. يعني هوش حواس صحيح هجنس. دماغي طرهه ناچاق (Mentally retarded) يا ديوانو نه هجي.
3. آزاد هجي. ڪنهن جو غلام يا قيد وغيره ۾ نه هجي.
4. پئسي وارو هجي. يعني پنهنجي اهل عيال جي خرچ پکي ڪيڻ کانپوءِ ۾ هن وٽ ايترو پئسو هجي جو هو سولائيءَ سان حج جو خرچ ادا ڪري سگهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

5. تندرست هجي ۽ معذور نه هجي.

ان کان علاوه اهو به ضروري آهي ته مڪي شريف پهچڻ تائين امن وارو رستو هجي. جيڪڏهن رستي تي بدامني آهي، جان ۽ مال جي ضايع ٿيڻ جو وڏو خطرو آهي ته پوءِ اهڙي حالت ۾ حج فرض نه آهي.

عورت لاءِ جيئن ته محرم بنا سفر ڪرڻ شرعي طرح حرام آهي ان ڪري هن تي حج ان وقت فرض ٿئي ٿو، جڏهن هن سان گڏ ڪو محرم حج ڪرڻ وارو هجي، پوءِ اهو محرم چاهي پنهنجي خرچ سان حج ڪري رهيو هجي يا عورت ان جو خرچ برداشت ڪري. محرم مڙس يا وري اهو جنهن سان نڪاح هميشه لاءِ حرام آهي ۽ مثال طور: پيءُ، پاءُ، چاچو، مامو وغيره.

حج جا دراصل ٽي قسم آهن: افراد، قرآن ۽ تمتع.

- افراد حج ان طريقي کي سڏجي ٿو، جنهن ۾ فقط حج لاءِ احرام ٻڌو وجي. حج لاءِ آيل هن احرام ۾ عمرو نٿا ڪن. هو فقط حج ئي ڪن ٿا.
- قرآن حج اهو طريقو آهي جنهن ۾ حج تي آيل ماڻهو عمري ۽ حج لاءِ هڪ ئي وقت احرام ٻڌن ٿا. هي حج خاص ڪري سعودي عرب ۾ رهندڙ يا اوسي پاسي جي ويجهن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ملڪن جا رهاڪو ڪن ٿا. هي ماڻهو حج جا ڏينهن شروع ٿيڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ احرام جي حالت ۾ مڪي شريف پهچن ٿا. پهرين عمرو ڪن ٿا. جنهن ۾ هو عمري جي فرائض: طواف (خانه ڪعبي جي چوڌاري ست چڪر) ڪن ٿا ۽ پوءِ سعي (صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ست ڦيرا) ڪن ٿا. ان بعد ٻين وانگر احرام مان نڪرڻ لاءِ وار نٿا ڪوڙائين. هو احرام ۾ ئي رهن ٿا ۽ حج جو انتظار ڪن ٿا. حج ڪرڻ بعد، يعني منيٰ، عرفات، مزدلفه مان ٿي اچڻ بعد وار ڪوڙائي پوءِ احرام جي حالت مان نڪرن ٿا. مطلب اهو ته عمرو ڪرڻ بعد جيسين حج نٿو ڪري، تيسين هو احرام ۾ ئي رهي ٿو.

ڪڏهن ڪڏهن ته ڪيترائي قرآن حج ڪرڻ وارا حاجي حج کان هفتو ٻه يا مهينو ڪن اڳ ۾ پهچيو وڃن ۽ هو ايترا ڏينهن احرام جي حالت ۾ ئي رهن. ان دوران احرام جو ڪپڙو (چادرون) ميرو ٿئي ٿو يا ناپاڪ ٿئي ٿو ته ان کي بدلائي سگهي ٿو پر هن تي احرام واريون سڀ پابنديون حج ڪرڻ تائين لاڳو رهن ٿيون.

- تمتع حج

اسان پاڪستان جا يا هن پاسي جي ملڪن (انڊيا،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سريلنڪا، بنگلاديش، ملائيشيا وغيره) جا تمتع حج ئي ڪريون ٿا. هن طريقي موجب ميقات کان يا ان کان اڳ (پنهنجي گهران يا ڪراچي ايئرپورٽ تان) احرام ٻڌي ۽ رڪعتون نماز نفل پڙهي عمري جي نيت ڪري تلبيه پڙهڻ شروع ڪريون ٿا. مڪي پهچي عمرو ادا ڪري (يعني طواف ۽ سعي ڪري) وار ڪوڙايون ٿا. (وار ڪوڙائڻ کي حلق ۽ صفا نوڙهه ڪرائن کي قصر سڏجي ٿو) ان بعد احرام جي حالت مان باهر نڪري اچون ٿا ۽ روز مره جا ڪپڙا پائڻ لڳو ٿا. احرام جون سڀ پابنديون ختم ٿيو وڃن ۽ پوءِ جڏهن حج جا ڏينهن اچن ٿا (جنهن ۾ منيٰ، عرفات، مزدلفه وغيره وڃڻو پوي ٿو) ان کان پهرين ۔ يعني 8 ذوالحج فجر مهل کان احرام ٻڌون ٿا ۽ عمري بدران حج جي نيت ڪريون ٿا ۽ حج جا فرائض پورا ڪريون ٿا.

حج جا فرائض

- احرام ٻڌڻ ۽ تلبيه پڙهن.
- وقوف عرفات ۔ يعني عرفات جي ميدان تي ترسڻ، حج جو سڀ کان وڏو رڪن وقوف عرفات آهي. اتي بيمار يا معذور ماڻهوءَ جي موجودگي به لازمي آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- طواف زيارت ڪرڻ.

حج لاءِ واجب ڳالهيون

- سج لٿي مهل عرفات جي ميدان تان موٽي رات مزدلفہ ۾ ڪلئي آسمان هيٺ گذارڻ. مزدلفہ ۾ سانجهي سومهٽي نماز گڏ پڙهڻ.
- سعي، صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ست ڦيرا ڪرڻ.
- قرباني ڪرڻ.
- وار ڪوڙائڻ.
- آفاقي لاءِ طواف وداع ڪرڻ. يعني اسان آفاقي آهيون جو اسان ميقات وارين حدن کان ٻاهر رهون ٿا. (ميقات ڇا آهي ان جو احوال اڳتي ڏجي ٿو.)

حج جو طريقو

احرام ٻڌي ٻہ رڪعتون نفل ادا ڪرڻ ڪانپوءِ قبلي ڏي منهن ڪري حج جي نيت ڪري، ان ڪانپوءِ ٿي دفعہ تلبيہ (لبيڪ اللهم لبيڪ...) پڙهي. (مرد کي تلبيہ وڏي آواز ۾ پڙهڻ ڪپي پر عورت کي خاموشيءَ سان) ان ڪانپوءِ هر تبديليءَ ڪانپوءِ تلبيہ پڙهندو رهڻ ڪپي. سمهندي، جاڳندي،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

بس ۾ سوار ٿيندي، وغيره.

8 ذوالحج تي سج ايرڻ کانپوءِ منيٰ پهچڻ کپي، جيئن ظهر نماز اتي پڙهي سگهجي. رات منيٰ ۾ گذاري ۽ اتي پنج نمازون پوريون ڪري، ٻئي ڏينهن 9 ذوالحج تي سج ايرڻ کانپوءِ عرفات ڏي روانو ٿجي (9 ذوالحج کان پهرين يا ان ڏينهن سج چڙهڻ کان اڳ عرفات روانو ٿيڻ سنت جي خلاف آهي.) 9 ذوالحج تي عرفات جي ميدان تي ترسڻ ۽ چاهي ٿوري دير لاءِ ئي سهي، بيحد ضروري آهي، ڇو جو هي رڪن (وقوف عرفات) حج جو رڪن اعظم آهي. هتي مسجد نمره ۾ ظهر ۽ عصر جي نماز گڏ پڙهجي. خطبو ٻڌڻ سنت آهي. سج لهڻ بعد مزدلفه ۾ اچجي. (سج لهڻ کان اڳ عرفات جي ميدان مان نڪرڻ جائز ناهي).

مزدلفه ۾ مغرب ۽ عشاءَ جي نماز گڏ پڙهي ويندي آهي ۽ انهن نمازن کي جمعتہ الصلاتين سڏين ٿا. مزدلفه ۾ سڄي رات گذاري ٻئي ڏينهن يعني 10 ذوالحج تي صبح سوير (فجر نماز پڙهڻ بعد) منيٰ لاءِ نڪرجي. رستي تي وادي محسر (جتي ابرهه تي پڪين حملو ڪيو هو) جلدي جلدي نڪري وڃڻ کپي. مزدلفه مان پاڻ سان 94 کن پٿريون کڻجن، جن مان ست پهريون ڏينهن وڏي شيطان (جمرة

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

الاولیٰ) کي هڻجن. شيطان کي پٿريون هڻڻ کي رمي سڏجي ٿو. رميءَ بعد قرباني ڪئي وجي.

قربانيءَ مان واندو ٿي ڪعبي ڏي منهن ڪري نوڙهه ڪرائجي يا وار ڪوڙائجن. عورتن کي کپي ته آٿر جيترا وار ڪترين. هاڻ احرام جي ڪري جيڪي شيون هن تي حرام هيون سي حلال ٿي ويون، سواءِ زال جي ويجهو وڃڻ جي. هاڻ حاجيءَ کي کپي ته هو مڪي واپس اچي طواف زيارت ڪري. 10 ذوالحج تي ئي طواف زيارت ڪرڻ وڌيڪ بهتر آهي نه ته بارهين ذوالحج سج لهڻ تائين ڪري سگهي ٿو. هي طواف فرض ۾ شامل آهي. طواف کانپوءِ سعي (صفا مروه جي وچ ۾ ست ڦيرا) ڪري. ان بعد وري منیٰ موٽي اچي رات گذاري ۽ بارهين ذوالحج تائين منیٰ ۾ رهڻو پوندو آهي. يارهين ۽ بارهين تاريخ ٽنهي شيطانن (جمرات) تي رمي ڪرڻي پوندي آهي . يعني هر هڪ شيطان کي ست پٿريون هڻڻيون پونديون آهن. ان بعد مڪي اچي رهڻو پوندو آهي. مڪي شريف کان پنهنجي وطن روانگي تي طواف وداع ڪرڻ واجب آهي.

مٿيون احوال حج جي طريقي جو مختصر طور آهي. ان بابت تفصيل ۽ دعائون حج بابت لکيل ڪتابن ۾ ڏسي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سگھجن ٿيون، جيڪو هر وقت پاڻ سان رکڻ ضروري آهي.

ميقات

مڪي جي چوڌاري ڪجھ جايون مقرر ڪيون ويون آهن، جن کي ميقات سڏجي ٿو. مختلف ملڪن کان حج يا عمري لاءِ مڪي ڏي ايندڙ ماڻھن کي ھنن جاين تائين پھچي احرام ٻڌڻ کپي. ھنن جاين کان اڳتي بنا احرام جي مڪي ڏي وڌڻ تي منع ٿيل آهي. جيڪي ماڻھو مڪي جي انھن حدن اندر رھن ٿا اهي ميقاتي سڏجن ٿا. جيڪي ٻاھر رھن ٿا، اهي آفاقي سڏجن ٿا.

هي جايون (ميقات واريون) حضور صلعم جن مقرر ڪيون آهن. مديني منوره کان ايندي وقت احرام ٻڌڻ لاءِ جيڪا جاءِ (ميقات) مقرر ڪئي وئي آهي، اها ذوالحليفه آهي، جيڪا مديني کان 6 ميل آهي. اھڙي طرح نجد کان ايندڙن لاءِ وات تي قرن المنازل نالي جاءِ آهي. مصر ۽ شام کان ايندڙن لاءِ جحفه آهي. هيءَ رابغ شهر جي ويجھو ھڪ ويران بستي آهي. اڄ جا نوان رستا ينبو بندرگاھ کان جدي يا مديني ايندي وقت رابغ کان لنگھن ٿا جيڪو شهر تيل جي ڪارخانن کان تمام گھٽو امير ٿي ويو آهي. مصر ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شام وارن کي باءِ رودِ يا پاڻيءَ جي جهاز رستي ايندي جدي کان وڌيڪ ينبو بندرگاهه ويجهو ۽ سولو آهي. عراق پاسي کان ايندڙن لاءِ ذاتي عراق نالي ميقات آهي اڳئين زماني ۾ ته اهي جايون ائين ئي رڻ پٽ ۽ ڳوٺڙا هئا پر هاڻوڪي دور ۾ انهن هنڌن تي عمارتون ناهيون ويون آهن جيئن حج يا عمري لاءِ ايندڙ اتي ويهي آرام ڪن. وهنجن ۽ وضو ڪن ۽ احرام اوڍين.

پاڪستان کان جي ڪو پيرين پيادو نڪري (اڳئين زماني ۾ ته حج لاءِ ماڻهو ائين ئي پيرين پيادا يا انن تي نڪرندا هئا. تيرهن صديون کن اهو سلسلو هلندو رهيو. چوڏهين صدي هجري ۾ پاڻي جا جهاز ۽ پوءِ هوائي جهاز هلڻ شروع ٿيا) ته هن لاءِ ميقات جي جاءِ يلملم آهي. هيءَ جاءِ مڪي جي ساڃي پاسي يمن طرف آهي. جدو مڪي جي ٻي طرف ڪابي پاسي آهي. پاڪستان هندستان يا ملائيشيا، انڊونيشيا پاسي کان هوائي جهاز (توڙي پاڻيءَ جي جهاز) ۾ ويندڙ مسافر پهرين يلم لم مٿان گذرن ٿا. ان بعد مڪو شريف ۽ پوءِ جدي جو هوائي اڈو اچي ٿو. ان ڪري هوائي جهاز رستي ويندڙ مسافرن کي ڪراچيءَ مان ئي احرام ٻڌي چڑهڻ کپي. يلم لم (ميقات) وادي جاءِ ويجهو اچڻ تي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوائي جهاز جو پائليٽ مسافرن کي اڳواٽ اطلاع ڪري ٿو پر هوائي جهاز ۾ احرام ٻڌڻ ۾ ڏکيائي ٿئي ٿي. وڌ ۾ وڌ نيٽ ڪري سگهجي ٿي. باقي پاڻيءَ جي جهاز وارا يلم لم جي ويجهو اچي احرام ٻڌن. سوڊان، ڪينيا، سائوٿ آفريڪا پاسي کان جدي ايندڙ حاجي جدي پهچي جدي ۾ يا پوءِ مڪي ويندي واٽ تي ايندڙ ميقات تي احرام ٻڌي سگهن ٿا، ڇو جو هنن جو هوائي جهاز جنهن طرف کان اچي ٿو، ان طرف پهرين مڪو معظم نٿو اچي پر پهرين جدي جو هوائي اڈو اچي ٿو.

ميقات هڪ قسم جي Starting point آهي، جنهن هنڌ کان اڳتي بنا احرام جي وڌڻو ناهي ۽ اهي Points مختلف ملڪن ۽ هنڌن کان حج يا عمري لاءِ مڪي ڏي ايندڙ مسافرن لاءِ رستي تي حضور ﷺ جن جي ڏينهن کان مقرر ٿيل آهن. جيڪي نوان رستا اڄ جي دور ۾ ناهيا ويا آهن، اتي هاڻ مقرر ڪيا ويا آهن. جيئن مصر ۽ اتر اولهه پاسي کان ايندڙ مسلمان ڳاڙهي سمنڊ جي ڪناري واري شهر رابغ وٽ پهچي احرام ٻڌن ٿا ۽ احرام جي حالتن ۾ رهڻ شروع ڪن ٿا. بي ڳالهه ته اهي سموريون Points (ميقات) مڪي کان هڪ جيتري فاصلي تي نه آهن. ميقات واريون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي جايون مڪي ڪي ويجهو آهن تہ ڪي تمام پري. خاص ڪري ذوالحليفہ مڪي کان سڀ ۾ گهٽو پري آهي. اها جاءِ مديني جي بلڪل پر ۾ (اٽڪل ڏهن ڪلوميٽرن جي فاصلي تي) آهي. ذوالحليفہ (جيڪا مديني پاسي کان ايندڙ ميقات آهي) کي ابيار علي بہ سڏجي ٿو. حضورؐ جن جي ڏينهن ۾ ذوالحليفہ سڏبي هئي.

مديني حجرت ڪرڻ بعد مڪي جي ڪافرن حضورؐ جن کي حج يا عمرو ڪرڻ کان جهليو. نيٺ حضورؐ جن ذوالقعد 6 هجري ۾ پاڻ سان 1400 کن صحابي سگهورا وني عمري لاءِ روانا ٿيا ۽ هن جاءِ بئر علي (ذوالحليفہ) تي عمري جو احرام ٻڌو ۽ قرباني لاءِ پاڻ سان ستر اٺ ڪنيا. هر هڪ پاڻ سان هڪ هڪ تلوار ڪنئي، جيڪا سڀني زائرين حرم کي عرب جي رواج ۽ قاعدي موجب رکڻ جي اجازت هئي. هنن ٻيو ڪوبہ جنگي سامان نہ ڪنيو. اهڙي ريت هي قافلو لبيڪ لبيڪ جي صدا بلند ڪندو بيت الله ڏي روانو ٿيو.

ان وقت مڪي ۽ مديني جي ماڻهن جي وچ ۾ جيڪي تعلقات هئا، ان کان سڄي عرب دنيا واقف هئي. مڪي ۾ رهندڙ قريش مسلمانن جا سخت دشمن هئا ۽ اهڙي حالت ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسلمانن جو مڪي ڏي اچڻ قريش جي ماڻهن لاءِ سخت پريشانيءَ جو سبب هو. هنن نڪي چاهيو تہ مسلمان اچن ۽ ساڳي وقت هنن کي عمري کان جهلڻ بہ صحيح نڪي لڳو جو ذوالقعد جو مهينو انهن مهينن مان آهي جيڪو صدين کان عربستان ۾ حج ۽ زيارت لاءِ احترام وارو سمجهيو وڃي ٿو ان مهيني ۾ ڪنهن کي بہ حق نہ هو تہ هو ڪنهن بہ قافلي جي ماڻهوءَ جو نالو ونڻي جيڪو احرام ٻڌي حج يا عمري لاءِ وڃي رهيو هجي. مڪي ۾ رهندڙ قريشي جي ماڻهن اڳڪل ڪري مسلمانن جو رستو روڪڻ لاءِ هڪ همراهہ کي بہ سو سوارن سا عسفان جي اڳيان ذي طويٰ نالي هڪ جاءِ تي موڪليو تہ حضورؐ جن جي ساڻين سان هٿ چراند ڪري جيئن هو ڪاوڙ ۾ اچي لڙائي ڪن ۽ پوءِ سڄي ملڪ ۾ مشهور ڪيو وڃي تہ هي ماڻهو (مسلمان) لڙائي ڪرڻ لاءِ آيا هئا.

مسلمانن کي قريش جي ماڻهن جي ان چالبازيءَ جو اطلاع ملي ويو ۽ هو رستو بدلائي هڪ نهايت ڏکئي رستي کان سخت تڪليفون سهي مڪي ڏي وڌڻ لڳا ۽ اچي حديبيہ پهتا، جتان حرم پاڪ جي حد شروع ٿي ٿي. حديبيہ واري جاءِ جدي کان مڪي ڏين ويندڙ رستي تي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي. مڪي ڪان هن جو فاصلو اٽڪل تيرهن ميل آهي ۽ هاڻ اها جاءِ شميئي جي نالي سان سڏجي ٿي. هن هنڌ تي مسلمانن ۽ مڪي جي ماڻهن ۾ هڪ معاهدو ٿيو، جنهن کي اهم تاريخي حيثيت حاصل آهي ۽ حديبيه جو صلح نامون سڏجي ٿو. جيڪو ظاهري طرح لڳو ٿي مسلمانن جي خلاف آهي ۽ مسلمانن جي هار سمجهيو ويو ٿي پر حقيقت مسلمانن جي اها وڏي سوپ (فتح) هئي. ان ئي موقعي تي قرآن شريف جي سورة الفتح نازل ٿي آهي. اها سورة مسلمانن جي مڪي ڪان مديني واپس وڃڻ وقت ضجنان وٽ لٿي هي هنڌ مڪي ڪان اٽڪل 25 ميلن جي پنڌ تي آهي.

۽ مٿي جنهن همراهه جو حضورؐ جن جو رستو روڪڻ ۽ پاڻ ڪريمؐ جن جي ساٿين سان هٿ چراند ڪرڻ لاءِ ٻه سو سوارن سان گڏ پهچڻ جو ذڪر ڪيو ويو آهي. اهو ٻيو ڪو عام ماڻهو نه پر خالد بن وليد هو، جيڪو ان وقت اجا مسلمان نه ٿيو هو. اڳتي هلي هو تاريخ ۾ مشهور فاتح ثابت ٿيو ۽ مسلمانن لاءِ ڪيترين ئي جنگين وڙهيون ۽ پنهنجو ۽ اسلام جو نالو روشن ڪيو .

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مختلف شين جي جاڻ

ڪجھ اھڙيون شيون آھن جن جي جاڻ / معلومات ھر حاجيءَ لاءِ ضروري آھي ۽ انھن شين سان ھن جو ھر وقت واسطو پوي ٿو. حج جون گالھيون ٻڌڻ يا ھن قسم جا سفر ناما پڙھڻ وارو ان وقت ھيڪاندو گھٽو شوق رکي ٿو، جڏھن ھن کي حج سان واسطو رکندڙ شين جي جاڻ آھي. انھن جي تاريخي يا مذھبي حيثيت کان آگاھ آھي. جيئن گذريل چئپٽر ۾ احرام ۽ ميقات بابت لکي چڪو آھيان. اھڙي طرح ٻيون ٻ ڪيتريون ئي شيون آھن، بلڪ ڪيترا ٽ عربي جا لفظ آھن. جن سان حج دوران واسطو پوي ٿو. مثال طور: طواف، سعي، رمل، رمي، صفا مروه، ملتزم، مقام ابراھيم، منيٰ، مزدلفه، عرفات، حطيم، ميزاب رحمت وغيره وغيره. ھتي ڪجھ شين جي معنيٰ، سمجھاڻي، تاريخي حيثيت وغيره لکڻ ضروري سمجھان ٿو، ڇو جو آءٌ پڻ حج تي روانو ٿيڻ کان اڳ جڏھن حج بابت ليڪچر ٻڌندو ھوس يا ڪتاب پڙھندو ھوس ٽ سمجھ ۾ نه ايندو ھو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تہ رمي، رمل، سعي، ملتزم، استلام، اضطباع وغيره ڇا آهي ۽ پوءِ اهو ليڪچر يا ڳالهه ڇڳي طرح سمجهه ۾ نہ ايندي هئي. انڪري جلد ئي اهي اهم لفظ معلوم ڪرڻا پيا.

مسجد الحرام

مڪي شريف جي اها مسجد جنهن ۾ ڪعبو يعني بيت الله (الله جو گهر) آهي. هن مسجد لاءِ انگريزي اخبارن ۽ رسالن ۾ اڪثر Grand Mosque of Mecca لکيل هوندو آهي .

ڪعبو يا بيت الله

الله تعاليٰ جو گهر جنهن جو حج ۽ طواف ڪيو وڃي ٿو. هن مقدس گهر کي خانہ ڪعبہ يا ڪعبتہ الله پڻ سڏجي ٿو. هن ڏرتيءَ تي سڀ کان پهريون هي گهر آهي. جيئن قرآن شريف ۾ الله تعاليٰ فرمايو آهي.

”بيشڪ سڀ کان پهريون گهر جو ماڻهن (جي عبادت) لاءِ تجويز ڪيو ويو، اهو آهي جيڪو مڪي ۾ آهي“.

هڪ روايت موجب هي گهر پهرين ملائڪن ناهيو. ان بعد حضرت آدم عليہ السلام ملائڪن جي مدد سان هن جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تعمير ڪئي. ٽيون دفعو شيث عليہ السلام جو نالو ڪعبي جي ناهيندڙن ۾ اچي ٿو.

طوفان نوح ڪري هيءَ عمارت غائب ٿي وئي. چوٿون دفعو حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ حضرت اسماعيل عليہ السلام جي هٿن سان بيت الله جي تعمير ٿي.

پنجون دفعو جرهم قوم(جن ۾ حضرت اسماعيل عليہ السلام جي شادي ٿي) نئين سنئين ڪري ناهيو.

ڇهين دفعي عمالقہ (جيڪو مصر ۽ شام جو حاڪم هو) ڪعبو شريف نهرايو. ستين دفعي اها سعادت مڪي جي قريش جي حصي ۾ آئي. ان وقت حضورؐ جن 24 سالن جا هئا. ان تعمير ۾ پاڻ بہ حصو ورتائون .

انون دفعو، بيت الله کي حضرت عبدالله بن زبير حضورؐ جن جي خواهش مطابق حضرت ابراهيم عليہ السلام جي قائم ڪيل بنيادن تي ناهيو ۽ حطيم کي ڪعبي شريف سان ملائي ڇڏيو. ان وقت ڪعبي شريف جا بہ دروازا رکيا ويا هئا. هڪ اندر داخل ٿيڻ جو ٻيو ٻاهر نڪرڻ جو.

نائين دفعي حجاج بن يوسف ڪعبي شريف کي قريش جي رکيل بنيادن تي تعمير ڪرايو ۽ ڏکڻ وارو دروازو بند

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪرائي ڇڏيو ۽ حطيم کي وري الڳ رکيو. اهڙي طرح ڪعبو شريف عهد نبوي صلعم واري تعمير تي اڄ تائين قائم آهي ۽ ان کانپوءِ ڪعبي شريف ۾ ڪابہ ردوبدل نہ آئي آهي. البت هن جي مرمت ۾ ترڪ حاڪم سلطان مراد شاندار حصو ورتو.

هاڻ موجوده دور ۾ويهہ پنجويهہ سال اڳ شاهہ سعود جي حڪومت ۾ ڪعبي جي مرمت ٿي. ان دفعي ڇت سڄي بدلائي وئي ۽ ڪعبي جو دروازو سون چانديءَ جو نهرايو ويو.

حجر اسود جي ساڄي پاسي بيت الله جو دروازو آهي، جيڪو زمين کان اٽڪل ست فوٽ مٿي آهي. ڪعبي ۾ اندر داخل ٿيڻ لاءِ ڏاڪڻ رکي وڃي ٿي.

خانہ ڪعبي جو غسل

سال ۾ ٻہ دفعا بيت الله شريف کي اندران غسل ڏنو وڃي ٿو. هڪ دفعو حج جي موسم ۾ يعني ستين ذوالحج تي ۽ ٻيو دفعو محرم ۾ جڏهن سڀ حاجي پنهنجي وطن روانا ٿي وڃن ٿا. هي رواج حضورؐ جن جي زماني کان هلندو اچي. اڄ ٻہ بادشاهہ ۽ سلطنت جا خاص خاص ماڻهو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اچي ڪعبي شريف کي آب زم زم، گلاب، مشڪ عنبر سان غسل ڏين ٿا.

ڪعبي جو احرام

بيت الله شريف کي ستين ذوالحج واري ڏينهن تي غسل ڏيڻ کانپوءِ احرام پڌو وڃي ٿو. يعني بيت الله جي هينئين حصي ۾ سفيد چادر پڌي وڃي ٿي. پوءِ ڏهين ذوالحج تي نئون غلاف چڙهايو وڃي ٿو ۽ پراڻو غلاف هونءَ ته وڪرو ڪيو ويو ٿي، يعني ماڻهو تبرڪ طور تي ننڍا ننڍا ٽڪر خريد ڪري ويا ٿي ۽ فريم ڪري گهرن ۾ رکيو ٿي. اڃڪلهه فروخت نٿو ڪيو وڃي. شاهي مهمانن کي تحفي طور پيش ڪيو وڃي.

هڪ عرصي تائين هي غلاف مصر جي حڪومت لکن جي خرچ تي تيار ڪرائي موڪليو ٿي پر هاڻي 1962ع کان ونڊي سعودي حڪومت ان جو بندوبست پاڻ ڪري ٿي.

حجرا سود

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي ڪاري رنگ جو پٿر آهي. روايت آهي تہ حضرت آدم عليہ السلام کي جڏهن جنت مان ڪڍيو ويو هو تہ هن اهو پٿر نشاني طور پاڻ سان آندو هو. پر ڪن جو چوڻ آهي تہ هي پٿر ڪعبي جي تعمير وقت حضرت جبرائيل عليہ السلام حضرت ابراهيم عليہ السلام کي آڻي ڏنو. جنت مان اچڻ وقت هي پٿر ڪير جهڙو اڇو هو پر آدم جي اولاد جي گناهن هن کي ڪارو ڪري ڇڏيو آهي. هي پٿر بيت الله جي اوپر ڏکڻ واري ڪنڊ ۾ ڪتل آهي. هن جي چئني پاسن کان چانديءَ جو فريم چڙهيل آهي.

موقعو ملڻ تي حجر اسود کي چمڻ مسنون آهي. يعني سنت جو ڪم آهي. چمڻ ممڪن نہ هجي تہ هٿ سان ڇهي هٿ چمڻ کپن ۽ جي هٿن سان بہ نہ ڇهي سگهجي تہ پري کان چمڻ جو اشارو ڪجي تہ بہ مسنون آهي. حجر اسود کي ڇهڻ يا اشارو ڪرڻ وقت بسم الله الله اڪبر يا رڳو الله اڪبر چوڻ پڻ سنت ۾ شمار آهي.

حضرت عبدالله بن عمر رضہ جو چوڻ آهي تہ مون حضور ﷺ جن کي اهو فرمائيندي ٻڌو تہ حجر اسود ۽ رڪن يماني کي ڇهڻ سان گناهہ ميسارجيو وڃن. (اهو ابن خزيمہ روايت ڪيو آهي).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت عبدالله بن عمر رضہ جن جو اهو پٽ چوٽ آهي تہ نبي اڪرم ﷺ بيت الله شريف جي طواف لاءِ ايندا هئا تہ حجر اسود جو استلام (Receive) ڪندا هئا ۽ ان وقت بسم الله الله اڪبر چوندا هئا.

حضرت عبدالله بن عباس رضہ جو چوٽ آهي تہ، حضور ﷺ عليہ وسلم جن حجر اسود بابت هيءَ ڳالهہ ارشاد فرمائي، "الله جو قسم! قيامت واري ڏينهن تي الله تعاليٰ حجر اسود کي اهڙي طرح اٿارينڊو جڙ هن کي بہ اکيون هجن جن سان هو ڏسندو ۽ هن کي زبان هوندي جنهن سان هو ڳالهائي سگهندو ۽ هر ان شخص جي حق ۾ شاهدي ڏيندو، جنهن ايمان سان گڏ هن کي ڇهيو هوندو." (اهو ترمذي روايت ڪيو).

پاڻ ڪريم ﷺ وسلم جن طواف وقت رڪن يماني واري ڪنڊ کان وٺي حجر اسود تائين هيءَ دعا گهرندا هئا.

"ربنا آتنا في الدنيا حسنتہ و في الآخرت حسنت وقنا عذاب النار"

(اي اسان جا پروردگار! اسان کي دنيا ۾ پلائي عطا فرمائي ۽ آخرت ۾ بہ پلائي عطا فرماءِ ۽ باهہ جي عذاب کان بچائجانءِ)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رکن يماني

بيت الله جي ڏکڻ اولهه واري ڪنڊ جنهن جو رخ يمن ڏي آهي.

رکن عراقي

بيت الله جي اتر اوپر واري ڪنڊ جيڪا عراق طرف آهي.

رکن شامي

بيت الله جي اولهه اتر واري ڪنڊ جنهن جو رخ شام ڏي آهي.

حطيم

ڪعبته الله جي ناري واري پٽ جي سامهون نندڙي گول پٽ آهي. ان جي اندرين حصي کي حطيم سڏجي ٿو. هي حصو خانه ڪعبه ۾ شامل آهي. نبي ڪريم ؐ جن جي مبارڪ زماني ۾ ڪعبي جي تعمير وقت ڪنهن سبب ڪري هيءَ جاءِ خالي ڇڏي وئي هئي هن حصي ۾ نماز ادا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪرڻ خانہ ڪعبہ جي اندر نماز پڙهڻ برابر آهي. طواف ڪرڻ وقت هن حصي کي ڪعبي سان شامل ڪرڻ واجب آهي. حطيم برڪتن واري جاءِ آهي. نفل نماز يا استغفار جو موقعو هن جاءِ تي ملي وجي تہ ضرور ڪجي.

حضرت عائشہ رضہ سکا ڪئي هئي تہ جڏهن مڪو شريف فتح ٿيندو تہ ڪعبي اندر ۾ رڪعتون نماز ادا ڪنديس. جڏهن مڪو فتح ٿيو تہ ام المومنين رضہ ڪعبي ۾ نماز ادا ڪرڻ چاهي تہ حضور ﷺ جن فرمايو تہ، تون حطيم ۾ ئي نماز ادا ڪر، چو جو حطيم ۾ نماز پڙهڻ ڪعبي جي اندر نماز پڙهڻ برابر آهي.

ملتزم

خانہ ڪعبي جو اهو حصو جيڪو حجر اسود ۽ ڪعبي جي دروازي جي وچ ۾ آهي ان کي ملتزم سڏجي ٿو. ملتزم جي معنىٰ چنبڙڻ جي آهي. هتي ماڻهو ڪعبي جي پت جي ان حصي کي چهٽي رئندي رئندي رب پاڪ کان دعا گهرن ٿا. ان ڪري ان جو نالو ملتزم آهي ۽ هيءَ دعائن جي قبوليت جي جاءِ آهي. پاڻ ڪريم ﷺ جن هن جاءِ تي رئندي دعائون گهريون هيون. هيءُ بيحد متبرڪ جاءِ آهي ان ڪري

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هن هنڌ تي هر وقت ماڻهن جو هجوم رهي ٿو. توهان کي هر هڪ اهائي نصيحت ڪندو ته بين کي تڪليف ڏيڻ بنا توهان کي ملتزم وارو هنڌ ڇهڻ جو موقعو ملي ته هن کي چهٽي رب پاڪ کان نهايت عاجزي سان ضرور دعا گهرو. توهان الله جي گهر جي در جي چانئڻ وٽ ئي بينا آهيو.

استلام ڪرڻ

حج کان اڳ حج بابت اٽينڈ ڪيل ليڪچرن ۾ توڙي حج دوران هي لفظ استلام ضرور ٻڌندائو. حجر اسود جي سامهون ٿي بيهڻ ۽ ان کي چمڻ يا هٿن سان ڇهي هٿن کي چهڻ يا لڪڻ سان ڇهڻ يا پري کان هٿن جي اشاري سان ڇهي هٿن کي چمڻ استلام ڪرڻ آهي. استلام ڪرڻ سنت آهي ۽ حضور ﷺ عليه وسلم جن مٿين طريقن سان ڪري ڏيکاريو آهي.

طواف، حجر اسود جي سامهون کان بيهي استلام ڪري شروع ڪجي ۽ طواف جي ستن چڪرن (شوطن) مان هر چڪر (شوط) پورو ڪرڻ تي حجر اسود جي سامهون بيهي استلام ڪجي، حاجين جي سهوليت لاءِ حجر اسود جي سامهون فرش تي ٿلهي ڪاري رنگ جي پٽي ناهي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وئي آهي، جيئن پري کان طواف ڪندڙ کي ٻہ خبر پئجي وڃي تہ هو هاڻ حجر اسود جي سامهون اچي ويو آهي ۽ ان پٺي تي ڪجهہ سيڪنڊن لاءِ بيهي استلام ڪري وڃي. اتي ڪاري پٽي کان علاوه سائي رنگ جي ٽيوب لائيٽ ٻہ برندي رهي ٿي، رش ۾ هيڏانهن هوڏانهن ٽيڙ يا گم ٽيڙ تي اڪثر اها سائي بتي نشاني طور رکي ويندي آهي تہ گم ٽيل ماڻهو اتي اچي ترسي ۽ پنهنجي ساٿين جو انتظار ڪري.

ميزاب رحمت

ڪعبتہ الله جي ڇت تي نهيل نارو (نيسارو) جتان مينهن جو پاڻي هيٺ ڪري ٿو، ان هنڌ کي ميزاب رحمت سڏجي ٿو. هن ناري جي هيٺان قبوليت لاءِ دعائون گهريون وڃن ٿيون.

مقام ابراهيم

ڪعبتہ الله جي دروازي کان ڪجهہ وکن تي هڪ شيشي جو خانو رکيل آهي، جنهن ۾ چانديءَ جي فريم ۾ ڊڪيل هڪ پٿر آهي. هن پٿر تي حضرت ابراهيم عليہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

السلام جي پير مبارڪن جا نشان نهيل آهي. پاڻ هن پٿر تي بيهي ڪعبي جي تعمير فرمائي هئي. روايت آهي ته هن پٿر لفٽ طور ڪم ڪيو ٿي ۽ اهڙي طرح حضرت ابراهيم عليہ السلام کي ڪعبي جون پٽيون ناهڻ وقت هينان کان مٿي تائين پٿر رکڻ ۾ آساني رهي. هن جاءِ کي، جتي اهو پٿر رکيل آهي، مقام ابراهيم سڏجي ٿو.

هيءَ اها متبرڪ جاءِ آهي جتي دعائون قبول ٿين ٿيون. طواف پورو ڪرڻ بعد زائرين مقام ابراهيم وٽ (جيڪڏهن مڪروه وقت نہ آهي ته) ٻہ رڪعتون نماز واجب الطواف ادا ڪن ٿا. (هونءَ مقام ابراهيم وٽ جاءِ نہ ملي ته زوريءَ ڏڪا ٽيلها ڏئي ٻين کي هٽائي اتي نماز پڙهڻ بدران مسجد الحرام ۾ ڪٽي ٻہ نماز ادا ڪري سگهجي ٿي).

رب پاڪ قرآن مجيد ۾ مقام ابراهيم جو ٻن هنڌن تي ذڪر فرمايو آهي.

”۽ مقام ابراهيم کي نماز جي جاءِ ناهي چڏيو.“ (البقرت: 125)

” هن (خانہ ڪعبہ ۾) ظاهر ظهور نشانيون آهن. جن مان هڪ مقام ابراهيم آهي. (آل عمران: 97)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مقام جبرائيل

ڪعبي جي دروازي جي سامهون اٽ ڪن چورس فوٽ جاءِ آهي. جتي رسول اللهؐ جن حضرت جبرائيل عليہ السلام سان گڏ نماز ادا فرمائي هئي.

باب السلام

عهد نبوي ۾ باب السلام اهو دروازو هو جنهن مان لنگهي ماڻهو حرم پاڪ ۾ آيا ٿي. اڄڪلهہ اهو دروازو نہ آهي پر ان جاءِ تي سنگ مرمر جا بہ ٿنيا ۽ انهن مٿان خوبصورت محراب نهيل آهي. اڄڪلهہ جيڪو دروازو هن محراب جي بلڪل سامهون آهي اهو باب السلام سڏجي ٿو. عمري جي طواف لاءِ هن دروازي مان حرم پاڪ ۾ داخل ٿيڻ افضل آهي.

طواف

خانہ ڪعبہ جي چوڌاري ست ڦيرا ڪرڻ کي طواف سڏجي ٿو. هر ڦيري کي "شرط" سڏجي ٿو. حج توڙي عمري لاءِ طواف ڪرڻ ضروري آهي. ان کان علاوه بہ ڪو چاهي تہ ڪيترا بہ طواف ڪري سگهي ٿو. طواف حجر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسود ڪان شروع ٿئي ٿي، جتي نشاني خاطر زمين تي ڪاري ليڪ نڪتل آهي ۽ مٿان سائي بتي پڻ ٻري ٿي ۽ تختيءَ تي عربي، اڙدو ۽ انگريزي ۾ لکيل آهي تہ: ”طواف هتان شروع ٿئي ٿو.“

عمري لاءِ آيل زائرين مڪي پهچڻ سان طواف ڪن ٿا. اهو طواف احرام جي حالت ۾ احرام وارين چادرين ۾ ڪيو وڃي ٿو. حج تي آيلن لاءِ 10 ذوالحج ڪان 12 تائين طواف ڪرڻ ڪپي. حج لاءِ پڻ اهو طواف عمري وانگر فرض آهي. ان طواف کي طواف زيارت، طواف فرض، طواف حج ۽ طواف رڪن پڻ سڏجي ٿو.

ڏهين ذوالحج تي منيٰ ۾ وڏي شيطان کي ست پٿريون هڻڻ ڪان پوءِ قرباني ڪئي وڃي ٿي. جنهن بعد مٿي جا وار لهرائي احرام جو وڳو لاهي عام ڪپڑا پائي هر ڪو مڪي اچي هي طواف ڪري ٿو، ڪو ڏهين تاريخ هي طواف (طواف زيارت) نٿو ڪري سگهي تہ هو يارهين يا ٻارهين ۾ ڪري سگهي ٿو. بهرحال اهي ٽئي ڏينهن بيحد گهٽي رش رهي ٿي جو انهن ٽن ڏينهن اندر حج لاءِ آيل سڀني حاجين کي طواف ڪرڻو پوي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

طواف اهڙي شيءَ آهي جيڪو جنهن وقت وٽي ۽ جيترا دفعا وٽي ڪري سگهجي ٿو، جنهن جو تمام گهٽو اجر آهي. آخر ۾ مڪي مان رخصت ٿيڻ وقت طواف وداع ڪرڻ ضروري آهي. هي طواف هر آفاقي تي واجب آهي. آفاقي اهو ماڻهو آهي جيڪو مڪي جي حدن کان ٻاهر رهي ٿو، جيئن اسين پاڪستاني آفاقي ٿياسين.

طواف جي ستن ڦيرن مان پهريان ٽي ڦيرا ٿورو تکو تکو هلڻ کپي، تڪڙين تڪڙين ۽ ننڍين وکن سان ڪنڌ لوڏي فوجين وانگر هلڻ کپي. ان عمل کي رمل سڏجي ٿو.

ياد رهي ته ذوالقعد 7 هجري ۾ رسول اڪرمؐ عمري لاءِ مڪي شريف آيا ته مشرڪين مڪ مسلمانن کي ڏسڻ لاءِ اچي گڏ ٿيا. انهن کي اهو شڪ هو ته مديني منوره جي آبهوا مسمانن کي ڪمزور بنائي ڇڏيو هوندو بهرحال حضورؐ جن صحابن رضہ کي دوران طواف پهرين ٽن چڪرن ۾ تکو تکو ڊوڙڻ جو حڪم ڏنو جنهن کي رمل چئجي ٿو. مشرڪن جڏهن مسلمانن کي ائين چاق و چوبند ڏٺو ته چوڻ لڳا، "هي ماڻهو جن جي باري ۾ اسين سمجهي رهياهئاسين ته بخار ۽ بيمارين هنن کي ڳاري رکيو هوندو، هي ته طاقتور ماڻهن کان بہ وڌيڪ طاقتور ۽ چست لڳي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهيا آهن.“ اهڙي طرح حضورؐ جن جي حڪمت عملي سان مشرڪن جي غلط فهمي دور ٿي وئي .

عمري واري طواف، حج بعد طواف زيارت ۽ مڪو شريف ڇڏڻ وقت طواف وداع ۾ رمل ڪرڻ ڪيي جو انهن طوافن بعد سعي پڻ ڪجي ٿي. (صفا ۽ مروه جبلن جي وچ ۾ ڦيرا ڪرڻ کي سعي سڏجي ٿو.) انهن طوافن کان علاوه عام طواف ۾ رمل جي ضرورت ناهي. يعني هر اهو طواف جنهن بعد سعي نٿي ڪجي ان ۾ رمل جي ضرورت ناهي. بي ڳالهه ته جنهن طواف بعد سعي ڪرڻ ضروري آهي ان طواف ۾ جيڪڏهن احرام ۾ آهي ته مٿين چادر ساڄي ڪچ هينان ڪڍي کابي ڪلهي تي رکڻ ڪيي. ان کي اضطباع سڏجي ٿو.

ڏنو وجي ته حج ڪرڻ کا سولي ڳالهه ناهي. نماز پڙهڻ ۾ ئي اسين ڪيتريون ڳالهيون سکون ٿا، جيئن ته وضو ڪرڻ، نماز جي نيت ڪرڻ، نمازن جا مختلف قسم يعني فرض، سنت، نفل وغيره ۽ نماز ۾ مختلف Actions جيئن ته رڪوع، سجدو، سلام ورائڻ ۽ نماز لاءِ خاص ڪپڙن جو هجڻ وغيره وغيره. اهڙي طرح حج جي فرض ۾ ته ڪيتريون ئي ڳالهيون اچن ٿيون، جن لاءِ بهتر آهي ته

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج تي روانو ٿيڻ کان اڳ انهن جي تعليم ۽ تربيت ونجي ۽ ان بابت حج جا ڪتاب چگي طرح پڙهجن.

خانہ ڪعبہ جي چوڌاري ست ڦيرا ڪرڻ کي طواف سڏجي ٿو پر صحيح طرح طواف ڪرڻ لاءِ طواف جي نيت ڪرڻ، صحيح جڳهہ کان شروع ڪرڻ، رمل ۽ اضطباع جهڙين شين جي جاڻ پڻ ضروري آهي. هونءَ ڪا شيءَ رهجي وجي ٿي تہ الله تعاليٰ غفور ۽ رحيم آهي، هو ضرور بخش ڪندو پر اسان لاءِ اهو ضروري آهي تہ ٿوري تڪليف ونني حج سان واسطو رکندڙ ڳالهين جي جاڻ ۽ تربيت ونني پوءِ حج لاءِ روانو ٿجي تہ وڌيڪ افضل آهي، جيئن هر ڳالهہ صحيح ڪري وڌيڪ ثواب ماڻي سگهجي.

ڪعبتہ الله جي چوڌاري جتي طواف ڪجي ٿو ان جاءِ کي مطاف سڏجي ٿو. توهان اکثر ماڻهن کان اهو ٻڌندائو تہ اڄ مطاف ۾ نماز پڙهڻ جي سعادت حاصل ٿي . معنيٰ ڪعبتہ الله جي بلڪل ويجهو جتي طواف لاءِ چڪر هڻجن ٿا اتي نماز پڙهڻ جي جاءِ ملي وئي.

حديث شريف ۾ روايت آهي تہ، ملائڪن ۾ الله جي نظر ۾ سڀ کان گهڻي بلند مرتبي وارو اهو فرشتو آهي، جيڪو هن جي عرش مولیٰ جو طواف ڪري ٿو ۽ زمين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وارن ۾ سڀ کان بهتر اهو انسان آهي جيڪو خانه ڪعبہ جو طواف ڪري ٿو.

طواف دوران مختلف دعائون گهري سگهجن ٿيون، جن جو تفصيلي احوال حج وارن ڪتابن ۾ ملي ٿو. هي ڪتاب هڪ عام قسم جو فقط سفرنامو آهي جنهن مان سفر بابت آئيڊيا لڳائي سگهجي ٿي.

سعي

صفا ۽ مروه ٽڪرين جي وچ ۾ ست ڦيرا لڳائن کي سعي سڏجي ٿو. صفا ۽ مروه دراصل ٻہ ٽڪريون هيون، جيڪي هاڻي نہ برابر وجي رهيون آهن. انهن جي پرسان ئي اها جاءِ هئي جتي حضرت ابراهيم عليہ السلام الله تعاليٰ جي حڪم جي پيروي ڪندي پنهنجي گهر واري حضرت هاجره ۽ ٽج تي ٻار حضرت اسماعيل عليہ السلام کي ڇڏي ويو هو. پاڻيءَ جي ڳولها ۾ بيبي هاجره صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ست ڦيرا ڊوڙون پاتيون، انهن ٽڪرين جي وچ ۾ زمين جو ڪجهہ حصو هينائين تي هجڻ ڪري اتي پهچڻ مهل بيبي حاجره جي نگاهہ معصوم اسماعيل عليہ السلام تي نٿي پيئي. ان ڪري ان هنڌ وٽان لنگهڻ مهل هوءَ تکو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تکو ڊوڙي هئي. حضرت هاجره جي ان سعي (ڊوڙ) کي الله تعاليٰ بيحد پسند ۽ مقبول فرمائي معصوم اسماعيل عليہ السلام جي ڪڑين هٽڻ واري جاءِ تان زمين اندران پاڻي جاري ڪيو. پاڻيءَ کي ائين وهندو ڏسي حضرت هاجره ان جي چوڌاري مٽي ۽ پٿر ڏئي ان وهندڙ پاڻيءَ کي روڪڻ لاءِ زمر زمر (ترسي وڃ ترسي وڃ) چيو. ان تان هن پاڻي جو نالو اڄ تائين زمر زمر آهي.هي پاڻي اڄ ڏينهن تائين نٿو ڪٽي ۽ هن جو ڪوهه ڪعبي پر ۾ ئي آهي. حرم پاڪ کي هن سعودي حڪومت جيئن ته تمام وڏو ڪيو آهي ان ڪري هي زمر زمر جو ڪوهه ۽ صفا مروه جون ٽڪريون حرم پاڪ اندر اچي ويون آهن.

حضرت هاجره جي ان ڊوڙ جي ياد ۾ صفا ۽ مروه جي وچ ۾ مردن توڙي عورتن کي ست چڪر هڻڻا پون ٿا يعني صفا کان مروه تائين هڪ چڪر، مروه کان صفا تائين ٻيو چڪر، وري صفا کان مروه تائين ٽيون چڪر ٿيون. اهڙي طرح ستون چڪر مروه تي ختم ٿئي ٿو.

هاڻ صفا ۽ مروه ٽڪرين جي وچ ۾ سنگ مرمر جو بماڻ وراندو نهيل آهي، جيئن ڪجهه ماڻهو هيٺ ته ڪجهه مٽي سعي ڪري سگهن ۽ رش گهٽ رهي. جنهن هيناهين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هنڌ تي حضرت هاجره کي حضرت اسماعيل عليہ السلام نظر نٿي آيو ۽ هوءَ ان هنڌ تان تکو ڊوڙي هئي، ان هنڌ تي سائي رنگ جون بتيون لڳايون ويون آهن، جيئن مرد ماڻهو هر ڦيري ۾ اتان لنگهڻ وقت ڊوڙ پائي گذرن. اڳئين زماني ۾ اهو هنڌ هيناهين تي هو پر هاڻي ان کي باقي پٽ سان ليول ڪيو ويو آهي. ان هنڌ کي نمايان ڪرڻ لاءِ ٻنهي طرفن کان ٻہ سائي رنگ جا ٽنيا پٽ لڳايا ويا آهن، جن مٿان سائي رنگ جون بتيون ٻرن ٿيون، انهن ٽنين کي ميلين اخضرين سڏجي ٿو. يعني ميلين اخضرين واري علائقي ۾ مردن کي هلڻ بدران ڊوڙڻو آهي.

صفا کان مروه وارو پٽ جنهن تي سعي ڪجي ٿي ان پٽ کي مسعي سڏجي ٿو. مسعي واري ڊگهي پٽي جيڪا اڌ ميل کن ٿيندي ٻن حصن ۾ ورهايل آهي. صفا کان مروه ويندڙ ساڄي پاسي کان هلن ٿا ۽ مروه کان صفا موٽندڙ ٻئي پاسي کان هلن ٿا. وچ وارو حصو مريض ۽ پوڙهن لاءِ آهي جيڪي Wheel Chair تي هلن ٿا. اهي ڪرسيون حرم پاڪ مان ٻہ ملي سگهن ٿيون تہ پنهنجيون ٻہ آڻي سگهجن ٿيون.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪعبو۔ الله جو گھر

هڪ ڳالھ هتي واضح طور لکڻ چاهيان ٿو، جيئن هڪ عام ماڻھوءَ کي اها غلط فهمي نہ رهي جيئن مون کي پڻ ڪنهن زماني تائين هئي تہ حضورؐ جن کي نبوت ملڻ کان اڳ مڪي جي عربن ڪعبي کي الله جو گھر ٺٹي سمجھيو. مختلف روايتن ۽ قصن مان صاف ظاهر ٿئي ٿو تہ عربن جيتوڻيڪ ڪعبي ۾ بت رکي بت پرستي ڪئي ٿي پر هنن کي دل ۾ اهو احساس ضرور هو تہ هي الله جو گھر آهي ۽ مشڪل وقت تي هنن بتن کي ڇڏي الله کان ئي دعا گھري ٿي. جيئن يمن جو حبشي سردار ابرهہ 71۔570ع ۾ 60 هزار فوج وٺي مڪي ڏي روانو ٿيو تہ مڪي جي ماڻھن الله اڳيان هٿ ٽنگيو، جنهن جو ذڪر تاريخ جي ڪتابن ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انهن ڏينهن جي شاعري ۾ پڻ آهي ته هنن جي دعائن ۾ الله واحد کان سواءِ ٻئي ڪنهن جو نالو نه هو. هو بتن جي پوڄا ضرور ڪندا هئا پر هنن کي حجر اسود (ڪاري پٿر) جي مان ۽ شان جو به احساس هو جو مٿئين قصي کان ويهارو سال کن پوءِ جڏهن ڪعبي جي مرمت ڪرائي وئي ته مڪي جي سڀني قبيلن جو ان تي اچي بحث هليو ته اهو پاڪ پٿر ڪير کڻي مقرر جاءِ تي رکندو. (جنهن جو فيصلو حضور ؐ جن ڪري سڀني کي خوش ڪيو.) ۽ هي اهي ڏينهن هئا جڏهن حضور ؐ جن اڃا اسلام جي پرچار شروع نه ڪئي هئي.

ابرهه جو ڪعبي تي حملي جو قصو جنهن جو ذڪر قرآن شريف جي سورة الفيل ۾ آيل آهي، پڙهندڙن جي دلچسپيءَ لاءِ هتي لکڻ ضروري سمجهان ٿو. هي واقعو ان سال ٿيو جنهن سال حضور صلعم جن جنم ورتو. ڪعبي ۾ جيتوڻيڪ بت رکيل هئا پر عرب دنيا جا ماڻهو هر سال ذوالقعد ۽ ذوالحج وارن مهينن ۾ ڪعبي جو طواف ۽ حج ڪرڻ مڪي اچي پهچندا هئا. پوءِ اها بي ڳالهه آهي ته هو هڪ الله جي عبادت ڪرڻ بدران ڪعبي ۾ رکيل بتن جي پوڄا ڪندا هئا ۽ ڪيترا ته اڳهاڙا ٿي طواف ڪندا هئا ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عجيب جاهل واريون رسمون اختيار ڪندا هئا. بهرحال هر سال انيڪ ماڻهو اچي گڏ ٿيندا هئا ۽ هن ميلي ۾ مذهب کان وڌيڪ تجارت جو پهلو هو. جيئن اڄ به ڪو ميلو لڳرائي ٿو ته زيارت کان وڌيڪ هن کي ڪمائيءَ جو خيال رهي ٿو. ٿي ڏينهن کن لڳل ميلي ۾ جيڪي عارضي طور دڪان ڪلن ٿا ۽ ٻيون جيڪي شرطون ۽ جانورن جون ويڙهيون لڳن ٿيون، ان مان وڏي ڪمائي ٿئي ٿي .

ان طرح مڪي ۾ سڄي عرب جا ماڻهو جڏهن ٻن ٽن مهينن لاءِ اچي گڏ ٿيندا هئا ته مڪي وارن جي خوب ڪمائي ٿيندي هئي ۽ ان ڪمائيءَ مان سڄو سال عيش ڪندا هئا. مڪي يا عرب دنيا ۾ انهن ڏينهن ۾ نه هو ايگريڪلچر نه انڊسٽري، ڪمائيءَ جو واحد ذريعو حج هو. عرب دنيا جي مختلف ماڻهن قبيلن جي نالي بت رکيل هئا، جن جي پوڄا پاٺ لاءِ هو پري پري کان ڪهي ايندا هئا. خوب ميلو لڳندو هو ۽ مڪي وارن جي وڏي ڪمائي ٿيندي هئي ان ڪري ته جڏهن حضورؐ جن اسلام ۽ هڪ الله جي ٻالهه ڪئي اهو پڻ ته الله تعاليٰ جتي ڪٿي حاضر ناظر آهي ته مڪي جا ڪافر ڊڄي ويا ته هاڻ هنن بتن کي پوڄڻ لاءِ ڪير ايندو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال مڪي جي تجارت ۽ خوشحاليءَ جو هي حال ڏسي يمن جي حبشي سردار ابرهه يمن جي شهر صنعاءَ (Sanna)جيڪو اڄ به يمن جي گادي جو هنڌ آهي، هڪ ڪليسا ناهيو. انهن ڏينهن ۾ يمن حبش جي هٿ هيٺ هو. عيسائيت جو زور هو. حبش ۾ ته ڪيترائي ڪليسا گهر هئا ابرهه نه فقط صنعا (يمن) ۾ ڪليسا گهر ناهيو پر هن جي اها نيت ۽ خواهش هئي ته عرب دنيا جا ماڻهو هر سال مڪي وڃڻ بدران هتي صنعا اچن. ان پويان فقط مذهبي جذبو هو پر معاشي ۽ سياسي غرض به هئا. بلڪ اهي ئي ان جا اصل محرڪ هئا.

ظاهري طرح ابرهه جي ڪليسا کي باهه لڳي يا لڳائي وئي ۽ هن خانه ڪعبي کي ڊاهڻ جو پڪو پهه ڪيو. هو 60 هزار فوج ۽ تيرهن هاتي ساڻ کڻي مڪي ڏي روانو ٿيو. رستي تي يمن جي هڪ سردار (ذونفر) عربن جو هڪ لشڪر گڏ ڪري ابرهه جو مقابلو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پر هن شڪست کاڌي ۽ گرفتار ٿي ويو. پوءِ خشعم جي علائقي ۾ هڪ عرب سردار نفيل بن حبيب خشعمي پنهنجي قبيلي جي ماڻهن کي ونې مقابلي لاءِ آيو پر هن به هار کاڌي ۽ گرفتار ٿي ويو. سندس جان بچائن لاءِ اهو شرط

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رکيو ويو تہ هو ابرهہ جي فوج کي مکي تائين رستو ڏيکاريندو.

انهن ڏينهن ۾ مکي جو سڀ کان وڏو سردار حضورؐ جو ڏاڏو عبدالمطلب هو. مکي جي ويجهو پهچي ابرهہ اوسي پاسي جي ماڻهن جو چوپايو مال پنهنجي قبضي ۾ ڪيو، جنهن ۾ عبدالمطلب جا ٻہ ٻہ سو اٺ هئا. ان ڪانپوءِ هن پنهنجا ايلچي مکي موڪلي نياپو ڪيو تہ آئون وڙهڻ لاءِ نہ آيو آهيان پر هن گهر (ڪعبي) کي ڊاهڻ لاءِ آيو آهيان، جيڪڏهن توهان نہ وڙهندائو تہ توهان کي توهان جو مال موٽائي ڏيندس.

عبدالمطلب ايلچيءَ کي چيو تہ ابرهہ جي هيڏي لشکر سان وڙهڻ جي اسان کي طاقت نہ آهي. ڪعبو الله جو گهر آهي. هو چاهيندو تہ پنهنجي گهر کي بچائي وٺندو. ايلچيءَ چيس تہ مون سان گڏ ابرهہ وٽ هل. هو ان تي راضي ٿي ويو ۽ ايلچيءَ سان گڏ ابرهہ وٽ پهتو. عبدالمطلب شڪل صورت ۽ قدبت جو اهڙو تہ ناهوڪو هو جو ابرهہ ٻہ هن مان متاثر ٿي ويو ۽ تخت تان لهي اچي هن جي پرسان وينو ۽ پوءِ عبدالمطلب کان پڇيو: ”توهان ڇا چاهيو ٿا؟“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”منهنجا اٿ جهليا ويا آهن، اهي مون کي واپس ڪيا وڃن.“ عبدالمطلب چيو.

ان تي ابرهه چيو: ”آئون توهان کي ڏسي ڏاڍو متاثر ٿيو هوس. پر توهان جي ان ڳالهه توهان کي منهنجين نظرن ۾ ڪيرائي وڌو آهي. توهان پنهنجن اٺن جو مطالبو ڪري رهيا آهيو ۽ هي گهر (ڪعبو) جيڪو توهان جي دين جو آبائي قبلو آهي ان جي باري ۾ توهان ڪجهه به نٿا چئو؟“

عبدالمطلب وراڻيو: ”آئون ته فقط پنهنجن اٺن جو مالڪ آهيان ۽ انهن جي لاءِ ئي عرض ڪٽي آيو آهيان. اهڙي طرح هن گهر (ڪعبي) جو به هڪ مالڪ رب آهي. اهو پاڻ هن جي حفاظت ڪري ونندو“.

ابرهه چيو: ”تنهنجو رب هن ڪعبي کي منهنجي هٿن مان نه بچائي سگهندو.“

عبدالمطلب وراڻيو: ”اهو توهان ڄاڻو ۽ هو ڄاڻي.“ اهو چئي اهو ابرهه وٽان اٿيو ۽ هن کي سندس ٻه سو اٺ موٽائي ڏنا ويا.

ڪجهه روايتن ۾ آهي ته عبدالمطلب سان گڏ قريش جا ڪجهه ٻيا سردار به هئا، جن ابرهه جي اڳيان اها رٽ پيش ڪئي ته جيڪڏهن هو بيت الله سان هٿ چراند نه ڪري ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

واپس موٽي وڃي ٿو ان جي بدلي ۾ ڪيس سڃي تهاما (حجاز) جي پيداوار جو ٽيون حصو خراج طور ڏنو ويندو. پر ابرهه ان ڳالهه کي نه مڃيو. عبدالمطلب ابرهه جي لشڪرگاهه کان موٽي قريش وارن کي چيو ته پنهنجن ٻارن ٻچن کي ونيو جبلن تي هليا وڃو جيئن انهن جو قتل عام نه ٿئي. پوءِ هو ۽ قريش جا چند سردار حرم ۾ حاضر ٿيا ۽ ڪعبي جي دروازي جو ڪنڊو جهلي هنن الله تعاليٰ کان دعائون گهريون ته هو پنهنجي گهر ۽ هن جي خادمن جي حفاظت فرمائي.

ان وقت ڪعبي ۾ 360 بت موجود هئا، مگر هنن ماڻهن ان نازڪ مهل تي انهن سيني کي وساري ڇڏيو ۽ هنن فقط الله جي اڳيان ٻڪ ڪنيا. عبدالمطلب شاعر به هو. ان وقت جا چيل شعر ابن هشام سيرت ۾ نقل ڪيا آهن، جن مان پڻ ان جي شاهدي ملي ٿي.

لاهُمَ اِنَ العَبد يَمنع رَحلهِ فَامنع حِلالَک

(يا الله! انسان پنهنجي گهر جي حفاظت ڪري ٿو، تون به پنهنجي گهر جي حفاظت فرماءِ).

بهرحال دعائون گهري عبدالمطلب ۽ هن جا ساٿي جبلن ڏي هليا ويا. (مڪي ۾ چوڌاري جبل ئي جبل آهن.)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻئي ڏينهن ابرهہ مڪي ۾ داخل ٿيڻ لاءِ اڳتي وڌيو پر سندس خاص هاٿي ”محمود“ جيڪو اڳيان اڳيان هو، ڏسندي ئي ڏسندي هڪ هنڌ بيهي رهيو. هن کي گهٽي ئي چڻ ۽ لڻ ڏيکاريائون پر هو اڳتي وڌڻ کان پڙ ڪڍي بيهي رهيو.اتر، ڏکڻ ۽ اوپر ڏي موڙين تي هلي پر مڪي ڏي هڪ وک به نہ کڻي. ڪيترو ئي مارڻ ڪٽڻ تي به نہ هلي. ايتري ۾ پکين جون قطارون نظر آيون، جن مان هر هڪ وٽ ٽي پٿريون هيون. هڪ چهنب ۾ ۽ ٻه چنبن ۾. واقعي جي روايت آهي تہ هي پکي عجيب قسم جا هئا جيڪي هن کان پهرين ڪڏهن ٻہ ڏٺا نہ ويا. هو قد بت ۾ ڪبوتر کان ڪجهہ ننڍا هئا. سندن چهنبون پکين جهڙيون هيون ۽ پير ڪتن جي پيرن جهڙا. پکين جي هنن ولرن ابرهہ جي لشکر تي پٿريون هڻڻ شروع ڪيون. لڳو ٽي تہ پٿرين جي جڻ بارش ٽي رهي هجي. جنهن کي ٻہ هيءَ پٿري لڳي ٽي تہ جسم مان پار ٽي وئي ٽي ۽ ان جو جسم ان ئي وقت ڳرڻ ۽ سڙڻ لڳو ٽي.

حضرت ابن عباس رضہ کان هڪ روايت آهي تہ، پٿريءَ جي لڳڻ سان ان ماڻهوءَ جي جسم مان گوشت ۽ رت پاڻيءَ وانگر وهڻ لڳو ٽي، ابرهہ جي لشکر ۾ افراتفري

مچي وئي. لشڪر جا ماڻهو يمن ڏي پڄڻ لڳا. نفيل بن حبيب خشعمي جنهن کي ابرهه وارا سونهين (Guide) طور ونيو آيا هئا، تنهن کي ڳولي منٽون ڪيائونس ته اسان کي هتان ڪيڏي يمن ڏي ويندڙ رستو ٻڌاءِ. پر هن صاف صاف انڪار ڪندي هنن کي چيو ته هاڻ پڄڻ جي جاءِ ڪٽان آئي، جڏهن ته خدا توهان جي پنيان آهي ۽ نياڳو (ابرهه) هاڻ هار ۾ آهي سوپ ۾ نه.

هي واقعو مزدلفه ۽ منيٰ جي وچ ۾ وادي محسب جي ويجهو محسر نالي جاءِ تي پيش آيو. صحيح مسلم ۽ ابو دائود کان روايت آهي ته، رسول الله ﷺ جي حجتة الوداع جو قصو، جيڪو امام جعفر صادق پنهنجي والد امام محمد باقر کان ۽ انهن حضرت جابر بن عبدالله کان نقل ڪيو آهي، ان ۾ هو فرمائين ٿا ته، حضور ﷺ جن جڏهن مزدلفه کان منيٰ ڏي روانا ٿيا ته محسر وٽ هلڻ جي رفتار وڌائي ڇڏي هئي. ان ڪري سنت اها آهي ته هن هنڌ تان جلد نڪري وڃجي.

حج کان پ ڏينهن اڳ آئون ٽئڪسي ڪري مڪي جي آسپاس جون زيارتون ڏسڻ ويس. مزدلفه کان منيٰ ڏي هلڻ وقت وادي محسب مان ٽيڪسي ڊرائيور گاڏي تکي ڪري

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪڍي ويو ۽ هن به اهو ئي ذڪر ڪيو ته هيءَ اها جاءِ آهي جتي اڄ تائين ڦٽڪار وسندي رهي ٿي.

امام مالڪ ڪان روايت آهي حضورؐ جن فرمايو ته مزدلفہ سڃو ئي آرام لاءِ ترسڻ جو هنڌ آهي پر محسر جي وادي‌ءَ ۾ ترسڻ نہ ڪپي.

هن واقعي ڪانپوءِ ٽن چئن سالن اندر يمن ۾ حبش حڪومت جو راڄ ختم ٿي ويو. قصہ فيل جي هن واقعي ڪانپوءِ جتي ڪٿي يمني سردارن بغاوت جو جهنڊو ڪٽي بلند ڪيو ۽ 575ع ڌاري حبشي حڪومت مڪمل طور يمن ۾ ختم ٿي وئي.

جنهن سال هي واقعو ٿيو، يعني ابرهہ هاٿي تي چڙهي ڪعبي تي حملي ڪرڻ جي نيت سان وڏو لشڪر وٺي آيو هو. اهو سال عرب دنيا ۾ عام الفيل (هاٿين جو سال) سڏيو وڃي ٿو ۽ ان ئي سال حضورؐ جن جي ولادت مبارڪ ٿي. اصحاب الفيل جو واقعو محرم ۾ پيش آيو هو ۽ حضورؐ جن جي ولادت پورن 50 ڏينهن بعد ربيع الاول ۾ ٿي.

”عرب دنيا“ جا عرب ان ڳالهہ سان سهمت هئا ته ابرهہ جي ان حملي مهل ڪعبي جي حفاظت ڪنهن ديوي يا ديوتا نہ ڪئي پر الله تعاليٰ پاڻ ڪئي. الله ئي ڪان قريش جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سردارن مدد لاءِ دعائون گهريون هيون ۽ ڪجهه سالن تائين قريش جا ماڻهو ان واقعي مان ايترو ته متاثر رهيا جو هنن الله ڪانسواءِ ٻئي ڪنهن جي عبادت نٿي ڪئي.

نوٽ

متي ذڪر ڪيل ملڪ حبش دراصل Abyssinia (ائبيسينيا) آهي. تن ڏينهن ۾ ائبيسينيا (حبش)، مصر (Egypt)، شام (Syria) ، يمن وغيره بلي بلي ملڪ هئا. سعودي عرب اڄا وجود ۾ نه آيو هو. بلڪ اهو ته هاڻ منو صدي ڪن اڳ نقشي تي ظاهر ٿيو آهي نه ته اهو سڄو علائقو جنهن ۾ يمن به اچي وڃي ٿو، عربستان سڏبو هو. اڄ جي سعودي عرب وارو علائقو نجد ۽ حجاز سڏبو هو، مڪي ۽ مديني (يثرب) وارو حصو حجاز ۾ اچي ويو ٿي. حبش جيتوڻيڪ آفريڪا کنڊ ۾ آهي پر جيئن ته پراڻي زماني ۾ جڏهن ته اڄا هوائي جهاز، بسون ڪارون ويندي سائيڪلون به ايجاد نه ٿيون هيون، تن ڏينهن ۾ ٻيڙين رستي ساموندي سفر رڻ پٽ بيابانن ۾ هلندڙ انن کان به وڌيڪ سولو هو ۽ حبش (Abyssinia) ساموندي رستي عربستان کي ويجهو ۽ جڙ ته پاڙيسري ملڪ هو، بحر احمر جنهن کي اسين ڳاڙهو سمند

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

(Red Sea)سڏيون ٿا، ان جي هڪ پاسي يمن ۽ حجاز هو ته بئي پاسي حبش (Abyssinia) ۽ مصر. ڳاڙهو سمنڊ دنيا جي وڏن سمندن جي مقابلي ۾ هڪ ڪٿنال ئي آهي، جنهن جي گهٽي کان گهٽي ويڪر (سعودي عرب جي بندرگاهه جيزان وٽ) ڏيڍ سو ڪن ناٽيڪل ميل (زمين وارا 180 ڪن ميل) آهي. جدي وٽان سوڊان جي سرزمين ۽ مديني جي پرواري بندرگاهه ينبو کان مصر جي سرزمين مٿين فاصلي جي به اڌ جيتري آهي جو انهن هنڌن تي ڳاڙهو سمنڊ تمام سوڙهو ٿيو وڃي. ڳاڙهو سمنڊ به خراب ٿئي ٿو. ان جو ويرون ۽ طوفان اڃ جي وڏن جهازن کي به منجهائين ٿا پر سال جو وڏو حصو سانت ۾ رهي ٿو ۽ ننڍيون ننڍيون ٻيڙيون به آسانيءَ سان ڳاڙهو سمنڊ پار ڪري يمن ۽ سعودي عرب واري پاسي کان حبش، سوڊان ۽ مصر ايندیون ويندیون رهن ٿيون. اهو ئي سبب آهي جو اڃ به هيڏي سختي هوندي حبش پاسي جا ماڻهو آسانيءَ سان غيرقانوني طرح سعودي عرب ۾ پهچيو وڃن. مڪي ۽ مديني جي رستن تي ڪيترا فقير (خاص ڪري عورتون) حبش پاسي جا آهن. مڪي جي گهٽين ۾ پٽ تي ويهي تسبيحون، منڊيون، مينڊي، لونگ ۽ بوهي مگ (pea Nuts) وڪڻندڙ عورتن ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪيتريون ئي حبش جون آهن، غيرقانوني آيل ماڻهن جي پڪڙ ڏڪڙ ۾ سعودي عرب جا سپاهي لڳا رهن ٿا پر پوليس جي گاڏيءَ جو هارن ٻڌي هي سڀ پنهنجون گدڙيون ۽ هٿ چڏي لڪي وڃن ٿيون. ڪڏهن ڪڏهن ته پوليس کين جهلڻ ۾ ڪامياب به ٿيو وڃي. هڪ پوليس واري کان پڇيم ته حڪومت هنن کي اڇڻ ئي چو ٿي ڏئي.

”بس لڪ ڇپ ۾ هليا اچن.“ هن ٻڌايو، ”سعودي عرب حڪومت طرفان جيتوڻيڪ خاص خاص بندرگاهن تي ڪوسٽ گارڊ جو سخت پهرو آهي پر تنهن هوندي به ڪيترا ڪامياب ٿيو وڃن جو جيزان کان وڃي تبوڪ تائين اٽڪل به هزار ڪلوميٽر ڪنارو آهي ۽ ڪوبه رات جي اونداهيءَ ۾ ڪنهن به هنڌان ڳاڙهو سمنڊ اڪري پهچي سگهي ٿو.

بهرحال اسلام کان اڳ وارن ڏينهن ۾ حبش (Abyssinia) وڏي ڳالهه هو. عيسائيت جو اتي وڏو زور هو. ايتريقدر جو يمن به سندن هٿ ۾ ايئن هو جيئن انگريزن يا فرينچن جي هٿ ۾ ايشيا يا آفريڪا جا ملڪ هئا. پر پوءِ جيئن جيئن يمن جهڙيون ڪالونيون هنن جي هٿن مان نڪرنديون ويون ۽ يورپي قومون ساموندي طاقت ۽ بارود حاصل ڪرڻ ڪري آفريڪا ۽ ايشيا جي ملڪن کي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

پنهنجيون بينڪون ناهيندڙ ويون، حبش (Abyssinia) به غريب ٿيندو ويو. ويتر غلامن جي واپار ۽ قدرتي ڏڪارن هن کي ترپٽ بٹائي ڇڏيو آهي. پنجين ڇهين صدي ۾ حبش جو رهاڪو (حبشي) جيڪو وڏي ڳالهه سمجهيو ويندو هو ۽ قومن ۾ پير و مرشد مڃيو ويندو هو، اهو ڪوئلن ۽ چوڏن جيان غلامن جي بازارين ۾ وڪامڻ لڳو. سندن اندروني جهيڙن جنگين مان فائدو وٺي يورپي ملڪن کين وڌيڪ ڪمزور بنائڻ لاءِ حصن پتين ۾ ورهائي ڇڏيو. اڄ حبش جو نالو نقشي تان ڊهي ويو آهي. ان جي جاءِ تي اٿوپيا (Ethiopia)۽ اريٽريا (Eritrea) ٿي ويو آهي. بنهي ملڪن جا ماڻهو ڏڪار ۽ ڏکين سياسي حالتن ڪري پنهنجي ملڪ توڙي پناهه ڏيندڙ ملڪن ۾ جيئڻ لاءِ جتن ڪري رهيا آهن.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي شريف بابت

مڪو شهر ته حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ حضرت اسماعيل عليہ السلام جهڙن نبين ناهيو. انهن جي ڪري هي شهر "عرب دنيا" جو مقدس ترين مرڪزي شهر ٿيو. حضرت ابراهيم عليہ السلام ئي هيءَ دعا گهري ته:

رَبِ اجعَل هذَا آمِنا (سورہ البقرة ـ 126)

(اي منهنجا رب هن ڪي هڪ پرامن شهر بناءِ)

۽ انهيءَ دعا جي ئي برڪت هئي جو عرب دنيا ۾ پکڙيل بدامني جي وچ ۾ فقط هي ئي شهر اڏائي هزار سالن کان امن جو شهر هو.

هن شهر (مڪہ مڪرمہ) جي اها عزت آهي جو رب پاڪ سورة التين ۾ هن شهر جو قسم کٽي ڳالهہ ڪئي آهي:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وَهذَا البَلَدِ الاَمِين ـ لَقَد خَلَقنَا الانسَانَ فِي اَحسَنِ تَقويم ـ (قسم آهي هن امن واري شهر (مڪي) جو. اسان انسان کي بهترين ساخت سان پيدا ڪيو آهي.)

حضرت ابن عباس رضہ جن فرمائين ٿا تہ، حضورؐ وسلم جن مڪي کي خطاب فرمائيندي چيو تہ: تون ڪيڏو تہ سڻو شهر آهين ۽ مون کي ڪيڏو تہ گهڻو پسند (محبوب) آهين. جيڪڏهن منهنجي قوم مون کي نہ ڪڍي ها تہ تو ڪانسواءِ ڪنهن ٻئي شهر ۾ نہ رهان ها.

ڪنهن هنڌ انگريزي پريس ۾ مڪي شريف لاءِ خوب لکيل هو:

"Mecca relates perfecting inner en vironment. Mecca was the unviling of the microcosm, Medina was the living macrocosm."

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي پهچي طواف ۽ سعي ڪرڻ

جدي ڪان مڪو شريف ايترو پري آهي، جيترو ڪراچي ڪان نوري آباد يا هالا ڪان قاضي احمد اٽڪل پنجاهه ڪن ميل. سنن ڪشادن رستن ڪري هڪ اوچي قسم جي ڪار ڪلاڪ ڪن ۾ پهچائي سگهي ٿي ۽ اوترو ئي ٽائيم بس ونڊي ٿي پر اسان کي ٽي چار ڪلاڪ لڳي ويا. رستي تي حاجين جي ڪاغذن جي چڪاس ۾ ڪافي دير لڳي ۽ وري مڪي پهچي معلم جي آفيس وٽ بس اچي بيهي رهي. اتي به ڪاغذن جي چڪاس ٿي. پاسپورٽ وغيره معلم جي حوالي ٿيو، اسان کي ان جو هڪ صفحو مليو، هر هڪ کي بانهن ۾ بڌڻ لاءِ هڪڙي رنگ جي چمڙي جي پونچي (Armband) ملي، جنهن تي اسان جي معلم جو نالو ۽ ائڊريس هئي. مختلف ملڪن ڪان آيل ماڻهن کي مختلف رنگن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جون اهي Bands ڏنيون وڃن ٿيون. جيئن مصر ۽ ٻين عرب ملڪن کان آيل ماڻهن کي شايد سفيد رنگ جون هيون. آمريڪا ۽ يورپ کان آيل ماڻهن کي بلو رنگ جون وغيره. اسان واري رنگ جون اوپر ڏکڻ ايشيا جي ملڪن (جهڙوڪ انڊيا، سريلنڪا، ملائيشيا، ٿائيليند، انڊونيشيا) وارن حاجين کي مليل هيون. اهي سڀ سجاڻپ لاءِ آهن، خاص ڪري منهن ۽ عرفات لاءِ جتي ماڻهن جي گم ٿي وڃڻ جو گهٽو خطرو رهي ٿو ۽ انهن هنڌن تي مختلف علائقن جي مختلف ملڪن جا الڳ تنبو لڳل رهن ٿا، مڪي ۽ مديني ۾ ايترا ماڻهو گم نه ٿا ٿين. هڪ دفعو ماڻهو کي پنهنجي گهٽي ۽ گهر ياد ٿي وجي ته پوءِ هن کي مڪي جي شهر ۾ ڪٿي به ڪٽي ڇڏ ته هو گهر پاتين تائين آساني سان پهچي سگهي ٿو. بس رڳو پهريون دفعو هو اهو ڏسي ياد ڪري ڇڏي ته هن جو گهر حرم پاڪ جي ڪهڙي دروازي وٽ آهي. پوءِ هو شهر ۾ ڪٿي به گم ٿئي ته ڪنهن به دروازي مان حرم پاڪ اندر هليو اچي ۽ پوءِ پاڻ واري دروازي مان (جتان هو روز اچي وجي ٿو) ٻاهر نڪري گهر ڏي هليو وجي، يا اُتي وينو هجي، هن جا مائٽ يا گروپ جا ماڻهو نماز جو وقت اچڻ تي هن کي ڏسي ونندا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هونئن پهرين ڏينهن پهريون دفعو گهر کان حرم پاڪ ڏي ويندي هر هڪ کي کپي ته مڙي مڙي پنهنجي گهر جي Locationڏسي ته اهو ڪهڙي هنڌ تي آهي. ڪهڙي هوٽل يا دڪان پرسان آهي ۽ حرم پاڪ پهچڻ تائين ڪيتريون گهٽيون لتاڙڻيون پون ٿيون يا رستا ٽپڻا پون ٿا ۽ انهن تي ڪهڙا اهم دڪان ۽ عمارتون يا هوٽلون آهن. گهر جي پري آهي ته انهن اهم دڪانن جا نالا پني تي لکي ڇڏجن، جيئن واپسي تي انهن دڪانن وٽان ٿيندو گهر تائين پهچجي. هڪ يا ٻه دفعا اچڻ وڃڻ ۾ ئي ياد ٿيو وجي ۽ پوءِ پلي شهر ۾ ڪٿي ٻه هليا وجو، رستو نه ملڻ تي حرم پاڪ ۾ هليا اچو، جتان گهر پهچي سگهو ٿا. هونئن ٻه مڪي شهر جو وچ حرم پاڪ آهي. بلڪ حرم پاڪ جي چوڌاري مڪي جو شهر ٻڌل آهي. اهو ئي حال مديني جو آهي، جتي پڻ توهان گم نه ٿا ٿي سگهو، بشرطيڪ پهرين ڏينهن پنهنجي گهر ۽ گهٽي جي Location مسجد نبوي جي ويجهو دروازي کان ڏسي ڇڏيو. حرم پاڪ ۽ مسجد نبوي جي چوڌاري ڪيترائي دروازا آهن. هرهڪ دروازي جو پنهنجو نالو ۽ نمبر آهي . مثال طور حرم پاڪ جي ڪجهه دروازن جا هي نالا آهن: باب الفهد (عربي ۾ دروازي کي باب سڏجي ٿو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

باب الملڪ عبدالعزيز، باب اجياد، باب اسماعيل، باب هاشم، باب منيٰ، باب الفتح، باب ابن زبير، باب عمر فاروق، باب المهدي، باب المدينة. المنورة، باب العمرة وغيره وغيره. اهڙي طرح مسجد نبوي جي دروازي جا ڪجهہ نالا هن ريت آهن. باب الملڪ عبدالعزيز، باب سعد بن زيد، باب الخليفہ عثمان بن عفان، باب سعد ابن ابي وقاص، باب عمر بن خطاب، باب حمزه بن عبدالمطلب، باب السيده زينب، باب علي بن ابي طالب، باب الحسن بن بن علي، باب اسلام، باب ابوبڪر صدي، بابر الرحمة، باب النساءَ، باب البقيع، باب جبريل، باب عمر بن عبدالعزيز، باب السيده فاطمہ، باب السيده خديجہ وغيره وغيره.

بهرحال انهن سجاڻپ جي ڪاردن ۾ پٽين (Bands) جو وڏو فائدو منيٰ ۾ عرفات جهڙن هنڌن تي گهڻو آهي، جتي رڳو تنبو ئي تنبو آهن، سي بہ سئو سوا نہ پر هزارن جي تعداد ۾. ظاهر آهي جتي ٽيهہ لک ماڻهو هڪ هنڌ ۾ هڪ وقت اچي گڏ ٿين، اتي انهن جي رهائش لاءِ گهٽ ۾ گهٽ هڪ لک ڪن تنبو تہ ڪپن ۾ پوءِ ڪيترائي ٻار ۾ پوڙها (ڪڏهن ڪڏهن تہ پڙهيل ڳڙهيل بہ) پنهنجو تنبو وڃايو ڇڏين. تنبوءَ مان نڪري ڪو بات روم ڏي نڪتو يا پاڻي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پرڻ يا دڪان تان خريداري لاءِ نڪتو، پوءِ موٽڻ مهل ٿورو بہ بي خيالي ڪرڻ سان هو رستو وڃايو ويهي، پوءِ هڪ اس ۽ سخت گرمي، هرڪو سخت ٽڪل ۽ اڻ واقف، مدد ڪرڻ جو چاهيندي بہ ڪيترا مجبور آهن ۽ گم ٿيل ڪان بہ پريشاني ۾ پنهنجي مڪتب ۽ تنبوءَ جا نمبر وسريو وڃن. اهڙي حالت ۾ ڪچيءَ ۾ بدل ڪارڊ ۽ هٿ ۾ هي چمڙي جي پونچي (پٽي) ذريعي هن جي نالي نڪاڻي جي خبر پئجيو وڃي. عام حاجي نہ تہ سعودي حڪومت طرفان ان ڪم لاءِ مقرر ڪيل مختلف ملڪن جا مختلف زبانون ڳالهائيندڙ ملازم ۽ مڪاني اسڪائوٽ ڇوڪرا گم ٿيل حاجي کي هن جي صحيح هنڌ تي پهچائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.

معلم جي آفيس . جتي اسان جي بس اچي بيٺي ۽ اسان کي نشاني خاطر ڪارڊ ۽ چمڙي جون پونچيون مليون (جن تي معلم جا اتا پتا ۽ فون اهڙي تہ مس سان لکيل هئا جو پاڻي لڳڻ تي بہ نہ ٿي ڏنا) ۽ آڏرياءَ لاءِ ڪولڊ ڊرنڪ، ڪيڪ ۽ ڪتل ملي. مڪي شهر ۾ ئي هئي ۽ ٽرئفڪ جي گهٽي هجڻ ڪري اسان جي بس کي ڏاڍي ڏکيائي سان جاءِ ملي ۽ ڪم لهڻ بعد ان ڪان بہ گهٽي ڏکيائي سان بس کي ڪڍي اوڏانهن موڙيوويو، جنهن پاسي اسان جي رهائش

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هئي. اسان جي رهائش بلڪل حرم پاڪ جي باب الملڪ عبدالعزيز (دروازي) وٽ هوٽل شبرا وٽ هئي. بس جيئن اڳيان وڌندي وئي، تيئن تيئن ٽرئفڪ وڌندي. ڪارين ۽ بسن کان وڌيڪ ماڻهن جو سيلاب هو. آئون بس جي درين مان مڪي شريف جو چوڌاري ديدار ڪرڻ لڳس. عجيب شهر آهي هي مڪو! دنيا جا شهر سمنڊ جي ڪناري تي هوندا آهن، دنيا جا پراڻي کان پراڻا شهر دريائن جي ڪپرن تي هوندا آهن يا دنيا جا شهر اتي هوندا آهن، جتي بارش گهٽي هوندي آهي ۽ پوڪ بي انتها ٿيندي آهي پر دنيا جو هي واحد شهر آهي، جيڪو درياهن، سمنڊن، بارشن ۽ پوڪن کان پري تپندڙ واري تي جيڪا ميلن تائين پکڙيل آهي. نوڙهن، ڪارن ۽ اپائتن (Steep) پٽرن واري جبل جي وچ ۾ آهي. دنيا جو هي واحد قديمي شهر آهي، جيڪو درياهه، سمنڊ ۽ بارش جي ڪري نه پر الله جي گهر (ڪعبي) جي ڪري آباد ٿيو.

آئون مڪي شهر جي چوڌاري پکڙيل ڪارن جبلن کي ڏسڻ لڳس، جن مان ڪنهن ڪنهن کي ٽڪي سرنگون (Tunnels) ناهيون ويون آهن، جيئن وڏو چڪر ڪرڻ بدران لاريون، موٽرون ۽ ماڻهو انهن سرنگن ذريعي جبل اڪري

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻئي پاسي پهچي سگهن. آئون آمريڪي معيار جي پڪي رستي تان هلندڙ بس مان رستي جي ٻنهي ڪنارن تي دڪان ۽ دڪانن ۾ ستيل سامان ۽ هجومن جا هجوم ماڻهن جا ڏسڻ لڳس .ڪٿي ملئي ماڻهن جا انبوهه هئا ۽ ائين ٿي لڳو ته اهو هنڌ ملائيشيا جي ڪنهن شهر جو حصو هجي، ڪٿي آفريڪا جا ڪارا شيدي هئا ته ڪٿي عرب، شلوار قميص ۾ پاڪستاني ننڍڙين ڏاڙهين سان ايراني ۽ خاڪي سليٽي رنگ جي بشرٽ پتلون ۾ ترڪ ته جتي ڪٿي نظر اچي رهيا هئا. ڪجهه ڪجهه ماڻهو احرام جي چادرن ۾ ڍڪي رهيا هئا. ”ڪمال آهي ڪعبي جو طواف ڪري احرام کان آجا ٿيڻ بدران هتي دڪانن تي گهمي ڦري رهيا آهن“. مون دل ئي دل ۾ سوچيو پر پوءِ بعد ۾ مون کي خبر پيئي ته اهي اسان وانگر حج تمتع ڪرڻ بدران حج قرآن ڪرڻ آيا آهن. حج تمتع وارا ۔ جيئن اسين پاڪستاني، هندستاني، بنگلاديش، ملائيشيا، انڊونيشيا پاسي جا ماڻهو جيڪي مڪي شريف پهچي عمرو ڪري پوءِ احرام کولي عام ڪپڙا پائيندا آهيون ۽ وري جڏهن حج جا ڏينهن ايندا آهن ته حج لاءِ احرام ٻڌي احرام جي حالت ۾ اچي ويندا آهيون پر هي ماڻهو خاص ڪري سعودي عرب جا ۽ پر وارن ملڪن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا عرب حج ۽ عمري لاءِ يڪو احرام ٻڌي مڪي شريف ۾ گهڙن، مڪي پهچي طواف وغيره يعني عمرو ڪن. ان بعد احرام مان آزاد ٿيڻ بدران احرام ۾ ئي رهن. تان جو حج جا ڏينهن اچيو وڃن. پوءِ حج ڪن ۽ حج ڪري پوءِ احرام کولين ۽ احرام جي مقرر ٿيل پاندين مان آزاد ٿين. انهي قسم جو حج قرآن سڏجي ٿو، سو اهي ماڻهو جيڪي شهر ۾ احرام ۾ گهمندا رهن ٿا، حج قرآن لاءِ آيل آهن.

آئون بس مان مڪي شريف جون گهٽيون ۽ انهن جي پاسن کان دڪان ۽ هوٽلون ۽ ماڻهن جا انبوهه ڏسڻ لڳس. هر گهٽي ماڻهن سان ڀريل هئي. اجا ته مارچ جي ٻي تاريخ هئي. 15 مارچ تي حج هو ۽ ڏهين مارچ تائين دنيا جي مختلف ملڪن کان حاجين جون اڏامون اچڻيون هيون ۽ اهي اڏامون ڪي هڪ ڏينهن ۾ ڏهه ٻارنهن نه ٿي آيون. جدي ايئر پورٽ تي حاجي ڪئمپ ۾ بس جي انتظار ۾ ويني ويني جنهن وقت ٻه مٿي نظر وئي ٿي ته ڪنهن نه ڪنهن ملڪ جي هوائي جهاز کي سامهون واري مسجد جي مناري وٽان ٽيڪ آف ڪندي ڏٺو ٿي. لبنان ايئر لائين جي نشان وارو هوائي جهاز، مصر ايئر لائين، انڊين ايئر لائين، ترڪ هوائي ڪمپني، پي آءِ اي، ملائيشين ايئر سسٽم جو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوائي جهاز، سنگاپور انٽرنيشنل ايئر لائين جو هوائي جهاز، نائيجيريا، سينيگال، مالي، سوڊان، موريطانيا، موراڪو، ليبيا، ٽيونيشيا، ڪهڙي ملڪ جو نالو ڪٽي ڪهڙي ملڪ جو نالو ڪٽجي جنهن جو هوائي جهاز نظر نہ ٿي آيو ۽ هر ٽن چئن منٽن بعد ڪو نہ ڪو هوائي جهاز پنهنجي ملڪ جا مسافر لاهي مٿي اڏاڻو ٿي. معنيٰ ڪلاڪ ۾ ڏهہ هوائي جهاز ٻڌا وڃن تہ بہ سڄي ڏينهن رات ۾ ادائي سئو ڪن جهاز ٿيا، جيڪي ڏارين ملڪن کان ماڻهن کي حج لاءِ جدي پهچائي رهيا آهن ۽ هر هوائي جهاز ۾ ٽي سئو ڪن ماڻهو بہ سارجن تہ سڄي ڏينهن ۾ منو لڪ ماڻهن جو جدي ۾ يعني مڪي ۾ پهتو. اجا اٺ ڏينهن ڪن ماڻهو ايندا، معنيٰ اجا 6 لڪ ڪن ٻيا بہ ايندا، اهي تہ ٿيا هوائي جهاز رستي ايندڙ حاجي، يمن، شام، عمان، ڪويت، عراق پاسي کان تہ باءِ رود، بسين ذريعي اچن ٿا، مصر ۽ آفريڪا جي ڪيترن ملڪن کان پاڻي جي جهاز ۾ بہ اچن ٿا ،يعني اجا تہ حج لاءِ ڏهاڪو ڪن لڪ ماڻهن جو اچڻو آهي، پر مون کي ان وقت ئي پيهہ پيهان لڳي رهي هئي، ايترا سارا دڪان، هوٽلون ۽ رستن تي هلندڙ ايترا ماڻهو ڪهڙي ملڪ ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوندا، مون ۾ دنيا جا ڪيئي ملڪ ڏٺا آهن، ايڏو وڏو مجموعو ڪٿي هوندو.

بس آهستي آهستي ڇُرڻ لڳي. خبر پيئي تہ مغرب نماز جو وقت ٿيڻ ڪري حرم پاڪ جي چوڌاري ماڻهن جي رش وڌي ويئي آهي ۽ نماز پوري ٿيڻ تائين ٽريفڪ بند رهندي. اسان بس ۾ ئي وينا رهياسين ۽ تلبيہ پڙهندا رهياسين. اڌ ڪلاڪ بعد بس کي اڳتي وڌڻ جي اجازت ملي. مغرب نماز پڙهي پوري ٿي چڪي هئي ۽ ماڻهو گهرن ڏي روانا ٿي رهيا هئا ۽ ڇا ماڻهن جا انبوهہ هئا. چوڻ کي تہ ڇهہ ست لک ماڻهو چوڻ سولي ڳالهہ آهي پر حقيقت ۾ ماڻهن جو اهو وڏو تعداد آهي. مون ۾ پهريون دفعو ڏٺو، بس جي سيٽ مٿانهين هجڻ ڪري پري پري تائين ماڻهو ئي ماڻهو نظر اچي رهيا ها. اڇين ۽ رنگين ٽوپين ۽ رومالن ۾ ماڪوڙين وانگر ماڻهو هئا، جيڪي هڪ ٻئي سان لڳي هلي رهيا هئا. هو جيڪو چوندا آهن تہ تِر ڇٽڻ جي جاءِ نہ هئي. ان وارو حساب هو. ايڏي رش مون ڪٿي ڏٺي هوندي. مون پنهنجو پاڻ کان سوال ڪيو. ”عورتون ۽ مرد ائين خاموشي ۽ سڪون سان ڪهڙي استيڈيم، سيمينار يا ويندي روم وٽيڪان سٽي ۾ يا اولمپڪ راندين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جي گرائوندِ مان موٽندي ڏٺا هوندا؟“ ۽ هتي حرم پاڪ ۾ ماڻهن جو اهو سيلاب ڏينهن ۾ هڪ دفعو نه پر پنج دفعا ٿئي ٿو ۽ روزانو ٽيندو رهي ٿو. ان ماڻهن جي ميڙ ۽ بنا جهيڙي جهٽي جي رستن تان لنگهڻ جي نظاري کي مون جهڙا ماڻهو وڏيڪ ساراهي سگهن ٿا، جن دنيا جي ملڪن ۾ هڪ لک کان به گهٽ آيل تماشبينن کي فٽ بال جهڙين راندين تان موٽندي هنگاما ڪندي ڏٺو هوندو ۽ يورپ ۽ آمريڪا جهڙن ”سڌريل“ ملڪن جي Well trained پوليس به انهن کي بنا مارڪٽ جي مانو ڪري نه سگهي هوندي. مڪي ۾ دنيا جي مختلف ملڪن، زبانن، رنگن ۽ شڪل شبيهه وارن ماڻهن جي ان سمنڊ کي ائين Discipline سان ۽ صبر ۾ رمندو ڏسڻ لاءِ اڄ ڪيترائي غير مسلم ويس ۽ نالو بدلائي هتي پهچن ٿا. اسلام دشمن قومون مسلمانن جي نه پئسي ۽ دولت مان مرعوب آهن، نه آرمي (فوج) ۽ امونيشن کان ڊڄن ٿيون .هنن کي خوف آهي ته فقط ان ڳالهه جو ته هڪ بانگو مسجد جي مناري تي بيهي بانگ ٿو ڏئي ته عورتون توڙي مرد، جوان توڙي پوڙهي، امير توڙي غريب، وڏي عهدي ۽ رتبي وارا توڙي اڻ پڙهيل هاري ۽ مزور اچيو هڪ هنڌ گڏ ٿين ۽ مٿو زمين تي ٽيڪين. آئون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حرم پاڪ جي باب الملڪ عبدالعزيز جي منارن کي ڏسڻ لڳس، جيڪي اتان ڇڻا نظر اچي رهيا هئا، جتي اسان کي بس اچي لاٿو. اهي اٺ ماڙ عمارت هئي، جنهن جي گرائونڊ فلور تي دڪان هئا ۽ مٿي هر ماڙ تي ڇهه، ست فليٽ، هر فليٽ ۾ ٽي چار ڪمرا ۽ هڪ ڊرائننگ روم هو، ڪمرن جون بالڪنيون رستي واري پاسي کليون ٿي. اسان جي گروپ ليڊر "عالمگير مسجد ڪراچي" جي انصار الحجاج اداري جي ذريعي هن عمارت (جنهن جو نالو "عمارت اشرف" هو) ۾ ٻه فليٽ هڪ لک ويهه هزار سعودي ريالن تي مسواڙ تي ورتا هئا. مڪي ۾ ورتل هنن ٻن فليٽن مان هڪ ۾ عورتون رهيون، جن جو تعداد 24 هو ۽ ٻئي ۾ اسين 25 مرد رهياسين. عورتن جي حوالي رڌ پچاءَ جو ڪم هجڻ ڪري، هنن کي ڇڻ وڏن ڪمرن وارو فليٽ هو ۽ اسان جي فليٽ ۾ ٽي ڪمرا هئا. ڊرائنگ روم ۾ ٻنهي فليٽن ۾ هو جتي مردن پنهنجي فليٽ ۾ عورتن پنهنجي ۾ گڏجي ماني کاڌي ٿي. هر فليٽ ۾ ڇڻ چُلهن واري تمام وڏي ڪچن هئي، جنهن ۾ ٽانوَ پليٽون ۽ ڪجهه رڌ پچاءَ جو سامان اڳهين موجود هو. ڪجهه اسان جي گروپ ليڊر احسان الاهي شيخ ڪراچيءَ کان آڻڻ جو بندوبست ڪيو هو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هر فليٽ ۾ به وڏا غسلخانا هئا، جن مان هڪ ۾ ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ واشنگ مشين پڻ هئي .ان کان علاوه هر فليٽ ۾ به ريفريجريٽر ۽ هڪ ڊيپ فريزر رکيل هو. هر ماڙهو لاءِ اسپنج جو هڪ هڪ گاديلو ادائي فوٽ باءِ ڇهه فوٽ جو مليل هو، جيڪو هرهڪ ڪٽي ڪمري ۾ وڇايو. هر ڪمري ۾ اٺن ماڙهن جي سمهڻ جي جاءِ هئي، يعني اسپنج جا اٺڙا اٺ گاديلا وڇائي سگهياسين ٿي، پر بن ٽن ماڙهن ڊرائنگ روم ۾ سمهڻ پسند ڪيو. ان ڪري هر ڪمري ۾ ست ماڙهو ٿي رهياسين. سامان رکڻ لاءِ ڏار استور روم هو ۽ ڊرائنگ روم ۾ پڻ لوهه جا رئڪ رکيل هئا، جن تي هرهڪ پنهنجون پيتيون ۽ ٿيلها رکيا

منهنجن پهرين جي واقفڪارن مان حافظ سعيد ۽ نسيم گلزار هڪڙي ڪمري ۾ هنڌ وڇايو. يعني پنهنجو گاديلو رکيو ۽ اسرار الحق ڊرائنگ روم ۾ سمهڻ جو ارادو ڏيکاريو، مون به اتي گاديلو وڇائڻ چاهيو ٿي پر پوءِ يڪدم خيال آيو ته هتان لنگهه هجڻ ڪري هر وقت بتي ٻرندي رهندي، هر وقت ماڙهو لنگهندا رهندا ۽ ريفريجريٽر به هتي هجڻ ڪري ڊسٽربنس رهندو، سو پنهنجو گاديلو ڪٽي ڪمرا ڏسڻ لڳس. هڪ ۾ ڇهه گاديلا وڇائجي چڪا هئا، اڃا به بن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڇٽن جي جاءِ هئي، سو مون پنهنجو گاديلو اتي وڇايو. باقي ڇهه ڇٽا ۾ منهنجي ئي گروپ جا ٽيا. ڪراچي ۾ عالمگير مسجد ۾ ٽيل ڇئن، پنجن ملاقاتن ۾ سندن ڇهرن کان مانوس ٿي ڇڪو هوس پر اجا گهٽي واقفيت نه ٿي هئي. ڪمري ۾ ايئر ڪنڊيشن هلي رهيو هو، جنهن ڪمري کي ٽڏو ۾ ڪيو پئي پر منجهانئس آواز جهاز جي انجڻ روم جهڙو اچي رهيو هو ۽ اهڙو ئي گوڙ گهمسان وارو ڇت ۾ لڳل پکو هو. مون پٽ تي وڇايل ادائي فوٽن جي ويڪر وارن سوڙهن گاديلن ڏي نظر وڌي. چار هڪ قطار ۾ ۽ ٽي ٻي قطار ۾ اهڙي طرح وڇايل هئا، جو پاسن ۽ پيراندي‌ءَ کان هڪ ٻئي سان مليا ٿي. اسڪول وارن ڏينهن ۾ اسڪائوٽنگ لاءِ ڪوئيٽا وڃبو هو ته تنبن ۾ ائين سمهبو هو پر انهن ڏينهن ۾ هنن ڏينهن جي وچ ۽ عمر جو وڏو گئپ اچي ڇڪو هو. هاڻ عادتون بگڙي چڪيون آهن. مون پنهنجين عادتن جو تجزيو ڪيو. سمهڻ کان اڳ ڪلاڪ ڏيڍ ڪو ڪتاب پڙهڻ مون لاءِ ضروري بنجي ڇڪو آهي. ان بعد ننڊ تيسين نه اچي، جيسين ڪمري جون بتيون بند ٿين پر وراندي ۽ اڳڻ جون بتيون ۽ بند ٿين. ڪيترا ماڻهو آهن، جيڪي سمهڻ تائين ڪچهري ڪندا رهندا. اڪيلائي کان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ماڻهن جي محفل پسند اچين ٿا مون کي هڪ معمولي حد تائين ڳالهائڻ بولهائڻ بعد باقي وقت خاموشي ٿا مان پسند اچي. هتي سامهون واري ٿا پاسن وارين پتين ۾ برندڙ ٽيوب لائيٽون هيون، جيڪي خبر ناهي ڪنهن وقت بند ٽين، ايئر ڪنڊيشنر جو بي ڊولو آواز ٿا بي ڊولي هوا جي Distributionهئي، جنهن جي هوا جو رخ پاڻ ڏي ٽي ٽيو ته ڪن ۾ جڙ ڪنهن ڦوڪون ٽي ڏنيون ٿا پري ٽي رکيو ويو ته گرمي ٽي ٽي، مون کي پنهنجي حال تي رحم اچڻ لڳو. دل ئي دل ۾ رب پاڪ کان دعا گهرڻ لڳس ته: ”منهنجا مولا حج قبول ڪجانءِ ٿا حج آسان ڪجانءِ. منهنجي هن حال جي توکي سڀ پروڙ“. آئون ڪا دير ٽٻيءَ ۾ پئجي ويس ته الائي چا ٽيندو. اڄ حج بعد جڏهن هي لکي رهيو آهيان ته سوچيان پيو ته ڪيئن اُهي ڏينهن خواب ٽي ويا. ڪيئن بنا ٽيبل لئمپ ٿا ڪتاب پڙهڻ جي ننڊ اچي ويندي هئي. تقريبن سڄي رات بتيون پيون برنديون هيون جو رات جو ٻ ڪي دير دير تائين طواف ڪري موٽندا هئا. ڪي آڏي رات جو پيا ويندا هئا، پر مون کي سمهڻ سان ننڊ وني ويندي هئي ، منهنجي هڪ پاسي وارو ڪراڙو ڪنگهندو رهندو هو ٿا ٻئي پاسي وارا ايڏا زور سان ڪونگهرا هڻندو هو جو بي قطار

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو آخر وارو ۽ دانهون ڪندو هو پر مون کي ڪجهه محسوس نه ٿيندو هو.

ڀ هاڻ اهو پڻ سوچي رهيو آهيان ته هيترن لکن ڀر ڪيئي هزار اهڙا هوندا، جن جون عادتون مون کان ۽ ڏکيون هونديون پر اهو عجيب ڪمال آهي جو هر حاجي جي واتان اهو ئي ٻڌڻ ڀر ايندو هو ته هيترين تڪليفن هوندي ۽ مون سان رب پاڪ جي مهرباني ٿي ڀ سڀ ڪم آسان ٿي ويو. ان ڀر ڪو شڪ ناهي ته حج ڪرڻ ڪو سولو ڪم نه آهي. حج دوران هر ماڻهو کي فوجي ڪئمپ واري زندگي گذارڻي پوي ٿي، سمنڊ تي ايندڙ طوفانن وارن ڏينهن وانگر اوجاڳا ڪرڻا پون ٿا . هڪ مقرر وقت Time frameڀر سڀ ارڪان پورا ڪرڻا پون ٿا ڀ ڪن هنڌن تي اس ڀ گرمي ڀر ميلن جا ميل پنڌ ڪرڻو پوي ٿو. اهي سڀ ڳالهيون ڏسي غير مسلم دهلجيو وڃن. ڏڃيو وڃن ته هي ڪيئن ممڪن ٿئي ٿو، پر اهو مسلمان جو ايمان آهي، جنهن جي زور تي هن کي ڪنهن ۽ ڳالهه جي پرواهه نه ٿي ٿئي. جوان ته جوان پر پوڙها ڀ جڏا ۽ سڀ ارڪان خوش اسلوبي سان پورا ڪريو وجيو پار پون. مون اسي سالن جي پوڙهن کي مزدلفه کان منيٰ تائين پيرين پنڌ هلندي ڏٺو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مون ڪيترن جڏن کي مونڙيون ۽ بانبڙا پائي ڪعبي جي چوڌاري طواف ڪندي ڏٺو، ڪيترا دفعا مون نائيجيريا جي ٽنگن ڪپيل شيدي کي پنهنجي پرسان نماز پڙهندي ڏٺو، چانوَ ۾ جاءِ نہ ملڻ ڪري اس ۾ قاتل گتو (دفتري جو پنو) وڇائي، ان تي سجدو ڪندو هو. سندس گوڏا رستي ۾ گرم ڌامر تي سڙندا رهندا هئا. هڪ غريب داغستاني (روسي) جيڪو پاڙو ڪري حج تي پهتو هو، پر هن کي ڪائڻ لاءِ پئسو نہ هو. نماز بعد هٿ جا نهيل لڪڻ وڪڻي ڪمايل پئسن مان ماني وني کائيندو هو. هڪ جهور پوڙهي ايرانڻ پاڻ کان وڌيڪ پوڙهي ۽ معذور مڙس کي ويل چيئر Wheel chairتي وني نماز لاءِ ايندي هئي، هي ماڻهو نارمل زندگي ۾ ته هلي چلي به نہ سگهن پر هتي هي ڪيئن هلي چلي رهيا آهن! سندن منهن تي هر وقت سرهاڻ ۽ شڪراني جا جذبا آهن، ڪنهن چيو هي اندر جي طاقت آهي. هي ايمان جو جذبو آهي، جيڪو کين همٿ ٿو ڏئي ۽ هنن لاءِ ڪا ڳالهہ مشڪل نہ ٿي رهي. هي اهو جذبو آهي ۽ ايمان آهي، جنهن لاءِ انگريزي ۾ هڪ چوٽي آهي تہ:

Faith can move a mountain.

سامان رکڻ بعد اسان جي گروپ ليدر احسان الاهي شيخ اسان کي جلدي جلدي حرم پاڪ هلي طواف ۽ سعي ڪرڻ لاءِ چيو، جيئن احرام جي حالت ختم ٿي وجي ۽ احرام لاهي عام ڪپڑا پائي سگهون.

”حرم پاڪ جيتوڻيڪ ويجهو آهي، ان هوندي بہ پنهنجي رهائشگاهہ کي چگّي طرح ڏيان ۾ رکي وجو، جيئن واپسي تي هيڏانهن هوڏانهن گم نہ ٿي وجو“. گروپ ليدر اسان کي سمجهايو. ”مختلف ڪاردِ ۽ بانهن جون پٽيون هميشهہ پاڻ سان رکو. هتان باب عبدالعزيز ويجهو آهي، جنهن مان گهڙڻ سان ڪعبو پاڪ يڪدم نظر اچي ٿو. ان ڪري اندر گهڙڻ مهل اکيون هيٺ ڪري حرم پاڪ ۾ گهڙجو ۽ پوءِ ٿورو اڳيان ٿي ڪعبي تي پهرين نظر وجهجو ۽ دعا گهرجو ۽ پوءِ طواف وغيره ۽ ٻيا ارڪان پورا ڪجو. جن بابت ڪراچي ۾ عالمگير مسجد ۾ توهان کي بار بار ليڪچر ڏنا پئي ويا ۽ جيڪي پهريون دفعو حج تي آيا آهن. اهي اڪيلو وڃڻ بدران ڪنهن سان گڏجي وجن“.

اسرار الحق ۽ آئون احسان الاهي گروپ ليدر ۽ حافظ سعيد سان گڏ هلياسين، جيڪي حج ڪري چڪا هئا ۽ اسان کي هر قدم تي سمجهائي سگهيا ٿي. ڪعبي تي پهرين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نظر پوڻ هڪ Powerful عمل جي گهڙي آهي، جنهن لاءِ ڪيتريون ئي خوبصورت تشبيهون (Similes) ڏئي سگهجن ٿيون. هر انسان جو حج تي اچڻ فرض جي پورائي ڪرڻ آهي. هو الله ۾ پروسو ڪري ٿو. هن جو ايمان آهي ته ڪعبو الله جو گهر آهي. هو پنهنجو فرض پورو ڪرڻ سان گڏ پنهنجا گناهه بخشائڻ اچي ٿو. هو پنهنجي باقي زندگي ۽ ٻئي جهان جون خوشيون ۽ ضرورتون هڪ اهڙي داتا کان پنڻ اچي ٿو، جنهن وٽ ڪنهن شيءِ جي ڪوٽ ناهي. هي اهو هنڌ آهي، جتي هر بندو (پانهو) فقير ٻڌجي اچي ٿو. ڪعبي تي پهرين نظر پوڻ تي ڇا محسوس ٿئي ٿو. هر انسان جون پنهنجون ذاتي Feelings آهن، جيڪي بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن. اهي گهڙيون انسان جي زندگي جون قيمتي گهڙيون آهن، جنهن کان ڪو به انڪار ڪري نٿو سگهي. هي اهو الله جو گهر آهي، جنهن لاءِ اسين هر نماز ۾ چوندا رهون ٿا ته منهن ڪعبي ڏي... ۽ اڄ نه فقط اسان جو منهن ڪعبي ڏي آهي پر ڪعبو سامهون اکين اڳيان آهي. ڪيترا انسان، نبي پيغمبر، ولي اولياءِ، اصحابي امام، مولوي مفتي گذريل هزارين سالن کان هتي ٻيهي ويا. اڄ هڪ مون

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جهڙي گناهگار کي هڙي هنڌ تي پهچڻ جي سعادت نصيب آهي. ”مون سان پرين پورائيءَ ۾ پال ڪيا“ وارو حساب هو.

هڪ بزرگ کان ڪنهن پڇيو ته توهان ڪعبي ۾ داخل ٿيا؟

هن فرمايو ته هي پير ته ان جي قابل به نه آهن جو منهنجي رب جي گهر جي چوڌاري ڦرن ته پوءِ آئون انهن کي ان جي قابل ڪيئن ٿو سمجهان، جو انهن کي پاڪ گهر اندر داخل ڪريان. مون کي منهنجن پيرن جو حال معلوم آهي ته اهي ڪٽي ڪٽي هليا آهن ۽ ڪهڙن ڪهڙن خراب ارادن سان هليا آهن.

اڄ اهي احساس مون کي ڪعبي پاڪ جي سامهون بيني ٿي رهيا هئا.

ڪعبہ ڪس مُنہ سي جائو گي غالب
شرم تم کو مگر نهين آتي.

ايران جي هڪ فارسي شاعر جو شعر آهي:

بز مين چو سجده کر دم زرمين ندا برآمد
ڪہ مرا خراب ڪردي تو بسجده ربائي
بطواف ڪعبہ رفتم بحرم رهم نداوند

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪہ برون درچہ ڪردي ڪہ درون خانہ آئي.

”چون ٿا تہ جڏهن زمين تي سجدو ڪيم تہ زمين مان هي آواز آيو تہ تو هن ڏيکاءَ جي سجدي سان مون کي چو خراب ڪري رکيو.

ءِ جڏهن آئون ڪعبي ڏي ويس تہ مون کي اندر داخل ٿيڻ نہ ڏنو ويو ءِ هي آواز آيو تہ باهر تو ڪهڙا چٽا ڪم ڪيا آهن جو اندر اچڻ جي توکي تانگهہ پيدا ٿي آهي“

پر بقول لطيف جي:

”آسرو مَ لاهيج، سڃڻ باجهيندڙ گهٽو“.

ءِ ”توڻي تڙئين تون، يا الڳ تو در توءِ نہ ڇڏيان“. آئون ٻُڪ ڪٽي دعا گهران ٿو. سمجهہ ۾ نہ ٿو اچي تہ ڪٽان شروع ڪريان، ڪٽي ختم ڪريان. ”چوڻ چارو ناهہ ڪو بديون بيشمار“ واري ڳالهہ آهي. بس ”عيبن پري آهيان، ستر ڪج ستار“.

”هاڻ پاڻ کي طواف ڪرڻو پوندو“. حافظ سعيد مون کي سجاڳ ڪندي چيو ءِ حجر اسود واري ڪنڊ جي سامهون وڃي آيو. جنهن جي سڏائي ۾ زمين تي ڪري رنگ جي پٿر جي پٽي لڳل آهي. اسان احرام جي مٿين چادر ساڄي ڪلهي تان لاهي ساڄي ڪچ هينان ڦيرائي کابي

هن ڪتاب جا سمورا حقءِ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪلهي مٿان ڦيرائي چڪا هئاسين ۽ هاڻ طواف جي نيت ڪئي. اسان کي عالمگير مسجد ۾ حج جي ليڪچرن دوران ٻڌايو ويو هو ته ضروري ناهي ته نيت عربي ۾ ڪجي. نماز جي نيت وانگر طواف، عمري، حج وغيره جي نيت به پنهنجي مادري زبان ۾ ڪري سگهجي ٿي.

”اي الله آئون تنهنجي رضا لاءِ عمري جو طواف ڪريان ٿو. تون هن کي منهن جي لاءِ آسان ڪجانءِ ۽ قبول ڪجانءِ.

ماڻهن جي تمام گهڻي رش هئي، اسان کي ڪافي پري کان جاءِ ملي. ان ڪري حجر اسود کي ڇهڻ بدران پري کان استلام ڪيوسين، يعني ٻئي هٿ پنهنجن ڪنن تائين آڻي پوءِ هٿن جون تريون حجر اسود ڏي ڪري ”بسم الله، الله اڪبر“ چئي هٿ چمياسين ۽ پوءِ طواف شروع ڪيوسين. طواف ۾ ڪعبي جي چوڌاري ست چڪر هڻڻا پون ٿا، جن مان پهريان ٽي جاگنگ وانگر ننڍن ننڍن قدمن سان تکو تکو هلڻو پوي ٿو. باقي چئن چڪرن ۾ عام طرح هلڻو پوي ٿو. هر چڪر حجر اسود واري ڪنڊ تي پورو ٿئي ٿو ۽ چڪر پورو ٿيڻ تي هر دفعي استلام ڪجي. طواف دوران هڪ ٻئي سان ڳالهائڻ بدران دعائون گهرڻ کپن، عربي ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ياد نہ هجن تہ پنهنجي زبان ۾، خاص ڪري رڪن يماني واري ڪنڊ ڪان وڃي حجر اسود واري ڪنڊ تائين سنت مطابق هرڪو ربنا آتنا... واري دعا گهري ٿو:

”اي اسان جا پروردگار!

اسان کي دنيا ۾ ۽ پلائي عطا فرماءِ

۽ آخرت ۾ ۽.

۽ اسان کي دوزخ جي عذاب کان بچاءِ ...“

طواف دوران ماڻهو اڪثر ٽيون ڪلمو بار بار پڙهن ٿا. اسان جي رهنمائي لاءِ طواف ۽ عرفات جي ميدان ۾ پڙهڻ لاءِ دعائون ”حج جي ڪتابن ۾ لکيل آهن، جيڪي پاڪستان جا ڪيترائي ادارا ۽ سعودي عرب حاجين جي سهوليت ۽ ثواب لاءِ ورهائيندا رهن ٿا. هر حاجي کي کپي تہ اهي چڱي طرح پڙهي.

نفلي طواف ۾ حجر اسود ۽ رڪن يماني کي هٿ لائي سگهجي ٿو پر احرام جي حالت ۾ پري کان استلام ڪجي ٿو، جو انهن تي خوشبو لڳل رهي ٿي ۽ احرام جي حالت ۾ خوشبو عطر يا ويندي خوشبو وارو صابڻ ۽ استعمال نہ ٿو ڪري سگهجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

طواف بعد اسان مقامِ ابراهيم جي پنيان بنا مٿو ڏيڻ جي ٻہ رڪعتون واجب طواف ادا ڪيون سين ۽ دعا گهري سين. ان بعد زم زم جو پاڻي پي پوءِ هڪ دفعو وري حجر اسود جو استلام ڪري پوءِ سعي لاءِ "صفا" ڏي وياسين.

عمري ۽ حج ڪرڻ جو هڪ خاص طريقو ٿئي ٿو. يعني Step by Step ڇا ڪرڻ ڪپي. اهو ڪنهن هنڌ تي الڳ باب ۾ ڏيڻ بي محل نہ ٿيندو، جنهن مطابق اسان سڀ ڪجهہ ڪري رهيا هئاسين. ان کان علاوه اهي سڀ ڳالهيون "حج جي ڪتاب" ۾ ٻہ ڏنل هونديون آهن يا ڪنهن مفتي عالم کان پڇي سگهجن ٿيون پر هر صورت ۾ حج يا عمري تي نڪرڻ کان اڳ حج ۽ عمري جي طريقي کان واقف ٿي نڪرجي ۽ پوءِ مڪي پهچڻ تي ٻہ ڪوشش ڪري، ڪنهن اهڙي سان گڏ گڏ طواف، سعي ويندي منيٰ ۾ شيطان کي پٿريون هڻڻ لاءِ، نڪرجي، جنهن پهرين ٻہ هڪ ٻہ حج ڪيو هجي ۽ هو انهن طريقن کان واقف هجي ۽ توهان جي رهنمائي ڪري سگهي. کا ٻہ غلطي ڪرڻ تي يا ڪو ارکان چڏڻ تي صدقو يا "دم" ڏيڻو پوي ٿو. ڪنهن جانور بکري يا ردِ جي قرباني ڏيڻ کي "دم" سڏجي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

صفا ۽ مروه پهاڙين جي وچ ۾ ست ڦيرا ڪرڻ کي سعي سڏجي ٿو، عمرو ڪرڻ وارا طواف ڪرڻ ۽ زم زم جو پاڻي پيئڻ بعد سعي ڪندا آهن. نبي ڪريم صلي الله عليہ وسلم جن جو ارشاد آهي تہ زم زم جو پاڻي جنهن نيت سان پيتو وجي ٿو، اهو ئي فائدو ان مان ٿئي ٿو.

هڪ بي حديث ۾ آيو تہ، جيڪڏهن تون زم زم جي پاڻي کي اڃ لاهڻ لاءِ پيئندين تہ اهو ان جو ڪم ڏيندو ۽ جيڪڏهن ڪنهن مرض کان نجات حاصل ڪرڻ لاءِ پيئندين تہ توکي صحت نصيب ٿيندي. هي حضرت جبرائيل عليہ السلام جي خدمت آهي ۽ حضرت اسماعيل عليہ السلام جي سبيل آهي (اتحاف). حضرت جبرائيل عليہ السلام جي خدمت جو مطلب اهو آهي تہ ان جي ڪوشش سان هي چشمو زمين مان ڦٽو هو، جنهن جو قصو مشهور آهي.

حضرت عائشہ رضہ زم زم جو پاڻي پاڻ سان ڪٽي ويندي هئي ۽ اهو ٻڌائيندي هئي تہ حضورؐ جن بہ ڪٽي هلندا هئا. هڪ حديث ۾ آهي تہ حضورؐ جن زم زم جو پاڻي پاڻ سان ڪٽي هلندا هئا ۽ بيمارن مٿان ڇڪيندا هئا.

سعي (يعني صفا ۽ مروه پهاڙين جي وچ ۾ ست ڦيرا) حج ۽ عمري جو رڪن آهي. اهو ادا نہ ڪرڻ سان حج ٿئي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٿو ۽ نہ عمرو. سعي لاءِ باب صفا مان لنگهي صفا پهاڙي تي اچڻ کپي ۽ رستي تي قرآن مجيد جي آيت ”ان الصفا والمروه من شعائر الله“. (بيشڪ صفا ۽ مروه الله تعاليٰ جي نشانين مان آهن). پڙهڻ کپي. صفا پهاڙي تي ايترو چڙهڻ کپي جو بيت الله شريف نظر اچي ۽ قبلي ڏي منهن ڪري دعا گهرڻ کپي ۽ سعي جي نيت ڪرڻ کپي.

”اي الله آئون تنهنجي رضا خاطر صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي (ست ڦيرا لڳائڻ) جو ارادو ڪريان ٿو. تون ان کي مون لاءِ آسان فرماءِ ۽ قبول فرماءِ.“

صفا کان مروه ۽ مروه کان صفا ڏي ويندي وقت سائي رنگ جي ٽنين (ميلين اخضرين) جي وچ ۾ دوڙڻ يا تکو تکو هلڻ کپي. مروه پهاڙي وٽ پهچي وري دعا گهرڻ کپي. ساون ٽنين جي وچ ۾ دوڙڻ جو حڪم فقط مردن لاءِ آهي ، عورتن لاءِ نہ، پيري يا بيماري جي حالت ۾ دوڙڻ ضروري ناهي.

سعي جو ستون ڦيرو مروه وٽ پورو ٿئي ٿو، جتي سعي ختم ٿئي ٿي. ان بعد مٿي جا وار ڪترايا وجن ٿا، جنهن کي حلق يا قصر سڏجي ٿو. مروه واري دروازي مان نڪرڻ سان به ٻه ٽي پنجابي ٽون ۾ اردو ڳالهائيندڙ حجام

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نظر آيا، جن نوڙهه ڪرائڻ جا ڏهه ريال گهريا ٿي پر حافظ سعيد جي ڪجهه بحث بعد هو ٿي ريال ونڻ لاءِ راضي ٿي ويا ۽ پنهنجي دڪان تي وڃي آيا ۽ مٿي تي بنا خوشبو وارو صابڻ هٽي اسان جي نوڙهه ڪئي. وار ڪوڙائڻ بعد عمرو پورو ٿيو وڃي ۽ احرام جون پابنديون ختم ٿيو وڃن. گهر پهچي خوشبو واري صابڻ سان وهنجي شلوار قميص پاتي سين ۽ سيني گڏجي ماني کاڌي. گروپ جي ليڊر ڪڻ جو ٻوڙ رڌيو هو. نان (خبزه) هينيان دڪان تان وڃي آيو، اسرار الحق چيو پهريون دفعو ماني احسان شيخ (گروپ ليڊر) ڪندو آهي. سياڻ کان ٻه ٻه زالون ٻوڙ رڌيندیون ٻه ٻه مرد گوشت ۽ سيڌو وڃي انهن کي پهچائيندا. هرهڪ ماڻهو، راشن پاڻي جي سلسلي ۾ (ٻه ٻه سئو) ريال گروپ ليڊر وٽ جمع ڪرايا.

مڪو شريف ۽ ڪعبتہ اللہ

مڪو شريف (Mecca) ڳاڙهي سمنڊ (Red Sea) جي بندرگاهہ جدي (Jeddah) کان 46 ميل (74 ڪلوميٹر) اوپر ۾ آهي. ٿورن گهٹن ميلن جو فرق رهي ٿو، جو تہ Depend ٿو ڪري تہ توهان ڪهڙي رستي ذريعي سفر ڪري رهيا آهيو، پراڻي رستي ذريعي يا نئين ايڪسپريس روڊ ذريعي.

مڪو شريف سمنڊ جي ڪناري کان ٿو سئو فوٹ ڪن اتاهون "وادي ابراهيم" نالي ماڻري ۾ آهي. جنهن جي چوڌاري ڪارن وڏن ۽ ٿوڙهن پٹرن جا جبل ۽ ٽڪر آهن يا وري رڻ پٹ بيابان. اهي جبلن جون قطارون "سيرت جبل" سڏجن ٿا، جن مان ڪجهہ جبل تمام گهٹو مشهور آهن، جهڙوڪ جبل: اجياد جيڪو 1332 فوٹ (406 ميٹر) اتاهون آهي. اجياد نالي مڪي شهر ۾ ڪيترين ئي شيون آهن،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيئن تہ اجياد رود، اجياد سرنگ (Tunnel) حرم پاڪ جي باب ملڪ عبدالعزيز نالي دروازي جي سامهون نهيل وڏي اسپتال جو نالو پڻ اجياد اسپتال آهي. بلڪ شارع اجياد ۽ شارع اجياد سد جي وچ وارو علائقو اجياد (Ajyad) سڏجي ٿو. (جيئن ڪراچي ۾ ناظم آباد، نارٿ ناظم، لياقت آباد، صدر، ڪلفٽن جاعلائقا آهن، تيئن مڪي جا مختلف علائقا آهن، جهڙوڪ اجياد، القشاشية، القراره (Al Qararah) ، الشاميہ، الشبيڪ (Shubaikah' Al). اهي سمجهو تہ حرم پاڪ جي چوڌاري ويجها وارا علائقا آهن. ان بعد الطنداوي، الهنداويا، الرصيفہ، الزهراه، المسفة، الفيصلية، العتبية، المعابده ۽ العزيز وري انهن جي پر وارا يا ٿورو پرپرا علائقا آهن.

اجياد جبل ڪان علاوه هڪ ٻيو جبل ابو قوبيز آهي، جنهن جي چوٽي 1220 فوٽ (يعني 372 ميٽر) اتاهين آهي. اهي جبل اوپر پاسي آهن. اولهہ پاسي جبل قوايقان مشهور جبل آهي، جنهن جي چوٽي 1401 فوٽ (427 ميٽر) اتاهين آهي.

اسلامي تاريخ جي مشهور جبل حرا جي چوٽي 2080 فوٽ (634 ميٽر) اتاهين آهي، هي جبل مڪي جي اتر اوپر ۾

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي. هن جبل ۾ حرا نالي غار آهي. جنهن ۾ حضورؐ جن نبوت ملڻ کان اڳ اڪيلائي ۾ ويهي غور ۽ فڪر ڪندا هئا ۽ هتي ئي حضورؐ جن تي وحي لٿو ۽ کين قرآن شريف جي پهرين آيت: ”اِقرا بِاسمِ رَب...“ پڙهائي وئي.

مڪي شريف جي ڏکڻ ۾ جبل ثور آهي، جيڪو 2490 فوٽ (759 ميٽر) اتاهون آهي. هن جبل ۾ به هڪ غار آهي، جنهن ۾ حضورؐ جن حضرت ابوبڪر صديق رضہ سان گڏ مديني هجرت ڪرڻ وقت ترسيا هئا. مڪي جا ڪافر کين گهوليندا هن غار تائين پهتا پر غار جي منهن وٽ ڪوريئڙي جي جار ۽ ڪبوترن جو آکيرو ڏسي سندن اکين ۾ سرمو گهمي ويو ۽ هو باهران ئي موٽي ويا. اهڙي طرح رب پاڪ حضورؐ جن جي حياتي بچائي ورتي.

مڪي جو شهر وڏندو وڃي ۽ وڃن جبل ٽڪيندا. شهر کان باهر نڪرڻ لاءِ ۽ ٽرئفڪ جئم گهٽائڻ لاءِ شهر جي چوڌاري ڪيترن ئي جبلن کي ٽڪي سرنگهون (Tunnels) ناهيا ويا آهن ۽ جبل جي چوڌاري وڏو ڦيرو ڪرڻ بدران بسيون، ڪارون ۽ ٽرڪون وغيره سرنگهن مان باهر نڪريو وڃن. جبلن اندران کوٽيل سرنگهه کي عربي ۾

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

نفق (انفاق) سڏجي ٿو. ڪٿي ڪٿي ته گاڏين موٽرون (سيارات) لاءِ الڳ سرنگهون آهن ته پيادي هلڻ وارن (مشاة) لاءِ الڳ سرنگهون آهن. خاص ڪري انفاق السد سرنگهه جيڪا منيٰ مان شيطانن (جمرات) وٽان شروع ٿي ٿئي ته حرم پاڪ وٽ اچيو نڪري. گاڏين ڪارن لاءِ "انفاق السد ـ سيارات" سرنگهه منيٰ کان مڪي اجياد رود سان اچيو ملي. جيڪو اجياد اسپتال تائين پهچي ٿو ۽ پر ۾ حرم پاڪ جو دروازو باب ملڪ عبدالعزيز آهي ۽ پيادن جي هلڻ لاءِ سرنگهه "انفاق السد ـ مشاة" منيٰ کان شروع ٿئي ٿي ته حرم پاڪ وٽ مروه پهاڙي وٽان اچيو ٿي نڪري. منيٰ کان واپس مڪي ايندي ڪيترا حاجي هن سرنگهه رستي حرم پاڪ انهن کان جلد پهچيو وڃن، جيڪي بسين ۾ نڪرن ٿا ۽ ٽرئفڪ جئم ڪري انهن کي ٿي ٿي، چار چار ڪلاڪ لڳيو وڃن ۽ هوڏانهن پيادا منيٰ کان ڪلاڪ ۾ پهچيو وڃن.

بهرحال اتر اوپر طرف وارو اهو لنگهه منيٰ مزدلفه، عرفات ۽ اڳتي طائف شهر ڏي وڃي ٿو. اتر اولهه وارو لنگهه مديني ڏي وڃي ٿو. اولهه واري لنگهه (Tunnel) ذريعي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جدي وجي سگهجي ٿو ۽ ڏکڻ طرف يمن جي شهر صنعا ڏي ويندڙ رستو آهي.

مڪو شريف صدين کان تجارتي مرڪز رهيو آهي. حضور ﷺ جن جي ولادت (يعني 570) کان ٻه گهٽو اڳ. هي اهو شهر آهي، جتي حضرت آدم عليہ السلام جهڙا ڪيترا نبي ۽ الله جا ٻيا نيڪ بانها رهيا. "مڪي" جو تاريخ ۾ ذڪر سڀ کان اڳ پٽولمي (Ptolemy) ڪيو، جنهن شهر کي مڪورابا Makoraba سڏيو آهي. پراڻي زماني ۾ يعني Bibilical Times ۾ مڪي شهر تي يمني قبيلن جي حڪومت هئي. هڪ قبيلي جو ڪمزور ٽيڪ تي ٻئي قبيلي واڳون سنياليون ٿي. قريش جي ڏينهن ۾ مڪو سنگاپور وانگر هڪ City State ٿي پيو، يعني مڪي کي هڪ شهر جي ٻه حيثيت حاصل هئي ته هڪ ملڪ جي ٻه. قريش جي ڏينهن ۾ مڪي شهر جا ڪيترن ئي ملڪن سان تجارتي تعلقات رهيا. خاص ڪري سڃي عربستان سان (جنهن ۾ يمن ٻه اچي ويو ٿي) اٿوپيا (حبش) سان ۽ يورپ جي ويجهڙائي وارن حصن سان، سڃي عربستان ۾ مڪي جو نندڙو شهر اهم تجارتي مرڪز هو، جو اهو شهر بن اهم لنگهن جي جنڪشن وٽ هو. هڪ اتر ڏکڻ وارو رستو هو، جنهن شام

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۾ يونچ سمنڊ (Mediterranean) کي يمن ۽ هندي سمنڊ سان ڳنڊيو ٿي. (ياد رهي ته انهن ڏينهن يورپ جا جهازران اجا سائوٿ آفريڪا وارو Cap of Good Hope ڪراس ڪري سمنڊ رستي انديا نہ پهچي سگهيا هئا. هنن جو سڄو واپار وڙو خشڪي رستي هليو ٿي) ۽ ٻيو اوپر اولهه وارو رستو هو، جيڪو عراق ۽ ايران کان آفريڪا ۽ يونچ سمنڊ تائين هليو ٿي. هنن ٻنهي رستن جا مسافر مڪي شهر وٽان لنگهيا ٿي ۽ مڪي جي جاگرافيائي پوزيشن ائين اهم ٿي پئي، جيئن ساموندي لنگهن تي سنگاپور جي آهي. سنگاپور وانگي مڪي ۾ به نہ پوڪ فصل هو، نہ ڏاتو، ڪاٽيون پر مختلف ملڪن کان آيل مال جي وڪري مان ڪمائي ٿي ٿي. سو مڪو تجارت، زيارت ۽ شعر و شاعري جي محفلن کان ان وقت جي دنيا ۾ تمام گهٽو نالیرو ٿي پيو.

عرب دنيا ۾ شعر و شاعري جي وڏي اهميت هئي، ڪنهن جا ڳڙ ڳائڻا هوندا هئا ته به شاعري کان ڪم ورتو ويندو هو. ڪنهن کي خوار خراب ڪرڻو هوندو هو ته به شاعري ذريعي. هڪ سال جي ٽيپ ڪنهن کي ايترو خوار نہ ٿي ڪيو، جيترو ڪنهن جي خلاف لکيل شعر جي بن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سٽن، شاعرن جو وڏو قدر هو. ماڻهن وڏي شوق سان شعر ٻڌا ٿي. انهن تي داد ڏنو ٿي ۽ بحث مباحثو ڪيو ٿي.

مڪي ۾ هر سال ميلو مچڻ ڪري هن شهر جي پنهنجي اهميت رهي پئي، ڪعبي ۾ بت رکيل هئا، جن جي عرب مشرڪن پوڄا پاڻ ڪئي ٿي ۽ زيارت لاءِ پري پري کان ڪهي آيا ٿي. مڪي ۾ ماڻهن جي گڏ ٿيڻ ۽ سڻي واپار هلڻ جو هڪ اهو به سبب هو، مڪي شهر جي وڏي ڪمائي انهن آيل زيارتين (Tourists) مان هئي، عربن جي سيني قبيلن اهي حج وارا ڏينهن جن ۾ مشرڪن پنهنجي نموني جو طواف ۽ پوڄا پاڻ ڪئي ٿي، جهيڙي جهٽي ۽ قافلن جي قر ڪرڻ کان گريز ڪئي ٿي. جيئن ماڻهو بنا ڪنهن ڊپ ڊاءَ جي مڪي ڏي ايندا ويندا رهن.

570ع ۾ پاڻ ڪريم ﷺ جن مڪي شريف ۾ ڄاوا. نبوت ملڻ بعد 622ع ۾ مڪي کان هجرت ڪري مديني وڃڻو پيو، جتان پو ۽ 629ع ۾ مڪو فتح ڪرڻ تي ڪعبي ۾ پهتا تہ پاڻ ﷺ هڪ هڪ ڪري سڀ بت ڊاهي ڇڏيا. حضور ﷺ جن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انسان ذات کي هڪ الله جي عبادت ڪرڻ جو سبق ڏنو، جيڪو سيني جو پروردگار آهي.

930ع ۾ Carmathians (ڪرامتا) مڪي تي حملو ڪيو ۽ پاڻ سان حجر اسود پٿر کڻي ويا ۽ باويهه سالن تائين پاڻ وٽ رکيائون.

مڪي جو شهر سڄي تاريخ ۾ خودمختيار ٿي رهيو. جيتوڻيڪ شهر کي هلائيندڙ مختلف خليفن جي حڪومتن جي طاقت جي مجتا ڪندا رهيا، جيئن ته دمشق وارن جي ۽ ان بعد بغداد جي عباسي گهراڻي جي. 1269ع ۾ مڪو مصر جي مملوڪ سلطانن جي ڪنٽرول هيٺ پڻ رهيو.

1517ع ۾ مڪو ترڪن جي سلطنت عثمانيه (Ottoman Empire) جي انتظام هيٺ رهيو. جن جي گادي جو هنڌ قسطنطنيه (Constantinpole) يعني هاڻوڪو استنبول هو. ترڪن جي حڪومت بعد مڪي جو شهر تمام خوشحال ٿيو، واپار وڙي ۾، شهري سهولتن ۾، سفر لاءِ سوارين ۾ وغيره، ترڪن جي ڏينهن ۾ سعودي عرب ۾ ريل گاڏي به

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هلي هئي. مديني کان ينبو ۽ اڳتي ترڪيءَ تائين هلندي هئي. اڄ به ان وقت جا ڪجهه ريل جا ڏٻا مديني کان ميقات يا مسجد قبا ڏي ويندي رستي تي نظر ايندا. سهولتن ڪري حج ۽ عمري لاءِ ايندڙن جو تعداد پڻ وڌڻ لڳو.

اوڻهين صدي جي شروعات ۾ پهريون جنگ بعد ترڪ ڊرا ٿي پيا ۽ مڪو وهابين جي انتظام ۾ آيو پر 1833ع ۾ مڪي تي وري ترڪن جو قبضو ٿيو ۽ انتظام ”محمد علي“ (Mehmet) جي حوالي آيو، جنهن پنهنجي پٽ ابراهيم الشيخ الحرام کي اتي رکيو.

1916ع ۾ بادشاهه (ملڪ) عبدالعزيز ابن سعود مکي کي پنهنجي قبضي ۾ ڪري هن شهر مکي کي سعودي عرب ملڪ جو حصو بڻايو ۽ حجاز ۽ نجد جو يڪو نالو سعودي عرب رکيو.

مکي شهر ۾ ڪو خاص مينهن نه ٿو پوي. سڄي سال ۾ پنجن انچن کان به گهٽ بارش وسي ٿي سا به سياري ۾. سياري جي ٻن ٽن مهينن (نومبر، ڊسمبر، جنوري ،فيبروري

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ء مارچ) کان علاوه سڄو سال سخت گرمي رهي ٿي ۽ ٿيمپريچر 54 ڊگري سينٽي گريڊ (311 فارن هائيٽ تائين پهچيو وڃي.

پاڻي جي کوٽ ڪري کاڏو خوراڪ پر وارن علائقن (وادين) مان گهرايو وڃي ٿو، جهڙوڪ :وادي فاطمة، طائف، بلاد غامد ۽ بلاد ظاهران وغيره مان ۽ هاڻ ته ڪيتريون ئي شيون باهرن ملڪن کان گهرايون وڃن ٿيون، جيڪي جدي هوائي اڈي ۽ بندرگاهه ذريعي مڪي ۽ سعودي عرب جي بين شهرن ۾ پهچن ٿيون.

مڪي ۾ پاڻي جدي کان اچي ٿو، جتي سمنڊ جي کاري پاڻي کي ٿهڪائي، منو پاڻي ناهيو وڃي ٿو. زم زم جو پاڻي به جتي ڪٿي پهچايو وڃي ٿو. حج جي ڏينهن ۾ هر حاجي لاءِ روزانو هڪ لٽر زم زم جو پاڻي هن کي سندس رهائشگاهه تي پهچايو وڃي ٿو. مڪي شهر جي ماڻهن جو پاڻي لاءِ گهٽو دارومدار پر وارين وادين تي آهي، جتي مينهن جو پاڻي گڏ ٿئي ٿو يا قدرتي چشما آهن. سڀ کان گهٽو مشهور "عين زبيده (زبيده جو چشمو) آهي. جيڪو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انين صدي ۾ نهرايو ويو. زبيده اسلامي تاريخ جي مشهور خليفي هارون رشيد جي زال هئي. هن مڪي شهر کي پاڻي پهچائڻ لاءِ وڏيون ڪوششون ڪيون. شهر جي ٻاهران هڪ جبل جي چوڌاري پراڻي پٽ نظر ايندي، جنهن بابت اسان جي ٽئڪسي ڊرائيور ٻڌايو ته پاڻي گڏ ڪرڻ لاءِ اها پٽ زبيده نهرائي هئي، جتان شاخن ذريعي پاڻي کي مڪي شهر ۾ پهچايو ويو ٿي. ان کان علاوه وادي نعمان جيڪا ويهه ميل پري آهي. ان کان پٽ مڪي ۾ پاڻي اچي ٿو. وادي شاميا جيڪا مڪي شهر کان 60 ميل پري آهي، اتي عين العزيزه نالي چشمو آهي، جتان پائيپن ذريعي مڪي شهر ۾ پاڻي پهچايو وجي ٿو.

ٻي جنگ عظيم کانپوءِ سعودي عرب ۾ تيل نڪرڻ ڪري انڊسٽري ۽ اليڪٽرسٽي عام ٿي وئي آهي. گهر گهر ۾ بجلي ۽ پاڻي جا نلڪا نظر اچن ٿا. اليڪٽرسٽي پيدا ڪرڻ لاءِ مديني واري رستي تي تيل تي هلندڙ وڏا جنريٽر آهن.

مڪي شهر جي پنهنجي آدمشماري ڪا خاص ناهي. 1965ع ۾ لکن کان ٻه گهٽ هئي ۽ اڄ ٻه ڪا خاص ناهي. پنج لک

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪن ڪا مس ٿيندي، شهر ۾ چوڏاري نيون نيون عمارتون ٺهي رهيون آهن. نيون نيون آباديون ظاهر ٿي رهيون آهن. هن وقت خاص رهائشي علائقا هي آهن. منڱ واري رستي تي العزيز ۽ فيصليه آهن ۽ جدي ۽ مديني واري رستي تي الظاهر، الظهرا ۽ شارع المنصور آهن. هنن نون علائقن مڪي شهر کي هڪ مادرن شهر جي حيثيت ڏئي ڇڏي آهي.

شروع وارن ڏينهن ۾ مڪي جي ماڻهن ڪعبي جي عظمت ۽ هيبت کان تمام پري جبلن جي غارن ۽ ڇُرن ۾ پنهنجا گهر ناهيا ٿي. قصيٰ بن ڪلاب جي زماني ۾ ڪعبي جي پر ۾ گهر ناهڻ جي موڪل ڏني وئي ۽ ماڻهن جا ڳاهڻ ٿي ويا. هڪ ٿوري جاءِ ڪانسواءِ ڪعبي جي چوڏاري ڪا جاءِ باقي نہ بچي، ان جاءِ کي مطاف سڏيو ويو ٿي، جنهن تي ماڻهن ڪعبي جي چوڏاري طواف ڪيو ٿي، ماڻهن ان ڳالهہ جو ضرور خيال رکيل تہ پنهنجو پنهنجو گهر گول چڪري ۾ ناهيو ٿي، جيئن سندن گهر جي شڪل ڪعبي سان نہ ملي ۽ گهرن جي اوچائي بہ ڪعبي جي پٽين کان گهٽ رکي ٿي. ان کان علاوه هر بن گهرن جي وچ ۾ گهٽي ڇڏي ٿي، جيئن مطاف تائين پهچي سگهجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسلام کان اڳ خانہ ڪعبہ انهي حالت ۾ ئي رهيو، ان ڪري جو ان وقت تائين طواف کان وڌيڪ بي ڪا بہ شيءِ نٿي ٿي. نہ سعي (صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ڦيرا) نہ جماعت سان نماز وغيره. طواف ڪرڻ وارا بہ سڀ پنهنجو پاڻ ۾ عرب هئا. ان ڪري چوڌاري پتيون ڏيارڻ جي ضرورت نہ پئي.

عهد نبوت ۽ پهرين خليفي حضرت ابوبڪر صديق رضہ جي دور خلافت ۾ بہ ڪعبو ان ئي حالت ۾ برقرار رهيو. پئي خليفي حضرت عمر بن خطاب رضہ جي عهد خلافت ۾ جڏهن گهٽا ماڻهو مسلمان ٿيڻ لڳا تہ ڪعبي واري جاءِ کي وڌائڻ جي ضرورت پئي. جيئن گهٽي کان گهٽا ماڻهو هڪ ئي وقت طواف ڪري سگهن. جماعت سان نماز پڙهي سگهن ۽ صفا ۽ مروه ڏي ويندي کين گهرن وٽان نہ لنگهڻو پوي. حضرت عمر رضہ ڪعبي جي پر وارا گهر خريد ڪري حرم ۾ داخل ڪيا. ان کان علاوه چئني طرف پتيون ڏياريون ۽ ڏيا ٻارڻ جو حڪم ڏنو. حضرت عمر رضہ پهريون ماڻهو هو، جنهن خانہ ڪعبي ۾ دروازو نهرايو. ان کانپوءِ ڪيترن خليفن، حاڪمن ۽ بادشاهن هن کي وڌايو ۽ سهڻو بڻايو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج جي موسم ۾ ڏارين ملڪن کان حاجين جي اچڻ ڪري مڪي جي آدمشماري تمام گھٽو وڌيو وڃي. 1973ع ۾ حاجين جو تعداد يارھن لک ٽيو ھو تہ دنيا جي اخبارن ان ڳالھہ جي وڏين سرخين سان خبر ڏني ھئي. ماڻھن کي ڏندين آڱريون اچي ويون ھيون تہ ايڏو وڏو تعداد ماڻھن جو ڪو ناچ گاني يا اولمپڪ راندين ڏسڻ يا پت جي دعوت تي نہ پر عبادت ۽ حج جو فرض پورو ڪرڻ لاءِ اچي گڏ ٽيو آھي. پنھنجا ڏوھہ گناھہ بخشرائڻ ۽ الله کان دل جون مرادون پنڻ لاءِ اچي نڪتو آھي ۽ اھو بہ ھڪ ڏينھن لاءِ نہ پر ھفتن جا ھفتا رھڻ لاءِ. نماز لاءِ بہ حرم پاڪ ۾ ھڪ دفعي جي Gathering لاءِ نہ پر ڏينھن ۾ گھٽ ۾ گھٽ پنج دفعا ماڻھن جا ميڙ حرم پاڪ ڏي وڃن ۽ موٽن ٿا. ھن سال (2000ع ـ 1420ھ ۾) يعني چوٽين صدي کان بعد حاجين جو تعداد وڌي ٽيھہ لک تي وڃي پھتو آھي. ھي سڀ الله جا مھمان آھن. ظاھري طرح تہ سعودي حڪومت کي جس ھجي، جيڪا ھيڏن ماڻھن جو بندوبست ڪري ٿي پر ھرڪو سمجھي ٿو تہ ھيترن ماڻھن کي قدرت ئي منھن ڏئي ٿي. نمازن جي وقت تي حاجين جا سيلاب مڪي جي گھٽين ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

يا عرفات جي ميدان تي ڏسڻ سان هڪ دهرئي (Althiest) کي به رب پاڪ جي عظمت ۽ موجودگي جو اعتراف ڪرڻو پوي ٿو.

ڪعبي جي ڊيگهه 40 فوٽ آهي ۽ ويڪر 33 فوٽ آهي. ڪعبي کي ڪا دري ناهي، فقط هڪ در آهي. ڪعبي جي اوپر واري ڪنڊ تي زمين کان اٽڪل پنج فوٽ کن مٿي پاڪ پٿر حجر اسود پٽ ۾ لڳل آهي. ڪعبي شريف جي مٿان ڪاري رنگ جر بروڪيڊ ڪپڙي جو غلاف چڙهيل رهي ٿو، جنهن کي ڪسوه سڏجي ٿو. غلاف تي سوني ۽ چاندي جي ڌاڳن سان قرآن مجيد جون آيتون لکيل آهن.

ڪعبو سڄي دنيا جي مسلمانن جو قبلو آهي، جنهن ڏي منهن ڪري اسين نماز پڙهون ٿا. اسين پاڪستان ۾ الهندي (مغرب) ڏي منهن ڪري نماز پڙهون جو سامهون مغرب ڏي ڪجهه هزار ڪلوميٽر جي سڌائي ۾ الله جو گهر ڪعبو آهي. اهڙي طرح يورپ ۽ روس جا ماڻهو ڏکڻ ڏي مهاڙ ڪري نماز پڙهن ٿا، جو اتان ڪعبو ڏکڻ ۾ آهي. سوڊان، ليبيا، آلجيريا ويندي ميڪسيڪو ۽ آمريڪا (USA)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا مسلمان ايرندي طرف منهن ڪري نماز پڙهن ٿا جو اتان ڪعبتہ الله ايرندي طرف آهي ۽ سائوٿ آفريڪا پاسي جي مسجدن جا منهن اتر طرف آهن، جو اتان قبلو اتر ڏي آهي.

سڄي دنيا جا مسلمان ڪعبي ڏي منهن ڪري نماز پڙهن ٿا، اها امت مسلمہ جي وحدت جي علامت آهي. ٿورو غور ڪجي ۽ دنيا جي نقشي تي نظر وجهبي تہ معلوم ٿيندو تہ چوويهہ ئي ڪلاڪ دنيا جي ڪنهن نہ ڪنهن هنڌ الله جي وڏائي جو اعلان ڪيو وجي ٿو. الله اڪبر... الله وڏو آهي. ڏرتي جي گولي تان بانگ (اذان) جي روپ ۾ چوويهہ ئي ڪلاڪ گونج ٿيندي رهي ٿي. الله وڏو آهي، الله وڏو آهي، آئون شاهدي ٿو ڏيان تہ الله کانسواءِ ڪو ٻيو ناهي ، محمد الله جو رسول آهي، اچو نماز لاءِ، اچو فلاح لاءِ، دنيا جي گولي جي ڪنهن نہ ڪنهن حصي، ڪنڊ تي هر وقت مسلمان قبلي ڏي منهن ڪري الله کي سجدو ڪندا رهن ٿا. جيان ۾ هوندا هئاسين تہ صبح جو پوٽي ڇهين بجي ڏاري فجر جي بانگ ايندي هئي. ان وقت پنهنجي وطن پاڪستان جو عوام گهاٽي ننڊ ۾ هوندو هو، جو ان وقت پاڪستان ۾ رات جا پوٽا ٻہ ٿيندا هئا. پاڪستان ۾ ۽ جاپان جي وقت ۾ چئن ڪلاڪن جو فرق آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اڏ ڪلاڪ ڪن بعد ڪوريا، انڊونيشيا ۽ چين جي ڪجھ حصن ۾ (خاص ڪري ڏئرين وغيره ۾) فجر جي بانگ اچڻ شروع ٿئي ٿي. ان بعد فلپين، برونائي ۽ آسٽريليا ۾ بانگ شروع ٿيو وجي ۽ اھڙي اڏ ڪلاڪ بعد ملائيشيا ۽ ڪمبوڊيا وغيره ۾ ۽ ان بعد ٿائليند ۽ روس جي ڪجھ حصن ۾ ۽ پوءِ برما ۽ انڊونيشيا جي ٻيٽ سماترا ۾، ان بعد بنگلاديش ۾۽ جيئن جيئن سج اولھ ڏي وڌڻ شروع ٿئي ٿو يا ٻين لفظن ۾ اسان جي ڌرتي اوپر پاسي ڦرندي وجي فجر ٿيندي وجي ۽ ان بعد سج جا ڪرڻا ڌرتي تي پوڻ ڪري صبح ٿيندو وجي. بنگلاديش جي مسجدن ۾ فجر جي بانگ اچڻ تي جيئن ئي نمازي گڏ ٿي نماز شروع ڪن ٿا تہ هندستان ۽ سريلنڪا وغيره ۾ فجر جو وقت ٿيو وجي ۽ فجر جون بانگون شروع ٿيو وجن. ان بعد پاڪستان، افغانستان، ازبڪستان ۾. ان بعد ترڪمانستان، ايران قزاقستان وغيره ۾. ائين اڳتي وڌندي وڌندي سڄو آفريڪا ۽ يورپ لتاڙي فجر جو وقت ائٽلانٽڪ سمنڊ ۾ اچي ٿو تہ ان وقت جپان ۾ اڳين (ظهر) نماز جون بانگون شروع ٿيو وجن ۽ ائٽلانٽڪ سمنڊ جي هڪ پاسي آمريڪا ۽ ڪئناڊا ڏي فجر جون بانگون پيون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هلن ٿا ائٽلانٽڪ سمنڊ جي ٻئي پاسي يعني آفريڪا، ايشيا، يورپ جي ملڪن ۾ ظهر نماز جون بانگون شروع ٿيو وڃن ۽ ڄڃان پاسي وارن ملڪن ۾ ٿا عصر نماز جي تياري ٿيو وڃي. مطلب ٿا هن دنيا جي گولي تي هر وقت ڪٿي نه ڪٿي ۽ ڪنهن نه ڪنهن هنڌ الله جي توحيد ۽ وڏائي جو نعرو گونجندو رهي ٿو ۽ الله جا نيڪ ٻانها ڪعبي ڏي منهن ڪري سجدو ادا ڪندا رهن ٿا. ساڳي طرح حرم پاڪ ۾ چوويهه ئي ڪلاڪ ڪعبي جي چوڌاري طواف هلندو رهي ٿو. سواءِ فرض ۽ جنازي نماز جي، ڪجهه گهڙين جي، ان وقت هرڪو نماز لاءِ بيهي رهي ٿو.

شروع ۾ مسلمان (اسلام جي ابتدائي ڏينهن ۾) بيت المقدس ڏي رخ ڪري نماز ادا ڪندا هئا. 2 هجري ڪان الله جي حڪم موجب قبلي جو رخ ڪعبي ڏي ٿيڻ تي ڪعبي ڏي منهن ڪري نماز پڙهڻ شروع ڪيائون ۽ گذريل چوڏهن سئو سالن ڪان دنيا جا مسلمان ڪعبي ڏي منهن ڪري نماز پڙهندا اچن ۽ قيامت تائين ڪعبو اسان جو قبلو رهندو، انشاءَ الله. گذريل چوڏهن سئو سالن ڪان دنيا جا مسلمان ڪعبي جو حج ڪندا اچن. دنيا جون سموريون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

قومون هتي اچيو ٿيون ڳڏ ٿين. هڪ عظيم ۽ شاندار اجتماع ٿئي ٿو، جنهن جي اڳيان اولمپڪ جي راندين جو ميڙاکو بہ ڪجهہ ناهي. سڀ مسلمان هڪ ئي رنگ ۽ هڪ ئي نموني جي لباس، ۾ سفيد چادرن ۾ اچيو گڏ ٿين. هنن جا جذبا ۽ تمنائون بہ ساڳيون آهن. احساس بہ ساڳيا آهن. مقصد ۽ خيال بہ ساڳيا آهن ۽ سندن زبان تي بول بہ ساڳيا آهن. لبيڪ اللهم لبيڪ...

"آئون حاضر آهيان، يا الله آئون حاضر آهيان.

آئون حاضر آهيان ، تنهنجو ڪو شريڪ ناهي ، آئون حاضر آهيان.

بيشڪ سڀ تعريفون ۽ نعمتون تو لاءِ آهن.

۽ ملڪ بہ.

تنهن جو ڪو بہ شريڪ ناهي".

ڪعبو دراصل لفظ ڪعب مان نڪتو آهي. جنهن جي معنيٰ آهي بلندي يا اوچائي. انگريزيءَ جو لفظ Cube بہ عربي جي لفظ ڪعب مان نڪتو آهي، جيئن ٻيا ڪيترائي انگريزي لفظ عربي لفظن مان جُڙيا آهن. الجبرا،

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪيمسٽري، ازمٿ وغيره. ڪعبي واري جاءِ يعني ان علائقي (مڪي) کي اهو القرىٰ ۽ چون ٿا ته بڪ ۽.

بڪ جي اصليت ڏي اشارو ڪندي اصمعي ارشاد ڪيو آهي ته بڪ لفظ بڪ مان نهيو آهي، جنهن جي معنىٰ آهي ڏڪو ڏيڻ، ٽيلهو ڏيڻ، چو ته طواف دوران ايترا ماڻهو ٽين ٿا جو هو پنهنجو پاڻ هلڻ بدران هڪبئي کي ٽيلهيندا رهن ٿا. ان ڪري هن کي بڪ سڏين ٿا. مجاهد جو چوڻ آهي ته دراصل لفظ بڪ جي ب ميم (م) ۾ تبديل ٿي وئي ۽ هاڻ مڪ سڏجي ٿو.

ڪجهه سال اڳ جنگ اخبار ۾ هڪ مضمون دارين صديقي جو "بيت الله، دنيا جي عظيم ترين عمارت" عنوان هيٺ پڙهيو هوم. ان موجب جڏهن حضرت آدم عليه السلام الله تعاليٰ جي حڪم سان زمين تي موڪليو ويو ته هر وقت روئندو رهيو ٿي ۽ الله تعاليٰ کان معافي گهرندو رهيو ٿي. هڪ ڏينهن حضرت جبرئيل عليه السلام جن آيا ۽ فرمايائون ته اي آدم تون وفات کان اڳ حج ڪري وڃ. آدم موت جي خبر ٻڌي ڏاڍو رنو ۽ حج جو رادو ڪيو. ياد رهي ته جڏهن الله تعاليٰ حضرت آدم ۽ بي حوا کي زمين تي لاٿو ته روايتن موجب آدم عليه السلام کي سراندیپ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

(هاڻوڪي سريلنڪا بيٿ) تي ۽ بي بي حوا کي خراسان ۾ الڳ الڳ لاتو. آدم سراندیپ کان مڪي ڏي حج جي نيت سان روانو ٿيو. جڏهن هو مڪي جي ويجهو پهتو تہ سيئي ملائڪ هن وٽ آيا ۽ چيو تہ اي آدم اسان بن هزار سالن کان هن گهر جو طواف ڪري رهيا آهيون. ان وقت هن جو نالو بيت المعمور هو ۽ الله تعاليٰ جي طرفان اهو فقط فرشتن (ملائڪن) لاءِ طواف گاهہ هو. هي عمارت حضرت آدم عليہ السلام کان بہ پهرين جي هئي ۽ حضرت نوح عليہ السلام تائين زمين تي قائم رهي. حضرت نوح کي بہ ملائڪن چيو تہ اي نوح تون بيت المعمور جي زيارت ڪري وڃ، چو تہ الله تعاليٰ ان کي آسمان تي کڻڻ چاهي ٿو ۽ نوح جي زيارت بعد الله تعاليٰ ان عمارت کي آسمان تي کڻائي ورتو ۽ اڄ بہ اها عمارت آسمان تي موجود آهي.

جڏهن الله تعاليٰ حضور(ص) جن کي معراج لاءِ گهرايو تہ پاڻ ڪريم(ص) جن سڀني ملائڪن سان گڏ بيت المعمور ۾ بہ رڪعتون نماز ادا ڪئي هئي ۽ اڄ جيڪا اسين خانہ ڪعبہ جي عمارت ڏسون ٿا، اها عمارت هن عمارت جي بلڪل هينان آهي، جيڪا آسمان تي آهي (بي بي حوا بابت روايت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي تہ هن جي حضرت آدم عليہ السلام سان ملاقات حج بعد عرفات جي ميدان تي ٿي).

ان ڪانپوءِ حضرت ابراهيم عليہ السلام جو دور آيو تہ هن کي الله تعاليٰ طرفان ڪعبي (الله جو گهر) ناهڻ جو حڪم ٿيو، جيئن ماڻهو ان جي زيارت لاءِ اچن ۽ طواف ڪن. طوفان نوح بعد ڪعبي جا نشان ڏهي ويا هئا ۽ ان هنڌ جي نشاندهي لاءِ حضرت جبرئيل عليہ السلام جن حضرت ابراهيم جن کي ٻڌايو تہ توهان اٺ تي سوار ٿي هن کي هلڻ لاءِ چئو. الله جي حڪم سان ان اٺ تي هڪ ڪکر جي ڇانو رهندي، جيڪا اٺ سان گڏ گڏ هلندي رهندي، جتي بيهي رهي ۽ اتي جيتري ٽکر تي ڪکر جي ڇانو رهي. ان سائيز جو گهر ناهجانءِ، پوءِ جڏهن اٺ ان جاءِ تي پهتو (هي اها جاءِ آهي جتي اڄڪلهہ ڪعبي جي عمارت آهي). حضرت ابراهيم عليہ السلام اٺ تان لهي هڪ ڪاني جي ٽکر سان ان حصي تي ليڪون پاتيون، جنهن تي ڪکر جي ڇانوَ ٿي هئي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام پنهنجي پٽ اسماعيل سان گڏجي الله تعاليٰ جو گهر ناهيو، جنهن ۾ الله جي حڪم سان حضرت جبرئيل پڻ مدد ڪئي ۽ پنجن جبلن:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪوھ لبنان، ڪوھ حرا، ڪوھ صفا، ڪوھ مروه ۽ ڪوھ ابو قيس تان کين پٿر آڻي ڏنا. ڪعبي شريف جي نھڙ بعد حضرت ابراھيم عليہ السلام الله تعاليٰ کان مکي شريف لاءِ دعا گھري تہ اھو امن امان جو شھر رھي ۽ ان جي رھاڪن کي روزي ملي.

تعمير ڪعبہ بعد حضرت ابراھيم عليہ السلام پنھنجي ملڪ شام ڏي روانو ٿي ويو ۽ حضرت اسماعيل عليہ السلام پنھنجي ماءُ سان گڏ اتي ئي مکي ۾ ٽکي پيو ۽ ڪعبي جي نگھباني ڪرڻ لڳو. حضرت اسماعيل ۽ ھن جي والده بي بي حاجره جي وفات بعد انھن جي اولاد ڪعبي جي نگھباني جو فرض ادا ڪيو. پوءِ جڏھن حضرت اسماعيل جي اولاد جو سلسلو وڌيو تہ اھي قبيلن ۾ ورھائبا ويا. انھن قبيلن مان ھڪ قبيلو قبابعد ھو. ھڪ روايت آھي تہ قبابعد قبيلي جا ماڻھو حج بيت الله ڪندا ھئا ۽ ڪعبي کي نھايت عزت احترام جي نگاھ سان ڏسندا ھئا. انھي قبيلي جو ھڪ بادشاھ پھرين پھرين بيت الله تي غلاف چڙھايو، جيئن اھو پاڪ صاف رھي.

حضرت اسماعيل عليہ السلام جي اولاد کانپوءِ ڪعبي جي نگھباني جو سھرو جرھم کي ٻڌو ويو، جيڪو حضرت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسماعيل جو مامو هو، جرهم جي نگهباني ڪانپوءِ اهو فرض خزاع نالي قبيلي جي حوالي ٿيو ۽ ان بعد اها سعادت قريش قبيلي جي حصي ۾ آئي، پوءِ قصيٰ بن ڪلاب جو دور آيو، جيڪو قريش قبيلي جي هڪ اهم شخصيت هئي ۽ قصيٰ بن ڪلاب جي پنجين پشت مان پيغمبر آخر محمد مصطفيٰ ﷺ جن پيدا ٿيا. حضور ﷺ جن جي ولادت کان اٽڪل 130 سال اڳ قصيٰ بن ڪلاب جي حڪومت قائم ٿي هئي. هي پهريون ماڻهو هو، جنهن جي ڏينهن ۾ ڪعبي جي مرمت ٿي ۽ مٿان ڇت پئي. ان ڪانپوءِ ڪعبي جي تعمير حضور ﷺ جي ڏينهن ۾ ٿي، جڏهن پاڻ 35 سالن جا هئا، يعني اعلان نبوت کان پنج سال اڳ 605ع ۾ ٿي.

انهن ڏينهن ۾ ڪعبي جي عمارت فقط ماڻهو جي قد جيڏي اٽاهين هئي. پٽين مٿان ڇت بہ نہ هئي ۽ ان جو فرش ايڏو تہ هيٺ هو جو مينهوڳي جي ڏينهن ۾ بارش جو پاڻي حرم پاڪ ۾ گڏ ٿي ويندو هو ۽ عمارت کي هر وقت نقصان رسيو ٿي. جنهن ڪري هر سال مرمت ڪرائڻي پئي ٿي. آخرڪار اهو فيصلو ٿيو تہ ان عمارت کي ڪيرائي نئين سر مضبوط ڪري ناهي وڃي. مختلف قبيلن عمارت

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا مختلف حصا پاڻ ۾ ورهائي ڪنيا، جيئن ڪو به هن عزت کان محروم نه رهي. هن متبرڪ ڪم ۾ خود حضورؐ جن حصو ورتو ۽ ٻين سان گڏ پٿر کڻندا رهيا. ڪعبي جي تعمير خلوص سان جاري رهي پر جڏهن حجر اسود کي لڳائڻ جي مهل آئي ته جهيڙو ٿي پيو، هر شخص چاهيو ٿي ته اهو پلارو ڪم هن کي ڪرڻ جو موقعو مليو.

هي جهيڙو چئن ڏينهن تائين جاري رهيو. آخر پنجين ڏينهن اهو فيصلو ڪيو ويو ته سڀاڻي صبح جو سڀ کان پهرين جيڪو ماڻهو باب صفا واري پاسي کان حرم ۾ داخل ٿيندو، اهو ئي حجر اسود کي پٿ ۾ لڳائڻ جو حقدار قرار ڏنو ويندو. ان راءِ کي سڀني مڃيو ۽ پسند ڪيو. خدا جو ڪرڻ ائين ٿيو جو سڀ کان پهرين حضرت محمد مصطفيٰؐ جن حرم پاڪ ۾ داخل ٿيا. ڪيس ڏسي سڀني چيو "امين اچي ويو، اسان کي هن تي اعتماد آهي".

فيصلي مطابق حضورؐ جن کي ئي حجر اسود لڳائڻو هو پر حضورؐ جن اهو ڪم اڪيلي سر ڪرڻ بدران هڪ چادر گهرائي، اها زمين تي وڇائي، پوءِ ان جي وچ ۾ حجر اسود رکيو ۽ قبيلن جي سردارن کي فرمايو ته هاڻ ان چادر کي جهلي هلن. جڏهن چادر ان جاءِ تي پهتي، جتي حجر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسود کي لڳائڻو هو تہ حضورؐ جن پنهنجن هٿن سان ان کي کٽي پٽ جي ان هنڌ تي رکيو، جتي هينئر موجود آهي. اهڙي طرح حضورؐ جن جي ڏاهپ سان مکي جا مختلف قبيلي هڪ وڏي خطرناڪ جنگ کان بچي ويا.

رب پاڪ ڪعبي شريف لاءِ قرآن مجيد ۾ فرمائي ٿو: "بيشڪ" سڀ کان پهرين جيڪو گهر ماڻهن جي (عبادت) لاءِ ناهيو ويو، اهو ئي آهي، جيڪو مکي ۾ آهي، برڪتن وارو ۽ سڄي جهان کي هدايت ڪرڻ وارو".

الله تعاليٰ مسجد حرام جو ان نالي سان قرآن ۾ پندرهن دفعا ذڪر ڪيو آهي ۽ ان کان علاوه بين نالن سان به ياد ڪيو آهي. ان مان اندازو ٿئي ٿو تہ هن گهر کي ڪيترو تقدس ۽ جلال حاصل آهي ۽ ان کي ڪيڏي احترام ۽ عزت سان اسان کي محسوس ڪرڻ ڪپي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ سندس فرزند حضرت اسماعيل عليہ السلام هن گهر جي تعمير ڪئي. ان بعد هن جي ڪيترن حصن جي ترميم ۽ تعمير ٿيندي رهي، جيئن شروع ۾ بيان ڪيو ويو آهي. حضرت عمر بن خطاب رضہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

17 هجري ۾ ڪعبي جي مرمت ڪرائي. ان بعد ٽئين خليفي حضرت عثمان بن عفان رضہ 26 هجري ۾ هجري ۾ مسجد حرام ۾ واڌارو آندو ۽ مسجد مٿان پهريون دفعو ڇت وجهرائي.

66 هجري ۾ حضرت عبدالله بن زبير رضہ مسجد ۾ واڌارو ڪيو ۽ ان کان اڳ 64 هجري ۾ خانہ ڪعبي جي نئين سنئين مرمت ڪرائي. حضرت عبدالله بن زبير جي ولادت هجرت کان ڏهہ مهينن بعد مدينہ منوره ۾ ٿي، هجرت ڪانپوءِ مسلمان مهاجرن ۾ سڀ کان پهرين هن جي ولادت ٿي، جنهن تي سڀ مسلمان ڏاڍو خوش ٿيا هئا. پاڻ تمام رحمدل، متقي ۽ شجاعت جو مالڪ هو. پاڻ حضورؐ جن جي خواهش مطابق حطيم واري حصي کي ڪعبي اندر داخل ڪيو ۽ دروازي کي هيٺيرو ڪري زمين جي ويجهو ڪيو ۽ ٻيو دروازو ٻنئين پاسي واري پٽ ۾ قائم ڪيو، جيئن هر قسم ڪعبي اندر سولائي سان داخل ٿي سگهي ۽ ٻي در کان نڪري سگهي.

حضرت عبدالله بن زبير جي انتقال ڪانپوءِ عبدالملڪ بن مروان جي حڪومت واري زمين ۾ حجا بن يوسف 91 هجري ۾ ڪعبي کي وري ساڳي نموني ۾ رکيو، يعني

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حطيم پاسي واري پت کي ڏهرائي پهرين واري جاءِ تي ڪيو ۽ حڪيم وارو حصو باهر ئي رکيو ۽ اندر واري حصي جو پراڻ ڪري ڪعبي جي اندر واري حصي جو سطح مٿيرو ڪري دروازي کي پهرين وانگر مٿي رکيو ۽ سامهون وارو ٻيو دروازو بند ڪرائي ڇڏيو. بعد ۾ جڏهن خليفي کي اصل حقيقت جي خبر پئي ۽ کين حضرت عائشہ رضہ واري حديث ٻڌائي وئي تہ هن کي پنهنجي ان فعل تي ڏاڍو افسوس ٿيو.

ان کانپوءِ خليفي هارون رشيد پنهنجي دور ۾ ڪعبي جي عمارت ۾ وري ڦيرڦار آڻي حضرت عبدالله بن زبير واري حالت ۾ آڻڻ لاءِ ان وقت جي عالم دين حضرت امام مالڪ رح کان فتويٰ گهري. حضرت امام مالڪ رح اهو ارادو ترڪ ڪرڻ جو حڪم ڏنو ۽ فرمايو تہ: ”بيت الله شريف کي بار بار تڪليف ڏيڻ سان هن جي عظمت ماڻهن جي دلين مان ويندي رهندي ۽ هي بادشاهن جي هٿن ۾ هڪ راندڪو ٿي پوندو“. ان بعد خليفي پنهنجو ارادو لاهي ڇڏيو ۽ ڪعبو شريف اڄ تائين ان حالت ۾ آهي، جنهن ۾ حضورؐ جن ڏينهن ۾ هو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

160 هجري ۾ عباسي خليفو مهدي جڏهن حج ڪرڻ آيو تہ ڏنائين تہ نمازين لاءِ مسجد سوڙهي ٿي رهي هئي. هن اتر ۽ اوپر کان ان جو واڌارو ڪرڻ جو حڪم ڏنو. ان وقت خانہ ڪعبہ جي ڏکڻ طرف بہ گهٽ زمين هئي. ان ڪري 164 هـ ۾ جڏهن هو ٻئي دفعي حج تي آيو تہ ڏکڻ طرف بہ واڌارو ڪرايائين، جيئن ڪعبو مسجد جي وچ ۾ ٿي بيهي.

284 هجري ۾ عباسي خليفي معتضد بالله مسجد جي وري نئين سنئين مرمت ڪرائي هڪ دروازي جو واڌارو ڪيو، جيڪو "باب الزيارة" جي نالي سان سڃاتو ويو.

306 هجري ۾ عباسي خليفي مقتدر بالله "باب ابراهيم" دروازي جو واڌارو ڪيو.

604 هـ ۾ مسجد ۾ باهہ لڳڻ ڪري مسجد جو هڪ حصو ڍهي پيو. ان بعد ٻوڏ آئي، ان بعد مصر جي حاڪم سلطان فرد بن محمد برقوف مسجد جي ڊنل حصي کي چڱي طرح ناهڻ جو حڪم ڏنو.

979 هجري ۾ سلطان سليم عثمانيءَ سڃي مسجد کي وري نهرائڻ جو حڪم ڏنو. ڇت کي گنبذ (جيڪو عثماني طرز عمارت جو نمونو آهي.) جي شڪل ۾ ۽ سڃي مسجد

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي بهترين نموني سان نهرايو. سلطان سليم جي وفات بعد باقي ڪم هن جي پٽ سلطان مراد پورو ڪرايو، جيڪو 984 هجري تائين هلندو رهيو.

اڄ جي سعودي خاندان مان بادشاهه (ملڪ) عبدالعزيز آل سعود حرم پاڪ تي تمام گهڻو ڪم ڪرايو، جنهن جي نالي دروازو (باب) پڻ آهي. پاڻ 1375 هجري (1955ع) ڌاري مسجد تي ڪم ڪرايو، صفا ۽ مروه مان مسجد ڏي نڪرڻ لاءِ 16 دروازا نهرايا، پوڻ کان مسجد کي بچائڻ لاءِ هڪ خاص قسم جو درينيج نهرايو. صدر دروازي کان علاوه ٻيا به ڪيترائي دروازا نهرايا. جن جو تعداد 51 ٿئي ٿو. اهم دروازن مٿان 92 ميٽرن جا ڊگها مينار نهرايا ،جن مٿان چند نهرايو. حاجين جي سهولت لاءِ مادرن قسم جي غسلخانن جو انتظام پاڻي جو بندوبست ۽ ٻين ڳالهين جو بندوبست نہ فقط حرم پاڪ ۽ مڪي ۾ پر منيٰ، مزدلفہ ۽ عرفات ۾ پڻ سعودي حڪومت جو هر بادشاهه ڪندو رهي ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ ڪجهہ ٻيا نبي

قرآن مجيد ۾ حضرت ابراهيم عليہ السلام جو نالو 69 دفعا آيو آهي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام حضرت نوح عليہ السلام جي اولاد مان آهي. (ابراهيم بن تارخ بن ناحور بن سروج بن رعو بن فالغ بن عابر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح)

چون ٿا تہ حضرت ابراهيم عليہ السلام جي والد جا ٻہ نالا هئا. هڪ آزر ٻيو تارخ. قرآن شريف ۾ آزر آيل آهي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام ڏرتي جي جنهن حصي تي جنم ورتو، اهو اڄ جو عراق آهي. انهن ڏينهن ۾ بابل سڏبو هو، جنهن تي نمرود نالي هڪ ظالم بادشاهہ جي حڪومت هئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نمرود بادشاھ ھڪ رات خواب ڏٺو تہ آسمان تي ھڪ تاري جو ايرڙ ڪري سج ۽ چنڊ جي روشني ختم ٿي وئي آھي. نمرود جي دربار جي جادوگرن ۽ پوپن ان خواب جو اھو تعبير ڪڍيو تہ ان سال ھڪ نينگر ڄمندو، جيڪو وڏو ٿي نمرود جي بادشاھي ناس ڪندو.

اھو ٻڌي نمرود ان سال جيڪي بہ ڇوڪرا ڄمندا ويا، انھن کي مارائي ڇڏيو. الله تعاليٰ جي قدرت سان حضرت ابراھيم عليہ السلام ان ئي سال ڄائو پر زندھ رھيو. وڏي جوان ٿيو. نمرود جو مقابلو ڪيائين ۽ ھن جي تباھي جو ڪارڻ ٿيو.

نمرود پاڻ کي بہ توبہ نعوذ باالله خدا ٿي سمجھيو ۽ سندس رعيت کيس سجدو ڪيو ٿي. حضرت ابراھيم کيس نہ مڃيو ۽ ھن نمرود کي توڙي عوام کي اھو ئي چيو تہ نمرود ۽ بتن جي پوڄا نہ ڪريو، الله ھڪ آھي. جنھن اسان کي پيدا ڪيو آھي ۽ اسان جو موت توڙي حياتي ھن جي وس ۾ آھي.

قرآن شريف ۾ سورة البقرة ۾ پڪين جو احوال آھي تہ حضرت ابراھيم الله تعاليٰ کي عرض ڪيو تہ اي منھنجا پالڻھار مون کي ڏيکار تہ تون مري ويلن کي وري ڪيئن

ٿو جيارين. پوءِ الله جي حڪم سان حضرت ابراهيم ڇئن پڪين کي ڪُهي قيمو ڪري انهن کي سڏ ڪيو تہ هو جيئرا ٿي هن وٽ هليا آيا.

نمرود کي حضرت ابراهيم عليہ السلام جي ڳالهہ بلڪل نہ آئڙي تہ الله هڪ آهي، جيڪو سڀني جو خلقڻهار آهي ۽ سڀني کي هلائي ٿو. نمرود حضرت ابراهيم عليہ السلام کي سزا ڏيڻ لاءِ باهہ جو هڪ وڏو مچ ٻارائي حضرت ابراهيم کي ساڙڻ لاءِ ان ۾ اڇلايو، پر باهہ حضرت ابراهيم کي ساڙڻ بدران گلزار ٿي وئي.

نمرود جو موت بہ ٻين لاءِ عبرت جو مقام بڻيو. اهو بادشاهہ جنهن پاڻ کي بي پناهہ طاقت جو مالڪ سمجهيو ٿي، تنهن کي هڪ خصوصي مندڙي مڇر جنهن نمرود کي رلائي رلائي ماريو. هو نمرود جي نڪ مان گهڙي سندس ميڇالي کي چڪڻ لڳو، جنهن سان نمرود سخت تڪليف ۾ اچي ويو ۽ ڪيس فرحت فقط ان وقت آئي ٿي، جڏهن هن جي مٿي تي جوتن جو وسڪارو ڪيو ويو ٿي. نمرود چاليهہ ڏينهن اها سزا پوڳي پوڳي نيٺ موت جو شڪار ٿي ويو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت ابراهيم عليہ السلام پهريون انسان هو، جنهن ماڻهن کي تمام گهڻي صفائي ۽ سنائي سيکاري. طهر جي شروعات بہ هن جي ڏينهن کان ٿي. ان ڪري طهر کي سنت ابراهيمي پڻ سڏيون ٿا، جيڪا اڄ ڏينهن تائين هلندي اچي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام اٽڪل 175 ورهين جي ڄمار ۾ وفات ڪئي ۽ فلسطين ملڪ ۾ حبرون يا الخليل شهر وٽ دفن ٿيل آهي.

حضرت لوط عليہ السلام حضرت ابراهيم عليہ السلام جو ڀائيٽو هو، يعني هاران جو پٽ هو. يتيم هجڻ ڪري هن ننڍپڻ حضرت ابراهيم عليہ السلام سان گذاريو. وڏو ٿي الله جي حڪم ۽ حضرت ابراهيم عليہ السلام جي صلاح سان سدوم شهر ڏي لڏي ويو، جيئن اتي جي ماڻهن کي نصيحت ڪري سگهي، جنهن جا ماڻهو نهايت بداخلاق ۽ بيڻڙا هئا. سدوم شهر بحرِ مردار (Dead Sea) وٽ آهي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام کي بہ گهر واريون هيون. بي بي ساران جيڪا سندس سئوٽ هئي ۽ بي بي بي حاجران، جيڪا ننڍي زال هئي ۽ مصر جي رهاڪو هئي.

حضرت ابراهيم عليہ السلام کي 86 ورهين جي ڄمار ۾ ننڍي زال بي بي هاجران مان پٽ ڄائو ۽ نالو رکيائونس

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسماعيل (عليہ السلام) حضرت اسماعيل عليہ السلام اجا بن ڄڻن ڏينهن جو مس ٿيو تہ الله تعاليٰ حضرت ابراهيم عليہ السلام تي هڪ آزمائش آندي. هن کي حڪم مليو تہ هو پنهنجي معصوم پٽ اسماعيل کي سندس والده بي بي هاجران سميت پاڻ کان پري رهائي ڇڏي. يعني بنهي کي فلسطين (جتي هو انهن ڏينهن ۾ رهيل هئا) مان ونی ڪعبي شريف واري جاءِ تي ڇڏي اچي، جتي انهن ڏينهن ۾ ڪجهہ بہ نہ هو.

حضرت ابراهيم پنهنجي رب جو حڪم مڃيو ۽ اٺ تي چڙهي مڪي پهتو ۽ ڪعبي واري جاءِ تي بي بي هاجران ۽ ننڍڙي اسماعيل کي ڇڏي واپس موٽيو. بي بي هاجران کي يقين هو تہ رب پاڪ سندس سار سنڀال ضرور لهندو.

ڪجهہ وقت گذرڻ کانپوءِ آندل پاڻي ۽ کاڌي جون شيون ختم ٿي ويون ۽ پاڻي نہ ملڻ ڪري سندس ٿڃ بہ سڪي وئي. معصوم ٻار کي اڃ ستائڻ تي بي بي هاجران صفا ٽڪري ڏي وڃي وري مروه ٽڪري ڏي وئي ٿي. هو ٻار کي ڇڏي گهٽو پري بہ نہ ٿي وڃي سگهي، متان ڪو جانور معصوم ٻار کي نقصان پهچائي. هن پاڻي جي ڳولا ۾ صفا کان مروه ۽ مروه کان صفا ڏي ست ڦير ا ڪيا. بي بي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هاجران جو معصوم ٻار جي لاءِ پاڻي جي ڳولا ۾ ائين دوڙڻ الله تعاليٰ کي ايڏو ته پسند آيو جو حج ۽ عمري کي واجب ڪري لاءِ اهو حڪم ڪيو ويو ته هو صفا ۽ مروه جبلن جي وچ ۾ ست چڪر هڻن.

صفا ۽ مروه جي وچ ۾ هڪ هنڌ تي ذرتي تمام هيٺاهين ليول تي هئي، جتي پهچڻ تي بي بي هاجران کي پنهنجو ٻار نظر نه ٿي آيو .ان هيٺان ٽڪري تي هوءَ تکو تکو ڊوڙي آهي، اهو حصو هينئر ليول ڪرايو ويو آهي پر ان ٽڪري جي ڇاڻ لاءِ سائي رنگ جا ٽنيا آهن، جن تي سائي رنگ جون بتيون ٻرن ٿيون ،انهن ساون رنگن جي ٽنين جي وچ ۾ جتي بي بي هاجران ڊوڙ پائي لنگهي هئي، مردن ان کي سعي دوران هر ڦيري ۾ تکو ڊوڙڻو آهي. باقي عورتن کي ساڳي رفتار رکڻي آهي.

بي بي هاجران جي ستين چڪر تي جنهن هنڌ تي ننڍڙو اسماعيل اڇ ۾ پاهه ٿي کڙيون هڻي رهيو هو. اتي پاڻي جو چشمو ڦٽي آيو. بي بي هاجران پاڻي ڏسي ڏاڍو خوش ٿي. هن هٿ آلا ڪري ننڍڙي اسماعيل جي چپن تي رکيا. ان کي پياري پوءِ ٻڪ ٻري پاڻ پيتائين. پاڻي آهستي آهستي وڏندو رهيو. بي بي هاجران پٿريلي مٿي سان پاڻي جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چوڏاري ٻنو ٻڌي ان کي وهڻ کان روڪي چوڻ لڳي زم زم معنىٰ ٻيهه ٻيهه. ان ڪري هن چشمي مان نڪتل پاڻي جو نالو پئجي ويو زم زم.

حضرت اسماعيل عليه السلام جي قرباني وارو واقعو به مشهور آهي. اسان مسلمان ان قرباني جي ياد ۾ ذوالحج جي ڏهين تاريخ عيد ملهايون ٿا ۽ قرباني ڪريون ٿا.

حضرت اسماعيل عليه السلام پنهنجي پيءُ حضرت ابراهيم عليه السلام سان گهمڻ ڦرڻ جهڙو ٿيو. (اٽڪل ستن سالن جي عمر جو ٿيو) تہ حضرت ابراهيم کي خواب ذريعي الله تعاليٰ طرفان حڪم ٿيو تہ پنهنجي پٽ کي قربان ڪر. حضرت ابراهيم عليه السلام پنهنجي پٽ سان گڏلهه ڪئي. تنهن وراڻيس: "تون الله جو نبي سڳورو آهين، توکي الله تعاليٰ جيڪو حڪم ڪيو آهي، اهو ضرور پورو ڪر. آئون انشاءَ الله سڀ ڪجهه صبر سان سهندس". (ان قصي جو احوال قرآن مجيد جي سورة صفت ۾ آهي).

مڪي کان منىٰ ٿي چار ڪلوميٽر پنڌ آهي. هي ٻئي پيءُ پٽ اوڏانهن پنڌ ڪندا ويا. وات تي ٽن جاين تي حضرت ابراهيم عليه السلام کي شيطانن ورغلائڻ جي ڪوشش

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪئي ته تنهنجو اڪيلو پٽ آهي. ان کي قربان نه ڪر پر حضرت ابراهيم عليہ السلام هر دفعي شيطان کي پٿريون هڻي پڄائي ڪڍيو. انهن جاين تي اڄ بہ "جمرا" نهيل آهي. يعني پٿرن جا ٿنيا نشاني طور نهيل آهن، جتي هر سال ذوالحج جي ڏهين، يارهين ۽ بارهين تاريخ انهن ٽنهن (جمرات) کي حاجي ست ست پٿريون هڻي ابراهيمي سنت پوري ڪن ٿا.

۽ پوءِ جڏهن حضرت ابراهيم عليہ السلام جو حڪم مجي پٽ جي مٿان ڪاتي ڦيري ته الله جي حڪم سان ڪاتيءَ هيٺيان گهيٽو اچي ويو. اهڙي طرح الله تعاليٰ حضرت ابراهيم عليہ السلام سان پال ڪيا. ڪيس پٽ بہ بچائي ڏنائين ته قرباني بہ قبول ڪيائين.

ڪجهہ عرصي کانپوءِ حضرت اسماعيل عليہ السلام ڪجهہ وڏو ٿيو ته حضرت ابراهيم عليہ السلام الله جو حڪم سان زم زم جي کوهہ پرسان ڪعبو ناهيو، جنهن جي ناهڻ ۾ حضرت اسماعيل عليہ السلام بہ سندس مدد ڪئي.

حضرت اسماعيل عليہ السلام کي بارهن پٽ ۽ هڪ نياڻي اولاد ٿيو، قرآن مجيد ۾ آهي ته "كَنا يَامُرُ اَهلَهٗ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بالصلواة والزڪواة) يعني اسماعيل عليہ السلام پنهنجي اهل و عيال کي نماز ۽ زڪوات جو حڪم ڪندو هو. هو الله جو پيارو پانهو ۽ وڏو سچار هو.

حضرت اسماعيل عليہ السلام جو نالو قرآن مجيد جي اٺن سورتن ۾ ڪل يارهن دفعا آيو آهي.

بيت المقدس گهٽو پوءِ حضرت ابراهيم جي پوٽي ۽ حضرت اسحاق جي پٽ حضرت يعقوب جوڙايو. بيت المقدس مسلمانن، عيسائين توڙي يهودين لاءِ پلاري جاءِ آهي. ان جي پرسان ڏکڻ ۾ مسجد الاقصيٰ آهي. جتي اسان جو پيارو نبي حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ معراج واري رات ڪعبة الله کان آيو. بيت المقدس ڪيترن نبين سڳورن جو مرڪز رهيو آهي. اهو اردن (Jordan) ملڪ جي پرسان فلسطين واري علائقي ۾ آهي، جيڪو اڄڪلهہ اسرائيل جي قبضي ۾ آهي. بيت المقدس جي معنيٰ آهي مقدس گهر يعني پاڪ گهر.

حضرت يعقوب عليہ السلام (حضرت يوسف عليہ السلام جي والده ۽ حضرت ابراهيم عليہ السلام جي پوٽي) جا ٻہ نالا هئا: هڪ يعقوب جيڪو نالو قرآن شريف ۾ 16 دفعا آيو آهي ۽ ٻيو اسرائيل جيڪو نالو قرآن شريف ۾ ٻہ دفعا آيو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي. اسرائيل عبراني بولي جو لفظ آهي. اسر معنيٰ بانهو يا عبد ۽ ايل معنيٰ الله. يعني الله جو بانهو يا عبدالله. ان نالي ڪري حضرت يعقوب عليہ السلام جي اولاد کي بني اسرائيل چون ٿا يعني اسرائيل (يعقوب) جو اولاد.

حضرت يعقوب عليہ السلام جو پٽ يوسف عليہ السلام پڻ نبي ٿيو. حضرت يوسف جو قصو قرآن شريف جي سورة يوسف ۾ آهي ۽ هن کي "احسن القصص" يعني سڀني قصن ۾ سهڻو قصو چيو ويو آهي.

حضرت يوسف عليہ السلام کي هي شرف بہ حاصل آهي تہ پاڻ، سندس والد يعقوب، ڏاڏو اسحاق ۽ پڑ ڏاڏو ابراهيم سڀئي نبي هئا. يعني سندن چار پيڑهيون نبوت سان نوازيل آهن.

حضرت يوسف عليہ السلام جي باقي زندگي مصر ۾ ئي گذري. پاڻ 120 ورهين جي جمار ۾ وفات ڪيائون. کين بہ پٽ افرائيم ۽ منشا هئا ۽ هڪ ڌيءَ رحمت نالي اولاد هو. حضرت يوسف عليہ السلام مصر ۾ نيل ندي جي ڪناري تي دفن ٿيل آهي.

حضرت يوسف جي وفات کان ڪجهہ سئو سال پوءِ حضرت موسيٰ عليہ السلام پيدا ٿيو، جنهن بني اسرائيل

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي آزادي ڏياري ۽ ڪين مصر مان وڃي وري اچي فلسطين آباد ڪيو.

حضرت موسيٰ عليہ السلام ڪانپوءِ حضرت عيسيٰ عليہ السلام پيدا ٿيو. يعني اڄ کان ٻہ هزار سال اڳ پيدا ٿيو. حضرت موسيٰ جي ڄمڻ جي ڪا صحيح تاريخ نہ ٿي ملي پر اندازو آهي تہ اڄ کان چار پنج هزار سال اڳ فرعونن جي ڏينهن ۾ ڄائو. جن جي اها تاريخ مصر جي احرامن مان معلوم ٿئي ٿي ۽ اهڙي طرح اندازي مطابق حضرت ابراهيم عليہ السلام اڄ کان اٽڪل پنج ڇهہ هزار سال اڳ پيدا ٿيو. يعني مقام ابراهيم واري پٿر کي. ڪعبي جي نئين سنئين نهڻ کي (يعني حضرت نوح عليہ السلام جي زماني جي ٻوڏ ۾ ڍهي وڃڻ بعد وري نهڻ ۾) زمزم جي پاڻي کي هلندو هلڻ ۾ اڄ اٽڪل ڇهہ هزار سالن کان مٿي اچي ٿيا آهن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج ۽ عمري لاءِ ضروري ڳالهيون

حج جي لغوي معنيٰ ارادو ڪرڻ يا ڪنهن جاءِ تي پهه ڪري وڃڻ آهي پر شريعت جي اصطلاح ۾ مڪي شريف وجي بيت الله جو طواف، منيٰ ۾ رهڻ عرفات جي ميدان تي حاضري پرڻ، مزدلفه ۾ رات ٽڪڻ ۽ جبل صفا مروه جي وچ ۾ سعي (چڪر هڻڻ) آهي.

حج جا هي فرض آهن:

- نيت ڪرڻ، احرام ٻڌڻ ۽ تلبيهه پڙهڻ.
- وقوف عرفات يعني عرفات جي ميدان تي ترسڻ.
- طواف زيارت ڪرڻ جيڪو 10 ذوالحج کان 12 ذوالحج اندر ڪري سگهجي ٿو پر 10 ذوالحج تي ڪرڻ وڌيڪ افضل سمجهيو وجي ٿو.

۽ هيٺيون شيون واجب آهن:

- عرفات کان واپسيءَ تي رات جو مزدلفہ ۾ ترسڻ ۽ اتي مغرب ۽ عشاءَ جون نمازون گڏ پڙهڻ.
- صفا مروه جي سعي ڪرڻ.
- شيطان کي پٿريون هڻڻ.
- قرباني ڪرڻ.
- وار ڪترائڻ يا نوڙهہ ڪرائڻ.
- مڪو شريف ڇڏڻ کان اڳ الوداعي طواف (طواف وداع) ڪرڻ.

- عمري لاءِ هي ضروري آهي:
- نيت ڪرڻ، احترام ٻڌڻ ۽ تلبيهہ پڙهڻ.
- طواف ڪرڻ . يعني خانہ ڪعبہ جي چوڌاري ست چڪر ڏيڻ.طواف ڪعبہ عمر جو خاص عمل آهي، جيڪو عمري جو فرض سڏجي ٿو.
- صفا مروه جي سعي ڪرڻ . عمري لاءِ هي ضروري عمل واجب آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- حلق يا قصر ڪرڻ ۽ وار ڪترائڻ يا نوڙهه ڪرائڻ، هي عمل پڻ عمري لاءِ واجب آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عمري جو طريقو

(قدم بقدم ۽ پڙهندا وڃو، ڪندا وڃو)

احرام جي تياري

حجامت، غير ضروري وارن جي صفائي، ننهن ڪترڻ بعد احرام جي نيت سان غسل يا رڳو وضو ڪريو

احرام ٻڌڻ

هڪ سفيد چادر سان گوڏ ٻڌو ۽ ٻي سفيد چادر سان مٿين جسم کي ڍڪيو (ٻنهي ڪلهن کي ڍڪيل رکو.)

هن وقت ڦٽي ڏيڻ، بدين تي هلڪو عطر هٽڻ سنت آهي.

(چو جو اڃا احرام جون پابنديون شروع نه ٿيون آهن).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

(عورتون پنهنجن ڪپڙن ۾ ئي احرام جي نيت ڪنديون).

نفل نماز

هاڻ مٿو ڍڪي ٻہ رڪعتون نفل ادا ڪريو.

نيت

مرد مٿو اگھاڙو ڪري (عورتون مٿو ڍڪي) نيت ڪن.

”اي الله آئون تنهنجي رضا جي لاءِ عمري جو ارادو ڪريان ٿو، تون منهنجي لاءِ آسان ڪجانءِ ۽ قبول ڪجانءِ.“

تلبيھ

نيت ڪرڻ سان ئي مرد بلند آواز سان ۽ عورتون آهستي هي ٽي دفعا پڙهن

لبيڪ اللهم لبيڪ، لبيڪ لا شريڪ لڪ لبيڪ

ان الحمد، و نعمت. والملڪ، لا شريڪ لڪ.

دعا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اللهم اني اسئلک رضاک والجنة، واعوذبک من عضبنک ونار.

(اي الله آئون توکان تنهنجي رضا ۽ جنت گهران ٿو ۽ تنهنجي ناراضگي ۽ دوزخ کان تنهنجي ئي پناهه چاهيان ٿو).

ان کانپوءِ ٻيون به ڪي دعائون چاهيو ته گهرو.

احرام جون پابنديون

تلبيهه پڙهندي ئي توهان تي احرام جون پابنديون شروع ٿيو وڃن. ڪپڙا نه پائڻ، مٿو نه ڍڪڻ، عطر نه هڻڻ، بوٽ نه پائڻ جهڙي پابندي جو تفصيل حج جي ڪتاب ۾ ڏسو ۽ ان تي عمل ڪريو.

دوران سفر

گهٽي کان گهٽي تلبيهه پڙهندا رهو

مڪي شريف پهچڻ

ذوق شوق، عظمت و محبت ۽ عاجزي سان لبيڪ پڙهندا ۽ دعائون گهرندا مڪي جي شهر ۾ داخل ٿيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حرم پاڪ جي حاضري

وضو ڪري حرم ۾ وڃو.

جڏهن مسجد حرام ۾ داخل ٿيو تہ دل سان وڏي ادب مان پهرين سڄو پير رکو ۽ هي دعا گهرو

بسم الله واصلواة والسلام علي رسول الله

رب اغفرلي ذنوبي وفتح لي ابواب رحمتک

ان کانپوءِ اعتڪاف جي نيت ڪريو: "اي الله! آئون جيتري دير هن مسجد ۾ رهان، اوتري دير جي لاءِ اعتڪاف جي نيت ڪريان ٿو". ان بعد بنا ڪنهن کي تڪليف ڏيڻ جي اڳتي وڌو.

خانہ ڪعبي تي نظر پوڻ سان ٽي دفعا الله اڪبر ۽ ٽي دفعا لااله الا الله پڙهي پوءِ دعا لاءِ هٿ کڻو ۽ درود شريف جي چگي طرح دعا گهرو، چو جو دعا جي قبوليت جو هي خاص موقعو آهي.

طواف جي تياري

باوضو هجڻ ضروري آهي، تلبيهہ پڙهڻ بند ڪريو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مرد ماڻهو اضطباع ڪن (يعني ساڄو ڪلهو چادر مان ڪڍي ڇڏين).

هاڻ حجر اسود يا اُن جي سڌائي ۾ فرش تي نهيل ڪاري پٽي جي ڪابي پاسي بيهي خانہ ڪعبي ڏي منهن ڪري طواف جي نيت ڪن.

"اي الله! آئون تنهنجي رضا لاءِ عمري جي طواف جي نيت ڪريان ٿو، تون ان کي مون لاءِ آسان ڪر ۽ قبول فرماءِ".

نيت بعد ٿورو اڳيان رڙهي ڪاري پٽي تي اچو ۽ ٻئي هٿ ڪنن تائين آڻي هي چئو:

"بسم الله، الله اڪبر، والله الحمد" ۽ هٿ ڇڏي ڏيو، پوءِ ان ئي هنڌ تي بيني بيني ٻيو دفعو بسم الله الله اڪبر، والله الحمد چوندي حجر اسود جو استلام ڪريو يا استلام جو اشارو ڪري پنهنجا هٿ چُمو.

طواف شروع

استلام کانپوءِ ساڄي پاسي مڙي طواف شروع ڪريو.

(هدايت: حجر اسود، رڪن يماني ۽ ملتزم تي خوشبوءِ لڳل ٿئي ٿي، ان ڪري احرام جي حالت ۾ انهن کي هٿ نہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لڳايو نہ تہ دم وغيره جو خطرو آهي). حجر اسود کي استلام يا اشاري وقت کان علاوه طواف دوران خانہ ڪعبہ ڏي منهن يا پٺ ڪرڻ جائز نہ آهي. ان جو خاص خيال رکو.

رمل

طواف جي پهرين ٽن چڪرن ۾ ننڍن ننڍن قدمن سان ڪجهہ تکو تکو هلڻ کپي. باقي چار چڪر عام طرح هلجي، عورتن کي رمل ڪرڻو (تکو تکو هلڻ) ناهي.

طواف ختم

ست چڪر پورا ٿيڻ تي حجر اسود جو انون دفعو استلام يا اشارو ڪري طواف ختم ڪجي ۽ هاڻ بنهي ڪلهن کي چادرن سان ڍڪي چڏجي.

ملتزم

هاڻ ملتزم تي وڃڻ بہ افضل آهي پر جيئن تہ اڃڪلهہ اتي خوشبو لڳل رهي ٿي. ان ڪري احرام جي حالت ۾ اوڏانهن نہ وڃجي يا ڪجهہ پري کان بيهي دعائون گهرجن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مقام ابراهيم

هاڻ مقام ابراهيم جي پنيان مٿو ڏيڪ بنا ۽ ڏيڪتون واجب طواف ادا ڪريو ۽ دعا گهرو

زم زم پيئڻ

زم زم جو پاڻي پيئو ۽ دعا گهرو.

"اڄ الله آئون تو کان فائدو ڏيڻ وارو علم، ڪشادو رزق ۽ هر بيماري کان شفا گهران ٿو".

نائون استلام

هاڻ سعي ڪرڻ لاءِ هڪ دفعو وري حجر اسود جو استلام يا اشارو ڪريو ۽ صفا ڏي روانا ٿيو. سعي باوضو سنت آهي.

صفا کان سعي تائين جي شروعات

صفا تي پهچي سعي جي نيت ڪريو:

"اي الله! آئون تنهنجي رضا خاطر صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي (ست ڦيرا ڪرڻ) جو ارادو ڪيان ٿو. تون هن کي مون لاءِ آسان فرماءِ ۽ قبول فرماءِ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پوءِ الله جي حمد و ثنا بيان ڪري هٿ کٽي ڪعبي ڏي منهن ڪري دعا گهرو.

مروه ڏي روانگي صفا تان لهي مروه ڏي هلو. ساون ٽنين / بتين جي وچ ۾ ڊوڙ پائي لنگهو (عورتون پنهنجي عام رفتار سان هلن) صفا ۽ مروه جي وچ ۾ گهڙڻ لاءِ هڪ مسنون دعا آهي:

رب اغفر وارحم انڪ انت الاعز الاڪرام.

مروه تي پهچي

مروه تي پهچي قبلي ڏي منهن ڪري وري دعا گهرو. اهو هڪڙو چڪر ٿيو. ٻيو صفا تي ٿيون مروه تي.

سعي جو مڪمل ٿيڻ

اهڙي طرح ستون چڪر مروه تي پورو ٿيندو. ياد رهي تہ هر چڪر ۾ مردن کي سائي رنگ جي ٽنين / بتين جي وچ ۾ ڊوڙڻو آهي پر عورتن کي نہ.

نفل شڪرانہ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيڪڏهن مڪروه وقت نه هجي تہ شڪراني جا پہ نفل حرم ۾ ادا ڪريو.

حلق يا قصر

عمري جو آخري ڪم وار ڪوڙائڻ آهي. مردن کي نوڙهہ ڪرائڻ کپي ۽ عورتن کي آڱر جي ڳٽري جيترا وار قٽنچي سان ڪترائڻ کپن (ان بابت تفصيل سان حج واري ڪتاب ۾ پڙهي سگهي ٿو يا ڪنهن ديني عالم کان پڇي سگهو ٿا).

حلق يا قصر بعد عمرو مڪمل ٿيو وڃي ۽ احرام جون پابنديون ختم ٿيو وڃن. احرام (چادرون) لاهي عام ڪپڑا پائڻا آهن.

نفلي طواف

مٿيون طريقو سڄي عمري جو آهي. ان بعد فقط طواف ڪرڻ ۾ احرام ضروري ناهي ۽ توهان خوشبو لڳائي سگهو ٿا ۽ حجر اسود، ملتزم، رڪن يماني وغيره کي هٿ سان ڇهي سگهو ٿا. جن تي (خوشبو لڳل ٿئي ٿي)

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ ان طواف (جنهن کي نفلي طواف سڏجي ٿو) ۾ رمل ۽ اضطباع نٿو ٿئي ۽ ان طواف کانپوءِ سعي به نه آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج جو طريقو
(قدم بقدم)

عمرو تہ ڪنهن بہ وقت ڪري سگهجي ٿو پر حج سال ۾ فقط هڪ دفعو 8 ذوالحج کان 12 ذوالحج تائين ٿئي ٿو.

8 ذوالحج ۔ پهريون ڏينهن

حج جي تياري

8 ذوالحج تي منيٰ وڃڻ جي تياري مڪمل ڪريو. يعني بہ ٽي ڏينهن اتي رهڻ لاءِ چادر، وهاڻو، ڪجهہ کاڌي جو سامان، جاءِ نماز، دوائون وغيره ٿيلهي ۾ ناهي رکو. ڏوپ چٽي ۽ پاڻي لاءِ پلاسٽڪ جو ٿرماس پڻ کڻو.

احرام جي تياري

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حجامت، غير ضروري وارن جي صفائي ۽ ننهن وغيره ڪترڻ بعد احرام جي نيت سان غسل ڪريو يا رڳو وضو ڪريو.

احرام جون چادرون

مرد ماڻهو هڪ سفيد چادر گوڏ طور بدن ۽ بي مٿان اوڙهين. بوٽ لاهي چپل پائين، عورتون پنهنجي دريس ۾ رهن، مٿي کي چگي طرح ڍڪين، جيئن هڪ وار به نظر نه اچي.

نفل نماز

مڪروه وقت نه هجي ته مرد حرم شريف ۾ اچي احرام جي نيت سان به رڪعتون نفل مٿو ڍڪي ادا ڪن ۽ عورتون هي نفل گهر ۾ ئي پڙهن.

نيت ۽ تلبيه

نفل بعد مٿو اگهاڙو ڪري هن طرح نيت ڪن:

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”اي الله آئون حج جي نيت ڪريان ٿو / ٿي، ان کي منهنجي لاءِ آسان ڪر ۽ قبول فرماءِ آمين“ ۽ پوءِ يڪدم ٿي دفعا لبيڪ (تلبيہ پڙهجي)

احرام جي پابندي

تلبيہ پڙهڻ سان احرام جون پابنديون شروع ٿيو وجن ٿيون. انهن پابندين جو تفصيل حج جي ڪتابن ۾ پڙهي سگهجي ٿو.

منيٰ ڏي روانگي

8 ذوالحج جي سج اپرڻ کانپوءِ ڪنهن وقت ۾ منيٰ روانو ٿي سگهجي ٿو، جيئن ظهر نماز تائين پهچي وججي. رستي تي گهٽي کان گهٽي تلبيہ ۽ ٻيون تسبيحون پڙهجن.

منيٰ ۾

منيٰ ۾ اهو ڏينهن ۽ رات رهڻي پوندي آهي ۽ انهي عرصي دوران ظهر، عصر، مغرب، عشاءِ ۽ نائين ذوالحج جي فجر (پنج نمازون) اتي پڙهجن.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

9 ذوالحج ـ حج جو ٻيو ڏينهن

عرفات روانگي

نماز فجر منيٰ ۾ ادا ڪري تڪبير تشريق چئجي، لبيڪ پڙهجي ۽ تياري ڪري سج جي زوال تي عرفات پهچي وڃجي.

غسل

غسل ڪريو، نہ تہ رڳو وضو ڪريو ۽ماني ٽڪي کان واندو ٿي ڪجهہ دير آرام ڪريو.

وقوف عرفات

سج جي زوال ٽيڙ تي وقوف شروع ڪريو ۽ شام تائين لبيڪ پڙهي دعائون پڙهو، توبہ استغفار ڪريو ۽ چوٽون ڪلمو پڙهو. وقوف بيهي ڪرڻ افضل آهي پر ويهي ڪرڻ بہ جائز آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ظهر ۽ عصر جي نماز

ظهر جي نماز ظهر جي وقت ۽ عصر جي نماز عصر جي وقت اذان ۽ تڪبير سان باجماعت ادا ڪريو.

مزدلفہ روانگي

جڏهن عرفات تي سج لهي وڃي تہ مغرب جي نماز پڙهڻ بنا ذڪر و تلبيہ ڪندو مزدلفہ روانو ٿجي.

مغرب ۽ عشاءِ جي نماز

مزدلفہ ۾ مغرب ۽ عشاءِ جي نماز ملائي عشاءِ جي وقت ۾ ادا ڪريو، پنهي نمازن لاءِ فقط هڪ بانگ ۽ هڪ اقامت چئي وڃي. پهرين مغرب جي فرض نماز باجماعت ادا ڪريو، پوءِ تڪبير، تشريق ۽ لبيڪ چئو ۽ ان کانپوءِ يڪدم عشاءِ جو فرض باجماعت ادا ڪريو، ان کانپوءِ مغرب جون ٻہ سنتون ۽ پوءِ عشاءِ جون ٻہ سنتون ۽ وتر پڙهو.

ذڪر ۽ دعا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي تمام گھٽي پاڻ واري رات آهي. جنهن ۾ ذڪر، تلاوت، درود شريف پڙهو، لبيڪ پڙهو ۽ گھٽي ڪان گھٽيون دعائون گھرو ۽ ڪجھ دير لاءِ آرام ٻه ڪريو.

پٿريون

پنجاھ ڪن ڇٽن جيڏيون پٿريون چونڊي پاڻ وٽ رکو، جو ايندڙ ٽن ڏينهن ۾ اهي شيطانن (جمرائن) کي ھٽڻيون آهن.

نماز فجر ۽ وقوف

صبح ٽيڻ تي اذان ڏئي فجر نماز پڙهي وقوف ڪريو، يعني ڪجھ دير لاءِ بيهي دعائون ۽ توبہ استغفار ڪريو.

منيٰ ڏي موٽڻ

سج نڪرڻ تي منيٰ ڏي روانو ٿجي.

10 ذوالحج ۔ حج جو ٽيون ڏينهن

جمروه عقبيٰ جي رمي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

منيٰ پهچي جمرة العقبہ (وڏي شيطان) تي ست پٿريون هڪ هڪ ڪري هڻجن (گهٽي رش ڪري جان جو خطرو هجي تہ پٿريون شام جو يا رات جو هڻڻ مناسب آهي).

تلبيہ بند

جمرة العقبہ کي پٿريون هڻڻ سان ئي لبيڪ چوڻ بند ڪريو ۽ رمي (پٿريون هڻڻ) بعد دعا لاءِ نہ ترسو ۽ پنهنجي جاءِ تي هليا اچو. ان کانپوءِ قرباني ڪريو.

قرباني

قرباني لاءِ ٽي ڏينهن مقرر آهن. 10، 11 ۽ 12 ذوالحج. ڏينهن جو رات جو جڏهن چاهيو قرباني ڪري سگهو ٿا. 11 ذوالحج تي قرباني ڪرڻ اڪثر سولي رهندي آهي جو رش گهٽجيو وڃي. قرباني پاڻ ڪجي يا ڪنهن اعتبار جوڳي ماڻهو کان ڪرائجي.

حلق يا قصر

قرباني مان فارغ ٿي مرد مٿي جا سڀ وار ڪترائي ۽ عورتون آڱر جي پوري کان ڪجهہ وڌيڪ سڄي چوٽي جا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ايترا وار ڪترين جو گهٽ ۾ گهٽ مٿي جي چوٽين حصي جيترن وارن جي ڪترڻ جي پڪ ٿي وڃي.

طواف زيارت

هاڻ مڪي اچي طواف زيارت ڪريو. ان جو وقت ڏهين ذوالحج کان ٻارهين ذوالحج سج لهڻ تائين آهي. ڏينهن جو يا رات جو جڏهن چاهيو طواف ڪري سگهو ٿا. طواف زيارت جو اهو ئي طريقو آهي، جيڪو عمري جي طواف جو آهي، طواف ۾ باوضو هجڻ ضروري آهي.

حج جي سعي

ان کانپوءِ سعي (يعني صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ست ڦيرا) ڪيو.

منيٰ واپسي

سعي مان واندا ٿي مڪي کان منيٰ پنهنجي تنبوءَ ڏي موٽي اچو ۽ رات منيٰ ۾ ئي گذاريو.

11 ذوالحج ۔ حج جو چوٽون ڏينهن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جمرات (شيطان) جي رمي (پٿريون هڻڻ)

يارهين تاريخ سڄ جي زوال کانپوءِ ٽنهي جمرات (شيطانن) تي ست ست پٿريون هڻڻيون آهن. عمومًا سڄ لهڻ کان ٿورو اڳ ۽ رات جو رمي ڪرڻ آسان ٿئي ٿو.

دعا گهرو

جمرة اوليٰ (ننڍي شيطان) تي ست پٿريون هڻي ٿورو اڳيان وڌي قبلي ڏي رخ ڪري هٿ کڻي الله جي حمد و ثنا ڪري، جيڪو دل ۾ اچي دعا گهري سگهو ٿا.

دعا گهرو

ان کان پوءِ جمرة وسطيٰ (وچئين شيطان) کي ست پٿريون هڻي قبلي طرف منهن ڪري رب پاڪ جي حمد و ثنا ڪرڻ بعد کا بہ دعا گهري سگهو ٿا.

دعا نہ گهرو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ان ڪانپوءِ جمرة عقبيٰ (وڏي شيطان) ڪي ست پٿريون هڻو ۽ رمي ڪانپوءِ بنا دعا گهرڻ جي پنهنجي جاءِ ۽ يعني تنبو ۾ پهچي وجو.

12 ذوالحج ـ حج جو پنجون ڏينهن

جمرات جي رمي

حج جي پنجين ڏينهن (يعني 12 ذوالحج) تي ٽنهي شيطانن جي رمي (پٿريون) ائين هنيون ويندیون آهن، جيئن چوٿين ڏينهن (يعني 11 ذوالحج) تي. آخر ۾ جمرة عقبہ (وڏي شيطان) ڪي پٿريون هڻڻ بعد دعا نہ گهرجي ۽ ان بعد حاجين جي مرضي تي آهي تہ منيٰ ۾ وڌيڪ رهن يا موٽي ڪي اچن.

طواف وداع

حج بعد جڏهن ڪي شريف کان واپس وطن موٽڻ جو ارادو ٿئي تہ طواف وداع واجب آهي. (هن طواف جو طريقو نفل طواف وانگر آهي).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي ۾ رڌ پڇاءُ ۽ ٻيون ڳالهيون

ڪراچي ڇڏڻ کان اڳ اسان جي گروپ ۾ شامل هڪ همراهه جيڪو هن کان اڳ به عالمگير مسجد وارن جي هڪ گروپ سان گڏ حج ڪري چڪو هو، تنهن ٻڌايو ته حج تي عالمگير گروپ وارا ڪاڏي پيتي جو بندوبست ڪن، هتان ٽانوَ ٽپا کڻي هلن ۽ مسواڙ تي جايون به اهڙيون ڪن، جن ۾ رڌ پڇاءَ جو بندوبست هجي . پوءِ پلي ان جي مسواڙ ڪجهه وڌيڪ هجي.

مون کي ان ڳالهه تي يقين نه ٿي آيو ۽ نه اها Idea مون کي پسند هئي. ڳوٺ جي حاجين کان ٻڌو هوم ته مڪي ۾ هزارين هوٽلون آهن. هر گهٽي ۾ انيڪ هوٽلون آهن. هر ملڪ جي ٽيسٽ جي ڪاڏن جون ۽ پاڪستاني قسم جي ننڍين وڏين هوٽلن جو ته ڪو ڪاٽو ئي ناهي. پوءِ پلا پاڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پچائڻ جي ڇو تڪليف ڪجي ۽ وقت برباد ڪجي. خاص ڪري مون لاءِ تہ اها ڳالھ بنھ فائدي ۾ نہ ھئي تہ ٻوڙن جا ھندا ٻيا ڇڙھن ۽ ان لاءِ روز مارڪيٽ ۾ گوشت مڇي، بصر، پٽاٽا ۽ مصالحا ٻيا خريد ڪجن ۽ رڌ پچاءَ تي وقت وڃائجي. ڪيترا اھڙا ماڻھو آھن، جن کي جيسين روز رس وارو پاڪستاني استائيل ٻوڙ نہ ملي، تيسين ھنن جو گذر نہ ٿو ٿئي ۽ ٻوءِ ان ڪري پرديس ۾ مليل نوڪريون ٻہ ڇڏيو اچن. ڪيترا اسان جا جھاز ھلائڻ وارا فارين جھازن تي نوڪري ان ڪري نہ ٿا ڪن جو اتي ڪين ڪائڻ لاءِ ٻوڙ ماني نہ ٿو ملي پر مون لاءِ تہ ٻوڙ ماني ڪان وڌيڪ ڊبل روٽيون، سئنڈوچ، ڪير جو گلاس، بيضو آملیٹ جھڙيون شيون صحيح آھن ۽ مڪي جي ھوٽلن ۾ تہ ٻوڙ ماني ٻہ ملي ٿي.

ڪجھ سال اڳ جڏھن آئون ھڪ عرب دوست جي گھر مديني رھيل ھوس تہ گھر ۾ ماني ڪائڻ بدران مسجد نبوي ھليو ويندو ھوس ،جنھن جي ٻاھران پاڪستاني ھوٽلن وارا اڦراٿا ۽ پوريون ناھي وڪڻي رھيا ھئا. ملئي ۽ انڊونيشي ماڻھو مي گورينگ (ٻوڙ جي رس ۾ فراءِ ٽيل سيويون) ۽ مرتباڪ (قيمي وارو افراٿو) ناھي وڪڻي رھيا ھئا. بنگالي

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوٽلن وارا پنهنجي نموني جو ڪاڏو ته ڏکڻ هندستان جا تامل پنهنجي سواد جو ڪاڏو وڪڻندي نظر آيا. آئون پنهنجي مرضي سان نہ فقط ڪاڏو ڪائي پر انهن ملڪن جون يادون جن ۾ مون زندگي جا ڪيترا ڏينهن گذاريا، ڏيان ۾ آڻي خوش ٿيندو هوس، دڪاندارن سان بنگالي يا ملئي زبان ۾ ڳالهائي پنهنجائپ محسوس ڪندو هوس ۽ هينئر ٻہ مون ان قسم جي آزادي چاهي ٿي ٿا. پنهنجي مرضي جو ڪاڏو ،پنهنجي وقت تي بنا ٿائيم ضايع ڪرڻ جي. پر ائين ٿي نہ سگهيو. پنهنجي گروپ جي سامان ۾ ٿانوَ ٽپا ۽ ديڳڙا هنڌيون ڏسي سمجهي ويس ته اها شيءِ مرضي جي خلاف رهندي. اها بي ڳالهہ آهي ته گروپ جي حيثيت ۾ ميجارٽيءَ جو خيال رکڻو پوندو ۽گروپ ليڊر جو حڪم مڃڻو پوندو پر ان هوندي ٻہ مون کي اميد هئي ته ٿي سگهي ٿو مڪي پهچي Choice پچي وڃي ته ڪير هتي ڪائڻ پسند ڪندو، ڪير ٻاهر پنهنجو ڪائيندو. مون کي پنهنجي گروپ ۾ هڪ هم خيال ڊاڪٽر شفيق ملي ويو، جيڪو آمريڪا ۾ 6 سال رهي اعليٰ تعليم حاصل ڪري، حج جي فارم پرڻ وارن ڏينهن ۾ ڪراچي پهتو هو. هن جو ٻہ اهو ئي ٿي چاهيو ٿي ته ڪاڏو ٻاهر ڪائجي پر مڪي پهچي گروپ ليڊر گهر ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پڇائڻ لاءِ چيو، جنهن کي تقريبن سيني خوشي سان قبول ڪيو ۽ اسان ٻئي ڄڻا چپ ٿي وياسين. مون ڪجھ مريل مريل آواز ۾ پٽڪيو ته ان سان ته وقت برباد ٿيندو.

”نہ، ان سان پاڻ وقت بچندو. اسان مان هرهڪ تي ٻارهن ڏينهن ۾ فقط هڪ دفعو رڌ پچاءَ جو وارو ايندو“. منهنجي پرسان وينل چوڌري مهتاب نالي هڪ بزنس مئن چيو، جيڪو ڇهڙن گروپن سان ڪيترائي حج ڪري چڪو هو ۽ آئون چپ ٿي ويس. پوءِ ڏينهن بن ۾ ئي احساس ٿي ويوته هي واقعي بهترين طريقو آهي. مديني ۾ هوٽل ۾ ڪائڻ جي ڳالھ جيڪا مون مٿي لکي آهي، اها انهن پنجن ڏينهن جي آهي، جن ۾ مديني ۾ هڪ به حاجي نہ هو ۽ هو حج لاءِ منيٰ، مزدلفہ، عرفات ۽ مڪي ۾ هئا. هوٽل وارا واندا وينا هئا. تڏهن وينيي ڪچهريون ڪيائون ۽ هاڻ اها حالت هئي جو پئسا ۽ اڳواٽ ڏيڻا پيا ٿي. اڌ ڪلاڪ ڪن قطار ۾ ۽ بيهڻو پيو ٿي، پوءِ ۽ شيءِ صحيح نہ ٿي ملي، جنهن وقت وڃ هوٽلن اڳيان رش. هوٽلون ڪٽي سوين هيون پر حاجي ۽ ته لکين هئا. عرب دنيا جا مشهور ”شوارما“ جيڪي مديني ۾ (حج وارن ڏينهن ۾ جڏهن اتي حاجي موجود نہ هئا) ۽ ينبع ۽ جدي ۾ ڪاڌا هئم. انهن جو نالو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نشان ئي نہ هو، شوارما ناهڻ وارو ڏگهي بن کي ڪٽي تئي تي چگي طرح سيکي پوءِ وچ ۾ پڪل گوشت جا ڪيترا پترا رکي ڪيچ اپ ۽ ساس وجهي ڏيندو هو ۽ هاڻ پئسا ڏيڻ، قطار ۾ بيهڻ بعد جيڪو شوارما مليو ٿي، ان جي ڊبل روٽي مان ڪچي اٽي جي بوءِ ٿي آئي ۽ گوشت جا سنها چلر رکي بنا ڪيچ اپ جي ائين ڏنو ويو ٿي، جڻ دڪاندارن احسان ٿي ڪيو. ونو نہ ونو نہ تہ ٻيا خريدار کوڙ.

اهو ئي حال چانهن جي دڪان تي ٿيو، توهان پلي رڙيون ڪندا رهو تہ ڪنڊ گهٽ يا گهٽي، ڪير گهٽ يا گهٽو پر مجال آهي جو دڪاندار ٻڌي. جنهن نموني سان وٽيس هو توهان کي چانهن ڏئي. بلڪ گهٽي رش ڪري پاڻي جي گلاسن ۾ ڪير ڪنڊ ۽ چانهن جي پڙي اڇهين وڌي ويئي ٿي. پوءِ گلاس ۾ گرم پاڻي وجهي ڏنو ويو ٿي. چانهہ ناهيندڙ بنگالي نوڪر کي چيم تہ ڪنڊ تہ ڪجهہ ڪي، آئون ايتري مني چانهن نہ پيئندو آهيان.

”مون کي ڪو وقت آهي“ بنگالي نوڪر بيرخيءَ ۽ ابهرائي مان ڳالهايو، ”جو توهان لاءِ اسپيشل چانهن ناهيان. مني گهٽ پيئندا آهيو تہ ڪنڊ کي ڪٽي گهٽ گهمايو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آئون سندس منهن ڏسندو رهيس. يارو بنگالي بيحد غريب ۽ هيسيل رهن ٿا پر هتي جي دڪانن ۾ هنن کي توهان نرالو پائيندائو. ان ۾ هنن جو به ڏوهه ناهي. دڪان جا عرب مالڪ يا ڪفيل هنن کي گهٽي کان گهٽو پئسو ڪمائي ڏيڻ لاءِ چون ٿا ۽ فجر نماز کان وني آڏي رات تائين هنن کي بيني پير شين جو وڪرو ڪرڻو پوي ٿو ۽ گراهڪن کي سڏڻ ۽ ڏيان ڇڪائڻ لاءِ رڙيون ڪرڻيون پيون ٿي. اڻ پوري ننڊ، خوراڪ ۽ پگهار ڪري هنن جا هوش خطا رهن ٿا ۽ نفسياتي مريض ٿيو پون.

بهرحال جلد ئي مون محسوس ڪيو ته اسان جو رڌ پچاءَ وارو سسٽم سنو آهي، جنهن هر وقت چانهن ۽ ڪافي پيئندا رهون ٿا، سا به پنهنجي ٽيسٽ ۽ نموني جي هڪ اليڪٽرڪ ڪيٽل به رکي وئي هئي، جنهن ۾ پاڻي يڪدم بوائل ٿي ويو ٿي ۽ ڪوپ ۾ ڪافي يا چانهن جي ٽيلهي وجهي چانهن ناهي ورتي ٿي يا پتيليءَ ۾ ڪير، ڪنڊ ۽ چانهن جي پتي وجهي پناڻن واري دود پتي چانهن ناهي وئي ٿي. اسان جي ڏنل به به سئو ريالن جي ڦوڙيءَ مان گروپ جي ليڊر هر شيءِ وني ڪچن جا ڪبٽ ۽ فرجون پري رکيون هيون. ڪوڪا ڪولا، سيون اپ ۽ ڪيترن ئي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Juicesجا ڪريٿ، ڪير جا ڏٻا، جئم، مکڙ، ماکي، پنير وغيره. صبح جو روزانو ڊبل روٽي ۽ خبز (نان) گھرايا ويندا هئا، جنھن کي جنھن وقت نيرن وٽي ڪري ۽ جيڪا شيءِ پسند اچيس اها کائيندو رهي. ڪنھن تي جھل پل نہ هئي. ڪيلو، اورينج ۽ صوفن جا بہ ڪوڪا گھرائي رکيا ويا هئا. منجھند جي ماني ۽ رات جي ماني گڏ ويھي کائيندا هئاسين. روزانو هر ويلي تي ٻارھن ڪن ڪڪڑين جو ٻوڙ رڌبو هو ۽ نان، ڊبل روٽي يا چپاتيون ڏيوٽي وارو ھمراھ ٻاھران وٺي ايندو هو، جنھن جا پئسا مقررڪيل خزاني کان ونبا هئا. ڪنھن ڏينھن چانور بہ رڌيا ويندا هئا. ڪڪڑين (Frozen Chickens) جا بہ يڪا ڪوڪا وٺي ڊيپ فريزر ۾ ورتو ويو هو. تنھن هوندي بہ روزانو ڏيوٽي وارا بہ مرد عورتن کان پڇا ڪندا هئا تہ ڪھڑي شيءِ جي ضرورت پوندي، جيڪا ٻاھران وٺي صبح سوير پھچائبي هئي ۽ اهي ڏھين يارھين تائين ٻوڙ رڌي ونڊيون هيون. ظھر نماز ڪانپوءِ ڏيوٽي وارا مرد ماني وٺي ايندا هئا ۽ ڏيڊ ٻجي ڏاري مرد پنھنجي فليٽ جي ڊرائنگ روم ۾ ۽ عورتون پنھنجي فليٽ جي ڊرائنگ روم ۾ پٽ تي غاليچي مٿان پلاسٽڪ وڇائي ماني

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪائيندا هئاسين. ماني بعد گروپ جو ليدر ايندڙ ڏينهن جي پروگرام بابت ٻڌائيندو هو ته سياڻي مڪي جي اوس پاس جون زيارتون ڏسڻ لاءِ بس جو بندوبست ڪيو ويو آهي. فلاڻي ٽائيم تي سڀ تيار هجن يا ڪا بي گالهه هوندي هئي ته ان جو اعلان ان وقت ٿيندو هو. ان بعد "تعليم" ٿيندي هئي، جنهن ۾ گروپ جو ليدر احسان الاهي شيخ يا حافظ قرآن سعيد احمد حج بابت ڪنهن عنوان تي ليڪچر ڏيندو هو يا قرآن مجيد جي ڪنهن سورت جو تفسير يا حديث ٻڌائيندو هو . ان بعد ڪلاڪ ڪن آرام ڪري پوءِ عصر جي نماز تي ويندا هئاسين.

رات جي ماني سومهڻي (عشاءِ جي نماز بعد نائين بجي ڏاري ٿيندي هئي. رات جي ماني بعد جن جي ڪاڏي جي ٻئي ڏينهن ڊيوٽي هوندي هئي. اهي زناني فليٽ تان معلوم ڪندا هئا ته سياڻي جي ماني لاءِ ڪنهن شيءِ جي ضرورت ته نه آهي، جيئن هو رات جو ئي وڃي اڻ يا ٻئي ڏينهن صبح جو فجر نماز ڪانپوءِ اڪثر ڪجهه شين جي ڪوٽ ٿيندي رهندي هئي. جيئن ته ڏورو ڪپي، سلاد، اچار، بصر، ٽماٽا، ڏاڙا، ڦودنو، پڪوڙن لاءِ بيسڻ ڪپي وغيره وغيره. روزاني ڪڪڙ جو ٻوڙ نهندو هو . هڪ يا ٻه دفعا

هن ڪتاب جا سمورا حق واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

باڪرو رڏيو ويو پر شايد گھٽن کي پسند نہ آيو. آخري ڏينهن ڏاري ڪيترن دانهون ڪيون تہ روز روز ڪڙ ڪائي ٽڪجي پيا آهيون. پاڃي بہ رڌجڻ کپي پوءِ خبر پئي تہ پاڃي رڌڻ لاءِ پاڃي جي ڇلڻ کان هر عورت پڃي ٿي. ڪڙيون تہ اڳهين ڇليل آهن، رڳو ڪات سان ننڍا ٽڪر ڪيا وڃن ٿا، جيڪو ڪم ڏيوٽي وارا مرد ڪن ٿا، پنهنجن منهن اسان بن ٽن ڇڻ شروع وارن ڏينهن ۾ شڪايت ڪئي تہ ائين ڪرڻ سان ڪاڏي پيتي تي تمام گھٽو خرچ ايندو پر پوءِ خبرپئي تہ جنهن مارڪيٽ مان ۽ جنهن هول سيل اگھ تي هي اسان جا گروپ وارا خريداري ڪن ٿا، تمام سستو پوي ٿو، اسان واري سجاٽي اسرار الحق مون کي جيتوٽيڪ ان بابت پهريون ڏينهن تي ٻڌايو هو تہ پاڻ سان گڏ ستر سيڪڙو اهڙا آهن، جن جو واسطو تجارت سان آهي. هو ڪيترا عمرا ۽ حج ڪري چڪا آهن. انهن کي ائين گڏ ۾ ڪاڏو ڪرڻ ۾ ضرور فائدو نظر آيو هوندو، نہ تہ هو ٻاهر هوٽلن تي ئي کائين ها.

۽ پوءِ منهنجي واري اڇڻ تي جنرل راشن جون ڪيترين ئي شيون ختم ٿي چڪيو ن هيون ۽ اسان کي گروپ جي ليڊر بہ ادائي هزار کن ريال ڏنا تہ مکي کان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

باهران گوشت ۽ فروٽ مارڪيٽ مان سامان وٺي اچو. مون سان گڏ ڊيوٽي گلزار جي هئي پر اسرار کي به پاڻ سان ڪنيوسين. سعودي ٽي وي تي هڪ پاڪستاني همراهه عبدالشڪور ڪم ڪري ٿو، جيڪو گذريل ويهارو سالن کان هتي آهي ۽ اسان جي گروپ ليڊر جو واقف آهي. اهو پڻ اسان سان هليو. بلڪ هن کي اسان ساڻ ڪنيو جو هتي جو واقف آهي ۽ عربي به سٺي اچيس ٿي. هو اسان کي هتان هتان ڦيرائي هڪ روڊ تي اچي پهتو، جتان ٽئڪسيون ۽ پرائيويٽ ڪارون مسافر کڻن ٿيون. ان مارڪيٽ ۾ وٺي هلڻ لاءِ هڪ ڪار وارو ٻارهن ريالن ۾ راضي ٿي ويو. مڪي شهر جي رستن تان حج لاءِ آيل ماڻهن جي درياهه مان ڪار ڪڍي شهر جي ٻاهر پهتو ۽ پوءِ جلد ئي شهر جون عمارتون ختم ٿي ويون ۽ نانگ وانگر پکا ڊامر جا ڪارا رستا هڻا يا ڪارن لسن پٽرن وارا پهاڙ ۽ پوءِ وڏيون گدامن جهڙيون عمارتون نظر آيون، اهي ڪابي پاسي هيون. ان ڪري ڪار وارو هڪ هنڌان مڙي وري شهر ڏي ايندڙ رستي تي آيو ۽ اسان کي انهن عمارتن وٽ ڇڏيو. سعودي عرب ۾ آمريڪا وانگر رائيٽ هئنڈ ڊرائيور آهي، يعني رستي جو ساڄو پاسو وٺي هلڻ ۽ ڪارين بسن ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

درائيونگ ويل ڪابي پاسي ٿئي. اسان وٽ پاڪستان انديا، ملائيشيا وغيره ۾ ان جي ابتڙ آهي جو اسان برٽش سسٽم فالو ڪريون ٿا.

اهي عمارتون جتي اسان خريداري لاءِ لڌاسين، هتي جي هول سيل مارڪيٽ (سبزي منڊي نموني) جي هئي، جتي هر قسم جي شيءِ لاءِ الڳ الڳ حصو هو. ميوي لاءِ الڳ جتي دنيا مان ايندڙ هر قسم جي ميوي جا ڪوڪا رکيا هئا. ويندي آسٽريليا، نيوزيليند جو Kiwi فروٽ، وڃ آمريڪا ۽ فلپين ڪو ڪيلو، مصر ۽ موراڪو جا سنگترا، فلوريدا آمريڪا جا صوف وغيره. پاڪستان جا ڪينو به هئا پر افسوس جو هڪ ته پئڪنگ جا ڪوڪا سادا هئا. ان ڪري خريدارن جو ان طرف ڏيان گهٽ هو ۽ ان ڪان وڌيڪ افسوس جي ڳالهه اها ته منجهس فروٽ به صحيح قسم جو نه هو يا شايد پئڪ ڪرڻ وقت باغائين سڀي جنس جو ڪينو وڏو هجي پر باغن تان پر وارن شهرن ۾ انهن شهرن ڪان ڪراچي يا لاهور جي هوائي اڈي تي ۽ هوائي اڈي تان هوائي جهاز ۾ چڙهڻ لاءِ ايڈي ته انگهه ڪئي وئي هجي، جو هتي جي مارڪيٽ ۾ پهچندي پهچندي اڌ ڪان وڌيڪ ميوو پاروٽو ٿي چڪو هو. دڪاندارن انهن مان جان ڇڏائڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لاءِ خريدارن کي Discount اڳهه تي ٿي ڏنو ته به ونڊ لاءِ ڪو راضي نه هو. اسان پنهنجي ملڪ جي شيءِ سمجهي هڪ ڪوڪو ڪٽي ورتو پر اسان جي گروپ مان ڪنهن به پريان سندي پار جي مڙيئي منائي سمجهي ڪٽي نه ڪاڏو.

ڪُنل ۽ ٽڏيون ٽيل ڪڪڑين جي مارڪيٽ مان سٺ ڪن ڪڪڑيون ورتيوسين. هڪ ڳالهه نوٽ ڪيم ته ان قسم جو فروزن مال ۽ ڪير وغيره ڊئنمارڪ جهڙن ملڪن کان سعودي عرب ايندو هو پر هاڻ سعودي عرب ۾ ڪير جا به ڪارخانا کلي پيا آهن، جتي بين الاقوامي معيار جو تازو ڪير پئڪ ٿئي ٿو ته ڪڪڑين جا فارم به. ڪڪڑين جي خوراڪ لاءِ باهران Feed گهرائي اهي هتي پاليون تاتيون وڃن ٿيون ۽ هاڻ گهٽي کان گهٽيون شيون Product of Saudi Arabiaآهن. هڪ بي ڳالهه نوٽ ڪيم ته سڄي دنيا ۾ هيڏي مهانگائي ٿيڻ جي باوجود هتي ڪيتريون شيون سالن کان ساڳي اڳهه تي وڪامن ٿيون.

اڄ کان پنج ڇهه سال اڳ ينبو سعودي عرب آيو هوس. تڏهن به شهر جي دڪانن تي سڄي فروزن ڪڪڑ جي قيمت ڇهه ريال هئي. اڄ کان ويهه سال اڳ جهاز کي سعودي عرب جي اتراهين بندرگاهه دمام ونيِ آيا هئاسين ته

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ان وقت بہ اها قيمت هئي ۽ اڄ بہ شهر ۾ سڄي ڪڪڙ جي قيمت ڇهہ ريال آهي. اها بي ڳالهہ آهي تہ اسان کي مهنگي بہ لڳي ٿي جو اسان جي ملڪ جي خراب حالتن ڪري اسان جي سڪي جي قيمت ڪري پئي آهي ۽ ويهہ سال اڳ جيئن تہ هڪ ريال ٽن رپين برابر هو تہ اسان کي 18 رپئي ڪڪڙ لڳندي هئي ۽ هاڻ 51 رپئي ريال ٿيڻ ڪري 90 رپئي جي لڳي ٿي پر تنهن هوندي بہ هي ڪڪڙ وڌيڪ سستي ۽ صحتمند آهي ۽ اسان کي تہ هن مارڪيٽ مان هول سيل جي اگهہ ۾ ساڍن چئن ريالن جي پئي ٿي. اهڙي طرح ڪوڪا ڪولا يا سيون اپ جو ڏبو جيڪو شهر جي هوٽلن يا دڪانن ۾ هڪ ريال جو ملي ٿو. هن مارڪيٽ مان اڌ ريال ڪن جو مس ٿي پيو، اهڙي طرح فروٽ، دالیون، مصالحا وغيره هر شيءِ سستي پئي ٿي ۽ آخري ڏينهن تي جڏهن حساب ڪيو ويو تہ في ماڻهو جو سڄي ڏينهن جو خرچ ڏهہ ريالن کان بہ ٿورو گهٽ آيو، جنهن ۾ ٿي ويلا ماني کاڌيسين ٿي ۽ فروٽ، کير ۽ چانهيون الڳ، سو ان خيال ۾ اسان جي گروپ ليڈر يا انصار الحجاج (عالمگير مسجد) جي انتظاميا وارن جي عقلمندي ڇڄجي جو هو ان قسم جي جاين تي گهٽي مسواڙ ضرور ڏين ٿا پر رهائش

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جي آرام سان گڏ ڪاڏي پيتي تي گهٽ خرچ ٿئي ٿو ۽ هرهڪ پرديس ۾ پيٽ پري ڪائي ٿو ۽ وقت به ايترو ضايع نه ٿو ٿئي. جيترو پهرين سوچيوسين. هر ويلي تي هوٽل ۾ قطار ناهي بيهڻ ۾ وڌيڪ وقت ضايع ٿئي ٿو.

مٿي ذڪر ڪيل مارڪيٽ مان سامان ونڻ مهل آئون دڪان جي باهران رکيل ڪرسي تي وينو رهيس، مون سان گڏ آيل همراهن دڪان اندر گهڙي ضرورت جو سامان ڏسي دخل تي وينل سيٽ کي لکائي پئسا ڏنا ۽ بعد ۾ دڪان جي مزورن اسان جو ۽ ٻين گراهڪن جو سامان دڪان اڳيان بينل مزدا گاڏين ۾ چاڙهيو ٿي. جيڪي سوزوڪي پڪ اپ ۽ ٽرڪ جي وچ جي سائيز جون ٽيون ٽيون. هرهڪ دڪان چگو خاصو سپر اسٽور هو ۽ اهي دڪان قطار ۾ پري پري تائين هليا ويا ٿي. دڪانن جي وچ وچ ۾ ڪجهه ڪولڈ اسٽوريج به هئا جو رکي رکي جدي کان وڏا ٽڏا Refrigerated ڪنٽينر اچي رهيا هئا. جن مان فروزن ڪڪڙين جا ڪوڪا، سڄيون سڄيون ڪنل ۽ ٽڏيون (Frozen) ٻڪريون، آئيس ڪريم ۽ مڪڙ جا ڊبا ۽ ٻيو سامان لهي رهيو هو، جيڪو سعودي عرب جي مختلف فئڪٽرين جو مال هو يا وري جدي جي بندرگاهه تان . جيئن ته ڪنل ٻڪريون، رڍون ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڊگيون پڪ آسٽريليا ۽ نيوزيلينڊ ڪان Refrigerated جهازن ۾ آيون هونديون. دڪانن جا مزور انهن ڪنٽينرن مان سامان لاهي ڪولڊ اسٽوريج ۾ رکي رهيا هئا ۽ وري ضرورت پوڻ تي، جيئن اسان کي اٺ ڪڪڙيون جا ڊبا کتا ٿي (هر ڊبي ۾ ڏهاڪو ڪن ڪنل ۽ ٽڏيون ٽيل ڪڪڙيون هيون) تہ هنن ڪولڊ اسٽوريج مان ڪڍي اسان جي پڪ اپ ۾ چاڙهيا ٿي. خريدارن ۾ گهٽو ڪري مڪي جي هوٽلن جا مالڪ هئا، جن ۾ ڏکڻ هندستان جا تامل ۽ پنجاب پاسي گهٽا هئا. انهن کي فئملي هوٽلون هيون. يعني هوٽل جو مالڪ يا ڪفيل ڪٽي عرب هو پر هلائي هنن ٿي، جنهن ۾ سڄي فئملي ڪم ڪيو ٿي. يعني پائرن، پائٽين، پيءُ چاچي، وغيره، بنگالين جون بہ مڪي ۾ ڪافي هوٽلون لڳن ٿيون، جن بابت انهن هوٽل وارن خريدارن کان پڇندو رهيس، مون کان بہ پڇڻ لڳا تہ منهنجي بہ ڪا هوٽل آهي. وراٽيومان تہ بس سمجهو تہ اسان جي بہ هڪ هوٽل آهي، جنهن جا پنجاهه ڪن پرمننٽ گراهڪ آهن ۽ اهڙا چار پنج ٻيا مهمان بہ روز اچيو وڃن ٿا.

سامان ڪڍڻ وارا تقريبن سنڌي ۽ بلوچ هئا، جيڪي سامان ڊوئڙ دوران سنڌي ۾ ڳالهائي رهيا هئا تہ چرچا پوڳ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بہ ڪري رهيا هئا. اٽڪ مهل هڪ بن کان پڇيم تہ هو ڪٽي جا آهن تہ بڏايائون تہ اتر سنڌ جي ڪنهن ڳوٺ جا آهن، هونئن بہ عربستان جي واريا‌سين پٽن، گرمين ۽ لوهن لڪن ۾ جيڪب آباد ۽ سکر جا ئي ماڻهو پورهيو ڪري سگهن ٿا پر افسوس جي ڳالهہ فقط اها آهي تہ هتي ڏارين کان جيتري پورهيو ۽ ڪم ورتو وجي ٿو، اوترو اجورو نہ ٿو ڏنو وجي. ان جي ڄاڻ ۽ فڪر نہ عرب مالڪ کي آهي ۽ نہ حڪومت کي.

حڪومت کا نئين ماركيٽ ناهي ٿي تہ ڪو ايڪڙ بيڪڙ عرب پنهنجن پئسن سان دڪان خريد ڪري ٿو نہ تہ اسان جي ملڪ جو پئسي وارو واپاري، پنجابي، پٺاڻ، بنگالي، تامل (ڏکڻ هندستان جا بہ ڪافي آهن)، ڪنهن عرب جي نالي تي پنهنجن پئسن سان دڪان کولي ٿو، ڇو جو عرب ملڪ ۾ ڪنهن بہ ڏارئين کي پراپرٽي خريد ڪرڻ جي اجازت ناهي. پوءِ بہ ڪنهن عرب سان دوست ڪري، دڪان، هوٽل يا فئڪٽري خريد ڪري ٿو، بلڪ ڪيترن عربن ان کي ڏنڏو ڪري سمجهيو آهي ۽ هو ڏارين ملڪن جا اهڙا امير ڳولياندا وتن ٿا، جيڪي هنن جي نالي ۾ ڏنڏو هلائين ۽ گهر وينا بنا سيڙپ جي ڪين پئسو پهچائين. ڪيترا تہ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اهڙا بہ واقعا ٿيا آهن، جن ۾ مڪاني عرب لالچ ۾ اچي يا ڪاوڙ ۾ اچي گهٽي پئسي جي گهر ڪن ٿا. ايترو گهٽو جو وڪٽڻ وارو اصل مالڪ بيزار ٿيو پوي ۽ پوءِ نڪي تي لهيو اچي. مال ڪسو ٿو ڏئي، شيءِ مهنگي ٿو ڪري، جيئن پنهنجي ڪفيل کي خوش ڪري سگهي. جنهن طرفان پريشر لڳو رهي ٿو تہ گهٽي کان گهٽو پئسو ڏي نہ تہ دڪان ٻئي جي حوالي ڪري، توڪي تنهنجي ملڪ ٿو موڪليان. ڪن حالتن ۾ تہ انهن تي ڪوڙا ڪيس ڪري ملڪيت ڦٻايو ونن. جيڪا هونئن ئي سندن نالي ٿيل هوندي آهي. ڏاريون غريب پنهنجي ڪل بچائي نڪرندو آهي.

اهڙي صورت ۾ دڪان، هوٽل، اسٽور هلائڻ وارو اها ئي ڪوشش ڪري ٿو تہ اهڙو مزور گهرايان، جيڪو غريب ملڪ جو مجبور ۽ بيروزگار هجي ۽ پنهنجي ملڪ پاڪستان، انڊيا، بنگلاديش وغيره کان نڪتل مزور اهو سوچي سعوي عرب پهچي ٿو تہ اجهو ٿو عربن وٽ پهچي مال ڪمايان جو عرب پئسي وارا آهن ۽ مون کي بہ عيش ڪرائيندا، پر هتي پهچي هن کي پنهنجي ئي ملڪ جي ماڻهو وٽ ڪم ڪرڻو پوي ٿو ۽ موسم ۽ رهڻ جون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Conditionsسندن ملڪ ڪان بہ خراب ملن ٿيون. پاسپورٽ بہ اهو پنهنجو ملڪ جو شوخ طبيعت وارو سيٺ يا عرب ڪفيل سوگهو ڪريو ڇڏي. ان ڪري مقرر پورهئي جي مدي ڪان اڳ پڇي پنهنجي ملڪ بہ نہ ٿو اچي سگهي ۽ نہ وري هن کي ٽڪيٽ جا پئسا آهن، جيڪي هيس سو الهہ تلهہ وڪڻي ويزا ۽ پاڻو ڏئي ويتر قرض ٿي تہ هتي پهتو، ڪي ۽ مديني جهڙن شهرن ۾ رهي بہ هنن کي موڪل نہ ٿي ملي تہ وڃي پاڪ جاين جو ديدار ڪن يا مٽن مائٽن سان ملن، هتي جا ست ئي ڏينهن پورهيو ڪرڻو پوين ٿو. گهٽ پگهار تي.

هڪڙا سنڌي همراهہ چار ڪن پٽڪن ۽ سنڌي ٽوپين ۾ چگو خاصو راشن ونڻ لڳا، پڇڻ تي ٻڌايائون تہ هو حج لاءِ آيل آهن ۽ هنن ڪي شهر ڪان پري پهراڙي ۾ مسواڙ تي جاءِ ورتي آهي، جتي گهر ڪشادا آهن ۽ مسواڙ گهٽ آهي. رڌ پچاءَ هنن بہ اسان وانگر گهر ۾ ڪيو ٿي پر اسان جي جاءِ حرم پاڪ جي ويجهو هجڻ ڪري ڳري مسواڙ واري هئي. ”پوءِ پلا نمازن لاءِ حرم پاڪ ۾ تہ ايندي تڪليف ٿيندي هوندائوَ“. مون پڇيومان.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”اسين فجر پڙهي بس ۾ موٽي ايندا آهيون ۽ پوءِ ظهر نماز تي بس يا ٽئڪسي ۾ ويندا آهيون ته چارئي نمازون پڙهي عشاءِ بعد موٽون، يڪو وقت حرم پاڪ ۾ وينا هوندا آهيون. شهر کان پري گهر ونڊ ۾ اسان جي وڏي بچت ٿئي ٿي“. هنن ٻڌايو.

ساڳي ڳالهه اسان جي پيٽارو ڪاليج جي دوست عبدالقادر قريشي ڪئي، جيڪو پڻ حج تي آيل هو ۽ اوچتو مديني ۾ ملاقات ٿي. ساڻس گڏ سندس پائٽيا (مرحوم احمد علي قريشي جج جا ٻار) مقصود، مسعود ۽ محمود هئا ۽ اي اين جي عباسي جو پائٽيو (اعجاز جو پٽ) عبداللطيف هو. مقصود ڪراچي ۾ SDM آهي. هن چيو ته شهر جي وچ ۾ (يعني مڪي ۾) سوڙهين جاين ۽ هوٽلن ۾ رهڻ کان بهتر آهي ته شهر کان ٿورو پري مسواڙ تي جاءِ وني رهجي. پوءِ نمازن لاءِ پلي ٽئڪسي ڪري اچجي اهو ڪم سستو آهي. گهٽ ۾ گهٽ رهڻ لاءِ ڪمرا ته وڏا ملي ويندا ۽ تمام سستا پڻ.

دراصل ڪيترا به ڪٽي حاجي اچن پر ان جو اثر مديني شهر تي نه ٿو پوي، جو اُتي انهن جو فقط هڪ حصو هر وقت موجود رهي ٿو. يعني ٽي چار لک حاجي هفتو ڏهه

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏينهن رهي موٽن ٿا ۽ پوءِ ٻيا وڃن ٿا. ان ڪري مدينيِ ۾ رهائش ڪشادي، سستي ۽ آساني سان مليو وڃي ۽ مڪي وانگر پٽ تي سوڙها گاديلا وڇائي سمهڻ بدران مدينيِ ۾ نوي سيڪڙو رهائشگاهن ۾ پلنگ آهن. مڪيِ ۾ رهڻ جو وڏيڪ مسئلو ان ڪري آهي جو هڪ اهڙو وقت اچي ٿو. حج کان ڪجهه ڏينهن اڳ ۽ پوءِ، جو سڀ حاجي اچيو اتي گڏ ٿين. ڇو جو حج لاءِ سڀني کي مڪيِ ۾ گڏ ٿيڻو آهي. جتان پوءِ پنج ڏينهن حج وارا منيٰ، عرفات ۽ مزدلفه ۾ گذارڻا آهن ۽ هي پنج ڏينهن سڀني حاجين کي ساڳيا ڪم ساڳي ساڳي ڏينهن تي ڪرڻا پون ٿا.

مڪيِ ۾ رهڻ دوران هر حاجي حرم پاڪ ۾ نماز پڙهڻ چاهي ٿو ۽ طواف ۽ عمرا ڪرڻ چاهي ٿو. ظاهر آهي. هتي اچڻ جو مقصد ئي عبادت آهي. نمازن جي وچ ۾هرڪو گهر ۾ اچيو آرام ڪري يا کاڌي خوراڪ لاءِ هوٽلن ڏي ڀڄي ٿو يا پنهنجي مڪي ۽ مدينيِ ۾ رهڻ دوران پوندڙ ضرورتن جي شين جي خريداري ڪري ٿو يا پنهنجن يارن، ٻچن، دوستن يارن لاءِ سوڪڙيون خريد ڪري ٿو. مڪي توڙي مدينيِ جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ دڪان آهن ۽ دڪان شين سان اٿلندي نظر اچن ٿا. اوچيون شيون ۽ اوچا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دڪان ۾ آهن پر تمام گهٽ. سستي قسم ۽ چمڪ دمڪ وارين شين جا دڪان گهٽا آهن جو ميجارٽي غريب ماڻهن جي آهي. گهٽن ٽٽن اميرن وٽ ۾ جاين جون ڳريون مسواڙون ڏيڻ ۽ ڪاڏي خوراڪ جا بل پرڻ بعد ايترا پئسا نه ٿا بچن جو اوچي قسم جي دڪان يا شين ڏي وڃن. ان ڪري سستي قسم جي دڪانن تي گراهڪن جي وڏي رش نظر اچي ٿي . خاص ڪري اهي دڪان جن تي هر شيءِ هڪ ريال، ٻه ريال يا ٽن ريالن جي رکيل آهي. واچن جي ڪن دڪانن ۾ هر قسم جي واچ 15 ريال ۾ هئي. گهٽو مال چين جو نظر آيو ٿي. عام طرح شيون ايڏيون سستيون نه آهن، پر ڪي ڪي شيون ننڍن اگهن وارن دڪانن ۾ ايڏو سستيون جو سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته دڪاندار ۽ فئڪٽري واري ڪي ان تي ڇا فائدو ٿيندو هوندو، جيئن هڪڙو الارم گهڙيال ٽن ريالن ۾ ورتم، جنهن لاءِ هن پهرين پنج ريال چيو پر پوءِ ٽن تي راضي ٿي ويو. هاڻ انهن ٽن ريالن واري شيءِ تي هانگ ڪانگ، تائيوان ڪان اڌ ريال ته پاڙو ۽ ٻيو خرچ لڳو هوندو. هڪ ريال دڪاندار ڪمايو، هڪ ريال فئڪٽري واري ۾ نفعو رکيو هوندو ته ڇا گهڙي جي بادي ۽ ان ۾ اندر پيل انيڪ پرزن جي قيمت اڌ ريال ٿي؟

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مکي ۾ کھڙين شين جو گھٽو وڪرو ھو: واڇون، چٽيون، چپل، عطرن جون نندڙيون نندڙيون شيشيون، رولڊ گولڊ جون چوڙيون ۽ ڪنگڻ مختلف ٻُڙن واريون منڊيون (Rings)، ٽرماس، ڪي چين، صابڻ شئمپون، بنگلاديش جون مختلف نمونن ۽ پرت جون ٽوپيون، سرمو(Antinomy) ، چانھن جون مختلف ماپن ۽ قسمن جو ڪٽليون، پارن جا ڪپڙا، غنجن نالي اگربتيون، ميندي (راني ڪون). اھا شايد پاڪستاني شيءِ ھئي ۽ بي ھاشمي سرمو گھٽو ٿي ھليو. سنگاپور، ملائيشيا پاسي جو ٽائيگر بام ۽ ابوفاس ڏاڍو ٿي وڪاميو ۽ مختلف "تيل" مالش جا، جن مان ھڪ "منياڪ داب" ۾ ھو. منياڪ معنيٰ تيل ۽ داب معنيٰ سانڊو. اھو ملئي نالو آھي، اھو تيل ٿي سگھي ٿو سعودي عرب جو ھجي يا ملائيشيا ۽ انڊونيشيا کان وڪري لاءِ ھتي آيو ھجي يا ٿي سگھي ٿو ڪنھن ٻئي ملڪ کان آيو ھجي پر ان جا وڏا خريدار ملئي ۽ انڊونيشي آھن. ھنن جي نظر ۾ سعودي عرب جي رڻ پٽ جو سانڊو (داب) اوچي شيءِ آھي جنھن مان نڪتل تيل مرد جو Sexual Power وڌائي ٿو. ملائيشيا جا سعودي عرب ۾ تعليم ونندڙ شاگرد ۾ واپسي تي سانڊا وني ملائيشيا جي ايئر پورٽ تي لھندا آھن، جن

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪان مڪاني حڪيم ڳرين قيمتن تي خريد ڪري انهن مان تيل ڪڍندا آهن.

بين شين ۾ وڻپورب بام، آمريڪن ويسلين جي ڪاپي ڪيل پاڪستاني ويسيلن، نيويا ڪريم، بمبئي جي توراب النيل ۽ پاڪستان جي مشق جامد ڪريم ۽ ميندیون پڻ عام شيون آهن، جن کي مختلف ملڪن جا ماڻهو خريد ڪن ٿا.

دڪانن کان علاوه فوٽ پاٿن تي، مختلف ماڻهو خاص ڪري اٿوپيا جون شيدياڻيون ۽ ڏکڻ ٿائليند جون مسلمان شاگرد چوڪريون ڪاري ميندي، چونئرا، مندين جا ٻڙا (Stones)، لونگ ۽ ان قسم جون شيون وڪڻنديون نظر اچن ٿيون. هي عورتون غير قانوني طرح شيون وڪڻن ٿيون، ان ڪري پوليس جي گاڏي جو هارن ٻڌي سامان ۽ ڇڏي پڄي وڃن ٿيون. شيدياڻيون (حبش ملڪ جون هي آفريڪن ڪاريون عورتون) سڀ هڪ جهڙا ڪارا برقعا پائي وهن، جنهن ۾ سندن منهن ڏيکيل ٿئي ٿو، فقط ۽ اکيون نظر ايندیون آهن ۽ سڀ هڪ جهڙيون لڳن. اسان واري عمارت واري روڊ تي رهندڙ لونگن واريءَ وٽ نائيجيريا، گهانا ۽ مالي ملڪن جي شيدي مردن جي وڏي رش لڳندي هئي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪ دفعي نيٺ ڪانئن پڇيم تہ هو لونگ ڪهڙي ڪم لاءِ ونن ٿا.

”اسان وٽ ڇانهن ۾ وجهندا آهن“. آفريڪن شيديءَ ٻڌايو.

”توهان جي ملڪن ۾ نہ وڪامن ڇا؟“ مون پڇيومانس.

”وڪامن پر تمام مهنگا آهن ۽ سڀني جنس جا نہ آهن. ان ڪري هرهڪ جو مٽ مائٽ حج تان لونگ آڻڻ جي فرمائش ڪندو آهي“. هن وراڻيو.

ملائيشيا ۽ انڊونيشيا ۾ گهڻو ڪري ماڻهو ناريل جي ڪير ۾ رڌل چانور نيرن تي ڪائيندا آهن. وڏ مان پٽيل تازي ناريل جي چوري ۾ پاڻي وجهي ڪير ناهين. نيرن تي پٽ ڪائڻ هڪ عجيب ڳالهہ آهي پر هتي ناريل جي ڪير ۾رڌل چانور جيڪي ملئي زبان ۾ ناسي ليما (Nasi Lemak) سڏجن ٿا، ڪجهہ ڏينهن ڪائڻ بعد ماڻهو اهڙو عادي ٿيو پوي جو حلوا پوريون هڪ طرف ۽ هي ناسي ليما ٻئي طرف. مون کي بہ خبر پيئي تہ هڪ گهٽي ۾ ملئي عورتون صبح سان ناسي ليما وڪڻن ٿيون. پهرين دفعي منهنجي پهچڻ کان اڳ کپي ويو. ٻئي دفعي فجر نماز پڙهي اچي بينس، چار پنج عورتون گهران ناهي فوٽ پاٽ تي ديگڙا رکي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وڪڻي رهيون هيون. ناسي ليما ملائيشيا ۾ ٻه اخبار جي پنن ۾ پڙيون ناهي وڪيو ويندو آهي. 25 سينٽن ۔ يعني پنجين رپئي ڪن جي هڪ پڙي وڪامي، هتي ان کان ٻه ننڍيون پڙيون نهيل هيون، جهن مان ڇهه ست گراهڪ ٽين ۽ بن ريالن ۾ وڪامي رهيو هو. يعني 30 رپيا في پڙي. منجهس اهڙو سواد نه هو، جهڙو ملائيشيا جي ناسي ليما ۾ ٿئي ٿو. ظاهر آهي سعودي عرب ۾ ڪٽان آيو ته ايترو تازو ناريل؟ ملائيشيا ته ملڪ ئي ناريلن جو آهي پر ناسي ليما جي نالي ۾ خوب وڪرو هليو ٿي ۽ وڪڻڻ وارن جي خوب ڪمائي ٿئي ٿي. اهي وڪڻڻ واريون عورتون گهٽو ڪري حج تي آيل حاجياڻيون هيون، جن جي حج سان گڏ ڪجهه ڪمائي ٻه ٽيو وجي ۽ حج جو ڪجهه خرچ پڪو نڪريو وجين.

سعودي حڪومت جيتوڻيڪ اهڙن غير قانوني دڪاندارن کي شيون وڪڻڻ لاءِ منع ڪري ٿي پر تنهن هوندي ٻه ڪم هلندو رهي ٿو ۽ هتي جي پوليس ٻه اک ٻوٽ ڪندي رهي ٿي، روس جي علائقي داغستان جا هر نماز بعد حرم پاڪ جي ويجهو فوٽ پاٿ تي سندن ملڪ جون ڪاتيون، چريون، ڦنڪيون ۽ هٿ ۾ ڪٽي هلڻ جا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لکڻ وڪڻندي نظر ايندا هئا. بوزنيا جا حاجي حرم پاڪ ۽ مسجد نبويءَ جون وڏيون تصويرون ۽ پرت جون قرآني آيتون وڪڻندا هئا. جن مان هو غريب حج جي سفر جو ڪجهہ خرچ ڪيندا هئا. ڪپڙي گندي ۾ ٻہ هو بيحد غريب لڳندا هئا. ٻہ سنڌي همراهہ گهوٽڪي جو غلام اصغر چنہ ۽ محب الله چنہ تسبيحون وڪڻندي نظر آيا. مڪي ۽ مديني ۾ تسبيحن ۽ مصلن جو ٻہ وڏو وڪرو ٿئي ٿو. هنن ٻڌايو تہ بهاولپور مان يا شايد پنجاب جي ڪنهن ٻئي شهر مان ڪاڻ جي داڻن جون تسبيحون گهرائي پوءِ هتي هول سيل ۾ دڪاندارن کي وڪڻن.

ڪنهن زماني ۾ اسان جي ڳوٺ هالا جا ٻہ ڪجهہ ماڻهو هر سال حج تي ويندا هئا، چو جو حج جا ٽي ڏينهن ڪاسائي ڳولهيو نہ ٿو ملي. هڪ ٻڪري تي سير وجهڻ جا ڏهہ ريال يعني ڏيڍ سئو رپيا .ڪي تہ ان کان ٻہ وڌيڪ ڏين، گهٽ نہ. هونئن ٻہ حج واري عيد تي سعودي عرب جي سڀني شهرن ۾ ڏارين ملڪن جا ماڻهو، خاص ڪري مصري ۽ پاڪستاني پورهيت هٿ ۾ ٻہ ڪاتيون ڪٽي گهٽين ۾ چڪر پيا ڏيندا آهن تہ من کو قرباني لاءِ کين سڏ ڪري، پر هاڻ سرڪار طرفان وڏا وڏا مذبح گاهہ (Slaughter House) ڪلڻ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بعد اهو ڪم سرڪار پنهنجن هٿن ۾ ڪنيو آهي ۽ ڪاسائي به حڪومت طرفان مقرر ٿيل آهن. ان هوندي به غير قانوني طرح حج تي آيل حاجي ۽ سعودي عرب ۾ نوڪري ڪندڙ ڏاريان، ڪاسائي جو ڪم ڪندا رهن ٿا پر هاڻ سندن اها ڪمائي نه آهي، جيڪا ڪجھ زمانو اڳ ۾ هئي.

اهو ئي حال ڏارين ملڪن کان آيل حجامن جو آهي. ڏهين ذوالحج تي وڏي شيطان کي پٿريون هڻڻ بعد قرباني ڪئي وجي ٿي. ان بعد هر حاجي کي مٿو ڪوڙائڻو پوي ٿو، جيڪي ڏهين تاريخ تي قرباني نه ٿا ڪن. اهي ٻئي ڏينهن يارهين تاريخ قرباني ڪن ٿا ۽ يارهين تاريخ نوڙھ ڪرائين ٿا. يعني انهن هڪ بن ڏينهن ۾ حاجين کي وار ڪوڙائڻا پون ٿا. هن سال (2000ع) چيو ويو ته اٽڪل ٽيهه لک حاجي هئا، جن مان اڌ عورتون ٻڌجن ته به 15 لک مرد ٿيا، جن مان پنج لک ڪٽي پاڻ هڪٻئي جي نوڙھ ڪن (چو ته ڪيترا حاجي ائين به ڪن ٿا) ته به ڏهه لک حاجي حجامن وٽ وڃن ٿا. هن سال کان حجامن جو بندوبست به سعودي سرڪار پاڻ ڪيو آهي، چو جو غير قانوني حجام غلط بليڊ ۽ پاڪيون استعمال ڪرڻ سان حاجين کي زخمي ڪريو وجهن، ان بندوبست لاءِ منيٰ ۾ شيطانن وٽ سرڪار طرفان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ست سئو حجام ورهايل هئا ۽ هر حجام اڳيان ماڻهن جي رش هئي. اسان جو گروپ شيطان کي پٿريون هڻي ۽ قرباني جو ڪم لاهي مڪي پهچي ويو هو. اتي به حجام جام آهن پر ان ڏينهن تي اتي به حجامن جي دڪانن اڳيان ايڏي ڊگهي قطار هئي، جڏ فلم جي ٽڪيٽ لاءِ قطار لڳل هجي، جنهن بلڊنگ ۾ رهيل هئاسين. ان ۾ ڪم ڪندڙ بنگالي چوڪرن کان پڇيم ته هنن ٻڌايو ته هو اهو به ڪم ڪن ٿا ۽ پوءِ اسان جي سڃي گروپ انهن کان نوڙهه ڪرائي. بهرحال هنن حج وارن ڏينهن ۾ بلڪ حج جي موسم حجامن جي خوب ڪمائي ٿئي ٿي جو هر عمري بعد به وار ڪوڙائڻا پون ٿا ۽ پوءِ حج تي آيل ڪيترا حاجي پڻ حج جو خرچ پڪو ڪيڏ لاءِ اهو سائيڊ بزنيس ڪن ٿا.

هڪ نٽي جو سنڌي حجام مليو. پڇيومانس ڳوٺ اهو به ڏنڏو ڪرين.

”نه سائين هتي مڙيئي چار ڏوڪڙ ڪمائڻ لاءِ حجامڪو ڪم ڪريان ٿو“. هن ٻڌايو.

”پلا هتي اچي حجامڪو ڪم سڪئين يا ڳونان سڪي ائين؟“ مون پڇيومانس.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪلي وراٽيائين ”سائين هتي ڪهڙا هيئر ڪٽ جا ڏهه استائيل ناهٽا پون ٿا. هرهڪ کي نوڙهه ڪرائڻي آهي. صابڻ هڻي بليڊ سان مٿي جا ڪنهن به هنڌ کان شروع ٿي ويندا آهيون“.

بهرحال وقت جي ضرورتن موجب مختلف ملڪن جا ماڻهو روزگار ايجاد ڪندا رهن ٿا، جيئن هنن جي سفر جو خرچ نڪري پوي. سڀ کان سٺي ڪمائي جدي ايئر پورٽ جي حاجي ڪئمپ ۾ هڪ افغاني جي هلي رهي هئي، جنهن اسان جي پاڪستاني ڪئمپ ۾ چانهه پئي وڪي.

حج ڪرڻ بعد جڏهن آخري ڏينهن مديني کان جدي واپسي ٿي رهي هئي ته مديني کان بس، رات جي ٻارهين بجي هلڻ شروع ڪيو. ڪلاڪ به رستي تي سعودي حڪومت جي حج آفيس ۾ اسان حاجين جي جاچ پڙتال ٿي ته سڀني وٽ ڪاغذ پٽ صحيح آهن يا نه. اهو ڪم ته ڪو پندرهن منٽن جو به نه آهي پر ان ڪم تي مقرر ڪيل نوجوان عرب آفيسر حاجين جو تيل ڪڍيو ڇڏين. ڪا دير ته بس انتظار ڪندي رهي ۽ اسان کي لهي ٽنگ ڊگهي ڪرڻ جي به موڪل نه هئي. مس مس عرب انچارج بس ۾ چڙهيو ۽ مسافرن جو تعداد ڳڻيو ۽ پوءِ ڊرائيور کان پاسپورٽ ونڻي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اهي ڳٽيا ۽ پوءِ هڪ هڪ پاسپورٽ کولي ماڻهو جو نالو ڪٽيو ويو ۽ ان جي تصوير ڏسي ان کي هٽ ۾ ڏيندو ويو. بس ۾ وينل حاجين اعتراض ڪيو ته هرهڪ کي هٽ ۾ ڏيڻ ضروري آهي ڇا. خاص ڪري عورتن کي ۽ هڪ هڪ پاسپورٽ لاءِ اڳيان پنيان وجي وقت ٿو ضايع ڪرين. عرب آفيسر پهرين نه مڃيو ۽ چيو ته اهو هن ملڪ جو قاعدو آهي پر پوءِ اسان جي گروپ جي ڪجهه ماڻهن جن کي عربي آئي ٿي، تن عربي ۾ سوال جواب ڪري ڪيس Convenceڪيو ته اسين سڀ پورا آهيون، ڪو به توهان جي ملڪ ۾ نه رهجي ويو آهي.

بهرحال هن اسان کان مطمئن ٿي اڏ گابري ڇڪاس نه ڪئي پر هونءَ ئي ڇڏي ڏنو، نه ته هن کي خبر آهي ته اسان پاسي جي ملڪن جو هرهڪ ائين چوي ٿو، تنهن هوندي به غير قانوني ڪم ڪندا رهون ٿا ۽ سعودي عرب ۾ ترسيو پئون.

سڄي رات گاڏي هلندي رهي، رستي تي به دفعا ترسي چانهن پيتي سين. هڪ هوٽل جو ته نالو "پهلوان" هو ۽ سڄو عملو پاڪستاني هو. چانهن جي ڪوپ جا ٽي ريال يعني 45 رپيا ڪن ونڊي رهيا هئا پر گهٽي ٿهڪندڙ پاڻي جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نہ هجڻ ڪري منجهس ڪو خاص مزو نہ هو. مديني ڪان مڪي يا جدي واري هاءِ وي تي هوٽلون ائين آهن ۽ اهڙي نموني جون جهڙيون ڪراچي حيدرآباد سپر هاءِ وي تي. فجر نماز جو وقت بہ رستي تي ٿيو. جدي تائين سادي نائين ڏاري پهتاسين ۽ بس تان سامان لاهي جدي ايئر پورٽ جي سامهون نهيل حاجي ڪئمپ ۾ اچي رکيوسين. هر ملڪ جا الڳ حصا هئا. جتي حاجي صاحب پنهنجي ملڪ ويندڙ اڈامن جو انتظار ڪري رهيا هئا. اسان جي فلائيٽ ٻئي ڏينهن صبح جو چئين بجي ڏاري ڪراچي لاءِ اڏامڻي هئي. هرهڪ پنهنجي فراسي، تڏو، تونئري يا اسپنج جو بسترو پٽ تي وڇائي ان تي ويهي يا ليٽي رهيو. ويهڻ لاءِ رکيل سيٽ صوفا ۽ بئنچون اسان کان اڳ آيل پاڪستاني حاجين سان والاريل هئا. ٽڪ ڪري دل چانهن پيئڻ تي چئي رهي هئي. اسان جي گروپ جي هڪ حاجي ڊاڪٽر شفيق جائزو ونڊي اچي ٻڌايو تہ بہ بلاڪ ڪن اڳيان جتي بنگلاديشي ۽ ملائيشيا جي حاجين جو حصو آهي. اتي ڪيترائي دڪان ۽ هوٽلون آهن. جتان ڪائڻ پيئڻ جي شيءِ يا چانهن يا ٽڏو ونڊي سگهجي ٿو. آئون تہ ڏڪهو ٿي ليٽي پيو هوس. دل چانهن پيئڻ تي بہ چيو پئي پر اهو بہ سوچيم

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پئي تہ هيڏو پنڌ بہ ڪري وڃجي پر چانهن پسند وڻان بہ هجي يا نہ. اڃا اهو سوچي رهيو هوس تہ هڪ قداور افغاني همراهہ پنجاهہ ورهين جو ڏکهو ڏاڙهي سان "علاءُالدين جي جن" وانگر مٿين اڇي بيهي رهيو. سندس ساڄي هٿ ۾ گرم چانهن جي وڏي ڪٽلي هئي، جنهن جي منهن مان ٻاڦ نڪري رهي هئي ۽ کابي هٿ ۾ پلاسٽڪ جا Disposable گلاس.

"چائي گرم" هن اسان جو ڏيان ڇڪايو.

"واهہ سائين واهہ" مون دل ئي دل ۾ سوچيو، "انڊو گهري هڪ اک، هتي تہ بہ پئي مليون".

"خانصاحب هڪ گلاس مون لاءِ" آئون ٽپ ڏيئي اٿيس. چانهن فرسٽ ڪلاس دود پتي واري هئي ۽ قيمت بہ فقط هڪ ريال هيس. چانهن جو ڏڪ پي چيومانس تہ واهہ جي چانهن آهي، پر ٻيو دفعو آڻي تہ ڪنڊ ٿوري گهٽ وجهجانءِ. مون سان گڏ ٻين بہ ورتي، ان بعد خانصاحب ٻين تنبن ڏي هليو ويو، پندرهن ويهہ منٽن بعد خانصاحب موٽيو تہ ڪٽلي خالي هيس. ڪيس مون گهٽ منهي چانهن آڻڻ لاءِ ياد ڏياريو. "ابهي لاتا هون". هو اهو چئي اسان جي سامهون غسلخانن واري پٽ وٽ رکيل پنهنجي سامان وٽ پنيرو ٽي وينو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهيو. ٻہ ڪن وڏيون لوهي ٽرنڪون هيس. هڪ ٻہ ٽيلها هيس. هو هڪ پيتي جو ڊڪ ڪولي ڪجهہ ڪڍندو رهيو. شايد سامان ناهيندو رهيو. ”خبر ناهي هاڻ هي افغاني وري ڪيڏي مهل هوٽل تان چانهن آڻي“. مون دل ئي دل ۾ سوچي اکيون بند ڪري ٿوري دير سمهڻ جي تياري ڪئي پر اجا ٻہ ٽي منٽ ٻہ اکيون مس بند ڪيون هوندم تہ ”چائي گرم“ جي هوڪي تي اک ڪلي ولي. هي همراهہ منهنجي مٿان بينو. ”صاحب چيني ڪم ڊالي هي“.

اٿي چانهن جو گلاس ونڊي ريال ڏيومانس، واهہ جي چانهن ٿو آڻي. خبر ناهي ڪٿان ٿو آڻي. ٻيو ڪوپ چانهن جو پي ڪجهہ دير سمهي رهيس. اک ڪلي تہ وري اهو افغاني چانهن وڪڻندي نظر آيو. ههڙي سستي ۽ سڻي چانهن ههڙي هنڌ تي وينڊي وينڊي ملي وڃي تہ ٻيو ڇا ڪپي. خانصاحب جنهن طرف ٽي ويو خريدار ڪوڙ ۽ ڏسندي ڏسندي ڪٽلي خالي ٽي ٽي ويس ۽ پوءِ وري اڇي پنهنجين لوهي پيتين وٽ وينو ٽي. پوءِ سمجهيس ويس تہ چانهن اتي ئي ڪاڙهي رهيو آهي. جيئن هو چانهن جي ڪٽلي ڪٽي روانو ٿيو تہ جائزو ونڊ لاءِ اٿي ڪڙو ٽيس تہ هي حاجي صاحب ڪٽي باهہ ٻاري چانهن ناهي رهيو آهي پر سندس

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سامان جي ويجهو اچي ڏنم تہ نہ ڪير، نہ پتي، نہ باھہ نہ ديڳڙا، لوھي ٽرنڪن پويان ڏنم، پر ھِ پٽ جي پويان ھڪ ڪانچو نھيل ھو، جتي غسلخانا صاف ڪرڻ وارن بنگالي مزورن جا ٻھارا ءِ ٻيو صفائي جو سامان رکيل ھو. اتي ليئو پائي ڏنم ڪو ديکڻو نظر نہ آيو، ڪا برندي ڪاني يا ڪوئلو نظر نہ آيو. ڪو اليڪٽرڪ ھيٽر يا سئچ ڏسڻ ھِ نہ آيو. ڏاڍو تعجب لڳم تہ ھي خانصاحب ماڻھو آھي يا جن. ڪٽان ٽو چانھن آڻي. مرداڻن غسلخانن جي چوڌاري چڪر ھڻي وري اچي خانصاحب جي سامان وٽ بينس. اتي مينھن واءُ ڪندو خانصاحب ٻہ پھچي ويو.

”ڪيا چاھئي“ خانصاحب کي منھنجو اتي بيھي نوس نوس ڪرڻ پسند نہ آيو. پر ساڳي وقت ھو مون کي اتي بيھڻ کان منع ٻہ نہ ٿي ڪري سگھيو، جو ايئر پورٽ ءِ حاجي ڪئمپ سعودي حڪومت جي ھئي.

”خانصاحب چانھن ڪپي پر ھڪ ڳالھہ تہ ٻڌاءِ چانھن ناھين ڪٽي ٽو؟“ مون پڇيومانس.

ھو ٽورو مرڪيو پو ٽٽل ڦٽل اردو ھِ ٻڌايو تہ ھو اسان وانگر حج تي آيو ھو ءِ ھر سال حج تي ايندو آھي، پوءِ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

واپسي تي هتي مهينو ڪن ترسي چانهن وڪٽي پوءِ آخري فلائيٽ ۾ ڪابل ويندو آهي.

”بڌايان ٿو، دراصل هي غير قانوني ڪم آهي، سعودي پوليس ڏسندي ته مون کي ان ئي وقت ٽپڙ ٻڌائيندي. ائين چئي هن پنهنجي لوهي ٽرنڪن جا تالا کولي هڪ هڪ جو ڏڪ مٿي ڪنيو ته هڪ ۾ چلهه ٻري رهي هئي. جنهن مٿان ڪٽلي ۾ چانهن ابري رهي هئي ۽ بي ۾ گئس جو سلينڈر هو. جنهن جو ربڙ پائيپ پيتي ۾ ٽيل ٽنگ مان نڪري بي پيتي ۾ چلهه سان ڳنڍيل هو. مون کي ڪل به آئي ۽ تعجب به لڳو ته هڪ ته هي وڏي دل وارو آهي جو حاجين جي سامان ”پيتين“ جي پر ۾ باهه جي پيتي رکي چانهن ناهي رهيو آهي.

”خانصاحب! تو ته ڪمال ڪري ڇڏيو. پلا هي هيترا سارا صفائي وارا بنگالي پيا هلن، اهي نه توتي چغلي هڻن؟“

”نه اهي نه هڻندا، جو انهن کي روز خرچي ڏيان ٿو. بلڪهه هن پاسي ڪو پوليس وارو رخ ڪري ٿو ته مون کي يڪدم اطلاع ڪن ٿا ۽ آئون باهيون وسايو چپ ڪريو ٻين

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وانگر مٿي تي هٿ رکي پنهنجي اڏام جو انتظار ڪريان ٿو“.

”پلا اهو ته ٻڌائي روز ڪيترا ڪوپ وڪڻين؟“ مون پڇيومانس.

”بس الله جو شڪر آهي. صبح جو 3 بجي کان رات جو عشاءِ نماز تائين اٽڪل پنج ڇهه سئو ڪن ڪپ وڪڻان ٿو، جن تي اڏواڏ فائدو ٿئيم ٿو“.

يعني روزانو 300 ريال فائدو ٿئي ته مهيني ۾ 9 هزار ريال يعني ڏيڍ لک رپيا ڪن مهيني سوا ۾ ڪمايو وڃي. حق ته پنهنجي پهرين فلائيٽ مس ڪريو ڇڏي. اٺ ڏهه هزار رپيا ٽڪيٽ جا ويا ته مڙيئي خير آهي، ان کان ڏهوڻو ڪمايو وڃي.

”خانصاحب تنهنجي ڪهاڻي پنهنجي ملڪ جي اخبار ۾ ڏيان“. مون پڇيومانس.

”پلي“.

”پلا فوٽو ڪيانءِ“.

هونءَ افغاني فوٽو ڪيرائيندي آر محسوس ڪندا آهن پر هن ان لاءِ به ها ڪئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سومهڙي نماز بعد ماني کائي آياسين تہ ان وقت خانصاحب وهنجي سهنجي اسان وانگر پٽ تي هنڌ وڇائي سمهڻ جي تياري ڪري رهيو هو. اسان جي گروپ ليڈر کيس چيو: ”خانصاحب ڇا ڇانهن نہ پياريندين؟“

”نہ، هي وقت منهنجي سمهڻ جو آهي. رات جو 3 بجي کان وني هل هلان ٿو ڪريان. ڏاڍو ٿڪجيو پوان“.

ڈاڪٽر فضل ربي اسان جي گروپ جي ”دل جو سرجن“ چيو تہ سڄو ڏينهن هلي ٿو، فزيڪلي ٿڪجي پوندو هوندو.

”ان کان وڌيڪ مينٽلي ٿڪبو هوندو“. مون کيس ٻڌايو. ”جنهن ذهني خوف ۽ ڇڪتاڻ (Tention) ۾ هي ڪم ڪري ٿو. ان جو ڪو سوچي نہ ٿو سگهي. ڇڻ بارود مٿان چڙهي سگريٽ ٿو پيئي“.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دعائون

حج تي رواني ٿيڻ وقت ڪيترن دوستن، عزيزن ۽ مخير حضرات وٽان حج جا ڪتاب يا دعائن جا پنا ملن ٿا، جيئن طواف ۾ ڪهڙي ڪهڙي دعا گهرجي يا عرفات جي ميدان تي ڪهڙيون دعائون گهرجن وغيره. هونئن ته دعائن جي ڪا به پابندي نه آهي. اسلام اهو مذهب آهي، جنهن ۾ رب ۽ بندي جو Direct تعلق رهي ٿو، وچ ۾ ڪنهن به بائي بانيڻ، پادري، پنڊت جي ضرورت ناهي ۽ مسلمان جو اهو ئي يقين آهي ته رب پاڪ هر هنڌ ۽ هر وقت موجود آهي ۽ هونئن به دعا لاءِ چيو وجي ٿو ته دعا پڙهي نه پر پني وجي ٿي. دعا اها آهي جيڪا دل سان گهري وجي پر تنهن هوندي به Guide Line طور مختلف جاين تي مختلف دعائون پڙهڻ لاءِ ڪاغذ ملن ٿا، جيئن اسين انهن کي ياد ڪري سگهون.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عربي جا لفظ صحيح طرح اچاري سگھون. ھڪ دفعي حج جي ليڪچرن دوران ڪراچي جي عالمگير مسجد ۾ ھڪ مولويءَ جڏھن چيو تہ اسان مان ڪيترا آھن، جيڪي ڪلمو بہ صحيح طرح نہ ٿا پڙھن. اھو ٻڌي مون کي تعجب لڳو ھو. پر پوءِ ھنڌن تي اسان کان زير، زبر پيش وغيره جي غلطي ٿيو وڃي ۽ عرب اھا زبان آھي، جنھن ۾ ان قسم جي معمولي چُڪ سان مطلب بدليو وڃي. ھونءَ تہ دعا اھڙي شيءِ آھي، جيڪا اسان پنھنجي مادري زبان ۾ بہ گھري سگھون ٿا پر ڪي ڪي اھڙيون شيون آھن. تلبيھ، ڪلما قرآن جون آيتون وغيره، جيڪي عربي ۾ ئي پڙھجن ٿيون ۽ ان لاءِ انھن جو ھڪ ھڪ لفظ صحيح اچارڻ ضروري آھي. ان لاءِ وڏي عمر وارن کي ھيڪاندي گھٽي محنت ڪرڻي پوي ٿي. سچي ڳالھ اھا آھي جو وڏي عمر ڪري فقط تلبيھ (لبيڪ اللھم لبيڪ...) ياد ڪرڻ ۾ ئي مون کي ڪيترا ڏينھن لڳي ويا. اھڙي طرح ٿيون ۽ چوٿون ڪلمو ياد ڪرڻو ۾ ڇٽو وقت لڳو، جيڪو افسوس جو ننڍي ھوندي ياد نہ ڪيا ھيم، جيڪي اڃڪلھ ھڪ ننڍو ٻار بہ اسڪول ۾ ياد ڪريو وڃي. بھرحال انسان جي مرڻ تائين عمر سکڻ جي آھي. جيتري قدر ٿي سگھي ھڪ مسلمان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي گھٽي ڪان گھٽيون سورتون، آيتون، ڪلما، درود ۽ دعائون عربي ۾ ئي ياد ڪرڻ ڪپن. اھا بي ڳالھ آھي تہ حج، عمري، نماز يا بين شين جي نيت ۽ دعا پنھنجي مادري زبان ۾ بہ گھري سگھجي ٿي. حج لاءِ روانو ٿيندڙ جي حيثيت ۾ مون کي بہ ڪيتريون ئي دعائون پڙھڻ لاءِ دوستن، سڃڻن ڪان مليون، جيڪي ھتي ڏئي نہ ٿو سگھان جو ھڪ تہ اھو ڊپ اٿم تہ ڇپائي ۾ عربي جون ڇڪون نہ رھجي وڃن ۽ ٻيو تہ اھي دعائون حج جي ھر ڪتاب ۾ موجود آھن ۽ اڇڪلھ ڪراچي توڙي جدي ايئر پورٽ تي حاجين کي ڏنيون وڃن ٿيون يا اڳواٽ حاصل ڪرڻ لاءِ بھتر اھو ئي آھي تہ ڪنھن حج تان آيل حاجي کان ونڊي ان جون فوٽو ڪاپيون ڪرائي ڇڏجن. ھتي فقط بہ چار سنڌي ۾ لکيل دعائون ڏئي رھيو آھيان، جيڪي ڪنھن سڃڻ حج تي ويندي وقت موڪلائڻ مھل ڏنيون ھيون.

مڪي شھر تي نظر پوڻ تي دعا

اي الله مون کي ھن شھر ۾ قرار ۽ حلال روزي عطا فرمائج. اي الله ھي شھر تنھنجو شھر آھي ۽ ھي گھر تنھنجو گھر آھي. آئون تنھنجي رحمت جي طلب لاءِ آيو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهيان ۽ تنهنجي حڪمن جي پيروي ڪندي تنهنجي رحمت جو طلبگار آهيان ۽ تنهنجي اطاعت جو قصد ڪريان ٿو ۽ تنهنجي تقدير تي راضي رهندي ۽ تنهنجا حڪم مجيندي سوال ٿو ڪريان، هڪ پريشان حال سواليءَ وانگر، جيڪو تنهنجي عذاب کان ڊڄندو هجي. حسرت اٿم تہ منهنجي معافيءَ سان گڏ منهنجي معذرت قبول ڪر ۽ پنهنجي رحمتن جي ڪري اسان کي درگذر ڪر ۽ اسان کي پنهنجي جنت ۾ داخل ڪر.

مڪي شهر ۾ داخل ٿيڻ وقت دعا

اي الله! هي تنهنجو ۽ تنهنجي رسولؐ جو حرم آهي، بس منهنجي گوشت، خون، هڏين ۽ کل کي باهه لاءِ حرام ڪري ڇڏي. اي الله مون کي پنهنجي عذاب کان محفوظ رک، جنهن ڏينهن تون پنهنجن بندن کي وري اٿارينديں، مون کي پنهنجي ولين ۽ اطاعت گذارن مان ڪج ۽ مهنجي طرف توجهہ فرمائج. بيشڪ تون توبہ قبول ڪرڻ وارو وڏو مهربان آهين.

زمين حرم ۾ داخل ٿيڻ جي دعا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اي الله! بيشڪ تنهنجي ۽ تنهنجي رسول ص جي (زمين) حرم آهي. اي الله! عطا فرماءِ اسان کي دنيا ۽ آخرت ۾ پلائي ۽ بچاءِ اسان کي باهه جي عذاب کان. اي الله! آئون توکان اها پلائي گهران ٿو جيڪا توکان تنهنجي نبي ڪريم ص جن گهري ۽ آئون ان برائي کان تنهنجي پناهه گهران ٿو، جنهن کان تنهنجي نبي حضرت محمد ص جن پناهه گهري.

خانه ڪعبه تي نظر پوڻ سان هي پڻ گهرجي

الله اڪبر، الله اڪبر، الله اڪبر، لااله اِلاالله والله اڪبر.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عرب ۽ شاعري

شروع ۾ هڪ هنڌ لکي چڪو آهيان تہ مکي ۾ شعر و شاعري جا فنڪشن ٿيندا هئا.

اڄ جي دور ۾ خاص ڪري بي جنگ عظيم ڪانپوءِ سعودي عرب ۾ تيل نڪرڻ ڪري اڄ جو عرب هڪ مختلف خوشحالي جي زندگي گذاري ٿو. هن کي سفر لاءِ وڏيون ڪارون آهن. هوائي جهاز آهن، ڪائڻ پيئڻ لاءِ دنيا جو هر ميوو، پاڄي ۽ کاڏو خوراڪ موجود آهي. رهائش لاءِ ايئر ڪنڈيشنڈ گهر ۽ بنگلا آهن. وندر لاءِ ريڊيو، ٽي وي، ٽيليفون ۽ ڪمپيوٽر جهڙيون شيون آهن. پر اهو سوچجي تہ هزارين سالن تائين ريتي جي هن عربستان واري ٻيٽ تي رهندڙ عرب مختلف زندگي گذري ٿي. هنن گرم ۽ وارياسن بيابان ۾ رهندڙ هڪ عرب جي بنيادي ملڪيت جن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چند شين تي مشتمل هئي. انهن ۾ بقول رومانيا جي هڪ مشهور دانشور ۽ عربي جي ڄاڻو مسٽر ڪونسٽن ويرزڊ جي هڪ تنبو هو، جيڪو هن کي سج جي تپش کان بچائي، هڪ اٺ هو، جنهن کي هو ضرورت وقت سواري لاءِ استعمال ڪري سگهي يا جنهن جو ڪير هن لاءِ اهم غذا هئي. هڪ تلوار هئي، جنهن کي هو پنهنجي بچاءَ لاءِ استعمال ڪري سگهي، پر انهن ۾ ڪا به اهڙي شيءِ نه هئي، جيڪا هن جي ذوق جو خزانو ثابت ٿئي. ڪو به اهڙو شوق نه هو، جيڪو هن جي روح کي تسڪين رسائي. نقاشي هو نه ٿي ڪري سگهيو، جو رنگن کان محروم هو. هن کي چوڌاري ريتي ئي ريتي نظر آئي ٿي. جنهن جو هڪڙو ئي غير رومانوي رنگ ۽ ڍنگ هو. بهرحال عربن جي مختلف قبيلن جو ذوق يا هنر فقط هڪ طرف مائل رهيو ۽ اها شيءِ هئي سخنوري يا ڪهاڻي ٻڌائڻ جو طريقو، جيڪو هن شاعري جي روپ ۾ ڪيو ٿي.

فرانس جي هڪ مشهور فلاسفر ۽ دانشور مسٽر ايرنسٽ رونان جو چوڻ آهي ته جيڪڏهن بين قومن جي علم و ثقافت کي (خاص ڪري ايراني قوم جي علم و ثقافت کي، جيڪي اسلام کانپوءِ "عرب دنيا" ۾ داخل ٿيا)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عرب قوم کان جدا ڪيو وڃي ٿو پوءِ فقط عرب رهجيو وڃي ۽ ٻيو هن جو اٿ.

پر رومانيا جي مٿين دانشور (جيڪو پنهنجي ملڪ جو وزير خارجہ پڻ رهيو ۽ عربستان ۾ ويهہ سال رهي تحقيق ڪيو ۽ جنهن حضورؐ جي زندگي ۽ انهن ڏينهن جي ماحول تي فرينچ زبان ۾ ڪتاب لکيو، جنهن جو ترجمو ڪيترين ئي زبانن ۾ ٿي چڪو آهي). ايرنسٽ سان اختلاف ڪندي لکي ٿو تہ هن اها ڳالهہ بنا سوچي سمجهي چئي آهي، ڇو جو جيڪڏهن ٻين قومن جو علم ۽ ثقافت عربن کان واپس ورتو وڃي تہ ٻہ هن وٽ جيڪا شيءِ باقي رهجي وڃي ٿي، اها آهي سخنوري يا علم بيان!

عرب جيتوڻيڪ معماري، مجسمي سازي ۽ نقاشي نہ ڪري سگهيا پر انهن شين کي انداز بيان ذريعي تخليق ڪندا رهيا. شاعري جي روپ ۾ ڳالهہ بيان ڪرڻ ان دور جي عربن جو اڪيلو ثقافتي ۽ قومي خزانو تصور ٿئي ٿو. عربن جي تاريخ، ادب ۽ ثقافت سڀ ڪجهہ شاعري تي ئي ختم ٿئي ٿو.

جيڪڏهن ڪو عربن جي تاريخ ۽ تمدن بابت ڄاڻڻ چاهيندو هو تہ هن کي ان کان علاوہ ٻي ڪا واهہ نہ هئي تہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عرب شاعرن جي ڪلام جو مطالعو ڪري، ٻين هنڌن تي شاعر فقط هڪ اديب هوندو آهي پر عرب دنيا ۾ هڪ شاعر نہ فقط شاعر هوندو، هو هڪ حڪيم، هڪ مذهبي رهنما، هڪ محتسب ۽ هڪ دانشور تصور ڪيو ويو ٿي. ايتري قدر جو شاعر کي هڪ اهڙو شخص سمجهيو ويو ٿي، جو پنهنجي زهر ٻريل ڪلام سان دشمن کي نيست و نابود ڪري سگهيو ٿي، يا پنهنجي آرام بخش ڪلام ذريعي ڪنهن بيمار لاءِ شفايابي جو سبب ٿي سگهي ٿو. حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جن پيغمبر ٿيڻ کانپوءِ هڪ جنگ دوران (حضرت) حسان بن ثابت رضہ نالي شاعر کي، جو ان جنگ ۾ شريڪ هو، خطاب ڪندي چيو:

”هنن (يعني دشمنن کي) پنهنجي شعرن جي عتاب جو نشانو بڻاءِ. ڇو جو تنهنجا شعر ان تير کان بہ وڌيڪ موثر آهن، جيڪو اونداهي ۾ دشمن تي اڇلايو وجي ۽ يقين ڪر تہ جبرئيل بہ تنهنجو ساٿ ڏيندو“.

عرب قبيلن ۾ ”شعر“ سڄ ۽ هوا وانگر ضروريات زندگي ۾ شمار ٿيندو هو ۽ عرب قوم وٽ زندگي جي مختلف حالات، خوشي يا غم، خوش قسمتي يا بدقسمتي، شادي يا موت ۽ صلح يا جنگ لاءِ خاص قسمن جي شعرن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو وڏو ذخيرو موجود هوندو هو. هڪ عرب جڏهن غمگين هوندو هو تہ "زهير" جا شعر جهونگاريندو هو، خوف جي عالم ۾ هو "نابغہ" جا شعر پڙهندو هو، جيڪڏهن چڙ ۾ هوندو هو تہ "اعشي" جي شعرن کي زبان تي آڻيندو هو ۽ جڏهن ڪنهن سان مقابلي جو ارادو ڪندو هو تہ "عنتره" جا شعر پڙهندي هن تي حملو ڪندو هو.

اسلام کان اڳ مڪي جي عڪاظ بازار ۾ هر سال عرب شاعرن جو اجتماع ٿيندو هو ۽ انهي بازار ۾ محفل سخن بہ منعقد ٿيندي هئي، پهريون نمبر ڪٽندڙ شاعر کي انعام اڪرام ڏنا ويند اهئا ۽ هن جا شعر سونهري لفظن ۾ ريشمي ڪپڙي تي لکي ڪعبي جي ديوار تي لڙڪايا ويندا هئا. جيئن ٻيون عرب قومون جڏهن مڪي اچن تہ انهن شعرن کي پڙهي لطف اندوز ٿي سگهن ۽ اهي شعر ڪعبي جي ڀت تي سڄو سال لڳل هوندا هئا ۽ انهن کي "معلقات" سڏيو ويو ٿي.

عرب جي مشهور شاعرن ۾ هڪ "امري القيس" نالي آهي، جنهن کي سڀ عرب سجاڻن ٿا، هو انهن ستن نالين شاعرن مان هو، جنهن جا قصيدا ڪعبي جي ڀتين تي لڳايا ويا ٿي ۽ هو سڀني ۾ وڏيڪ مشهور سمجهيو ويو ٿي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪونسٽن، ويرزل، رومانيا جو دانشور ٻڌائي ٿو تہ اهي ست قصيدا يا غزل ايترا تہ فصيح ۽ بليغ ۽ دل ڪي لوڏڻ وارا آهن، جو هن (رومانيا جي دانشور) عربي زبان ۾ ان کان وڌيڪ بهتر ۽ خوبصورت ڪلام نہ پڙهيو هوندو. سواءِ قرآن مجيد جي.

ابن هشام، ابو دائود، امام حنبل رح، حميد الله ۽ ابن سعد جو ڳاٽيٽو، اسلامي تاريخدانن ۾ ٿئي ٿو. اهي ان ڳالهہ جي تصديق ڪن ٿا تہ حضور جن ڪي شعر پسند هوندا هئا ۽ پاڻ ڪڏهن ڪڏهن عرب شاعرن جو ڪلام زبان تي آڻيندا هئا.

اهي حضرات جن ڪي عربي زبان تي عبور حاصل آهي، ڄاڻن ٿا تہ قرآن شاعري نہ آهي پر ان جون ڪجهہ آيتون موزون ضرور آهن. خاص ڪري قرآن جون اهي مختصر آيتون جيڪي مڪي ۾ نازل ٿيون. مثال طور سورة اخلاص، احد، العقل، تبت، ڪافرون، ڪوثر، قريش، الفيل، العصر، تڪاثر، القارعة، زلزلة، التين، المنشرح، والضحىٰ، واليل، والشمس، والبلد، الفجر، غاشية، الطارق وغيره. اهي سڀ سورتون مڪي ۾ نازل ٿيون ۽ موزون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آيتن تي مشتمل آهن ۽ ڪجهه سورتن ۾ وزن کان علاوه قافيو پڻ موجود آهي.

جيئن ته مڪي ۾ نازل ٿيڻ واريون آيون مقفي قافيه دار (Rhymed) هيون. ان ڪري مسلمان انهن کي دلنشين انداز ۾ پڙهندا هئا. حضرت ابوبڪر صديق رضه لاءِ ته مشهور آهي ته هو جڏهن گهر ۾ ويهي پڙهندو هو ته باهران لنگهندڙ چاهي اهي اسلام جا دشمن چو نه هجن، بيهي رهندا هئا ۽ ڪن ڏيئي قرآني آيتن کي ٻڌندا هئا.

باديه نشين عرب جي هڪ اها به خصوصيت هئي ته هو خوبصورت ۽ دلنشين انداز ۾ ادا ڪيل ڪلام کان چشم پوشي نه ڪري سگهندو هو. هڪ يورپي دانشور ڪلان هو آرٿ (Colmon hort) جو پڻ اهو ئي چوڻ آهي ته فطرت عربن کي چئن شين سان نوازيو آهي، پهرين اٿ، ٻيو تنبو، ٽين تلوار ۽ چوٿون شعر .

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪا اونهي ڳالهه اسرار جي...

سفر ڪٽي ڪهڙو به هجي اهو ”في نفسہ مشقت“ جو سبب آهي. انهي ڪري شريعت سفر ۾ خصوصي رعايت ان حد تائين فرمائي آهي جو فرض نمازون چئن رڪعتن بدران ٻہ ڪيون آهن. خود نبي ڪريم ؐ جن جو ارشاد آهي تہ ”السفر قطعتہ من النار“ ۔ سفر باهہ جو ٽڪرو آهي. ان ڪري سفر ۾ مشقت (محنت ۽ تڪليف) تہ ٿئي ئي ٿي.

۽ مولانا محمد زڪريا (جنهن جو ڪتاب ”فضائل حج“ ڪتب خانہ فيضي لاهور وارن ڇپرايو آهي.) جي چواڻي حج جو سفر تہ خاص عاشقاڻو سفر آهي. سچن عاشقن وانگر ئي ان کي طئہ ڪرڻ کپي، پوءِ هن مسافرن کي چاهي ڪو خواب چوي، گاريون ڏئي، پٿر هڻي ۔ جيڪي جنهن کان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وڻي اهو ڪري هن کي پنهنجن خيالن ۾ مست ۽ پنهنجي ذوق شوق ۾ مگن رهڻ ڪپي.

امام غزالي رح هڪ هنڌ لکيو آهي ته حج جي سفر ۾ انسان جيڪي ڪجهه خرچ ڪري اهو خوش ٿي وڏي دل سان خرچ ڪري ۽ جيڪي نقصان جاني يا مالي رسيس ان تي ملول نه ٿئي جو اهو هن جي حج جي قبول ٿيڻ جي نشاني آهي حج جي رستي ۾ مصيبت يا تڪليف ونڻ جهاد ۾ تڪليف ڪڻ برابر آهي، جنهن جو تمام وڏو اجر آهي. ان ڪري جيڪو به مشقت يا نقصان برداشت ڪندو، الله ان کي تمام وڏو فائدو ڏيندو. هن جون تڪليفون ڪڏهن به ضايع نه ٿيون وڃن.

نبي ڪريم ﷺ جن هڪ حديث پاڪ ۾ ارشاد فرمايو ته حج جي خوبي نرميءَ سان گڏلهائڻ ۽ ماڻهن کي کاڏو کارائڻ آهي. ان ڪري ڪنهن سان تکو ٿي نه گڏلهائجي، ڪنهن تي چڙ نه ڪجي. هر هڪ سان خوش اخلاقيءَ سان پيش اچجي. علمائن اڳيان خوش خلقي اها ناهي ته ٻئي کي تڪليف نه پهچائجي پر ٻئي جي تڪليف کي برداشت ڪجي. سفر جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

معنىٰ عربي ڊڪشنريءَ ۾ "ظاهر ڪرڻ" جي آهي، عالمن جو چوڻ آهي ته سفر کي سفر ان ڪري چيو وڃي ٿو جو هن ۾ ماڻهوءَ جو اخلاق ظاهر ٿئي ٿو.

حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنه هڪ شخص کان معلوم ڪيو ته هو فلاڻي همراهه کي سڃاڻي ٿو ته هو ڪيئن آهي؟

هن عرض ڪيو ته ها سائين سڃاڻانس ٿو.

حضرت عمر پڇيس ته ڇا تو ڪڏهن ڪو سفر هن سان گڏ ڪيو آهي؟

هن عرض ڪيو ته نه، سفر ته مون ڪڏهن به هن سان گڏ نه ڪيو آهي.

حضرت عمر فرمايو ته، پوءِ تون هن کي نٿو سڃاڻين.

ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته حج هڪ گهڻن مقصدن ۽ فائدن واري عبادت آهي، جنهن جا بيشمار ديني ۽ دنياوي فائدا آهن. الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ ان حقيقت جو اظهار هنن لفظن ۾ فرمايو آهي:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”ترجمو: يعني ماڻهو هتي اچن ۽ اچي ڏسن ته حج ۾ هنن لاءِ ڪهڙا ڪهڙا ديني ۽ دنياوي فائدا آهن.“

حاجي گهر، بار، مٽ مائٽ ۽ پنهنجا سڀ ڏنڊا ڏاڙيون ڇڏي الله جي گهر جي زيارت لاءِ هڪ ڏگهي ۽ ڏکئي سفر لاءِ نڪرن ٿا. سفر جي دوران هو خالص الله جي رضا لاءِ تڪليفون ۽ پريشانيون برداشت ڪن ٿا ۽ اها ڳالهه هنن جي نفس کي پاڪ ۽ بهتر بنائي ٿي.

دنيا جي مختلف حصن ۾ رهڻ وارن، مختلف زبانون ڳالهائڻ وارن، مختلف لباس پائڻ وارن، مختلف رنگن ۽ مختلف نسلن سان تعلق رکڻ وارن ماڻهن جو هڪ ئي سادو فقيراڻو ڪفن جهڙو لباس (احرام) پائي هڪ هنڌ اچي گڏ ٿيڻ ۽ برابري (مساوات) جو هڪ اهڙو سبق ڏئي ٿو، جنهن جو مثال دنيا جي ڪنهن ٻئي مذهب ۾ نٿو ملي، امير، غريب، شاهه، گدا، عربي، عجمي ۽ سڀني ماڻهن جو هڪ ئي لباس ۾، هڪ ئي توحيد جو ترانو بلند ڪندي پنهنجي خلقڻهار ۽ پروردگار جي حضور ۾ مٿو ٽيڪڻ (سجده ريز ٿيڻ) بس هڪ ئي امت، هڪ ئي قوم، قوم رسول هاشمي بنجڻ جي تعليم ڏئي ٿو. حرم ۾ داخل ٿيڻ جون پابنديون. احرام جون پابنديون، پنهنجو پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان امن ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سلامتي ۽ عزت و احترام سان زندگي گذارڻ جو طريقو سيکارين ٿيون. سڀ کان وڏي ڳالهه دوران حج هر حاجيءَ کي توحيد ۽ سنت جي تعليم ملي ٿي، جيڪا هر مسلمان لاءِ ضروري آهي.

توحيد جو عقيدو ۽ سنت جي پيروي اسلام جون بہ بنيادي ۽ اهم ترين تعليمات آهن. دين اسلام ۾ توحيد جو عقيدو سڀ ۾ اهم ۽ لازمي شيءَ آهي عقيدو توحيد جيڪڏهن صحيح نہ آهي تہ ڪيڏو بہ وڏي ۾ وڏو نيڪ عمل بہ رب پاڪ وٽ قبول نٿو ٿئي. قرآن مجيد ۾ الله تعاليٰ ارشاد فرمايو آهي:

ترجمو: ”جيڪڏهن تو شرڪ ڪيو تہ تنهنجي ڪئي ڪرائي محنت (عمل) ضايع ٿي ويندو ۽ تون نقصان (خسارو) حاصل ڪرڻ وارن مان ٿي ويندين.“ (سورة زمر، آيت 65)

سورتہ مائده ۾ الله تعاليٰ واضح طور فرمايو آهي تہ مشرڪ (شرڪ ڪرڻ واري) لاءِ جنت حرام آهي ۽ هو هميشہ جهنم ۾ رهندو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج هر حاجي جي ”عقيده توحيد“ کي پختو بنائڻ جو ذريعو ٻڌجي ٿو. احرام ٻڌڻ سان هو الله جي وحدانيت، تعريف، وڏائي ۽ عظمت تي ٻڌل تلبيھ پڙھڻ شروع ڪري ٿو. مڪي پهچي طواف جي شروعات الله جي هيڪڙائي ۽ وڏائيءَ جا ڪلمات ادا ڪرڻ سان شروع ڪري ٿو ۽ هر چڪر ۾ حجر اسود وٽ اچي اهي ساڳيا ڪلمات ورجائي ٿو. طواف دوران به الله جي توحيد، وڏائي پاڪائي ۽ تقدس جا گڻ ڳائي ٿو. سعي جي شروعات ڪرڻ کان اڳ هو صفا پهاڙي وٽ ۽ دوران سعي ڳائي ٿو. منيٰ کان عرفات، عرفات کان مزدلفه ۽ مزدلفه کان منيٰ ويندي وقت لڳاتار تلبيھ، تحميد ۽ تقديس جا ڪلما پڙھڻ کي ئي ته حج مبرور چيو ويو آهي. قرباني ڪرڻ وقت هو الله جو نالو ۽ وڏائي جو اظهار ڪري ٿو. رمي جمار (شيطان کي پٿريون هڻڻ) وقت هر پٿري اڇلڻ سان گڏ الله تعاليٰ جي وڏائيءَ جو نعرو بلند ڪري ٿو. مطلب ته حج جي دوران قدم قدم تي حاجي جي زبان تي رب پاڪ جي توحيد، تڪبير، تحميد ۽ تقديس جو ڪلمو هجڻ ڪري هر حاجيءَ جي دل ۽ دماغ تي عقيده توحيد پختي طرح وهيو وڃي.

---

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عقيده توحيد بعد دين اسلام ۾ بئي نمبر تي سنت جي پيروري اهم بنياد آهي. رسول جيئن ته الله تعاليٰ جو پيغامبر ۽ نمائندو ٿئي ٿو ان ڪري رسول جي پيروري درحقيقت الله تعاليٰ جي پيروي آهي. قرآن مجيد جي سورتہ نساءَ جي 80 نمبر آيت آهي ته، "جنهن رسول جي اطاعت ڪئي تنهن دراصل الله جي اعات ڪئي". ۽ خود رسول اڪرمؐ وسلم جن هڪ حديث ۾ اها ئي ڳالهہ ارشاد فرمائي آهي ته، "جنهن منهنجي اطاعت ڪئي ان ڄڻ ته الله جي اطاعت ڪئي ۽ جنهن منهنجي نافرماني ڪئي ڄڻ ته الله جي نافرماني ڪئي." (بخاري و مسلم)

هڪ بي حديث ۾ حضورؐ جن فرمايو آهي ته: "جنهن منهنجي سنت کان منهن موڙيو اهو مون مان نہ آهي." (بخاري و مسلم). هڪ بي حديث ۾ حضورؐ جن واضح طور اهو ٻڌايو آهي ته جنهن ثواب خاطر اهڙو ڪم ڪيو جيڪو منهنجي شريعت ۾ موجود نہ آهي اهو عمل الله وٽ مردود ۽ غير مقبول ٿيندو. (بخاري و مسلم) ۽ هر خطبي ۾ حضورؐ جن هي لفظ ارشاد فرمائيندا هئا:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”دين ۾ نئين ڳالهه ايجاد ڪرڻ بدترين ڪم آهي ۽ دين ۾ هر نئين ڳالهه بدعت آهي ۽ هر بدعت گمراهي آهي ۽ هر گمراهيءَ جو نتيجو باهه آهي“.

حج جي طريقن کي شروع کان آخر تائين ڏسبو ته ڪيئن اهي هڪ حاجيءَ کي سنت جي پيروي ڪرڻ جي تعليم ڏين ٿا. 8 ذوالحج تي حاجي مسجد الحرام (مڪو شريف) ڇڏي هڪ غيرآباد پهاڙي علائقي (منيٰ) ۾ پنهنجو پاڻ کي تنبن حوالي اچيو ڪري. ڏنو وجي ته منيٰ جي مقابلي ۾ حرم پاڪ ۾ پڙهيل نمازن جو ثواب لکين درجا زياده ٿئي ٿو پر پوءِ به حاجي حرم پاڪ ڇڏيو ڏئي. منيٰ ۾ هڪ مختصر رهائش بعد ٻئي ڏينهن 9 ذوالحج تي سج اپرڻ بعد حاجي سفر لاءِ نڪري ٿو ۽ پنڌ يا بس ذريعي هڙ هٿ ۾ ڪٽي عرفات جي ميدان تان وڃيو نڪري. اهي ئي تنبو، اها ئي ريتي ۽ وارياسو پٽ، اهي ڪارا جبل ۽ اها ئي آبهوا، عرفات ۾ آخر ڪهڙي اهڙي خوبي آهي جيڪو منيٰ ۾ نه آهي، مڪي ۾ نه آهي، پر لکها ماڻهن جو (هن سال2000ع ۾ اٽڪل ٽيهه لک کن حاجي هئا.) منيٰ جي حدن مان نڪري هڪڙي وقت عرفات جي ميدان ۾ گڏ ٿيڻ پنهنجي اندر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪهڙي حڪمت رکي ٿو؟ اها ئي ته اسان جي رسول اڪرم ﷺ جي ائين ڪيو.

عرفات ۾ چند ڪلاڪ ترسي مغرب ڪانپوءِ مغرب جي نماز پڙهڻ بنا حاجي مزدلفه جي سفر تي نڪري ٿو. رات مزدلفه ۾ اچيو گذاري. هو رات مزدلفه ۾ چو ٿو گذاري ۽ عرفات تي چو نه؟ ۽ سانجهي (مغرب) جي نماز عرفات جي ميدان تي پڙهي نڪرڻ بدران مزدلفه پهچي اتي مغرب ۽ عشاءَ جون نمازون گڏ چو ٿو پڙهي؟ جيتوڻيڪ نماز وقت تي ادا ڪرڻ کپي ۽ اول وقت ۾ نماز پڙهڻ افضل ترين عمل آهي پر هن موقعي تي حاجي ڇاڻي واڻي مغرب جي نماز ۾ دير ڪريو ڇڏين. آخر چو؟ ان ڪري جو هو سنت رسول ﷺ جي پيروي ڪرڻ چاهين ٿا.

مزدلفه ۾ حاجي سڄي رات سمهيو گذارين ٿا ۽ ڇاڻي واڻي تهجد نماز ترڪ ڪريو ڇڏين. آخر پلا چو؟ فقط ان ڪري جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ان تهجد جي نماز ادا نه ڪئي هئي.

فجر نماز پڙهڻ بعد حاجي مزدلفه کان وري منيٰ ۾ اچن ٿا، ان ڪري جو حضور اڪرم ﷺ جن ائين ڪيو ۽ اسان کي به ائين ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏهين ذوالحج تي منيٰ پهچي حاجي صرف جمرة عقبہ (وڏي شيطان) کي پٿريون هڻن ٿا، جيتوڻيڪ باقي ٻہ يا ٽي ڏينهن هو جمرة عقبہ سان گڏ جمرة وسطي (وچين شيطان) ۽ جمرة اولیٰ (ننڍي شيطان) کي ٻہ پٿريون هڻن ٿا. ان جو سبب فقط اهو آهي تہ حضور ﷺ جن ائين ڪيو.

ڏهين ذوالحج تي حاجي قرباني ڪري مٿي جا وار ڪوڙائين ٿا، ان بعد وهنجي سهنجي مڪي شريف طواف زيارت لاءِ وڃن ٿا. طواف بعد رات مڪي ۾ گذارڻ بعد موٽيو منيٰ اچن ٿا، فقط ان ڪري جو رسول اڪرم ﷺ جن ائين ڪيو هو.

حضرت عمر فاروق رضہ طواف دوران حجر اسود کي مخاطب ٿي چيو: "الله جو قسم! آئون چگيءَ طرح ڄاڻان ٿو تہ تون هڪ پٿر آهين. نہ نقصان پهچائي سگهين ٿو نہ فائدو ڏئي سگهين ٿو. جيڪڏهن رسول اڪرم ﷺ کي توکي چمندو نہ ڏسان ها تہ توکي ڪڏهن نہ چمان هان." اهو چئي حجر اسود جو استلام ڪيو، پوءِ چيو: "هاڻ اسان کي طواف (عمري) جي پهرين ٽن چڪرن ۾ رمل ڪرڻ (تکو تکو هلڻ) جي ڪهڙي ضرورت آهي. رمل تہ مشرڪن جي لاءِ هو ۽ هاڻ الله تعاليٰ انهن کي تباهہ ڪري ڇڏيو." (1) پوءِ پاڻ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

فرمايو، ”رمل اها شيءِ آهي جنهن کي نبي اڪرمؐ جن ڪيو ۽ نبي اڪرمؐ جي سنت ڇڏڻ اسان کي پسند ناهي.“ (صحيح بخاري)

ڪيتريون ڳالهيون آهن جن جو مطلب يا مقصد اسان جي محدود عقل ۾ نٿو اچي پر جيئن ته انهن لاءِ الله تعاليٰ حڪم ڪيو آهي يا رسول اللهؐ جي سنت آهي ان ڪري انهن تي اسان کي عمل ڪرڻو پوي ٿو. سو ظاهري طرح ڪٽي ڇا به هجي پر اسان کي اهو سوچڻ ڪپي ته ان ۾ آهي ڪا اونهي ڳالهه اسرار جي.

سو حج اها عبادت آهي جنهن ۾ هر حاجيءَ کي توحيد ۽ سنت جي پيروي ڪرڻ جي تعليم ملي ٿي.

(هن جاءِ تي حاشيو لکڻو آهي جيڪو سيٽنگ وقت لکيو ويندو ۽ اهو حاشيو ڪتاب جي صفحي نمبر 183 تي موجود آهي)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي ۾ رهائش دوران

حج تي رهائش دوران هرهڪ حاجي ڏاهاڪو ڪن ڏينهن مديني ۾ پڻ گذاري ٿو. باقي ڏينهن (ويهارو ڪن) مڪي ۾ رهي ٿو ۽ پنج ڏينهن منيٰ، عرفات، مزدلفہ، منيٰ (مزدلفہ ۾ رات رهڻ بعد وري منيٰ اچي ٿو ۽ ان ڏينهن وڏي شيطان کي پٿريون هڻڻيون پون ٿيون ۽ قرباني ڪرڻي پوي ٿي)، مڪي (طواف زيارت ڪرڻ لاءِ ڪجهہ ڪلاڪ وري مڪي اچڻو پوي ٿو) ۽ وري منيٰ ۾ اچي رهڻو پوي ٿو. اهڙي طرح حج لاءِ مليل 35 ڏينهن ڪن جي ويزا ختم ٿيو وڃي.

حج تي اچڻ مهل سيني کي جدي ايئر پورٽ تي پهچي پهرين مڪي اچڻو پوي ٿو. جيئن يڪدم عمري جا ارڪان (طواف ۽ سعي) وغيره پورا ڪري احرام جي حالت مان نڪري سگهجي. ان بعد ڏينهن ۾ ترسي حاجي مديني وڃن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٿا پر جيڪي حاجي آخري ڏينهن ۾ حج لاءِ اچن ٿا، جيئن اسان 2 مارچ تي ڪراچي کان نڪتاسين (۽ 15 تاريخ ڏاري حج هو) انهن کي مديني حج بعد وڃڻ ڏين ٿا ۽ پوءِ اتان ئي (مديني کان) کين جدي موڪليو وڃي ٿو، جيئن پنهنجي وطن هليا وڃن. جيڪي پهرين ڏينهن ۾ حج لاءِ اچن ٿا. اهي جيئن مٿي لکيو اٿم تہ ڏينهن ۾ مڪي ۾ رهي، پوءِ مديني روانا ٿيو وڃن. مديني ۾ ڏهاڪو ڪن ڏينهن رهي، پوءِ مڪي موٽن ۽ حج جي ڏينهن جو انتظار ڪن ٿا. حج وارا پنج ڏينهن منيٰ، عرفات ۽ مزدلفہ ۽ وري منيٰ ۾ رهي مڪي موٽن ٿا. جتان پوءِ هو واپس وطن ورن، منيٰ، عرفات ۽ مزدلفہ مڪي شهر کان ائين آهي، جيئن حيدرآباد شهر، کان ستيزن سوسائٽي ڄامشورو واري پل ۽ گلستان سجاد.

ستيزن سوسائٽي جيتوٽيڪ حيدرآباد جي ايڏو ويجهو ناهي تيئن منيٰ مڪي کان ايڏو ويجهو ناهي پر حج جي ڏينهن ۾ جڏهن هڪ ئي وقت ٽيهہ لک حاجي هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ وڃن ٿا تہ ٽرئفڪ ايڏي جئم ٿيو وڃي جو پنڌ هلندڙ بسين وارن کان اڳ پهچيو وڃن. مزدلفہ منيٰ ۽ عرفات جي وچ ۾ آهي ۽ مزدلفہ ۽ منيٰ هڪٻئي جي ائين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ويجهو آهي، جيئن گلستان سجاد ۽ سٽيزن سوسائٽي(يا ڪٽي قاسم آباد سمجهو).

يا ڪراچي ۾ ٿاور مڪو سمجهو ته منيٰ سٽي ڪورٽ جيترو پري آهي. جتان عرفات صدر جيترو پري آهي ۽ مزدلفہ اڙدو بازار ۽ ريڊيو پاڪستان وارو علائقو چئي سگهجي ٿو. ڪراچي ته شهر ئي شهر آهي. پر هيڏانهن رڻ پٽ، واري ۽ جبل آهن. هفتو اڳ تنبو لڳڻ شروع ٿين ٿا، ان ڪري يورپ وارا منيٰ شهر کي Tent City (تنبن وارو شهر) سڏين ٿا ۽ پوءِ انين تاريخ حج لاءِ آيل سڀ حاجي منيٰ جو رخ اختيار ڪن ٿا ۽ 13 تاريخ شام کان اتي وري خاموشي ۽ مان ڇانئجيو وجي. ان ڪري عام معلومات جي سوالن (Quiz) ۾ اهو سوال اڪثر پڇيو ويندو آهي ته اهو ڪهڙو شهر آهي، جيڪو هڪدم Populated ٿيو وجي ۽ پوءِ خالي ٻ هڪدم ٿيو وجي.

منيٰ ۾ ته وري ٻ پنج ڏينهن کان رهائش ٿئي ٿي. عرفات جي ميدان تي ته اڌ ڏينهن مس ٿو رهڻو پوي. منجهند کان وني سج لٿي تائين، جيئن ئي شام ٿيندي آهي ته تنبو هڻڻ وارا سعودي حڪومت جا مزور، تنبن جون پاسن واريون قناتون (پڙدا) کولڻ شروع ڪندا آهن ۽ رات

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

تائين سڀ تنبو ڪولي ڇڏيندا آهن. ڏينهن ٻن بعد عرفات جي ميدان تان لنگهڻ مهل يقين نہ ايندو آهي تہ هي اهو ميدان هو، جتي تنبو ئي تنبو هئا ۽ ٽيهہ لک عرب، حبشي، انڊين، پاڪستاني، ملئي، انڊونيشي، چيني، ايراني، ترڪ، افغان، يورپي، آمريڪي ڄانت ڄانت جون زبانون ڳالهائڻ وارا اڇي ڪفن جهڙي چادر ۾ ماڪوڙين وانگر ائين پکڙيا پيا هئا، جيئن ڪو ٽيبل مٿان سنهو لوڻ يا ڪنڊ هاريل هجي. اهڙن موقعن جون هيليڪاپٽر مان نڪتل تصويرون ڏسي رب پاڪ جي وڏائي ۽ عظمت جو هڪ دهرئي ڪي بہ احساس ٿئي ٿو.

حج وارا هي پنج ڏينهن پورا ٿيڻ بعد ٻئي ڏينهن ڪان مقامي ماڻهو ۽ اوسي پاسي جي ملڪن، يمن، عراق، شام، مصر وغيره جا ماڻهو ڪارن ۽ بسين ۾ پنهنجي ملڪ روانا ٿيڻ شروع ٿين ٿا، ڏورانهن ملڪن جا اهي ماڻهو جيڪي پهرين اڏام ۾ آيا هئا، اهي بہ هلڻ شروع ڪن ٿا، جيڪي پوءِ آيا هئا ۽ مديني نہ ويا هئا، اهي مديني روانا ٿين ٿا ۽ جيڪي حج ڪان اڳ مديني مان ٿي آيا هئا ۽ مڪي ۾ گهٽ ڏينهن رهيا هئا، اهي مڪي ۾ رهائش جا ويهہ ڏينهن ڪن پورا ڪن ٿا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي ۾ رهائش دوران هر حاجي جي اها خواهش رهي ٿي ته حرم پاڪ ۾ جماعت سان پنج ئي وقت نماز پڙهجي. ان کان علاوه هرهڪ پنهنجي وت آهر طواف ۽ عمرا ڪري ٿو. ٻيو نه ته حرم پا ڪ ۾ ويهي ڪعبي شريف کي ڏسي ٿو ۽ تسبيحون پڙهي ٿو، جيئن گهٽي کان گهٽو ثواب حاصل ڪري سگهي. حضرت عبدالله بن عمر رضہ جن جو چوڻ آهي ته مون حضورؐ جن کي اهو فرمائيندي ٻڌو ته جنهن بيت الله شريف جو طواف ڪيو ۽ ٻہ رڪعتون ادا ڪيون، ان جڻ هڪ غلام آزاد ڪيو. (ابن ماجہ روايت ڪيو).

حضورؐ جن جو ارشاد آهي ته "رب پاڪ طرفان روزانو هڪ سئو ويهہ رحمتو ن هن گهر (ڪعبي) تي نازل ٿين ٿيون، جن مان ست طواف ڪرڻ وارن تي، چاليهہ نماز پڙهڻ وارن تي ۽ ويهہ بيت الله کي ڏسڻ وارن تي نازل ٿين ٿيون.

سو ان مان ظاهر ٿئي ٿو ته بيت الله شريف کي فقط ڏسڻ ٻہ عبادت آهي. هي اهو گهر آهي، جتي هرڪو پنهنجو گناهہ بخشائڻ ۽ دعا گهرڻ لاءِ اچي ٿو. هونئن ته مڪو معظم سڄو شهر اهڙو آهي، جتي هر هنڌ دعا قبول ٿئي ٿي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پر ڪجھ اھڙا خاص ھنڌ ب آھن، جن لاءِ چيو وڃي ٿو تہ اتي دل مان نڪتل ڪا ب دعا قبوليت بنا نہ ٿي موٽي.

حضور اڪرمؐ جن جو ارشاد آھي تہ توھان جو رب وڏو رحيم ۽ ڪريم آھي .جڏھن بندو ھن جي سامھون پنھنجي ٻڪ جھلي ٿو تہ ھو ھن کي خالي نہ ٿو موٽائي. عالمگير مسجد ۾ ليڪچر دوران ۽ حج جي ڪتابن ۾ پڙھ، ھر حاجيءَ کي اھا نصيحت ڪئي وڃي ٿي تہ دعا دل سان گھري ۽ ھر دعا کان اڳ الله تعاليٰ جي واکاڻ ۽ وڏائي بيان ڪجي. پنھنجن گناھن جي معافي گھرجي ۽ درود شريف پڙھڻ کپي.

ڪجھ اھڙين جاين جو ذڪر ڪيو وڃي، جتي دعا جي قبوليت يقيني سمجھي وجي ٿي.

1. ڪعبي تي پھرين نظر پوڻ تي دعا گھرجي.
2. حطيم اندر، حطيم لاءِ چيو وڃي ٿو تہ اھو ڪعبي شريف جو ئي حصو آھي. حضرت عائشہ رضہ جن فرمائين ٿيون تہ منھنجي دل چوندي ھئي تہ آئون ڪعبي شريف جي اندر وڃي نماز پڙھان. حضورؐ جن منھنجو ھٿ جھلي حطيم ۾ داخل ڪيو ويو ۽ فرمايو: ”جڏھن تنھنجي ڪعبي ۾ داخل ٿيڻ تي دل چوي تہ ھتي اچي نماز پڙھندي ڪر،

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي ڪعبي جو ئي حصو آهي. تنهنجي قوم جڏهن ڪعبي جي تعمير ڪئي تہ هن حصي کي (خرچ جي کوٽ ڪري) ڪعبي کان ٻاهر ڪري ڇڏيو".

3. ميزب رحمت جي هيٺان بيهي دعا گهرجي.
4. طواف ڪري مقام ابراهيم جي ويجهو يا پرتي ٻہ رڪعتون پڙهڻ بعد دعا گهرجي.
5. خانہ ڪعبي جي دروازي جي هيٺان ملتزم تي.

حضرت ابن عباس رضہ حضور اڪرمؐ جن طرفان نقل ڪري ٿو تہ "ملتزم اهڙي جاءِ آهي، جتي دعا قبول ٿئي ٿي ۽ ڪنهن ٻہ اتي اهڙي دعا نہ ڪئي هوندي جا قبول نہ ٿي هوندي".

ملتزم حجر اسود کان وني ڪعبي شريف جي دروازي تائين جو حصو سڏجي ٿو. شايد ان ڪري جو ان جو نالو ملتزم رکيو ويو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي چهٽڻ جي جاءِ.

ابو دائود ۽ حضرت ابن عباس رضہ کان نقل ڪيو ويو آهي تہ هنن ان جاءِ (ملتزم) وٽ بيهي پنهنجي چاتي ۽ منهن ان پٽ سان ملائي ڇڏيو ۽ ٻنهي هٿن کي پٽ تي وڇائي چيو، مون ان ريت حضور اڪرمؐ جن کي هتي دعا گهرندي ڏٺو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

6. حجر اسود وٽ
7. رڪن يماني ۽ حجر اسود جي وچ ۾.

حضرت عبدالله بن عمر رضہ جو چوڻ آهي تہ مون رسول الله ﷺ جن کي اهو فرمائيندي ٻڌو تہ حجر اسود ۽ رڪن يماني کي ڇهڻ سان گناهہ ختم ٿيو وڃن (ان کي ابن خزيمه روايت ڪيو).

حضور اڪرم ﷺ جن جو ارشاد آهي تہ رڪن يماني تي ستر ملائڪ مقرر آهن، جيڪو شخص ان تي وڃي هي دعا پڙهي ٿو: اَللهُمَ اِنِي اَسئَلُکَ العَفوَ وَالعَافِيتہ فِي الدُنيا والاخرت رَبَنا آتنا فِي الدنيا حَسنَتہ وَ فِي الاخِرتِ حَسنَتہ وَ قِنا عَذابُ النارِ.

تہ اُهي ملائڪ هن جي دعا تي آمين چون ٿا.

8. چاهہ زم زم وٽ.
9. سعي دوران ۽ صفا مروه وٽ بيهي ڪعبي ڏي منهن ڪري.
10. مولد النبي صہ تي وڃي.
11. جبل ابو قبيس تي.
12. جبل رحمت وٽ.
13. غار حرا ۾.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

14. مزدلفہ ۾.
15. غار ثور ۾.
16. طواف ڪندي.
17. عرفات جي ميدان تي.
18. منيٰ ۾ ۽ شيطانن کي پٿريون هڻڻ وقت. وغيره وغيره.

حضور اڪرم ﷺ جن جو ارشاد آهي تہ ماڻهو جيڪڏهن گهر ۾ نماز پڙهي ٿو تہ فقط هن نماز جو ثواب هڪ کي ملي ٿو ۽ محلي جي مسجد ۾ ستاويهہ دفعا گهٽو ثواب ملي ٿو ۽ جامع مسجد ۾ پنج سئو دفعا ثواب وڌيڪ ملي ٿو ۽ بيت المقدس جي مسجد ۾ هڪ نماز جو ثواب پنجاهہ هزار نمازن جيترو ملي ٿو ۽ منهنجي مسجد ۾ يعني مديني پاڪ جي مسجد ۾ پڻ پنجاهہ هزار نمازن جيترو ثواب آهي ۽ مڪي شريف جي مسجد ۾ هڪ لک نمازن جو ثواب آهي.

پاڪستان مان نڪرڻ وقت اسان عمري جو احرام ٻڌي نڪرون ٿا ۽ مڪي شريف پهچي عمري جا ارڪان: طواف، سعي، حلق يا قصر سرانجام ڏيون ٿا ۽ اهڙي طرح عمرو ٿئي ٿو ۽ احرام جي پابندين ۽ ڪپڙن کان آزادي ملي ٿي. مڪي بعد مديني وڃڻ ٿئي ٿو ۽ مديني مان وري مڪي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

اڇ مهل اسان رستي تي (مديني جي پرسان) هڪ ڳوٺ ذوالحليفہ (جنهنجو اڇڪلهہ نئون نالو بئر علي آهي) تان عمري لاءِ احرام ٻڌون ٿا. ذوالحليفہ مديني کان ايندڙن لاءِ ميقات آهي.

انهن عمرن کان علاوه مکي ۾ رهڻ دوران وڌيڪ عمرا ڪرڻ لاءِ ميقات واري جاءِ تي عمري لاءِ احرام ٻڌڻ خاطر تنعيم يا جعفرانہ وڃڻو پوي ٿو. هي ٻہ جايون مکي جي ويجهو آهن ۽ بس يا ٽئڪسي ۾ وڃي سگهجي ٿو. ياد رهي تہ تنعيم ۽ جعفرانہ ميقات نہ آهن پر حدود حرم کان ٻاهر آهي. اتي مسجدون نهيل آهن، جتي ٻہ رڪعتون ادا ڪري عمري جي نيت ڪئي وڃي ٿي. مسجد تنعيم مسجد عائشہ ۽ مسجد عمرا ٻہ سڏي وڃي ٿي، ڇو تہ حضرت عائشہ رضہ حضور اڪرم ﷺ جن جي حڪم مطابق عمري لاءِ احرام هتان ٻڌو هو. هي مسجد مکي مڪرمہ کان ٽي ميل اتر ۾ جدي ڏي آهي.

جعفرانہ طائف شهر ڏي آهي. هي اها تاريخي جاءِ آهي، جتي صحابہ ڪرام رضہ سان گڏ حضور ﷺ جن تشريف فرما ٿيا هئا. هن جاءِ تان ٻہ احرام ٻڌي عمرو ڪيو وڃي ٿو ۽ ماڻهو ان عمري کي وڏو عمرو سڏين. شايد ان ڪري جو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي هنڌ جعفرانہ تنعيم کان پري آهي. جعفرانہ مکي شريف کان اٽڪل 25 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي آهي.

مکي ۾رهڻ دوران عبادتن بعد دنيا جي ڪمن ۾ حاجين لاءِ اهم ڪم ڪاڏي پيتي جو بندوبست ٿئي ٿو. پوءِ ڪن اسان وانگر گهر ۾ رڌ پچاءَ جو بندوبست ڪيو هو تہ ڪي هوٽلن ۾ ڪائيندا هئا. هينئر تہ مکي (۽ مديني ۾ پڻ) دنيا جي هر شيءِ ملي ٿي. قدم قدم تي هوٽلون ۽ ڪاڏي پيتي جا دڪان آهن، نہ تہ اڄ کان پنجاهہ ست سال ڪن اڳ جن حج ڪيو، اهي ٻڌائين ٿا تہ هو ڪاڏي پيتي جي هر شيءِ پنهنجي ملڪ مان ڪٽي ويندا هئا. مون کي پڻ ننڍپڻ جا ڏينهن ياد آهن تہ پاڙي جا ماڻهو حج تي ويندا هئا تہ ڪي مهينا هو حج جي تياري ڪندا هئا. پاڻ سان چانور ۽ اٽي جهڙيون شيون تہ ڏٻا پري ڪٽي ويندا هئا پر گوشت ۽ مڇي بہ سڪائي پاڻ سان کڻندا هئا ۽ چگو جو انهن ڏينهن ۾ هوائي جهاز بدران پاڻي جي جهاز ۾ سفر ٿيندو هو، نہ تہ رڳو هرهڪ حاجي سان گڏ سامان جا ايترا سارا ڏٻا کهڙي هوائي ڪمپني پنهنجي هوائي جهاز تي ڏوئڻ پسند ڪري ها.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج بابت هڪ سفرنامو پڙهي رهيو هوس، جنهن جي لکڻ واري 1925ع ڌاري حج ڪيو هو. پاڻ دهلي (يا شايد لکنئو) کان پاڻي واري جهاز ۾ چڙهڻ لاءِ بمبئي پهتو ۽ بمبئي ۾ بارنهن ڏينهن حج جي سفر لاءِ سامان پئي ورتائين ۽ ان سامان ۾ کاڌي پيتي جي سامان کان علاوه ٽانوَ ٽپا، ديڳڙا، چالهيون، لالٽين، هنڌ بسترا، بالٽيون وغيره وغيره پڻ ونڊا پيا، جو انهن ڏينهن ۾ مڪي ۽ مديني ۾ هر شيءِ حاجي کي ڪرٽي پئي ٿي. عربستان ۾ اجا تيل جي پئسن جو استعمال شروع نه ٿيو هو. هندستان جا شهر ۽ رستا ۽ ٻيون سهولتون (پاڻي ۽ بجلي وغيره) وڌيڪ بهتر هيون ۽ ٻين حاجين وانگر هن حاجي کي به رکي رکي ننڍي کنڊ جون هوادار ۽ سهڻيون جايون، رستا ۽ لاريون، گاڏيون ۽ بگيون ياد ٿي آيون. انهن ڏينهن ۾ وري اهو به شڪر آهي جو ننڍيون لاريون نڪتيون هيون، جيڪي عربي سڏبيون هيون ۽ مديني کان مڪي ڏينهن ۾ اڇي پڇائيندڙيون هيون. منجهس چوڏهن کن ماڻهو سوڙها سگهورا ٿي ويندا هئا. سامان هفتو کن اڳ اڻن تي موڪلبو هو. جو اهي پهچڻ ۾ هفتو کن ونندا هئا.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال ان هوندي به حاجي سڳورا خوش هئا، جنهن جو اظهار مٿين همراهه به ڪيو آهي ته اهو به شڪر آهي جو هاڻ پاڻي واري جهاز تي ماني جو بندوبست مسافرن کي نه ٿو ڪرڻو پوي ۽ جهاز جي بورچيخانن ۾ ماني ناهي وجي ٿي، نه ته 1925ع کان اڳ حاجين کي ساموندي سفر جا اٺ ڏهه ڏينهن ڏيڪ تي رڌ پچاءُ جو بندوبست ڪرڻو پوندو هو. خراب موسم ۽ گرمي ۾ جڏهن نهيل نڪيل کاڌو ملي ٿو ته اهو ئي اهڙي حالت ۾ سمنڊ کي کاڌو نه ٿو ٽئي. اتي مسافرن کي پاڻ رڌ پچاءُ ڪرڻ ۽ جهاز جي لوڏن کان پاڻ کي ۽ پنهنجي سامان کي بچائڻ لاءِ ڪيتريون تڪليفون ۽ اوجاگا ڪرڻا پوندا هئا. هڪ جهاز هلائڻ وارو يا ساموندي زندگي کان واقفڪار ئي سمجهي سگهي ٿو. ان حساب سان اڃڪلهه حج جو سفر ڪو ڏکيو نه رهيو آهي. اها بي ڳالهه آهي ته حج تي ماڻهن جو تعداد وڌڻ ڪري دوران حج (خاص ڪري حج وارن ڏينهن ۾) طواف يا سعي ۾ گهٽي رش رهي ٿي.

حاجين جو کاڌي پيتي جي هوٽلن ۽ دڪانن کان علاوه بين دڪانن تي پڻ ڇٽو وڃڻ ٽئي ٿو. خاص ڪري آخري ڏينهن ۾، حج جو فرض پورو ٽيڻ بعد پبلڪ ٽيليفونن تي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

بہ چگّي رش رهي ٿي. هرهڪ پنهنجن مٽن مائٽن ۽ يارن جي خبر چار لهڻ لاءِ يا پنهنجي ايندڙ ڏينهن جو پروگرام مائٽن کي ٻڌائڻ لاءِ ٽيليفون ڪري ٿو. اڄڪلهه ٽيليفون ڪرڻ کو ڏکيو ڪم ناهي. پئسا خرچيو تہ سيڪنڊن جا فيصلا آهن. مکي توڙي مديني ۾ جڳهه جڳهه، گهٽي گهٽي ۾ ٽيليفون بوٿ لڳل آهن، جن ۾ ڪارڊ وجهي فون ڪري سگهجن ٿا. هڪ سئو يونٽن جو ڪارڊ پنجاهه ريالن ۾ ملي ٿو ۽ ڪٽي تہ 55 ريالن جو بہ مليو ٿي، جنهن ذريعي مکي يا مديني کان پنهنجي ڳوٺ ڏهه ٻارهن منٽ ڳالهائي سگهجي ٿو. ڪيترائي ٽيليفون جا دڪان پڻ آهن، جتي ڏهه ٻارنهن ننڍا ڪمرا (Cubicles) نهيا پيا آهن. ڳالهائڻ بعد دڪان جو مالڪ منٽن مطابق توهان کي بل ڏيئي سگهي ٿو. پنهنجي ملڪ، شهر ۽ گهر فون ڪرڻ لاءِ پهرين بہ دفعا زيرو ملائڻو پوي ٿو، ان بعد ملڪ جو ڪوڊ يعني پاڪستان جو 92 ٿيو. ان بعد شهر جو مثال طور دادو جو نمبر 229 ٿيو ۽ پوءِ گهر جو 610614 يعني ٽيليفون ڪٽي ان ۾ ڪارڊ وجهي يڪو نمبر ملائڻو پوندو0092229610614..

پنجاهه جي سڄي گروپ مان روز ڪجهه ماڻهو پنهنجي وطن فون ڪندا هئا ۽ پوءِ شام جو ٻين جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

دلچسپي لائق خبرون ٻڌائيندا هئا تہ ڪراچي ۾ ڦڙ ڦڙ وسي. اسلام آباد ۾ ڪلڻ اچي رهيو آهي. پاڪستان ۾ ذوالحج جو چنڊ نہ ڏٺو آهي. هن سال حاجين جي ڪراچي ايئرپورٽ موٽڻ تي ڪسٽم چيڪنگ نہ ٿيندي.

منجهند جو اڳين (ظهر) نماز کان ڪلاڪ پـ اڳ ۾ ۽ عشاءِ نماز بعد گروپ جا سڀ کان گهٽا حاجي ڪمري ۾ موجود هوندا هئا ۽ پوءِ ڪڏهن ديني ڳالهين جو دور هلندو هو تہ ڪڏهن دنيا جي خبرن جو. اسان جي گروپ ۾ جيئن تہ واپاري ڪميونٽي جا ماڻهو گهٽا هئا. ان ڪري واپاري جون ڳالهيون گهڻيون هلنديون هيون. اهي ٻڌي مون کي تعجب لڳندو هو تہ ان سبجيڪٽ تي هنن جي ڄاڻ ۽ ڏهانت ڪيڏي وسيع آهي. جيتوڻيڪ اڏ کان وڌيڪ مٿرڪ تائين مس پڙهيل هئا پر تعليم جي پنهنجي اهميت آهي تہ تجربي جي پنهنجي هنن کي ابن ڏاڏن کان ڏنڊي جو مليل هنر ۽ تجربو ايڏو آهي جو پرئڪٽيڪل زندگي ۾ هڪ ڪامرس ۽ فائننس جو Ph-D پـ هنن جو مقابلو نہ ڪري سگهي.

نور احمد چاندنا جنهن جو رنگ (Paints) جو واپار آهي. تنهن ٻڌايو تہ اسان جي ملڪ (پاڪستان) ۾ اوڏر جو ڏاڍو مرض آهي، هر ڪو شيءِ ونڊي وڄي ٿو پر اوڏر تي. پوءِ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

رلائي رلائي قسطن ۾ پئسا ڏئي ٿو. ڪيترا ته قسطن ذريعي به ڪجھ پئسا ڏئي ڪجھ ڪائي ويندا ۽ پوءِ ماڳھين نظر نہ ايندا، پوءِ ڪين اسان ڳوليندا وتنداسين.

”ڪانئن رهيل پئسا وصول ڪرڻ لاءِ؟“ مون چيومانس.

”نہ، ڪين چوندا آهيون ته باقي رهيل پئسا ڪٽي نہ ڏيو پر وڌيڪ مال ونڻ لاءِ ته اڇو، چو ته اسان اهو ئي چاهيون ٿا ته پئسا ڪٽي ڪجھ گھٽ ملن پر مال ته نڪرندو رهي ۽ جي سختي ٿي ڪجي ته ڪو به نہ ٿو اچي. هو ٻين کان وڃيو ونن. جيڪي اوڏر ڏين ٿا“. هن ٻڌايو.

اڪثر بنگلاديش ۽ انڊونيشيا جو گھٽو ذڪر نڪرندو هو، جن جون ٽوپيون مردن جون قميصون ۽ بارن جا ڪپڑا مڪي جي سڃي مارڪيٽ ۾ چانيل هئا.

”سان ايڪسپورٽ ۾ پنتي ٿي ويا آهيون. حڪومت هڪ طرف مدد يا همت افزائي نہ ٿي ڪري. مزورن جو مسئلو ٻئي پاسي آهي. رشوت ۽ پتا خوري ٽئين طرف آهي. نتيجي ۾ اسان جي ملڪ ۾ نهيل هر شيءِ جي قيمت ايڏي گھٽي ٿيو وڃي جو بين الاقوامي مارڪيٽن ۾ اسان مقابلو نہ ٿا ڪري سگھون. ڪيتريون شيون ته پنھنجي ملڪ ۾ به مهانگيون پون ٿيون. ان ڪري ڪيتريون شيون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جيڪي ٻاهرن ملڪن ۾ نهي اسان جي ملڪ ۾ اچن ٿيون. انهن جي قيمت اسان جي ملڪ ۾ نهيل شين کان گهڻ آهي". هڪ بزنيس مئن ٻڌايو.

ڊاڪٽر فضل ربي جيڪو دل جو سرجن آهي ۽ دل جون آپريشنون ڪري ٿو. ان سان اڪثر انگلينڊ جي ڏينهن جي ڳالهه ٻولهه ٿيندي هئي، جتي هو اٺ سال کن رهي آيو هو. هڪ ڏينهن ڳالهين ڪندي هن ٻڌايو ته پاڪستان ۽ انگلينڊ ۾ اهو فرق آهي جو انگلينڊ ۾ سينئر پروفيسر (سرجن) ڏکيون آپريشنون پنهنجي هٿ ۾ ٿو کڻي. هتي جيڪا ڏکي آپريشن هوندي، جنهن ۾ مريض جي بچڻ جي گهڻ اميد هوندي اها جونيئر حوالي ڪري ڇڏيندو، جيئن مريض مري پوي ته خواري جونيئر جي ٿئي. سولي آپريشن بس سمجهو ته پليٽ ۾ حلوو کائڻ آهي ته اهو ڪم پاڻ کڻندا، جيئن سندن ناموس ٿئي ته "هو وڏا قابل ڊاڪٽر آهن، سندن هر آپريشن ڪامياب ٿي وجي ۽ جونيئر ڊاڪٽر ماٺهو ٿا مارين". ساڳي وقت هينئين پوسٽن وارن جي پروموشن به ڏکي ۽ دير سان ڪئي وجي ٿي.

ڪڏهن ته چرچا پوڳ به هلندا هئا. اسان جي گروپ ۾ محسن نالي بزنيس مئن آهي، جيڪو نه فقط ننڍي عمرجو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهي (اٽڪل 28 سال ڪن جو ٿيندو) پر قد ۾ ٻہ ننڍو آهي. مصري عرب جيڪا جبا (توب) پائين ٿا، اهي بيحد ويڪرا ۽ هيٺ وڏي گهير وارا ٿين ٿا. نماز تي ماڻهن جو گهڻو تعداد ۽ جاءِ جي سوڙهه هجڻ ڪري هڪبئي جي پويان ايترو ويجهو بيهڻو پوي ٿو جو سجدي لاءِ مس جاءِ ملي ٿي. اهڙي صورت ۾ انهن مصري عربن جي وڏي گهيري وارا توب (پهراڻ) سجدي ۾ پويان بينل همراهه جي مٿان وڃائجيو وجن ۽ ڪيترا دفعا سجدي مان اٿي بيهي سڏو ٿيڻ مهل پنڌين همراهه جو ڪنڌ هنن جي توب ۾ ڦاسيو پوي. مٿين همراهه محسن چيو ته هو ته هڪ دفعي ذري گهٽ اڳيان بينل عرب جي توب (جبي، پهراڻ) ۾ اندر هليو ويو هو.

هڪ دفعي منجهند جي ماني تي اچي ڳالهه نڪتي ته نارمل انسان لاءِ ڪيتري خواري ضروري آهي.

"ڇا ڪئلورين جي حساب سان؟" ڊاڪٽر شفيق پڇيو.

"نہ وزن جي حساب سان" اسان جي ٽولي جي ليڊر احسان شيخ صاحب چيو.

"هڪڙي ڪلڙ". ڪنهن جواب ڏنو.

"اڌ ڪلڙ. پر ڪلڙ ڪيتري وزن جي ٿئي ٿي؟" ڪنهن پڇيو. "ڪلڙ ته هڪ ڪلو، ڏيڍ ڪلو ۽ ٻن جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بہ ٿي سگھي ٿي پر صاف ٿيڻ ۽ پڇڻ بعد سڪي اڏ ڪلو بہ ٿي سگھي ٿي". احسان صاحب چيو "بهرحال انسان جي هر ويلي تي وڌ ۾ وڌ خوراڪ ڇهہ سئو، ساڍا ڇهہ سئو گرام آهي. آئون پهلوانن، جوڏن، جپاني سومون ٽلهن جي ڳالهہ نہ ٿو ڪريان. هڪ نارمل ماڻهو جي ڳالهہ ٿو ڪريان".

"ڪي ڪي نارمل ماڻهو بہ گهٽو ڪائين ٿا. ڪٽي ڪٽي بوفي ٽائيپ لنچ يا ڊنر هوندي آهي تہ پينگ ڪري ڇڏيندا آهن". شميم احمد ٻڌايو جنهن کي ڪراچي ۾ شادي هال آهي.

"ها صحيح ٿا چئو". فيروز سندس ڳالهہ جي تائيد ڪندي ٻڌايو، پر ڪراچي جا ماڻهو ڪمزور، پريشان ۽ هر وقت پيچ ڊڪ ۾ اهڙو رهن ٿا جو سندن معدو صحيح نہ ٿو رهي".

"آئون پنجاب پاسي جي ماڻهن جي ڳالهہ ٿو ڪريان." شميم چيو. "ها پنجاب پاسي جا ماڻهو صحتمند آهن ۽ گهٽو ڪائين ٿا پر لاهور پاسي جا ايترو نہ ٿا ڪائين جيترو گجرانوالا جا". هڪيئي ٻڌايو.

شميم صاحب ٻڌايو تہ واقعي گجرانوالا جي ماڻهن سان ڪائڻ ۾ ڪير نہ پڄي سگھندو. اسان وٽ جڏهن ڪو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شادي جو هال بُڪ ڪرائڻ ايندو آهي تہ ماني جو في ماڻهو جي حساب سان اڳهہ پڇندو آهي تہ اسان اڳهہ ٻڌائڻ کان اڳ ڪائنس اهو معلوم ڪندا آهيون تہ شادي ۾ دعوتي ڪير هوندا؟ ڪراچي جا پڙهيل ڳڙهيل يا اوسي پاسي جي ٻهراڙي جا؟ سنڌ جي ڳوٺن جا يا پنجاب جا؟ ۽ پنجاب جا ٻہ ڪٽي گجرانوالا جا تہ نہ هوندا؟ ڇو جو جتي اسان ٻين لاءِ اڌ ڪڙ جي حساب سان پئسا چارج ڪندا آهيون، اتي گجرانوالا کان آيل لاءِ ڄج لاءِ في ماڻهو ڏيڻ ڪڙ جي حساب سان چارج ڪندا آهيون. بلڪهہ ڪيٽريون ڪئٽرنگ ڪمپنيون گجرانوالا کان آيل مهمانن جو ٻڌي جواب ڏئي ڇڏيندیون آهن.

”يارو آئون توهان کي ڇا ٻڌايان“. هڪ ٻئي بزنيس مئن ٻڌايو، جنهن کي ڏنڏي جي لحاظ کان پنجاب وڃڻو پوندو آهي. ”هڪ دفعي پنهنجي پنجابي بزنيس مئن دوست وٽ گجرانوالا ويس. منجهند جي ماني هن جي گهر کاڌيم. اسان ٻہ ڇڻا هئاسين. ٽيون سندس پٽ، سندس بورچي وڏو ڏش ٻوڙ جو اڇي رکيو، جنهن ۾ گهٽ ۾ گهٽ ڏيڍ يا ٻن ڪڙين جيترو گوشت هوندو. ڪائڻ جو آئون ٻہ مڙس

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ماڻهو آهيان. ۽ چار ٻوٽيون پليٽ ۾ رکي ماني سان ٿي ڪاڏيم ته ميزبان دوست رڙ ڪري چيو ته هي ڇا؟

"ڇو؟" مون وائڙو ٿي پڇيو.

"ماني سان گوشت ٿو کائين؟ گوشت ته رکو کائڻ کپي". هن چيو.

"ته پوءِ هي ماني ڇا جي لاءِ آهي؟" مون تعجب مان پڇيو.

"اها ته آخر ۾ منهن اگهڙ لاءِ آهي". ميزبان جواب ڏنو.

ڪڏهن ڪڏهن ديني مسئلن تي ۽ اچي بحث ٿيندو هو. جنهن لاءِ جيتوڻيڪ اسان کي شروع کان بلڪ ڪراچي ڇڏڻ کان اڳ اسان جي گروپ ليڊر احسان الاهي سپني کي سختي سان چيو هو ته هرهڪ پنهنجو عقيدو پاڻ تائين رکي. ٻئي سان بحث نه ڪري پر پوءِ ڪنهن وقت گروپ ليڊر نه هوندو هو ته شروع ٿي ويندا هئاسين. بس اسين ماڻهو عادت کان مجبور جيسين بحث مباحثا نه ڪريون، تيسين ماني هضم نه ٿئي. ڪڏهن ڪڏهن ته اڌ گابرو رسي ۽ اٿندا هئاسين. جيتوڻيڪ اصل ڳالهه ۾ ڪجهه ۽ نه هوندو هو. جيئن مثال طور: هڪ اهڙو بحث هن وقت ياد پيو اچي ته ڪنهن ڪٽي چيو ته "مولانا مودودي کي عربي نه ايندي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هئي“، پوءِ ته سڀ شروع ٿي ويا. ڪي ان جي Favour ۾ ته ڪي ان جي مخالفت ۾. اهڙي طرح ٻين عنوانن تي بحث هلندو هو. جن مان هن وقت کو ياد نه آهي.

ڪڏهن ڪڏهن بحث دوران هڪ ٻئي کي سنيون ڳالهيون ٻڌايون ويندیون هيون. نواب عبدالستار، حافظ سعيد ۽ چوڌري مهتاب جهڙا ڪيتريون ئي سنيون سنيون اسلامي ڳالهيون ۽ حديثون ٻڌائيندا هئا. بلڪه گهڻو وقت سنين ڳالهين ۾ گذرندو هو. عالمگير مسجد جي ٻين گروپن جا ليدر ايندا هئا ته اهي به هميشه مذهبي ڳالهيون ڪندا هئا. هرهڪ جا ڪيترائي حج ۽ عمرا ٿيل هئا. هو عربي زبان کان به واقف لڳي ٿا. ان ڪري اسان جهڙن جاهلن ۽ نون حاجين هنن مان پرايو ٿي. ان ڪري ڪراچي ۽ اوسي پاسي جا ماڻهو جيڪي اڪيلا آهن ۽ گروپ ناهي نه ٿا سگهن يا ڪين حج جي گهڻي واقفيت ناهي، انهن کي آئون اها ئي صلاح ڏيندس ته هو عالمگير مسجد ۾ هليا وڃن، جيڪا بهادر آباد ۾ آهي، جن جو شعبو انصار الحجاج هنن جي مدد ۽ رهنمائي ڪري سگهي ٿو ۽ اسان وانگر توهان کي ڪنهن گروپ سان شامل ڪري حج تي روانو ڪري سگهي ٿو يا ٻين اهڙن ادارين سان گڏجي وڃجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي پهچي (توڙي مديني پٽ)، سعودي حڪومت جي ويجهي اسپتال ضرور ڏسي ڇڏجي، جيئن ٿڌ بخار يا ٻي بيماري ۾ دوا درمل ونڊي سگهجي. اهڙين اسپتالن ۾ دوا توڙي ايڪسري ۽ ٻيا ٽيسٽ مفت ٿين ٿا، ڪي بيماريون ڪنگهه، تپ جهڙيون عام ٿين ٿيون، جنهن لاءِ دوائن جو دڪاندار (فارميسي وارو) به ڪا دوا Suggest ڪري سگهي ٿو ۽ گروپ ۾ جيڪڏهن ڪو ڊاڪٽر آهي ۽ توهان پنهنجي وطن کان گهربل دوائون کڻي آيا آهيو ته اهو ته اجا به سٺو جو دڪانن تي دوائون ڪافي مهانگيون آهن.

اسان جي رهائش واري جاءِ جي سامهون يعني رستي جي ٻئي پاسي اجياد اسپتال هئي، جنهن ۾ ڪم ڪندڙ هڪ پاڪستاني ڊاڪٽر عبدالغني اسان جي گروپ جي هڪ حاجي جو پائٽيو هو ۽ ٻئي ٽئي ڏينهن منجهند جي ماني تي اسان وٽ ايندو هو ته اسان جي گروپ جا ڪيترائي حاجي هن سان دوا درمل جي ڳالهه ڪندا هئا. مون کي به ٻه ٽي دفعا بخار ٿيو ۽ آخري ڏينهن ۾ ڪنگهه ٿي ته واپس ڪراچي تائين رهي. منهنجي خيال ۾ ڏينهن بن جي بخار لاءِ ڪا پونسٽان، ڊسپرين، پئناڊال جهڙي گوري پاڻ ئي ڪائي ڇڏجي ۽ سعودي اسپتال جي ڊاڪٽر وٽ نه وڃجي ته بهتر،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو هرهڪ کي ڪا نہ ڪا ائنٽي بائٽڪ ڏيو ڇڏين ۽ ائين معمولي معمولي ٽڏ تپ لاءِ ڳريون دوائون کائڻ بہ تہ صحيح ناهي.

مڪي ۾ واندڪائي ۾ حاجي پنهنجي مٽن مائٽن، ڄاڻ سڃاڻن سان بہ ملندا رهن ٿا، پوءِ ڪنهن جي ڪنهن سان حرم پاڪ ۾ ملاقات ٿيو وڃي تہ ڪنهن جي شهر جي بازارين ۾، اسان جي ڳوٺ جا بہ سئو ڪن حاجي مختلف اڏامن ۾ آيا هئا، تفصيل سان خبر نہ هيم تہ ڪير ڪير آيا آهن پر اها خبر هيم تہ انهن ۾ هڪ اسان جو مائٽ محمد عيسيٰ ميمڻ ۽ ان جي پوڙهي والده بہ هئي. هو اسان کان هفتو ڪن اڳ واري فلائيٽ ۾ آيا هئا پر اسان کي هڪ ٻئي جي رهائش جي خبر نہ هئي. اسان پهرين ڏينهن کان وٺي ڪين حرم پاڪ اندر توڙي ٻاهر ماڻهن جي انبوهه ۾ ڳولياندا رهياسين ٿي پر ٿيهہ لک ماڻهن ۾ ڪنهن کي ڳولڻ ائين آهي، جڙ بهہ ۾ سئي ڳولڻ، اجا بہ ڪنهن جو لنگهہ حرم پاڪ جي ساڄي دروازي مان آهي تہ پوءِ هڪ ٻئي سان ملاقات آسان آهي. پنج وقت نمازن مان ڪنهن ڏينهن ڪنهن نماز لاءِ ويندي يا موٽندي ان در وٽ ملاقات ٿيو وڃي. باقي مختلف در آهن تہ پوءِ ڏکيو ڪم ٿيو پوي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مون کي جڏهن به وقت ملندو هو ته پنهنجي گهٽي ۾ ٽي بيهندو هوس ته من کو اسان وارو مائٽ يا هالا جو کو ماڻهو ملي، پر هزارين ماڻهن ۾ کي ٿورا پاکستاني مهاندا نظر ايندا هئا، سي به پناڻ، افغاني يا پنجابي هوندا هئا، نه ته ڳاهڻن جا ڳاهڻ ترک، عرب، آفريکن، ملئي، انڊونيشي وغيره هوندا هئا.

هک ڏينهن سنڌي ۾ ڳالهائيندي به ٽي جڻا اچي لنگهيا. پاڻ سانگهڙ پاسي جا ميان ۽ لغاري هئا. "پائو کهڙي پاسي ٿا رهو؟". مون پڇيومان.

"او ايڏانهن پل جي هن پاسي کابي گهٽي ۾". هنن ٻڌايو.

"ايڏانهن کي هالن جا آهن؟" مون پڇيومان.

"نه. هالن جا ته نه آهن پر اسان جي بلڊنگ ۾ خيرپور ۽ سکر پاسي جا آهن، پر واري بلڊنگ ۾ لاڙ جا رهن ٿا پر هالا جا نه آهن".

اهڙي طرح کنهن به سنڌي ڳالهائيندي يا سنڌي ٽوپي ۾ ڏسندو هوس ته پڇندو هوس ته پاڻ کير آهي ۽ مکي شريف ۾ کٽي رهي ٿو. آخري ڏينهن ۾ حج بعد جڏهن هاڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسين مديني وجي رهيا هئاسين تہ آخر گوٹ وارن سان ملاقات ٿي وئي.

مڪي ۾ رهائش دوران حاجي مڪي کان باهر، ويجهڙائي وارين ڪجهہ اهم جاين جو پڻ ديدار ڪن ٿا. جهڙوڪ غار حرا، ثور جبل، جبل رحمت، مولود النبي وغيره. ڪجهہ اهڙين زيارتن جو مختصر احوال ٻئي چئپٽر ۾ ڏيان ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

چنڊ جو پہ اڌ ٽيڙ

حج يا عمري جو اهڙو سفر آهي جنهن ۾ ماڻهو پين سفرن يا سيرن وانگر پنهنجي يا Guide جي مرضي موجب گهمي ڦري نہ ٿو. هرهڪ عبادت ۾ مشغول رهي ٿو ۽ حقيقت پہ اها آهي تہ هرهڪ هيڏو خرچ ڪري، مٽ، مائٽ، دوست احباب ڇڏي هيڏو سفر ڪري هتي جو پهتو آهي، فقط ان ڳالهہ لاءِ.

هڪ ڏينهن صبح جي پهر ستين ساڍي ستين بجي ڏاري باب اجياد واري در وٽ لڳل هلندڙ ڏاڪڻين (Escalators)ذريعي حرم پاڪ جي مٿين ماڙ (ڇت) تي هليو ويس. تهجد ۽ فجر تي آيل ماڻهن مان ڪيترائي اشراق پڙهي گهرن ڏي روانا ٿي چڪا هئا ۽ ان ڏينهن باقي ڏينهن کان هونئن پہ رش گهٽ هئي. آئون ڇت جي چوڌاري ڇڪر

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏئي هيٺ بيت الله ۽ حرم پاڪ جي باهران ٺهيل ڏگهين عمارتن ۽ انهن جي پويان جبلن جو نظارو ڪري رهيو هوس. دل ۾ آيو ته ڪو اهڙو هتي جو واقفڪار ملي وڃي ته ان کان تاريخي نقطي نگاهه ان ڪجهه شيون پڇجن. خاص ڪري ڇت تان جيڪي ٽي گنبذ نظر اچي رهيا هئا يا حرم پاڪ جي ڪجهه حصن کي ايئر ڪنڊيشنڊ رکڻ جي سسٽم بابت پر ڇت تي جيڪي موجود هئا. انهن قرآن شريف جي تلاوت ڪئي يا تسبيح پئي پڙهي. رکي رکي اڪيلي سر يا ننڍن ٽولن ۾ ترڪ، ايراني يا مصري لنگهيا ٿي پر پڪ هيم ته اهي منهنجي انگريزي نه سمجهندا جو هو اڪثر پنهنجي مادي زبان ترڪي، ايراني يا عربي ڳالهائين ٿا. اتي هڪ سنهڙو جوان سنڌي ٽوپي ۾ اچي لنگهي، ڪجهه ڏينهن ملتاني لڳي رهيو هو. ان کان اڳ جو مون کي ڪراس ڪري، گهٽو پري نڪري وڃي، مون کيس پانهن ۾ هٿ وجهي پڇيو: "پائو سنڌي آهين؟" اهو پڇڻ سان مون کي پاڻ ۾ شرمندگي ٿي، جو اهو جملو سنڌ ۾ (۽ توبہ نعوذ بالله هتي پلارن پٽن تي پڻ) ڪو ان قسم جو سوال ڪري ٿو ته: "آپ کا تعلق پاڪستان سي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي؟ يا اردو سمجهتي هين؟“ معنيٰ ان ڪانپوءِ اڳلو پنهنجي ڪيسي ڪترڻ ۾ مدد ڪرڻ جي ڳالهه ڪندو.

هن سنڌي ٽوپي واري همراهه ۾ شايد اها ڳالهه ڏيان ۾ رکي پهرين مون کي گهوري چڙ مان ڏٺو، (جيئن (آئون ڪيسي ڪترڻ واري ڳالهه ڪرڻ جي مود ۾ هجان ته سندس منهنجو غير همدرانه پنو ڏسي دل شڪستو (Discouraged) ٿي وجان) پر پوءِ الائي ڇو، شايد هو منهنجي شڪل مان سمجهي ويو يا ائين ئي دل ۾ آيس جو منهن تي مرڪ آڻي هائوڪار ڪيائين. سندس منهن ۾ نور ۽ ڏاڙهي ته اڳهين هئي ۽ هاڻ مرڪ سان سندس منهن هيڪاندو ملوڪ ٿي پيو، ڪجهه ڳالهائڻ خاطر پڻ. جو منهنجي ٽولي جي 25 مردن ۾ مون کان سواءِ ڪو به سنڌي ڳالهائڻ وارو نه هو. سنڌي ڳالهائڻ تي دل ڇڻي رهي هئي، جيئن ڪڏهن ملائيشيا جي ماڻهن کي ڏسي ساڻن ملئي ڳالهائي دل خوش ڪيم ٿي، ڪائنس خبر چار ونڻ لڳس. معلوم ٿيو ته پاڻ ڪنڊياري جو آهي (افسوس جو هن وقت سندس نالو ياد نه پيو اچي) ۽ نوابشاهه ۾ سنڌ حڪومت جي زڪوات ڪاتي يا شايد اوقاف ڪاتي ۾ نوڪري ڪري ٿو.

”توهان جو پهريون حج آهي؟“ مون پڇيومانس.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”نہ هي منهنجو ٽيون حج آهي“. هن وراڻيون ۽ مون کي خوشي ٿي تہ ٿي سگهي ٿو تہ هن کي هتي جي جاين جي ڪجهہ ڄاڻ هجي ۽ واقعي اها ڳالهہ صحيح نڪتي. پاڻ مون کي حرم پاڪ جون ڪيتريون ئي شيون تاريخي ۽ مذهبي نقطي نگاهہ کان ٻڌائيندو رهيو.

”سامهون جتي Neon Sign جو بورڊ لڳل آهي. اتي اها عمارت آهي، جتي حضور ﷺ جن جي ولادت ٿي . اڄڪلهہ اهو مڪتب (لائبريري) آهي. توهان هي رستو وٺي اوڏانهن وڃي سگهو ٿا“. هن مون کي حرم پاڪ جي ڇت تان رستو سمجهايو.

”۽ هي جيڪو باب عبدالعزيز جي باهران پهاڙي تي اڄڪلهہ عرب بادشاهن جو محل آهي، اتي حضور اڪرم ﷺ جن چنڊ کي پہ اڏ ڪرڻ جو معزو ڏيکاريو هو“. هن ٻڌايو.

ان محل (جيڪو ڪنهن زماني ۾ ٽڪر هو) جي پويان اجياد اسپتال آهي ۽ رستي جي ٻي ڪپر تي ”عمارت اشرف“ آهي، جنهن جي ٻي ماڙ وارن فليٽن تي اسين رهيل هئاسين. ڪنڊياري جي مٽئين همراهہ سان ملاقات بعد جڏهن پہ آئون پنهنجي فليٽ جي بالڪني ۾ بيهندو هوس تہ منهنجي دماغ ۾ جڏهن چوڏهن سئو سال وارو نقشو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڦرندو هو. جڏهن مڪي شهر جا جملي گهر بيت الله جي آسپاس هئا. باقي چوڌاري رڳو جبل ئي جبل هئا. انهن مان هڪ هي جبل پڻ (جنهن تي اڄڪلهه شاهي محل آهي، جنهن هيٺ چوڪيدار ۽ سنتري پهري تي بينا آهن ۽ انهن کان نظر بچائي آيو ويو، ڪبوترن لاءِ چوڳو پيو اڇلي ۽ ڪبوتر ماڻهن جي پيرن کان پاڻ بچائي داڻو چڳڻ ۾ مشغول آهن). رب پاڪ جي قدرت سان چند نه فقط ٻه اڌ ٿي پيو هو پر هرهڪ اڌ ٻئي کان ايترو پري ٿي ويو جو هڪ اڌ جبل جي هڪ پاسي کان نظر اچڻ لڳو ته ٻيو اڌ ٻئي پاسي کان ۽ پوءِ ڏسندي ئي ڏسندي ٻئي اڌ هڪٻئي سان وري ملي پورو چند ٿي بيٺو.

ٿي سگهي ٿو ته اهو جبل ڪٽي هي نه هجي، جنهن لاءِ ڪنڊياري جي هن همراهه ٻڌايو پر چند جو ٻڌ اڌ ٿيڻ هڪ اهڙي حقيقت آهي، جنهن جو ذڪر قرآن شريف جي 54 نمبر سورة القمر جي پهرين ئي سٽن ۾ آهي ته: "اَقتربت الساعت. وانشَقَ القَمَرُ..." قيامت جي ساعت ويجهي اچي وئي ۽ چند ڦاٽي ويو. پرهنن ماڻهن جو اهو حال آهي ته ڪٽي ڪهڙي به نشاني ڏسن منهن موڙيو چڏين ٿا ۽ چون ٿا ته هي ته هڪ هلندڙ جادو آهي"...

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شق القمر يعني چنڊ جي ٽٽڻ جو حيرت انگيز واقعو ان ڳالهه جي پڪي نشاني هو ته اها قيامت جنهن جي اچڻ جي خبر رسول الله ﷺ جن ڏئي رهيا هئا. بلڪل برپا ٿي سگهي ٿي ۽ جنهن جي آمد جو وقت تمام ويجهو اچي لڳو آهي. چنڊ جهڙو عظيم سيارو هنن جي اڳيان ڦاٽو هو، اهو ان ڳالهه جو ڪليل ثبوت هو ته هي "نظام عالم" غيري فاني نه آهي. اهو وڪرجي سگهي ٿو. وڏا وڏا تارا ۽ سيارا ڦاٽي سگهن ٿا ۽ اهو سڀ ڪجهه ٿي سگهي ٿو، جنهن جو نقشو قيامت جا تفصيل بيان ڪندي قرآن ۾ چٽيو ويو آهي. حضور اڪرم ﷺ جن ماڻهن کي هن واقعي ڏي ڏيان ڇڪرايو ۽ چيو ڏسو ۽ شاهد ٿجو پر ڪافرن ان کي جادو جو ڪرشمو قرار ڏنو ۽ پنهنجي انڪار تي رهيا.

هن واقعي جو ثبوت قرآن شريف جي مٿين سورة (القمر) مان ملي ٿو ۽ روايتن مان تفصيل معلوم ٿئي ٿو ته هي ڪڏهن ۽ ڪيئن پيش آيو. هنن روايتن ۾ گهٽ ۾ گهٽ ٽي بزرگ اصحابي حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذيفه ۽ حضرت جبئر بن معطم عيني شاهد آهن. يعني هنن پنهنجين اکين سان اهو واقعو (چنڊ جو ڦاٽڻ ۽ وري گڏجي وڃڻ) ڏٺو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سيني روايتن کي گڏ ڪرڻ سان تفصيل معلوم ٿئي ٿو ته هجرت کان پنج سال اڳ هي واقعو ٿيو. چند واري مهيني جي چوڏهين هئي. چند اڃا هاڻ هاڻ اپريو هو ته اهو هڪدم ڦاٽي ۽ ٽڪرا ٿي پيو، ان جو هڪ ٽڪرو سامهون واري پهاڙي جي هڪ طرف ته ٻيو ٽڪرو ٻئي طرف نظر آيو. هي ڪيفيت فقط هڪ لحظي لاءِ رهي ۽ پوءِ ٻئي ٽڪرا هڪٻئي سان ڳنڍجي ويا. نبي ڪريمؐ ان وقت منيٰ ۾ هئا. پاڻ ماڻهن کي چيائون ته ڏسو ۽ شاهد ٿجو. ڪافرن چيو ته محمدؐ جن اسان تي جادو ڪري ڇڏيو هو، ان ڪري اسان جون اکيون دوکو کائي ويون. ٻاهر جي ماڻهن کي اچڻ ڏيو ته انهن کان ۽ پڇون ته هي واقعو هنن ۽ ڏٺو آهي يا نه. پوءِ ٻاهران جڏهن ڪجهه ماڻهو آيا ته انهن ۽ شهادت ڏني ته هو ۽ اهو منظر ڏسي چڪا آهن.

هن واقعي لاءِ ڪڏهن ڪڏهن اهو سوال اٿاريو وڃي ٿو ته هن واقعي جي حقيقت نوعيت ڇا هئي، ڇا هي هڪ معجزو هو، جيڪو مڪي جي ڪافرن جي مطالعي تي رسول پاڪؐ جن پنهنجي رسالت جي ثبوت ۾ ڏيکاريو هو يا هي هڪ حادثو هو، جيڪو الله تعاليٰ جي قدرت سان چند ۾ پيش آيو ۽ حضورؐ جن جي معجزن ۾ شمار ڪري ٿو ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انهن جو خيال آهي تہ ڪافرن جي مطالبي تي اهو معجزو ڏيکاريو ويو هو، حضرت مولانا مفتي محمد شفيع صاحب رح قرآن جي تفصيل "معارف القرآن" ۾ ان جي تائيد ڪئي آهي. يعني ڪافرن جي مطالبي تي حضورؐ جن اهو معجزو ڪري ڏيکاريو.

بهرحال اعتراض ڪندڙ هن واقعي بابت بہ اعتراض ڪن ٿا. هڪ تہ هنن جي اڳيان اها هڪ ناممڪن ڳالهہ آهي تہ چند جهڙو هيڏو وڏو Planet بہ ٽڪر ٿي ڏار ٿي وڃي ۽ سوين ميل هڪ ٻئي کان پري وڃي وري ڳنڍجي وڃي. هنن جو ٻيو اعتراض اهو آهي تہ جيڪڏهن ائين ٿيو هجي ها تہ هي واقعو سڄي دنيا ۾ مشهور ٿي وڃي ها. ان جو ذڪر نہ تاريخن ۾ آهي ۽ نہ ئي علم نجوم جي ڪتابن ۾.

پهريون اعتراض انهن ڏينهن ۾ شايد وزني لڳو هجي پر اڄ جي دور ۾ انسان کي سيارن جي مواد متعلق جا معلومات حاصل ٿي آهي، ان جي آڏار تي اها ڳالهہ بلڪل مڪمل آهي تہ ڪو بہ سيارو پنهنجي اندر بي پناهہ گرمائش ڪري ڦاٽي بہ سگهي ٿو ۽ پري وڃي پنهنجي مرڪز جي چڪمقي قوت ڪري هو هڪٻئي سان واپس ملي بہ سگهي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻيو اعتراض ٻه بي وزن چيو وڃي ٿو، جو اهو واقعو هڪ ٽه اوچتو ٽيو ۽ ٻيو ٽه فقط ڪن ساعت لاءِ پيش آيو، ضروري ناهي ٽه ان لحظي لاءِ سڄي دنيا جو نگاهون چنڊ ڏي ڪتل هجن ۽ نه وري ڦاٽڻ سان گڏ ڏماڪو ٽيو، جو ماڻهن اوڏانهن هليو وڃي . پهرين ڪان ان جو ڪو اطلاع نه هو، جو ماڻهو ان جي انتظار ۾ آسمان ڏي گهورينداَ رهن ها ۽ هونئن ٻه چنڊ ڪي سڄي دنيا هڪ ئي وقت ڏسي ٻه نه ٽي سگهي. انهن ڏينهن ۾ تاريخ نگاري جو ذوق ۽ فن ٻه ايڏي اوج تي نه هو ٽه مشرقي ملڪن ۾ جيڪي ڪجهه ماڻهن ڏٺو، ان کي قلمبند ڪيو وڃي ها. بهرحال هندستان جي مشهور ۽ مستند "تاريخ فرشته" ۾ ان جو ذڪر ضرور موجود آهي ٽه هندستان جي مهاراجه مالابار اهو واقعو پنهنجي اکين سان پاڻ ڏٺو ۽ پنهنجي روزنامچي ۾ لکرايو ۽ اهو ئي واقعو هن جي مسلمان ٽيڻ جو سبب بڻيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪي جي زيارتن جو احوال

مڪي ۾ رهائش دوران ماڻهو شهر کان ٻاهر نڪري اوس پاس جون اهم مذهبي، تاريخي ۽ يادگار جاين جي زيارت ڪن ٿا. هڪ ڏينهن آئون به فجر نماز بعد نيرن ڪري اهي جايون ڏسڻ لاءِ رستي تي اچي بينس، جتان ٽئڪسيون، وئگنون ۽ پرائيوٽ ڪارون هر ماڻهو کان ڏهه ٻارهن ڪن ريال ونيو وڃي رهيون هيون. ڪيترا مسافر ته ٽئڪسي وارن سان اڳهين طئي ڪري پوءِ ٽي چڙهيا ته هي هي جايون ڏيکاريٽيون اٽانوَ. آئون اهڙي ٽئڪسي ڊرائيور جي ڳولا ۾ هوس ، جيڪو اڙدو ڳالهائي سگهي، جيئن هو مون کي هر شيءِ چڱي طرح سمجهائي سگهي. مديني ۾ ته ڪوڙ آهن پر مڪي ۾ به سنڌي ۽ پنجابي ڊرائيور ڳولڻ سان مليو وڃن. مون اڌ منو ڪلاڪ ڪن ان ڳولا ۾ وڃايو. پوءِ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

نيٺ هڪ ٽئڪسي ۾ ويهي رهيس، جيڪا هڪ پرائيويٽ ڪار هئي ۽ حج جي موسم ۾ چار پئسا ڪمائڻ لاءِ هو پاڻي تي هلائي رهيو هو. ڊرائيور عربي ڊريس يعني توب (جبي) ۾ هو پر اڙدو به آيس ٿي، ويهڻ سان سندس حال احوال ورتم ته هن ٻڌايو ته سندس نالو حسن عبدالحڪيم آهي. اصل بنگالي آهي، پر هو چاليهن سالن کان مڪي ۾ رهي ٿو ۽ مڪي جي پوليس ۾ ترجمو ڪرڻ جا فرض ادا ڪري ٿو. سعودي عرب اچڻ کان اڳ جڏهن هو ننڍو چوڪرو هو ته ڪراچي ۾ پڻ ٽي سال پورهيو ڪيائين. ان ڪري کيس اڙدو به آئي ٿي. بنگالي ته سندس مادري زبان ئي ۽ عربي هتي رهي سکيو. سندس زال به عرب آهي.

"پر افسوس جو مون کي سعودي عرب جو پاسپورٽ ناهي". هن ٻڌايو "جڏهن ڪاغذ پٽ نهي رهيا هئا ته مون ڪڏهن انهن ڳالهين ڏي ڌيان به نه ڏنو. انهن ڏينهن ۾ ڪنهن کي خبر هئي ته شناختي ڪارڊ يا پاسپورٽ ايڏي اهم شيءِ آهي. منهنجي ته زال به هتي جي هئي، سو مون کي ته سعودي عرب کان ٻاهر ڳوٺ وڃڻ جو ارادو نه هو، سو پاسپورٽ ۽ ٻيا ڪاغذ پٽ نه نهرائي سگهيس. سچي ڳالهه اها آهي ته مون سڄي جواني دوستن سان ڪچهريون

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪرڻ ۽ گھمڻ ڦرڻ ۾ برباد ڪري ڇڏي ۽ اھڙين اھم ڳالھين ڏي ڏيان وجي نہ سگھيو“.

”پوليس ڪاتي ۾ ڪھڙي نوعيت جي ڊيوٽي ڪريو؟“ مون پڇيومانس: ٽرئفڪ جئم ھجڻ ڪري اسان اڃا مڪي شھر جي گھٽين ۾ ئي ڦاٽا پيا ھئاسي ۽ مون اھو ئي بھتر سمجھيو تہ جيسين اتي ئي آھيون، تيسين آئون ٻين ڳالھين بابت ڪجھري ڪندو ھلانس. ٻاھر نڪري پوءِ پاڻ مختلف جاين بابت Explain ڪري.

”آئون ھتي ڏوھارين کان پڇيل سوال جواب عربي ۾ ترجمو ڪندو آھيان“. حسن عبدالڪريم ٻڌايو. ”اھي ننڍي ڪنڊ (بنگلاديش)، انڊيا، پاڪستان، افغانستان جا ڏوھاري جن جو سر قلم ڪيو ويندو آھي ۽ انھن کان سندن زبان اردو يا بنگالي ۾ پڇي عربي ۾ ترجمو ڪري ھتي جي پوليس کي ٻڌائيندو آھيان. خاص ڪري وصيعت بابت، ڏوھارين کان سر ڪٽڻ کان ٻہ ڪلاڪ اڳ وصيعت پڇي ويندي آھي تہ ھنن تي قرض آھي يا نہ، جي آھي تہ اھو ڪير لاھيندو، جيئن ان کي اطلاع ڪيو وجي ۽ پنڌيان ھو ڪھڙي ملڪيت ڇڏي پيو وجي، جيڪا سندس ڪھڙن مٽن مائٽن کي ڏيڻي آھي، وغيرہ“.

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”ڪهڙن ڏوهن تي سِر ڪپيو وڃي ٿو؟“ مون پڇيومانس.

”وڏن ڏوهن تي، جهڙوڪ خون، زنا، چرس جي اسمگلنگ وغيره. باقي ننڍن تي ڇهن سان ماريو وڃي ٿو يعني Caning ڪئي وڃي ٿي“.

”هر مهيني ڪيترن جا ڪنڌ ڪپيا وڃن ٿا؟“ مون پڇيومانس.

”مهيني جي حساب سان نہ پر سال جي حساب سان لڳايو وڃي ٿو، جو هي ہ مهينا ڪن حج وارا محرم تائين سزا نہ ڏني ويندي آهي. هونئن سال ۾ فقط مڪي جي علائقي ۾ سئو سوا سئو ڪن ڏوهارين جا سر ڪپيا وڃن ٿا، پر اهو آفيشل تعداد آهي. جيڪو ٽي وي، ريڊيو تي ٻڌايو وڃي ٿو ۽ سر ڪٽ ڪان اڳ انهن جي ڏوهن جو اعلان ڪيو وڃي ٿو. هونئن تعداد ان کان تمام گهٽو رهي ٿو“.

جنهن عمارت (عمارت الاشرف) ۾ اسان رهيل آهيون، ان جي سامهون واري الجياد اسپتال جي هڪ پاڪستاني ڊاڪٽر ٻڌايو تہ گذريل مهيني (ذوالقعد) کان ان ڏينهن (2 ذوالحج) تائين جيڪو مهينو ڪن ٿئي ٿو، سر ڪٽ وارن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏوهارين جو تعداد 400 ٿي چڪو آهي، پر انهن سيني کي محرم ڪانپوءِ سزا ملندي، ڇو جو ذوالحج ۽ محرم جي مهينن ۾ ڪنهن کي بہ سزا نہ ڏيندا آهن، محرم بعد انهن ڏوهارين کي گهٽو ڪري ملڪ عبدالعزيز دروازي جي باهران بيهاري هنن جو ترار سان ڌر ڏڙ کان ڌار ڪيو ويندو آهي“.

هن ڪار واري کان منهنجي پڇڙ تي تہ سپ کان گهٽي سزا ڪهڙي ملڪ جي ماڻهن کي ملي ٿي. ٻڌايو تہ افغاني ۽ پاڪستان جي پناڻن کي گهٽي سزا ملي ٿي، جيڪي چرس، هيروئن وغيره جو هتي ڪاروبار ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا يا خونريزي ۾ بہ سندن هٿ آهي پر بهرحال انهن جو اعلان نہ ٿو ٿئي.

”ڇو پلا؟“ مون هن کان پڇيو.

”ان ڪري جو اعلان ڪرڻ سان سعودي حڪومت جا انهن ملڪن سان ڊپلوميٽڪ تعلقات خراب ٿي سگهن ٿا ۽ بين الاقوامي طور بہ رڙ پئجي ويندي تہ هي ماڻهن جو نہ پر ٻڪرين جو ڪوس پيو هلي“. ڪار جي مالڪ ٻڌايو.

”ايتري ۾ اسان شهر کان ٻاهر نڪري آياسين ۽ جبل نور وٽ اچي پهتاسين، جتي غار حرا آهي. ڪار جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڊرائيور حسن عبدالحڪيم مون کي هڪ هڪ شيءِ سمجهائڻ لڳو. هو چاليهه سالن کان هن علائقي جو واقف هو، ڪيس سڻي اڙدو آئي ٽي ءِ منهنجي دوستاڻي رويي ڪري ءِ اهو معلوم ڪري ته آئون اخبارن، رسالن ۾ لکندو رهان ٿو، هو پنهنجي ٽائيم جي پرواهه نه ڪندي، مون کي هڪ هڪ شيءِ چڱي طرح لهي يا گاڏي بيهاري ڏيکاريڻ لڳو. جيتوڻيڪ هفتي کن کانپوءِ حج لاءِ اسان کي منيٰ ءِ عرفات وغيره اچڻو هو پر منهنجي شوق تي هن انهن ئي پئسن ۾ مون کي منيٰ ءِ عرفات جو به چپو چپو ڏيکاريو، جتي انهن ڏينهن ۾ بنگلاديش ءِسريلنڪا جي مزورن تنبو پئي هنيا ءِ رستا پئي صاف ڪيا، آخر ۾ واپسي تي حضور ﷺ جن جي رهائش مولود نبي ڏيکاري گهر وٽ لاهي ويو. هتي مڪي جي ڪجهه اهم جاين ءِ هنڌن جو احوال لکان ٿو:

جبل نور

هن پهاڙي تي اها مشهور ءِ مبارڪ "غار حرا" آهي، جنهن ۾ حضور ﷺ جن نبوت کان اڳ ڪيترائي سال عبادت ۾ گذاريا، جبل نور مڪي شهر جي اتر اوپر ۾ آهي ءِ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حرم پاڪ کان جتان مون کي ڪار ڪنيو، ويهه ڪلوميٽر (يعني ٻارهن ميل) پري آهي. هي جبل (جبل نور) اسان جي روحاني تاريخ جو اهم نشان آهي. جبل جي چوٽي تي غار حرا آهي، جتي الله تعاليٰ پنهنجي ملائڪ جبريل عليہ السلام جي معرفت قرآن جون پهريون آيتون حضورؐ جن تي نازل ڪيون. ان ڪري هر مسلمان جون هن جبل سان خاص Feelings وابستہ آهن.

حضور اڪرمؐ جن جنهن دور ۾ ولادت ورتي، ان دور ۾ عيسائي هئا. يهودي هئا ۽ ٻيا سندن قبيلي، شهر ۽ علائقي جا عرب هئا، جن ڪعبي ۾ رکيل بتن جي پوڄا ڪئي ٿي. پاڻ ڪريمؐ جن انهن ڳالهين کان پري رهي هن جبل جي چوٽيءَ تي نهيل غار ۾ اڪيلو اچي ان پروردگار جو سوچيو ٿي، جنهن هن سڄي جهان کي خلقيو آهي. پاڻ کاڌي پيتي جو سامان گهران کڻي هن غار ۾ ڪجهہ ڏينهن اچي رهندا هئا. ان بعد وري بيبي خديجہ رضہ وٺ واپس ايندا هئا، جيڪا کين وڌيڪ ڪجهہ ڏينهن جو سامان مهيا ڪندي هئي. هڪ ڏينهن جڏهن پاڻ غار حرا ۾ هئا تہ اوچيو مٿن وحي نازل ٿيو ۽ ملائڪ کين پڙهڻ لاءِ چيو. حضورؐ جن فرمايو تہ آئون تہ پڙهيل نہ آهيان. پوءِ ملائڪ کين

سورة العلق جون پهريون پنج آيتون جيڪي ”اِقرا بِاسمِ رَبِڪ“ کان شروع ٿين ٿيون پڙهي ٻڌايون.

ترجمو: پڙهه (اي نبي) پنهنجي رب جي نالي سان، جنهن پيدا ڪيو، جميل رت مان انسان جي تخليق ڪئي، پڙهه ۽ تنهنجو رب وڏو ڪريم آهي. جنهن قلم جي ذريعي علم سيکاريو، انسان کي اهو علم ڏنو، جنهن کان هو اڻ ڄاڻ هو.

هن جبل کي ڏسڻ لاءِ نه فقط حج ۽ عمري تي آيل ڏارين ملڪن جا ماڻهو پر مڪاني عرب باشندا به بارهوئي ايندا رهن ٿا، جبل جي چڙهائي کا ايڏي سولي نه آهي جو بيحد ڪڙڪيائتا ۽ ايڪڙا پٿر آهن. تنهن هوندي به جبل جي قدمن کان وٺي چوٽي تائين هزارين ماڻهو نظر آيا ٿي ۽ اهڙا ٻيڻا ٽيڻا هيٺ بيهي دعا گهري رهيا هئا. انهن ۾ جوان توڙي پوڙها ۽ مختلف ملڪن جا هئا. ان ڏينهن گهڻائي ترڪن، ملئي ۽ پاڪستانين جي هئي. آئون مٿي چوٽي تائين نه ويس پر منهنجي ڊرائيور ٻڌايو ۽ آئون پاڻ به محسوس ڪري رهيو هوس ته جوان ماڻهو کي چوٽيءَ تائين پهچڻ ۾ ڪلاڪ کن لڳيو وجي ۽ بهترين وقت فجر نماز بعد آهي، جيئن وڌ ۾ وڌ نائين بجي ڏاري ماڻهو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

واپس هيٺ پهچي وڃي. ڇو جو نائين بجي ڏاري سج جي سخت تپش ٿيو وڃي ۽ مٿي چڑهڻ ۾ تمام گهٽي ٽڪاوٽ ٿئي ٿي.

حسن عبدالحڪيم ٻڌايو ته جبل جي چوٽي تائين پهچڻ ۾ ٽي منزلون آهن. پهرين منزل ڏڪي آهي ۽ اتان شروع ٿئي ٿي، جتي انگريزي، اڙدو ۽ عربي زبانن ۾ زيارت لاءِ آيل مهمانن لاءِ نوٽيس لڳل آهي ته هو جبل تان ڪنهن به قسم جي خاڪ، پٿريون، ٻوٽا وغيره نه کڻن. چوٽي تائين پهچڻ جو ٻيو مرحلو ڪجهه گهٽ ڏکيو آهي جو پير رکڻ لاءِ اڇي رنگ سان پٿرن تي نشان ٿيا پيا آهن. يعني مٿي چڑهڻ لاءِ ڪٽي ڪٽي قدم رکندو وڃجي. هن استيج تي پير رکڻ لاءِ ويجها ويجها پٿر آهن ۽ ڪٽي ڪٽي ته انهن کي ڏاڪن جي صورت ڏني وئي آهي. آخري ۽ ٽيون مرحلو تمام سولو آهي، رضاڪارن طرفان پٿرن جا ڏاڪا ناهيا ويا آهن، جن تي پير رکي مٿي وڃي سگهجي ٿو. هن حصي ۾ ريسٽ هائوس نهيل آهي، جتي زيارتي پاڻي، شربت، چانهن وغيره وڪڻي پي سگهن ٿا. ان کان علاوه نندڙيون نندڙيون سوغاتون، تسبيحون، مندڙيون، مصلا وغيره وڪامن ٿا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڊرائيور کان ٻڌي تعجب لڳو ۽ پوءِ ساڳي ڳالهه 9 مارچ 2000ع جي سعودي عرب مان نڪرندڙ عربي اخبار ۾ ٻه پڙهيم ته ”ڪجهه پاڪستاني هڪ اٺ کي جبل جي چوٽي تائين وٺي ويا آهن ۽ پولرائيڊ ڪئميرا سان ماڻهن جا اٺ سان گڏ في فوٽو ڏهين ريالين ڪڍي رهيا آهن ۽ جيڪو پنهنجي ڪئميرا سان فوٽو ڪڍڻ چاهي ٿو ته ان کان پنج ريال وٺن ٿا“. ان قسم جون ڳالهيون اسان پاڪستانين لاءِ ڪهڙي قسم جو Image ڏين ٿيون، ان جو اندازو توهان پاڻ ڪري سگهو ٿا. اخبار ۾ ان بابت مضمون ڏيندڙ عرب ليکڪ عمر الضمواحيءَ اهو لکيو آهي ته:

The camel, wearing a decorated saddle, belongs to some Pakistanis who have made a business using the unfortunate animal.

”جبل نور جي چوٽيءَ تان جيڪا سطح سمنڊ کان پنج سئو ڪن ميٽر مٿانهين آهي، سڄي مڪي شهر جو خوبصورت نظارو ٿئي ٿو“. ضرور ٿيندو هوندو جو هڪ ته مڪو شهر بلڪل سامهون آهي ۽ ٻيو ته هتي نه يورپ جهڙو ڏنڊ آهي ۽ نه اسان جهڙن ملڪن جي شهرن جهڙو دونهاڻيل ماحول. ڪراچي ۽ ڪلڪتي جهڙن شهرن ۾ ايترو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

دونهون رهي ٿو جو هوائي جهاز ٿي چار ميل ويجهو پهچي ٿو تہ بہ عمارتون چٽيون نظر نہ ٿيون اچن.

ڊرائيور ٻڌايو تہ ان جبل (جبل نور) تي ڪيترائي گهر آهن، جيڪي سعودي عرب جي هڪ اصل ۽ جهوني قبيلي هدئيل جي ماڻهن جا آهن، جبل جي چوٽي چهنبائتي هجڻ بدران سڌي (Flat) آهي ۽ پوءِ اتي غار جو منهن آهي.

اسان جي هڪ پاڪستاني جيالاجسٽ مسٽر نصرت ڪمال صديقي جو بہ سال ڪن اڳ Dawn اخبار ۾ غار حرا بابت مضمون پڙهيو هوم. هو غار حرا تاريخ، آرڪلاجي ۽ جيالاجي جي خيال کان گهمڻ ويو. هو نہ فقط جبل نور جي چوٽي تي ويو پر اندر غار حرا پڻ ويو. هن جي مضمون موجب: ”هي غار اهڙي تہ لکل ۽ خاموشي واري هنڌ تي آهي، جو پلي ڪٽي ڪو جبل جي چوڌاري ڦيرو ڪري پر هن کي هينان خبر نہ پئجي سگهندي تہ هن جبل جي چوٽيءَ تي ڪا غار آهي . مٿي پهچڻ بعد بہ اها يڪدم نظر نہ ٿي اچي. غار جو منهن ٽڪنڊو آهي .جنهن جو Base 120 سينٽي ميٽر آهي ۽ Base کان مٿين ڪنڊ 175 سينٽي ميٽر آهي. بهرحال ماڻهو سوڙهو سنگهوڙو ٿي اندر وڃي سگهي ٿو. ڏکهي قد جو بيهي نہ ٿو سگهي پر وڏا پٿر اهڙي طرح

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آهن، جو انهن تي آرام سان ڪرسيءَ وانگر ٽيڪ ڏيئي ويهي ۽ ليٽي سگهجي ٿو. هتي ويهي حضور اڪرمؐ جن سوچيو هوندو. پنهنجي خلقٽهار بابت، ان وقت معاشري ۾ موجود خرابين، بابت ڪعبي ۾ موجود بتن کي ختم ڪرڻ بابت. هن مڪمل مان ۽ اڪيلائي ۾ هڪ اهڙي هنڌ ويهي قدرت جو سوچيو، جتان کين سامهون مڪو شهر نظر آيو ٿي پر ساڳي وقت هي جبل ڪو مڪي جي ويجهو ۽ نه آهي. پکي وانگر سڌو اڏامي وڃجي تہ ۽ 5 ڪلوميٽر پري آهي".

هن غار جون ڪيتريون ئي خوبيون چيون وڃن ٿيون. غار ۾ ويهي سامهون ڪعبي تي نظر پوي ٿي. بيحد سانتيڪي غار آهي، جنهن کي ڪنهن جو ڳولڻ ۽ ان تائين پهچڻ سولو ڪم ناهي. جبل جي چوٽيءَ تي پهچڻ بعد ۽ غار ۾ اندر گهڙڻ سولو ڪم ناهي. هي غار بيحد هوادار آهي، جنهن مان هوا جو لنگهہ آرپار ٿئي ٿو .سج جا ڪرڻا اندر تائين پهچن ٿا. هي جبل ۽ غار جن پٿرن (Granitic Rocks)جو نهيل آهي. ان تي عربستان جهڙي سخت موسم ۾ ۽ اثر نہ ٿي ڪري سگهي ۽ جيئن هيرن لاءِ چيو ويندو آهي تہ:

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Dimond are for ever

تيئن هن قسم جي پٿرن لاءِ پڻ چيو وڃي ٿو تہ:

Granitic rocks are for ever

ھي پٿر اڄ بہ ان اصلي حالت ۾ موجود آھن، جڏھن حضور اڪرمؐ جن ھن غار ۾ ويھي عبادت ڪندا ھئا ۽ انشاءَ الله دنيا جي خاتمي تائين اھي ان ئي صورت ۾ رھندا. ھنن پٿرن وٽان لنگھندي احساس ٿئي ٿو تہ اڄ کان چوڏھن ڪن صديون اڳ حضورؐ جن ھتان لنگھيا ھئا، ھنن پٿرن کي ڇھندي زيارت لاءِ آيل ماڻھن کي اھو سوچڻ کپي تہ انھن ئي پٿرن کي اسان جي نبي ڪريمؐ جن ڇھيو ھوندو.

غار حرا يا جبل نور وٽ پھچي ھڪ مسلمان کي اھا بہ سوچ دماغ ۾ اچي ٿي تہ ھي سڀ ڪجھ ھتان شروع ٿيو. حضور اڪرمؐ جن تي پھريون وحي 610ع ۾ ھتي لٿو. ان بعد ھنن اسلام جي تبليغ شروع ڪئي. پھرين پنھنجن ويجھن عزيزن، مائٽن ۽ دوستن وٽ ۽ پوءِ 613ع ۾ ٻيو دفعو وحي لھڻ تي پاڻ ڪريمؐ جن ڪليو ڪلايو عام پبلڪ ۾ اسلام جي پرچار شروع ڪئي.

انسان جي تاريخ ۾ هڪ صدي ڪا وڏي ڳالهه ناهي. اسان رڳو پنهنجو جائزو ونون ته اڌ صدي ۾ ڇا ڪري سگهيا آهيون. جڏهن ته اڄ جي دور ۾ سائنس جي ترقي ڪري هر سهولت موجود آهي پر اڄ کان چوڏهن صديون اڳ اسلام جو سوچجي ٿو ته هڪ صدي اندر ڪٽان کان ڪٽان پهچي ويو. بقول پروفيسر ڪمال جي:

The spread of Islam was so phenomenal that in less than a centurythe Arab Bedouins, inspired by the Holy Quran and the examples of the Holy Prophet (PHUB), had carved out than empire streatching from sindh to Southern fance the largest empire the world had seen till then.

جبل ثور

هي جبل مڪي شريف کان اٽڪل چار پنج ميل ڪن پري آهي. چڙهائي تمام ايڪڙي (Steep) اٿس ۽ جبل جي بلندي اٽڪل ڏيڍ ميل آهي، هن جبل جي چوٽي وٽ اها مشهور غار آهي، جنهن ۾ حضور اڪرمؐ جن هجرت جي موقعي تي حضرت ابوبڪر صديق رضہ جن سان گڏ ٽن راتين تائين قيام فرمايو هو ۽ ڪافرن کين گرفتار ڪرڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لاءِ ڇڻي طرف سواريون موڪليون هيون. ان کان علاوه هڪ سئو اڻن جو انعام بہ مقرر ڪيو هو. انهن مان ڪجهہ سوار قدمن جي نشانن کي ڏسي غار جي منهن تائين اچي پهتا بہ هئا، انهن مان شايد هڪ جڻي اهو بہ چيو تہ شايد هن غار ۾ محمدؐ جن لڪل هجن. ان تي ٻئي جواب ڏنس تہ هن ۾ ڪنهن جو بہ اندر وڃڻ نہ ڏيو آهي، ڇو جو غار جي منهن وٽ ڪوريئڙي جي ٽهيل جار قائم آهي ۽ ڪبوترن جا آکيرا پڻ آهن. هي اهي ٻئي ڳالهيون ڏسي ٻئي پاسي ڳولا لاءِ هليا ويا.

جبل ثور جي هي غار هڪ وڏي متبرڪ جاءِ آهي. ڇون ٿا تہ دل سان گهربل دعا هتي قبول ٿئي ٿي.

منيٰ

مڪي معظم کان 5 ڪلوميٽر ڪن اوپر ڏي جبلن جي وچ ۾ هي هڪ وادي ماڙي آهي، جتي حاجي حج وارا پنج ڏينهن گذارين ٿا. هتي شيطانن (جمارن) کي پٿريون هنيون وڃن ٿيون، جنهن کي رمي سڏجي ٿو. قرباني پڻ. هتي (منيٰ ۾) ڪئي وڃي ٿي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

8 ذوالحج تي ظهر نماز کان اڳ حاجي منيٰ ۾ پهچي ويندا آهن ۽ ظهر (اڳهين) نماز کان وٺي ٻئي ڏينهن يعني 9 ذوالحج تائين هتي پنج نمازون پڙهيون وڃن ٿيون. 9 ذوالحج تي حاجين کي منيٰ کان عرفات وڃڻو پوندو آهي ۽ رات جو واپس اچي مزدلفه ۾ ترسڻو پوندو آهي ۽ پوءِ 10 ذوالحج تي فجر نماز کانپوءِ مزدلفه کان وري منيٰ لاءِ نڪرڻو پوندو آهي، جتي رمي جمار (شيطان کي پٿريون) ۽ قرباني ڪرڻي پوندي آهي. ان بعد متو ڪوڙائي احرام لاهڻو پوندو آهي ۽ مڪي وڃي طواف زيارت ڪبو آهي. طواف ۽ سعي ڪري وري رات اندر واپس منيٰ موٽي اچڻو پوندو آهي ۽ باقي 2 ڏينهن 11 ۽ 12 ذوالحج جا ٻه منيٰ ۾ گذاربا آهن، هي ٻئي ڏينهن ٽنهي شيطانن کي ست ست پٿريون هڻڻيون پونديون آهن.

منيٰ ۾ ٽن هنڌن تي پٿرن جا چورس ٽنيا نهيل آهن، جيڪي ٽن شيطانن کي Represent ڪن ٿا ۽ جمرات سڏبا آهن. پهرين کي جمرة الاوليٰ (وڏو شيطان) ٻئي کي جمرة الوسطيٰ (وچولو شيطان) ۽ ٽيون جمرة الصغريٰ (ننڍو شيطان) سڏجي ٿو. انهن شيطانن وٽ تختين تي عربي، اڙدو، انگريزي ۽ فارسي ۾ لکيل آهي ته ڪهڙو جمرو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

(شيطان) آهي. هن وقت فقط وڏي شيطان جو فارسي نالو ”شيطان بزرگ“ ياد آهي.

منيٰ ۾ تنبن کي باهه لڳڻ ڪري سعودي عرب جي حڪومت هاڻ Fire Proof ڪپڙي جا تنبو لڳرايا آهن. هي تنبو 3 ملين چورس ميٽر ايراضي تي پکڙيل آهن، جن جي لڳائڻ تي جملي خرچ 2600 ملين سعودي ريال آيو آهي، پر اهو آهي تہ هاڻ منيٰ وارا ڏينهن حاجي سڳورا سڪ ۾ گذارين ٿا. اٽڪل 44000 ڪن تنبو آهن، هر تنبو کي ٿڏو رکڻ لاءِ ان ۾ Desert Cooler لڳل آهي. جيڪو ٿڏي هوا مهيا ڪري ٿو. ڪولرن کي پاڻي مهيا ڪرڻ لاءِ 30 ڪلوميٽر ڊگهي پائيپ لائين آهي. سڄي ايراضيءَ ۾ ٻہ لک ڪن بلب برن ٿا ۽ اليڪٽرسٽي جي ورهاڱي لاءِ ٽي هزار ڪن سئچ بورڊ آهن.

منيٰ ۾ لڳل تنبن جي مختلف سائيز آهي. ڪي 8 باءِ 8 ميٽر چورس تنبو آهن. ڪي 8 باءِ 6 ميٽر آهن. ڪي 4 باءِ 4 ميٽر تہ ڪي وري 12 باءِ 8 ميٽر آهن. انهن تنبن جي وچ ۾ ٽلها پردا آهن، جيئن زالن لاءِ الڳ ۽ مردن لاءِ الڳ حصا ڪري سگهجن يا مختلف فئملين لاءِ هڪ ئي تنبوءَ ۾ ڌار ڌار حصا ڪري سگهجن. تنبن جي چت اهڙي لاهہ سان ناهي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وئي آهي جو مينهن جو پاڻي تنبوءَ ۾ اچڻ بدران پاسي تي نهيل Catch Box ۾ گڏ ٿي پائيپ رستي Drain ٿيو وڃي. هنن تنبن جي بناوت جو گهٽي پاڻي ڪم جهانين ڪيو آهي.

تنبن ۾ لڳاتار بجلي سپلاءِ ڪرڻ خاطر به وڏا ايمرجنسي جنريٽر آهن. جيئن جيڪڏهن لائيٽ هلي وڃي ته هي جنريٽر آٽوميٽيڪلي هلڻ شروع ڪري ڏين. منڊ ۾ پنج ڏينهن رهڻ دوران ماڻهن جي ڪاڏي جي ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ فقط انهن ڏينهن لاءِ 800 کن عارضي دڪان کوليا وڃن ٿا.

منڊ ۾ حاجين جي سهولت لاءِ 16000 غسلخانا نهيل آهن ۽ جملي 24000 صفائي ڪرڻ وارا ٽن شفٽن ۾ ڪم ڪن ٿا. پيئڻ جي پاڻي لاءِ مختلف هنڌن تي 40 فوٽن جا 450 ڪولر لڳل آهن.

منڊ ۾ دنيا جو سڀ کان وڏو سلاٽر هائوس هن سال 2000ع کان شروع ٿيو آهي. جنهن ۾ ڏهه لک کن رڍون يا ٻکريون ۽ 15 هزار اٺ ۽ ڳئون نه فقط ذبح ڪري سگهجن ٿا پر صاف ڪري ورهائڻ لاءِ پڻ تيار ڪري سگهجن ٿا. هر

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

جانور ذبح ڪرڻ لاءِ فقط ڏهه ريال ورتا وڃن ٿا ۽ گوشت ناهڻ لاءِ 15 ريال في آهي.

قرباني ڪانپوءِ حاجين کي نوڙهه ڪرائڻي پوندي آهي. جنهن لاءِ ست سئو حجامن جي ويهڻ جو بندوبست جمرات واري پل هينيان سعودي عرب جي حڪومت طرفان رکيل آهي. ٽيليفون جي سهولت لاءِ منيٰ واري علائقي ۾ اٽڪل 16000 ٽيليفون لڳل آهن.

منيٰ کي دنيا جو تنبن وارو شهر سڏجي ٿو ۽ منيٰ اهو شهر آهي، جنهن ۾ سال جا فقط پنج ڏينهن لکها ماڻهو رهن ٿا. (هن سال انهن جو تعداد 30 لک هو) پنجن ڏينهن بعد يعني 13 ذوالحج جي شام ڏاري اهو هڪدم خالي نظر اچي ٿو. منيٰ لاءِ مغربي دنيا ۾ اڪثر چيو ويندو آهي تہ:

Mina is world's fastest populated city and fastest deserted city.

منيٰ ۾ بہ مسجدون آهن. هڪ الخفيف مسجد جيڪا ڏاکڻي پاسي آهي. جنهن ۾ اڌ لک ڪن نمازي نماز پڙهي سگهن ٿا ۽ بي مسجد اتراهين پاسي ملڪ عبدالعزيز پل تي آهي، جنهن ۾ پندرهن هزار ڪن نمازين جي جاءِ آهي.

مسجد الخفيف منيٰ جي سڀ کان وڏي مسجد آهي. هي اها مبارڪ مسجد آهي، جنهن لاءِ چيو وڃي ٿو تہ هتي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ستر پيغمبرن نماز ادا ڪئي آهي. حضور اڪرمؐ جن هن مسجد ۾ جتي وقوف فرمايو، اها جاءِ محفوظ ڪئي وئي آهي. ان جاءِ تي نفل پڙهڻ سنت ۾ شمار آهي ۽ هي جاءِ دعا جي قبول ٿيڻ جي آهي.

عرفات

مڪي معظم کان ايرندي ڏي جبل رحمت وٽ اهو ميدان، جتي هر سال 9 ذوالحج تي حج ٿئي ٿو. عرفات جي ميدان منيٰ کان ست ميل (يارهن ڪلوميٽر ڪن) پري آهي.

9 ذوالحج تي سج چڙهڻ بعد منيٰ کان عرفات وڃڻ ڪپي ۽ بعد زوال کان 10 ذوالحج جي صبح تائين ڪجهه وقت اتي ترسڻ ڪپي. جنهن بابت تفصيل حج جي ڪتابن مان يا ديني معلومات رکندڙ عالمن کان معلوم ڪري سگهجي ٿو.

عرفات جي ميدان ۾ ترسڻ کي وقوف عرفات يا وقوف عرفه چئجي ٿو. عرفات جي ميدان ۾ ترسڻ حج جو رکن اعظم آهي. ان بغير حج ٿي نه ٿو سگهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جبل رحمت

هي جبل ميدان عرفات تي آهي، جنهن جي قدمن ۾ بيهي امام خطبو پڙهندو آهي ۽ جتي حضور اڪرمؐ جن حجت الوداع جو خطبو پڙهيو هو. انهي جبل کي جبل عرفات به چون ٿا جو هتي حضرت آدم عليہ السلام ۽ بي بي حوا ٻنهي جي جنت مان نڪرڻ بعد ملاقات ٿي هئي ۽ توبہ قبول ٿي هئي.

ضب

مسجد خفيف سان مليل هڪ ٽڪري جتان عرفات ڏي ويندڙ حاجين جو گذر ٿيندو آهي.

مزدلفہ

هي عرفات ۽ منيٰ جي وچ ۾ ميدان آهي. مزدلفہ منيٰ کان اوپر ڏي اٽڪل 2 ميل پري آهي.

حاجي نائين ذوالحج تي شام جو سج لهڻ بعد عرفات جي ميدان تان مزدلفہ پهچندا آهن ۽ مزدلفہ ۾ سانجهي ۽ سومهڻي نماز گڏي پڙهندا آهن. پهرين سانجهي جو فرض ۽ پوءِ سومهڻي جو فرض. ان بعد هرهڪ جون سنتون ۽ آخر

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۾ سومهٽي (عشاءِ) جو وتر پڙهبو آهي. رات مزدلفہ ۾ گذارڻ بعد حاجي 10 ذوالحج تي سج اپرڻ کان اڳ منيٰ ڏي روانا ٿي ويندا آهن.

جنت المعليٰ

هي مڪي شريف جو مشهور ۽ تاريخي قبرستان آهي. هتي ڪيترن ئي صحابين، اوليائن ۽ بزرگن جون قبرون آهن. هتي حضور اڪرمؐ جن جي پهرين گهر واري ام المومنين حضرت خديجة الڪبريٰ رضہ جن بہ آرام فرما آهن.

هي قبرستان مديني واري قبرستان جنت البقي کان پوءِ دنيا ۾ نهايت پلارو قبرستان آهي. وچ مان رستو وهڻ ڪري هي قبرستان بن حصن ۾ ورهايل آهي. اتراهين حصي ۾ جيڪو منيٰ طرف آهي. هڪ ڪمپائونڈ نهيل آهي. جنهن اندر حضرت خديجہ رضہ ۽ حضور جن جي وڏن جون قبرون آهن. عرب ۽ انڊو پاڪ جي مشهور عالم حاجي امداد الله مهاجر مڪي جي قبر پڻ هتي آهي.

هن قبرستان جي زيارت بہ مسنون آهي. اتي وڃي ماڻهن درود شريف، سورة فاتحہ، سورة اخلاص ۽ ياسين

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شريف وغيره پڙهي ارواح مقدس کي ثواب پهچائين ٿا ۽ پنهنجي مغفرت لاءِ دعا گهرن ٿا.

هي قبرستان مسجد الجن جي پرسان غازا رود تي آهي ۽ اهو رستو منڻ ڏي وڃي.

مسجد الجن

هن تاريخي جاءِ تي حضور اڪرم ﷺ جن کان جنن ڪلام پاڪ ٻڌو هو. ان ڪري هن جاءِ جو نالو مسجد جن پئجي ويو. هي مسجد مڪي شريف جي قبرستان جنت المعلىٰ جي پرسان آهي، جنهن جو ذڪر مٿي اچي ويو آهي. هن مسجد کي بيعت مسجد پڻ سڏجي ٿو. هن مسجد جي سامهون هڪ بي تاريخي مسجد اشجره پڻ آهي.

جنن جو حضور پاڪ ﷺ جن کان قرآن شريف ٻڌي پنهنجي قوم ۾ اسلام جي تبليغ ڪرڻ جو واقعو تفصيل سان قرآن شريف جي سورة نمبر 72 الجن ۾ آهي.

بخاري ۽ مسلم ۾ حضرت عبدالله بن عباس رضہ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن پنهنجن ڪجهہ اصحاب سڳورن سان گڏ بازار عڪاظ ڏي وڃي رهيا هئا. واٽ تي نخلہ نالي هنڌ تي پاڻ ڪريم ﷺ جن صبح جي نماز پڙهائي. ان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وقت جنن جو هڪ ٽولو اتان اچي لنگهيو. تلاوت جو آواز ٻڌي ترسي پيا ۽ غور سان قرآن پاڪ ٻڌندا رهيا. ان واقعي جو ذڪر سورة الجن ۾ آهي. هي واقعو نبوت جي شروعات واري دور جو آهي.

جبل ابو قيس

هي جبل صفا جي ويجهو بيت الله شريف جي بلڪل سامهون آهي ۽ مڪي جي پهاڙين ۾ سڀ کان گهٽو افضل آهي. حضرت ابن عباس رضہ کان روايت آهي تہ جبل ابو قيس سڀ کان پهريون جبل آهي، جيڪو دنيا جي سطح تي نظر آيو ۽ پي روايت موجب طوفان نوح عليہ السلام کانپوءِ حجر اسود هن ئي جبل تي امانت طور محفوظ رهيو. حضورؐ جن جي معجزي شق القمر ۔ آڱر جي اشاري سان چند جا ٻہ ٽڪرا ڪرڻ جو جنهن مشهور واقعي جو بيان قرآن ڪريم ۾ پڻ آيو آهي. هن ئي جبل تي دنيا وارن کي ڏيکاريو ويو هو.

هن جبل تي هڪ ننڍي مسجد آهي، جيڪا مسجد بلال رضہ جي نالي سان مشهور آهي. هن مسجد ۾ نفل پڙهڻ ۽ دعا گهرائڻ ثواب جو ڪم آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسجد الڪبش

هي اها جاءِ آهي، جتي حضرت ابراهيم عليہ السلام، حضرت اسماعيل عليہ السلام کي ذبح ڪرڻ لاءِ ونڻي آيو هو. ان وقت هتي ڪا مسجد نہ هئي هڪ وڏو ڪاري رنگ جو پٿر رکيل هو.

هن مسجد جي زيارت ڪرائيندي بنگالي ٽئڪسي ڊرائيور چيو تہ هن هنڌ تي ان دعا کان علاوه بي ڪهڙي دعا گهرجي تہ الله تعاليٰ اسان کي بہ پنهنجي سچي محبت ۽ فرمانبرداري عطا فرمائي. جنهن جو ثبوت حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ حضرت اسماعيل عليہ السلام هن مبارڪ هنڌ تي صديون اڳ ڏنو هو.

دار خديجة الڪبريٰ

هن مبارڪ مقام تي حضرت فاطمہ رضہ ۽ حضور اڪرمؐ جن جو ٻيو اولاد حضرت قاسم رضہ، حضرت عبدالله رضہ، حضرت زينب رضہ، حضرت رقيہ، حضرت ام ڪلثوم رضہ پيدا ٿيون هيون.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي تاريخي جاءِ شارع فيصل تي هڪ گهٽي ۾ موجود آهي. هتي هڪ دارالحفاظ قائم ڪيو ويو آهي، جتي ٻار قرآن پاڪ حفظ ڪن ٿا.

مولود النبي

يعني حضور اڪرمؐ جي جنم ونڊ جي جاءِ. هي گهر قشاشيہ محلي ۾ شوق اليل نالي گهٽي ۾آهي. هن جاءِ ۾ پهرين ڏاهه ڏوهه اچي وئي هئي پر هاڻ الله جي فضل سان هتي هڪ شاندار عمارت ناهي وئي آهي، جنهن ۾ هڪ ڪتبخانو ۽ هڪ مدرسو قائم ڪيو ويو آهي ۽ هي عمارت مڪتبہ مڪةالمڪرمہ پڻ سڏجي ٿي. جاءِ کي وڏو ڪرڻ ڪري هاڻ اهو گهر رستي جي بلڪل ڪناري تي ٿي پيو آهي ۽ هن رستي جو نالو شارع ملڪ سعود رکيو ويو آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج جا پنج ڏينهن

ء پوءِ جيئن ئي حج جا ڏينهن ويجها ٿيا تہ حج لاءِ آيل حاجين جو تعداد مڪي شهر ۾ ايڏو وڏي ويو جو گهٽين، بازارن مان لنگهڻ مشڪل ٿي پيو. حرم پاڪ جي اندر نماز پڙهڻ لاءِ ان کي جاءِ ملي سگهي ٿي. جيڪو بانگ کان گهڻو اڳ پهچي ويو ٿي. بانگ بعد ايندڙن کي مسجد کان باهر گهٽين ۾ جاءِ ملي ٿي. حرم پاڪ جي باهرن دروازن کان چوڌاري ميل اڌ تائين رستا، فوٽ پاٿ، گهٽيون، نمازين سان پرجي ويون ٿي. طواف لاءِ بہ هيٺ ڪعبي جي چوڌاري سولائي سان جاءِ نہ ٿي ملي. ملي بہ ٿي تہ ايڏي پيهہ پيهان ٿي وئي جو پنهنجي مرضي سان گڏ هلڻ گهٽ، هڪ ٻئي جي ڏکن تي آهستي آهستي چڑڻو ٿي پيو. بلڪ پهرين ماڙ ء چت تان طواف ڪرڻ ۾ بہ ڪافي رش هئي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ظاهر آهي، ڏورانهن ملڪن جا حاجي ته اچي ويا هئا پر سعودي عرب ۾ ويجهن عرب ملڪن جا به هنن ڏينهن ۾ پهچي ويا. حج وارا به ٽي مهينا، شوال، ذوالعقد، ذوالحج وغيره ۾ هر وقت چار پنج لک ماڻهن جا مديني ۾ به رهيل ٽين ٿا پر حج جا ڏينهن (جيڪي 8 ذوالحج کان 12 ذوالحج ٽين) ويجهو اچڻ تي مديني ۾ زيارت لاءِ ترسيل حاجي به مڪي پهچيو وڃن جو 8 ذوالحج تي صبح جو هرهڪ کي احرام جي حالت ۾ مڪي کان منيٰ روانو ٿيڻو پوندو آهي.

8 ذوالحج ۾ باقي به ٽي ڏينهن بچيا ته اسان جي گروپ ليڊر اسان کي صلاح ڏني ته جيتري قدر ٿي سگهي هي به ٽي ڏينهن آرام ڪريون، جو حج وارا پنج ڏينهن وڏي جفاڪشي ۽ محنت ڪرڻي پوي ٿي ۽ ننڊ به پوري نه ٿي ٿئي. هن عورتن کي طواف ڪرڻ کان بلڪل منع ڪري ڇڏيو جو متان کا ٽڪجي ساڻي ٿي پوي يا بيمار ٿي پوي ۽ ايندڙ حج جي پنج ڏينهن ۾ هن کي هلڻ ۾ دقت ٿئي.

آخر اهو ڏينهن يعني 8 ذوالحج جو به نمودار ٿيو ۽ اسان پنهنجي مڪي واري رهائش کي پنجن ڏينهن لاءِ الوداع ڪري هيٺ فوٽ پاٽ تي منيٰ ڏي روانو ٿيڻ لاءِ سامان جو ٿيلهو يا هڙ، ٽرماس ۽ ڏوپ ڇٽي ڪٽي اچي بس

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو انتظار ڪيوسين. سامان هڪ ڏينهن اڳ پئڪ ڪيو هئوسين. سامان ۾ ڇا ڇا ڪٽجي، ان لاءِ توهان کي اها ڳالهه ۾ ذهن ۾ هجڻ کپي ته هن سفر ۾ توها نکي پنج ڏينهن چار راتيون مکي شهر کان ٻاهر گذارٽيون پون ٿيون، جن مان ٽي راتيون منيٰ ۾ تنبوءَ ۾ جنهن ۾ هرهڪ ماڻهو جي حصي ۾ مکي واري رهائش کان ٻه گهٽ جاءِ ملي ٽي ۽ هڪ رات مزدلفه ۾ ته کلي آسمان هيٺان پٽ تي گذارٽي پوي ٽي. سمهڻ لاءِ توهان ڇاهيو ته ملٽي فوم جا گاديلا، پٽراٽيون، بلاڪيٽ، چادريون ۽ ٻه ٻه وهاٽي ڪٽي سگهو ٿا پر ياد رکو ته اهي سڀ شيون مکي کان منيٰ، منيٰ کان عرفات، عرفات کان مزدلفه، مزدلفه کان منيٰ ۽ پوءِ آخر ۾ منيٰ کان مکي تائين پنهنجي مٽي تي ڊوئٽيون پون ٿيون. بس ۾ جاءِ ملڻ جو ايڏو مسئلو ٿو ٿئي جو اها جاءِ ماڻهن لاءِ پوري مس ٿئي ٽي، اتي گهٽو بار ڪٽي رکجي ۽ ڪيترن مرحلن تي سخت گرمي ۾ لوهه جي بس ۾ قيد ٽي (جنهن جو نٽهڻ اس ۾ ايئر کان ٻه ڪم ڪرڻ ڇڏيو ڏئي. هلڻ کان هرڪو پيرين پنڌ هلڻ بهتر سمجهي ٿو). خاص ڪري مزدلفه کان منيٰ ۽ منيٰ کان واپس مکي، سو جيترو سامان گهٽ هجي اوترو سٺو.

منهنجي تجربي ۽ سوچ مطابق هنن پنجن ڏينهن لاءِ مکي چڏڻ وقت هي سامان پڻ ساڻ ڪڍجي. سامان لاءِ پاڻي جي سخت بئگ بدران ڪپڙي جو ڪو ٿيلهو ڪڍجي. سڀ ۾ بيسٽ بن ٽن ريالن وارو ريگزين جو يا ٿلهي پلاسٽڪ جو اهو ٿيلهو آهي، جنهن ۾ Zip به لڳل ٿئي ٿي ۽ 8 ذوالحج کان اڳ، توهان کي ڪيترائي حاجي ان قسم جو ٿيلهو خريد ڪندي نظر ايندا ۽ پنجن ريالن وارو پلاسٽڪ جو تڏو به Ideal شيءِ آهي. پلاسٽڪ جي هن ٿيلهي کي توهان وهاڻي طور استعمال ڪري سگهو ٿا ۽ هينان وڃائڻ لاءِ پلاسٽڪ جو هي تڏو هلڪو پڻ ٿئي ٿو ۽ سمهڻ لاءِ ڏيڪ ناڪ رهي ٿو. هونئن به 1998ع ۾ منيٰ ۾ باهه لڳڻ بعد اتي نه فقط بهترين قسم جا تنبو ناهيا ويا آهن پر هر تنبو ۾ ايئر ڪنڊيشنر لڳايو ويو آهي. پٽ تي چگا ٿلها غاليچا وڇايا ويا آهن، جن مٿان سنهي چادر به ڪافي آهي پر ان کان بهتر ۽ هلڪو هي پلاسٽڪ جو تڏو آهي. جنهن سان گڏ ڦوڪڻي جهڙو وهاڻو به چنبڙيل ٿئي ٿو، جنهن ۾ هوا پري سگهجي ٿي پر ان هوا پريل وهاڻي کان ٿيلهو يا احرام ڪنڌ هينان رکي سمهڻ بهتر آهي. اهو ئي تڏو مزدلفہ لاءِ به صحيح آهي. جتي پهرين جو وڇيل ڪو گلم غاليچو ناهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پٽريلو پٽ آهي. ڪي ڪي ماڻهو اسپنج جا نرم گاديلا ۽ هنڌ ڪٽي هلن ٿا پر پوءِ هو انهن کي ڍوئڻ ۾ پورا هوندا آهن. مزدلفہ ۾ پهچندي پهچندي ۽ نمازون پڙهندي بارهن هڪ ٽيو وجي ۽ فجر پڙهي وري منيٰ لاءِ نڪريو پوي ٿو. سو رات جو پهر ۾ پٽريلي پٽ تي سمهڻ کو مشڪل ڪم نہ آهي. البتہ هڪ ٽلهي ڪپڙي جي چادر مٿان وجهڻ لاءِ ضرور ڪٽو جو مزدلفہ ۾ ۾ رات ڏري ٿي ۽ منيٰ جي تنبن ۾ ۾ ايئر ڪولر هلڻ ڪري رات جو سيءُ پوي ٿو.

سامان ۾ پاڻ سان هڪ احرام ضرور ڪٽجي، جسم تي پهريل خراب ٿي پوي تہ ٻيو اوڍي سگهجي. هڪ ڪاٽن جو وڳو (شلوار قميص) جو آخري ۾ ڏينهن پائي سگهجي. 10 ذوالحج تي شيطان کي پٿريون هڻڻ، قرباني ڪرڻ ۽ وار ڪوڙائڻ بعد احرام کان آجو ٿيو وجي ۽ باقي ۾ ڏينهن ستڻ قميص ۾ رهڻو پوي ٿو. پاڻ سان ٽلهي ڪپڙي جي ڏوپ چٽي ۾ ضرور ڪٽجي جو عرفات جي ميدان تي توڙي منيٰ ۾ پاڻ کي اس کان بچائجي. هن سال (2000ع) ۾ حج مارچ جي وچ ۾ ٿيو تہ ۾ ڏينهن جو سخت گرمي هئي. هڪ فالتو چمپل ڪٽجي، جو منيٰ ۾ شيطان کي پٿريون هڻڻ وقت رش ۾ پوئين ماڻهو جو پير توهان جي چمپل تي اچڻ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تي اهو توهان کان جدا ٿيو وڃي ۽ اهڙي صورت ۾ ڪڏهن بہ، جهڪي نہ ڪٽجي جو اهڙين حالتن ۾ ايندڙ ماٺهن جو ريلو چپيو رکي. ساڳي وقت اس ۾ پير ساڙڻ بدران ڪٽي ڪلئي پٽ تي ڪنهن جو اڇلايل چپل نظر اچي تہ في الحال پائي ڇڏجي، چاهي ڪهڙي بہ رنگ يا ڊزائين جو هجي، پوءِ تنبوءَ ۾ پهچي پنهنجو فالتو آندل چپل پائجي يا ڪنهن دڪان تان خريد ڪجي. پاڻ سان پاڻي جو ٿرماس ضرور ڪٽجي. مڪي مان نڪرڻ وقت يا شيطان کي پٿريون هڻڻ لاءِ منيٰ جي تنبو مان نڪرڻ وقت ڪيترن کي ائين ٿو لڳي تہ کين اڄ نہ لڳندي پر سخت گرمي ۽ ماٺهن جي رش ۽ ابس ڪري ڪيترائي سخت پريشان ۽ بيمار ٿيو پون يا رستي تي ٽڏي پاڻي جي ڪولرن مان يڪساهي ٽڏو پاڻي پيئڻ ڪري گلي جي تڪليف ٿيو پوين. ان ڪري پاڻ سان ٿرماس ڪٽڻ ضروري آهي ۽ جيتري قدر ٿي سگهي پاڻي جون ٽڏيون بوتلون ۽ ڪٽا منا جيوس Avoid ڪجن. پاڻ سان ننڍو ٽوال ڪٽجي ۽ منيٰ عرفات ۽ مزدلفہ ۾ ڪائڻ لاءِ خشڪ قسم جون ڪجهہ شيون بسڪٽ، صوف، ڪيڪ وغيره ڪٽجن، جيئن جيسين ڪا شيءِ ڪنهن دڪان يا هوٽل تان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ملي، تيسين کائي سگھجي. روزمره جي استعمال جون دوائون ۽ هلکي ۽ پوري پني سائيز جي جاءِ نماز به کڻجي.

انين ذوالحج تي مکي کان منيٰ وڃڻ لاءِ اسان جي گروپ ليڈر بس جي بندوبست لاءِ ڏينهن ۾ اڳ معلم سان ڳالهه ٻولهه ڪئي، جنهن ٻڌايو ته اسان لاءِ هن جيڪا بس مقرر ڪئي آهي. اها اسان کي صبح جو ساڍي انين بجي اسان وري بلڊنگ وٽان اچي کڻندي. رات جي ماني تي اسان جي گروپ ليڈر هڪ دفعو اسان کي وقت جي پابنديءَ جي تاڪيد ڪئي. "بس لاءِ اسان کي انتظار ڪرڻو پوندو" اسان جي گروپ ليڈر احسان الاهي شيخ چيو "بس وارا اسان جو انتظار نه ڪندا. ان ڪري صبح جو انين کان اڳ هرهڪ تيار ٿي پوري انين بجي سامان سان رستي تي هلي انتظار ڪرڻو آهي". گروپ ليڈر ۾ ٿي نوجوان مقرر ڪيا، جن جو ڪم پنهنجو سامان کڻڻ کان علاوه کاڌي پيتي جو سامان کڻڻ پڻ هو. کاڌي پيتي جي سامان جا ۾ اٺ ڏهه ڪن ڊبا ٿيا، جن ۾ ڊبل روٽي، جئم، بسڪيٽ، ڪيڪ، صوف، پڳڙا، چونئرا، کجور، ڪير جا ڊبا، ڪنڊ، چانهن جي پتي، ويندي چانهن ناهڻ لاءِ اليڪٽرڪ ڪيٽل ڪنيائون جو منيٰ جي تنبوءَ ۾ اليڪٽرسٽي جا سئچ لڳل آهن، جنهن سان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Extension wireڳنڍي ڪٽلي ۾ گرم پاڻي ڪري چانهن ناهي سگهجي ٿي. ڪنهن زماني ۾ حاجي منيٰ جي تنبن ۾ گئس جا چلها ڪٽي هلندا هئا، جن تي رڌپچاءُ ڪندا هئا پر هاڻ انهن چلهن ۽ رڌ پچاءَ تي بندش وڌي وئي آهي، جو گئس جي سلينڈرن جي ڦاٽڻ ڪري باهه لڳڻ جا واقعا ٿيا ٿي. سڀ کان وڏو واقعو 1998ع ۾ ٿيو، جنهن ۾ هزارين جانين کي نقصان رسيو ۽ تنبو سڙي خاڪ ٿي ويا. ان واقعي کانپوءِ هاڻ تنبو بہ Fire Proof ڪپڙي جا استعمال ٿي رهيا آهن ۽ رڌ پچاءُ بدران هرهڪ خشڪ سامان کائڻ لاءِ ڪٽيو هلي ٿو. منيٰ ۾ چوڌاري ڪيترائي دڪان بہ کلن ٿا، جن جو تعداد پڻ سون ۾ آهي پر حاجين جو ايڏو وڏو تعداد آهي جو هر دڪان تي وڏي رش رهي ٿي ۽ هر ويلي تي ڊگهي قطار ۾ بيهڻ وقت جي بربادي آهي. ان ڪري بهتر اهو آهي تہ هرهڪ پاڻ سان کائڻ جي خشڪ شيءِ ڪٽي هلي، جنهن مان ڪجهہ عرفات جي ميدان ۽ مزدلفہ ۾بہ کائي سگهي ٿو. عرفات جي ميدان تي ڪيترائي نيڪ ۽ سخي مڙس ويندي سعودي جي حڪومت حاجين لاءِ کاڌي پيتي جو بندوبست مفت ڪري ٿي پر حاجين جو ايڏو وڏو تعداد آهي. جو صحيح طرح ورهاست ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. ڪن هنڌن تي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪاڏي جون شيون بچيون پيون هونديون آهن تہ ڪن هنڌن تي ڪٺل هونديون آهن. ان ڪري هر صورت ۾ پاڻ سان ڪاڏي جون ڪجھ شيون ۽ پاڻي جو ٿرماس رکجي.

اسان مڪي جي الجياد اسپتال واري روڊ تي پوڻي انين وڃي ڪان بس جو انتظار ڪيو. ڪيتريون بسون ايندیون رهيون ۽ مقرر ملڪ ۽ گروپ جا ماڻهو ڪٽنديون رهيون. هڪ ٻئي پويان ايتريون بسيون آيون ٿي، جو پارڪنگ جي جاءِ نہ ٿي ملي ۽ پارڪن ٿيڻ سان پوليس وارن سيٽيون وڄائي حاجين ۽ بس جي ڊرائيور کي خبردار ٿي ڪيو تہ پئسينجر چاڙهي اڳتي روانو ٿيو. ماڻهو بلڊنگون ڇڏي مختصر ٽيلهن ۽ هڙن سان رستي تي ائين اچي بينا هئا، جڏ گهرن کي باهہ لڳي هجي ۽ هرهڪ پنهنجي جان بچائي باهر نڪري آيو هجي. اڄ جو ڏينهن يعني 8 ذوالحج اهو ڏينهن آهي، جنهن جو هرهڪ حاجي انتظار ڪري ٿو ۽ اڄ جي ڏينهن تي هرهڪ کي مڪي کان منيٰ ڏي سفر ڪرڻو آهي. اڄ جي ڏينهن تي اٽڪل ٽيهہ لک انسانن کي اڇي رنگ جي ڪفن جهڙي ڪپڙي جي احرام ۾ ڍڪجي ڪنهن بہ صورت ۾ منيٰ پهچڻو آهي. هڪ طرف بسين ڏي نظر ٿي ڪئيسين تہ تعجب ٿي لڳو تہ هيتريون

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بسيون پر وري ماڻهن ڏي نگاهه ٿي ڪئي سين ته اهي بسيون ٿوريون ٿي لڳيون. نَو سادا نَو ٿي ويا پر اسان واري مڪتب جي بس نظر نه آئي. رکي رکي هرهڪ بات روم لاءِ پنهنجي پنهنجي فليٽ ڏي ويو ٿي يا ٿورو اڳيان دڪانن تان چانهن يا ڪوڪا ڪولا ونڻ لاءِ ويو ٿي پر هرڪو يڪدم موٽي آيو ٿي، جو هرهڪ کي خبر هئي ته ڪنهن وقت به بس اچي ويندي ۽ بس ايندي ته پوءِ ترسندي ڪا نه ۽ ڪنهن به پنهنجي گروپ کان ڇڇڻ نه ٿي چاهيو، ڇو جو پوءِ اڪيلو ٻي بس ۾ پهچي منڻ پهچي پنهنجي گروپ جو تنبو ڳولڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. جيتوڻيڪ هاڻ هر تنبو جو نمبر آهي، جنهن کان هرهڪ واقف ڪيو وڃي ٿو، بلڪ ان تنبو جي نمبر جو ڪارڊ ڳچي ۾ وجهي هلڻو پوي ٿو پر ٽيهه لک ماڻهن جا تنبو به ست هزار ڪن ٽين ٽاڻ جيڪي ميلن تائين پکڙيل آهن.

آخر ڏهين بجي اسان جو گروپ ليڊر ۽ هڪ به ٻيا ڇڪا مڙس جن کي عربي زبان آئي ٿي. اهي معلم جي آفيس ۾ ويا، جنهن ٻڌايو ته ٽرئفڪ ايتري جئم آهي جو اها بس اڃا پهريون ڦيرو ڪري نه آئي آهي. بهرحال هن ٻي بس جيڪا ان وقت پهتي هئي، اسان لاءِ ڏني ۽ اسان ٽپڑ رکي چڑهي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پياسين. بس صحيح قسم جي ايئرڪنڈيشنڈ هئي ۽ ويهڻ لاءِ 53 سيٽون هيون ۽ اسان پنجاهه ڇٽا هئاسين. سامان ڇت تي رکيو هئوسين. ان ڪري وڏي آرام ۾ هئاسين. فقط تلبيهه پڙهندا هلياسين ۽ دري مان مڪي جون بازاريون (جيڪي هاڻ سنسان ٿي رهيون هيون جو سڀ حاجي مڪو ڇڏي منيٰ روانا ٿي رهيا هئا) ويڪرا رستا، ويڪرن رستن تي نئين ماڊل جون اوچيون بسيون، بسين ۾ وينل مختلف ملڪن جا ماڻهو، جبل، جبلن ۾ ڪوٽيل ٽنل ۽ ٽنلن (سرنگهن) ۾ بجلي ۽ گئس چڪڻ جا Exhasust پنکا ڏسندا هلياسين. اڳتي هلي ٽرئفڪ جئم ٿي پر اهڙي نه ٿي، جهڙي ماضي ۾ ٽيڻ جو ٻڌو اٿئون. چپي چپي تي بينل شرطا (پوليس وارا) زوردار سيٽين ۽ چڙبن سان ٽرئفڪ کي جئم ٽيڻ کان بچائيندا رهيا، مڪي کان منيٰ هونئن ٿه رستو 15 منٽن جو ٿه نه آهي پر ان ڏينهن مڙيئي ڪلاڪ ڏيڍ لڳي ويو، خاص ڪري تنبن جي شهر منيٰ جي گهٽين ۾ پنهنجي مڪتب ۽ ان ۾ پنهنجي تنبو نمبر 18 ڳولڻ ۾.

منيٰ لاءِ جهونن حاجين کان ڏاڍيون پوائتيون ڳالهيون ٻڌڻ ۾ اچن ٽيون ٿه اڄ کان چوٽون صدي کن اڳ تائين منيٰ ۾ رهائش ڏاڍي تڪليف واري هوندي هئي ۽ واقعي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هئي. جتي پيئڻ لاءِ پاڻي نہ ملي، اتي وضو ۽ غسلخاني لاءِ ڪٿان پاڻي اچي. عورتون توڙي مرد پاڻ سان پاڻي سان پريل ڏيا ڪلهن تي رکي پيرين پنڌ منڻ پهچندا هئا، هڪ هڪ گلاس پاڻي جو قيمتي هوندو هو. رڌ پچاءَ لاءِ چلها، ديگڙا ۽ گئس جا سلينڊر پڻ ڏوئيندا هئا. غسل خانا نهيل نہ هئا. پوءِ گروپن ۾ ماڻهو ڪڏا ڪوٽي ان ۾ ڏبو رکي سنداس نموني جو ڪاڪوس ناهيندا هئا. جنهن کي پاسن کان انبن جي ڪوکن جهڙا تختا هٽي پٽيون ناهيندا هئا ۽ در جو ڪم چادر کان ورتو ويندو هو. باٿ روم ڏي وڃڻ وارو هڪ ٻئي حاجي کي ٻہ پاڻ سان وٺي ويندو هو، جيڪو پڙدو جهلي بيهندو هو ۽ ماڻهن کي اندر وڃڻ کان جهليندو هو. لالٽين ڏيا ۽ پوءِ گولا (گئس بتيون) ٻاريون ويندیون هيون. تنبن ۾ گرمي ۽ گهٽ اهڙي ٿيندي هئي جو هر وقت وڃڻي هٿ ۾ هوندي هئي.

ان مقابلي ۾ منڻ جي اڄ جي رهائش ڳالهہ بي ٿي پئي آهي. فرسٽ ڪلاس چڪيل تنبو، جنهنجي ڊري ٽيڻ يا ڪرڻ جو سوال ئي پيدا نہ ٿو ٿئي. چاهي اونهاري جون لڪون لڳن يا سياري جا واڇوڙا، هر تنبو ۾ ٺڏي پاڻي جو ڪولر ايئر ڪنڊيشنر(Desert Cooler) ، ٺڏي روشني وارا ۽ اڏ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

۾ لڪيل بلب جيئن سندن روشني سامهون اکين ۾ به نه لڳي، پٽ تي چگو ٽلهو غاليچو، جنهن تي بنا چادر جي به سمجهي سگهجي. تنبن جي پتين جا مٽيان حصا رسين کي چڪ سان کلي به سگهن ٿا، جيئن ڪو ايئر ڪولر هلائڻ نه چاهي ته پيتن کي کولي قدري ٽيمپريچر واري هوا کائي، تنبو ۾ گهڙڻ سان ٽڪل ماڻهو فرحت ۾ اچيو وجي.

اٽ ڏهه تنبن لاءِ اٽ ڏهه غسلخانن جي قطار جن ۾ اندين توڙي يورپي ڪمود لڳل، وهنجڻ لاءِ شاور ۽ وضو لاءِ نلڪا ۽ نه فقط نلڪا لڳل آهن پر منجهن پنج ئي ڏينهن پريشر سان پاڻي کي ايندي ڏٺوسين.

تنبن ۾ ٽڏي پاڻي جا ڪولر ڏيڻ کان علاوه هر تنبوءَ لاءِ پنج ڪن ڪلو (Ice Cubes برف جا ٽڪرا) ۽ هر روز مهيا ڪيا ويا ٿي. هر تنبو جي باهران گند ڪچرو ڦٽو ڪرڻ لاءِ هڪ وڏي باردي رکيل ۽اهي باردين نه رڳو رکيل هيون پر ڏينهن ۾ به ٿي دفعا خالي ڪري صاف ڪيون ويون ٿي. اسان تنبو ۾ گهڙي ان جو وچيون پردو چڪي تنبو کي بن حصن ۾ ورهايو. جيئن هڪ ۾ عورتون ۽ ٻئي ۾ مرد گڏجي رهون. ان بعد هرهڪ پنهنجا پنهنجا بسترا بن قطارن ۾ وڇايا. يعني بارهن کن مرد هڪ قطار ۾ 12 يا 13 پي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

قطار ۾ ماچيس جي تيلين وانگر سڌا ٿي ليٽي پياسين. اسان جي گروپ جي چوڌري مهتاب ۽ سندس فرزند فهيم بجلي جي سئچ بورڊ ۾ پنهنجي فون جي بيٽري چارج ٿيڻ لاءِ ۽ پاڻي جي ڪٽلي چانهن ناهڻ لاءِ رکي خير جو ڪم ڪيو. يعني اسان ٽڪلن کي چانهن پياري ۽ ان سان گڏ بسڪٽ ۽ ڪيلا کارايا.

ڪلاڪ ڏيڍ ٽڪ پيجي وضو لاءِ اٽياسين ۽ ظهر نماز جماعت سان تنبو ۾ پڙهي سين. عورتن پنهنجي تنبو ۾ جماعت ڪئي. ان بعد فيروز، ڊاڪٽر شفيق ۽ اسرار گڏجي پئسن مان ڪجهه پئسا گروپ ليڊر کان ونڊي ٻاهران هڪ بنگالي جي هوٽل تان پٽ ۽ دال ونڊي آيا. چانور ۽ دال بهترين جنس جا هئا ۽ بنگالي رڌيو به بهترين نموني سان هو. وڌي ڳالهه ته بک به بهترين لڳي هئيسين. ڏاڍو مزو آيو، رکن چانورن مان به خوشبو پئي آئي ۽ سالن تائين منهن جو اهو دال پٽ نه وسرندو. رات جي ماني تي نمڪو ڪاڏوسين. جيڪو نوراحمد ۽ پائي متين ڪراچي کان آندو هو. رات جي سمهڻ مهل ايڏو سيءَ لڳو جو ايئر ڪولر بند ڪرڻو پيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻيو ڏينهن نائين ذوالحج جو هو. يعني عرفات جي ميدان تي وڃڻ جو منيٰ کان عرفات ڪو پري ناهي. عام حالت ۾ هتي جا رستا اهڙا تہ سنا ۽ ويڪرا آهن جو ڏهن منٽن ۾ پهچي سگهجي ٿو پر جيئن تہ هي Movement ۾ هڪ ئي وقت تي سيني حاجين کي ڪرڻي آهي.ان ڪري رستي تي رڳو بسيون ۽ ماڻهو نظر اچن ٿا ۽ تر ڇڻڻ جي جاءِ نظر رڳو هلي وارو حساب آهي. اسان جو جنهن بس سان حساب ڪتاب رکيل هو. ان کي يارهين ۾ يارهين بجي ڏاري اچڻو هو. ڪنهن زماني ۾ يعني اڄ کان ۾ ٽي سال اڳ تائين حاجين جي مرضي تي ڇڏيل هو تہ وڃين تہ سواري جو بندوبست پاڻ ڪن يا معلم جي بس ۾ چڙهن پر هاڻ هن سال کان هر حاجي لاءِ ضروري ڪري ڇڏيو اٿن تہ معلم جي بس ۾ چڙهي ۽ جي هو پنهنجو بندوبست ڪندا تہ ۾ معلم هنن جو پاڙو ڪٽي ڇڏيندو. يعني ڪو ۾ جدي پهچي معلم کان Claim نہ ٿو ڪري سگهي يا مون تنهنجي بس Avail نہ ڪئي. ان ڪري ان جي پاڙي جا پئسا واپس ڪر، جيڪي تو اڳواٽ اسان کان ورتا هئا.

معلم وٽ ڪجهہ پنهنجون بسيون آهن، ڪجهہ ٻين بسن جي مالڪن کي نيڪا ڏئي ٿو تہ منهنجي فلاڻي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مڪتب جا ماڻهو منيٰ ڪان عرفات پهچائجو. انهن کي زور زور سان ڏڪ هڻي ماڻهن کي عرفات تي هلڻ لاءِ اڌارين ٿا. جيتوڻيڪ منيٰ ۾ پنجين نماز پڙهي پوءِ صبح جو نڪرڻ کپي پر جاهل ڊرائيورن کي پنهنجي نيڪي پوري ڪرڻ سان مطلب ٿئي ٿو تہ جهٽ ماڻهن کي منيٰ مان ڪڍي عرفات رسايون، پر اسان جي گروپ جي ليڊر اسان کي اجا منيٰ ۾ ئي ترسڻ لاءِ چيو ۽ جلدي ڪرڻ کان منع ڪئي. يارهين بجي ڏاري اسان سامان جو ٿيلهو، ڇڪي ۽ پاڻي جو ٿرماس ڪڍي اچي رستي تي بس جي انتظار ۾ بيناسين.

منيٰ ۾ 8 ذوالحج جي نماز ظهر، عصر، مغرب، عشاءِ 9 ذوالحج جي نماز فجر، پنج نمازون مڪمل ڪرڻ مسنون آهن. يعني حضور اڪرمؐ جن پڻ ائين ڪيو هو. حضرت جابر رضہ کان حجة الوداع جي حديث ۾ روايت آهي تہ جڏهن يوم ترويهہ (يعني 8 ذوالحج) جو ڏينهن آيو تہ اصحاب سڳورن (مڪي مڪرمہ مان ئي) احرام ٻڌو ۽ منيٰ لاءِ روانا ٿيا. رسول اڪرمؐ جن سواري تي نڪتا ۽ منيٰ ۾ ظهر، عصر، مغرب ۽ عشاءَ ۽ 9 ذوالحج جي فجر نماز ادا ڪئي ۽ پوءِ جڏهن سج اپري مٿي آيو، ان بعد عرفات روانا ٿيا (اها مسلم کان روايت ٿيل آهي).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دوران حج منيٰ، عرفات، مزدلفہ، هر جاءِ تي مڪاني توڙي ڏارين ماڻهن کي سڀ نمازون قصر ادا ڪرڻ ڪپن . يعني سفر جي حالتن ۾ پڙهڻ ڪپن. مثال طور: ظهر نماز ۾ چئن بدران فقط ٻہ فرض پڙهجن وغيره. حضرت حارث بن وهب رضہ جن فرمائين ٿا تہ هن حجة الوداع جي موقعي تي نبي ڪريم ﷺ جن جي پٺيان نماز پڙهي، ان موقعي تي پاڻ ڪريم ﷺ جن سان ڪيترائي مڪاني ۽ ڏاريا ماڻهو هئا. پاڻ ڪريم ﷺ جن حج جو سڄو عرصو سڀني کي ٻہ رڪعتون (يعني قصر) نماز پڙهائي. (ان کي پڻ مسلم روايت ڪيو آهي).

9 ذوالحج (يوم عرفہ) تي سج اپرڻ بعد منيٰ کان عرفات روانو ٿيڻ کپي ۽ رستي تي تڪبير (الله اڪبر) تهليل (لاالٰه الاالله) ۽ تلبيهہ (لبيڪ اللهم لبيڪ...) چوڻ کپي. اڄ جو ڏينهن حاجين جي عبادت ۽ حج جو اهم ڏينهن ٿئي ٿو. وقوف عرفات ۔ يعني عرفات جي ميدان تي ترسڻ حج جي ارڪانن ۾ سڀ کان اهم ۽ ضروري رڪن آهي. ان بنا حج ٿي نہ ٿو سگهي. ٻين ارڪانن جي مجبوريءَ ۾ پورائي نہ ڪرڻ تي دم يا صدقو ڏئي پورائو ڪري سگهجي ٿو پر عرفات جي ميدان تي پوڙهي توڙي بيمار

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي پهچڻو ئي پهچڻو آهي. ڪو هلي چلي نہ ٿو سگهي تہ هن کي پاڻ ڪٽائي بہ عرفات جي ميدان ۾ پهچڻ ڪپي.

حضرت عبدالرحمان بن يعمر رضہ جو چوڻ آهي تہ آئون حضور اڪرمؐ جن جي ويجهو بينو هوس تہ ڪجهہ ماڻهو آيا ۽ حج جي باري ۾ پڇيو تہ حضور اڪرمؐ جن فرمايو: ”حج عرفات ۾ ترسڻ جو نالو آهي، جيڪو ماڻهو مزدلفہ جي رات (يعني 9 ۽ 10) ذوالحج جي وچ واري رات) طلوع فجر کان اڳ عرفات ۾ پهچي وڃي تہ ان جو حج ادا ٿي ويو“. (اهو نسائي کان روايت ٿيل آهي).

ان بابت وضاحت آهي تہ جيڪڏهن ڪو شخص پُل ۾ وادي عرفات جي بدران وادي نمره ۾ وقوف ڪيو تہ هن جو حج ادا نہ ٿيندو ۽ جو ماڻهو 10 ذوالحج جي سج اپرڻ کان اڳ گهڙي کن لاءِ بہ ميدان عرفات ۾ پهچي وڃي تہ هن جو حج ٿي ويو. (حج ۽ عمري جا مسئلا ۔ موقف محمد اقبال ڪياني صفحو 140).

حضرت عبدالله بن عباس رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول اڪرمؐ جن فرمايو: ”ميدان عرفات سڄي جو سڄو موقف آهي پر وادي عرنہ (يعني نمهر) کان بچاءُ ڪيو (يعني ان ۾ وقوف نہ ڪريو) ۽ مزدلفہ سڄي جو سڄو موقف آهي پر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وادي محسر کان بچاءَ ڪريو ۽ منيٰ سڃي جو سڃو قربان گاھ آھي.“ (ان کي طحاويءَ روايت ڪيو). واديءَ عرفان ۽ وادي نمره ٻئي ھڪٻئي سان مليل آھن ۽ ان بابت شروع ۾ پڻ لکي چڪو آھيان تہ مسجد نمره جو ھڪ حصو وادي عرفات ۾ آھي ۽ ٻيو حصو وادي نمره ۾. مسجد جي اندر بورڊ ھٽي ان ڏي ڏيان ۾ ڇڪايو ويو آھي. بھرحال مسجد نمره ۾ ترسڻ کان اڳ عرفات جي حدن جي خاطري اڳواٽ ڪري ڇڏڻ کپي، جيئن حج باطل نہ ٿئي

بھرحال اڄ جي ڏينھن (9 ذوالحج) جو وقوف عرفات وارو رکن حج جو اھم رکن آھي ۽ ھر ھڪ ماڻھو جيڪو حج ڪرڻ جو ارادو رکي ٿو، ان کي ھر صورت ۾ عرفات جي ميدان تي پھچڻو پوي ٿو. اسان کي عرفات جي ميدان تي وڃي ھلڻ لاءِ جيڪا بس ملي اھا ايئرڪنڈيشنڈ نہ ھئي ۽ سج جي تپش ۾ اوج تي ھئي. اڄا تہ مارچ جو مھينو ھو، جيڪو ڇڳو ٿڌو ٿئي ٿو. انھن حاجين جو سوچي انھن کي داد ڏيڻ تي دل چوي ٿي جيڪي جون جولاءِ آگسٽ سيپٽمبر جھڙن مھينن ۾ حج ڪري چڪا آھن يا ھن وقت ھزارن جي تعداد ۾ الله جا نيڪ بانھا اس ئي اس ۾ پيرين پنڌ ڪري رھيا ھئا يا بسين جي لوھي چتين تي بنا ڏوپ ڇڻي جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سفر ڪري رهيا هئا. اڄ ۾ اسان جي ٽرماسن جو پاڻي ختم ٿي چڪو هو پر الله ڇڏي نٿو. رستي تي ڪيترن ئي سخي مردن رستي تان لنگهندڙ حاجين کي پاڻيءَ جون بوتلون ۽ جوس جا ڏبا اڇلائي اڇلائي پئي ڏنا. ڪن بوتلن تي انگريزيءَ ۾ لکيل هو ته هي ملڪ جي بادشاهه طرفان الله جي مهمانن لاءِ گفٽ آهي. ٻئي ڏينهن اخبار ۾ پڙهيم ته سعودي حڪومت جو شاهي خاندان هر سال ڏيڍ لک پاڻي جون بوتلون حاجين ۾ ورهائي ٿو. اهڙيءَ طرح سان پاڻي ۽ جيوس ڪجهه بين الاقوامي شهرت جون ڪمپنيون پڻ ورهائي رهيون هيون. هڪ هنڌ ته هڪ بوهري (شايد ڪراچي يا بمبئي جو رهاڪو هجي يا يورپ يا آمريڪا جو، جو ڪيترا بوهري اتان به اچن ٿا) پاڻيءَ جون بوتلون ۽ فروٽ ورهائي رهيو هو.

هزارين بسين ۽ لکين پيدل هلندڙن جو قافلو عرفات جي ميدان ڏي چرندو رهيو. هر هڪ ماڻهو اڇي انگ جي احرام ۾ هو. ٽيهه لک ماڻهو ڪو گهٽ عوام ناهي. هوائي جهاز مان نڪتل فوٽن مان هي عوام ماڪوڑين وانگر لڳي ٿو جن مٿان جڙ ته ڪنهن لوڙ يا پائودر جهڙي اڇي رنگ واري شيءَ برڪي چڏي هجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عرفات جي ميدان ۾ جنهن تنبوءَ ۾ اسان کي به ترسٽو هو ان ۾ اڳ جي آيل ماڻهن اسان جي اچڻ تي پهرين ٿورو گهٽو Resist ڪيو جو هو اڳواڻ آيل هئا ۽ چادرون وڇائي ڪي مانيون کائي رهيا هئا ته ڪي ٽڪ پيڻ لاءِ ليٽيا پيا هئا. اسان جي ٽولي (پنجاهه کن ماڻهن) جي اچڻ ڪري هنن ڪي ڪجهه ڪجهه جاءِ ڏيڻي پيئي. ڪن خوشيءَ سان اسان کي پر ۾ ويهاريو، ڪن کي ٿورو سمجهائڻ سان ته اسان سپني کي هتي فقط چند ڪلاڪ ترسٽو آهي ۽ هي تنبو اسان سپني لاءِ معلم طرفان مقرر ٿيل آهي ۽ هتي نه ترسنداسين ته ڪيڏانهن ويندا سين ۽ پوءِ اسان اڃان سولا ٿي ويناسين ته اسان واري تنبوءَ ۾ ترسڻ وارن جي ٻي بس، پوءِ ٿي ۽ چوٽين بس به اچي پهتي. تيسين ڪجهه شام به ٿي وئي ۽ پاڇا لڙڻ ڪري تنبوءَ کان ٻاهر نڪري پٽ تي ويناسين. گرميءَ ڪري هر حاجيءَ جي هٿ ۾ وڃڻي يا دفتري هئي. هتي جا تنبو ڪپڙي جا ۽ ننڍا هئا. هڪ حاجي ٻڌايو ته اڳ ۾ منيٰ ۾ ڇڻا تنبو ۽ گرمي هوندي هئي.

اسان جي تنبوءَ ۾ گهٽي پاڻي سنڌ ۽ پنجاب جي ٻهراڙيءَ جا ماڻهو هئا. منهنجي ساڃي پاسي ٽر پاسي جا ٿي سنڌي وينل هئا، جن مان هڪ عمرڪوٽ جو پلي هو. هو به

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻين وانگر تسبيحون پڙهي رهيا هئا. دعائون گهري رهيا هئا. معلم يا حڪومت طرفان سيني کي ورهائي مليل ماني کائي رهيا هئا. هڪ لنگهندڙ گاڏيءَ مان سيني اٿي ڏوري جا پيالا ۽ ڊبل روٽي ۽ بن ورتا، جيڪي هو حاجين جي مهماني خاطر ورهائي رهيا هئا. اسان جي گروپ جي هڪ ساٿي فيروز جنهن کي هنن پنهنجي چادر تي ويهڻ جي جاءِ ڏني هئي، تنهن کانئن پڇيو ته ڪير آهيو ۽ آيا حج تي پهريون دفعو آيا آهيو يا هن کان اڳ به حج ڪري چڪا آهيو.

”سائين اسان کي امير ماڻهو نه آهيون.“ انهن مان هڪ سنڌي گاڏڙ اڙدوءَ ۾ فيروز کي ٻڌايو. آئون به مات ڪري پنهنجي جاءِ تي ويني ٻڌندو رهيس. ”هڪڙو ننڍڙو هٿڙو اٿم. پائي پائي ڪري ڏهه سال بچائي پوءِ حج تي آيس. سائين يقين ڪريو حج بعد مون کي دڪان جي ڪمائيءَ ۾ ايڏي برڪت ٿي جو ٽن سالن ۾ مون وٽ ايترا پئسا گڏ ٿي ويا جو آئون ٻيو دفعو حج تي آيو آهيان. سائين هي سڀ قدرت طرفان آهي پروردگار جو ٿورائتو آهيان جنهن مون کي هي خوشيون ڏنيون آهن.“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هن ٿر جي ڳوناٽن جي ڳالهين ۾ ڪيڏو توڪل هو. هو ڪيڏو خوش هو. هن پنهنجي پوٽڙي کولي ان مان ٿوري دير اڳ ورهايل صوف ۽ جوس جا ڊبا ۽ ڪيڪ جو سلائيس ڪڍي اسان کي کائڻ لاءِ آفر ڪيو. ”ڏسو سائين ههڙي رڻ پٽ بيابان ۾ ۽ رب پاڪ ههڙا مال وينو ڪارائي. اهڙا مال ته ڳوٺ گهر ۾ ۽ نه ڏٺاسين“.

اڳئين ۽ وچين نماز سيني گڏجي تنبوءَ ۾ جماعت سان پڙهي. وچين نماز بعد آئون تنبوءَ جي آخري حصي ۾ وڃي وينس. اتي ۽ ڪجهه سنڌي ڳوناٽا وينا هئا. منهنجي دل ڳالهائڻ لاءِ چاهيو ٿي پر سمجهيم پئي ته سخت ٿڪ ڪري ساٽن گهٽي دير ڳالهائي نه سگهندس ان ڪري اڙدو ۾ پڇيو مان ته ڪير آهيو ۽ هتي ڪهڙي وقت پهتائو. هو دادو پاسي جا هئا، بلڪ خيرپورناٽن شاهه جا. ”سائين اسان بارهين ڀجي ڏاري هتي عرفات جي ميدان تي پهچي ويا هئاسين.“ هنن ۽ گاڏڙ ساڏڙ اڙدوءَ ۾ جواب ڏنو.

”ڪهڙي بس ۾ آيائو؟“ مون پڇيو مان.

”سائين اسان منيٰ کان پنڌ آياسين.“ هنن مان هڪ وراٽيو.

”پنڌ آيائو؟“ مون تعجب مان پڪ ڪئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”ها سائين بس هلندا آياسين فرحت وٺندا آياسين، تان جو اچي هتي نڪتاسين. هن واٽ جو ڪو پنڌ ماريندو چا“.

مون دل ئي دل ۾ هنن جي همت ۽ عشق کي داد ڏنو.

عرفات تي هرڪو ڪجهه گهڙيون هيڏانهن هوڏانهن جي ڪنهن سان ڳالهه ڪري وري عبادت ۾ لڳي ويو ٿي. هر هڪ ڪجهه نه ڪجهه پڙهي رهيو هو. ڪو قرآن مجيد جي تلاوت ڪري رهيو هو ته ڪو تسبيح پڙهي رهيو هو. هر هڪ پنهنجو پاڻ کي رب پاڪ جي ويجهو محسوس ڪري رهيو هو. دلين تي هڪ عجيب خوف طاري هو. هي پلاريون گهڙيون، هر هڪ پنهنجي مالڪ کان دعا پنڻ، توبہ زاري ڪرڻ ۽ گناهه بخشائڻ ۾ خرچ ڪرڻ چاهيون ٿي. هر هڪ پنهنجي زندگيءَ جي سڀني برن ڪمن جي بئلنس شيٽ جو سوچي رهيو هو. هن گهڙي ۽ هن ڏينهن تي بہ ڪو نہ سوچيندو ته ٻيو ڪڏهن سوچيندو. ۽ جتي نيڪ ماڻهو ئي اهو چئي هن دنيا ۾ قدم کڻن تا ته ڪتڻ ۽ ان سان گڏ ڪنبڻ جو مقام آهي. اتي اسان جهڙا گنهگار جن جو بقول شاهه لطيف جي ”پجرو پاپن جو چوٽيءَ تائين چور“. رب پاڪ اڳيان اهو ئي عرض ڪري سگهن تا ته هو شل اسان تي رحم ڪري، ٻاجهه ڪري چو ته ”عدل ڇٽان آئون، نہ ڦيرو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪ فضل جو“ واري حساب ۾ ئي اسان جھڙن جي پلائي ٿي سگھي ٿي ۽ انهيءَ اميد تي تہ الله وڏو باجھارو آهي، هن جي رحمتن مان اميد نہ لاهجي، هتي اچي گڏ ٿيا آهيون منهنجي سامهون وينل پنجاب جي هڪ ڳوناٽي مون کي عرفات تي سو سو دفعا پڙهڻ لاءِ ڪجھ دعائون ڏنيون، پني جي مٿان انگريزيءَ ۾ Arfat (Wazifa) Prayer لکيل هو ۽ هينان هي دعائون، سورون، ڪلما ۽ درود ۽ آيتون لکيل هيون:

- لبيک اللهم لبيک...
- چوٽون ڪلمون
- قل هُوَ الله...
- درود شريف ابراهيمي
- استغفر الله الذي لااِلٰهَ اِلا هُواَلحَي القَيُوم وَاتُوابُ اَلِيهِ
- پهريون ڪلمون
- لااله الا انت.....
- حسبنا الله ونعم الوڪيل
- فاالله خير حافظا...
- حسبي الله...

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هر هڪ وٽ دعائن جا پنا هئا يا زباني پڙهي رهيا هئا. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جو ارشاد آهي تہ ڪوبہ ڏينهن اهڙو ناهي جنهن تي الله تعاليٰ عرفہ جي ڏينهن کان گهٽن بانهن کي جهنم جي باهہ کان نجات ڏيندو هجي. يعني جيتري گهٽي تعداد ۾ عرفہ (عرفات) جي ڏينهن تي گنهگارن کي نجات بخشي وجي تي ايتري وڏي تعداد ۾ ڪنهن بہ ٻئي ڏينهن تي نٿي ٿئي.

اسلام جو پنجون رڪن حج آهي، جيڪو 9 هجري ۾ فرض ٿيو. ان ئي سال نبي ڪريم صلي الله عليہ وسلم جن حضرت ابوبڪر صديق رضہ کي امير الحج مقرر ڪيو ۽ ٿي سو صحابي سڳورن کي ساڻن گڏ موڪليو، جيئن انهن کي حج ڪرائين. ان بعد بيت الله ۾ مشرڪين جي وڃڻ تي بندش وڌي وئي ۽ اگهاڙو ٿي طواف ڪرڻ تي پڻ سختيءَ سان منع ڪئي وئي.

10 هجريءَ ۾ رسول اڪرمؐ جن چوڏهن هزار (يا شايد وڌيڪ) صحابي سڳورا پاڻ سان وٺي حج جي سفر تي روانا ٿيا. حضور اڪرمؐ جن جو هي پهريون ۽ آخري حج هو. هن حج کي ان ڪري حجة الوداع سڏين ٿا. حج سڄي زندگي ۾ فقط هڪ دفعو فرض آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت ابوهريره رضہ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن اسان کي خطبو ڏنو ۽ فرمايو: "اي انسانو! توهان تي حج فرض ڪيو ويو آهي ان ڪري حج ڪريو".

هڪ ماڻهوءَ پڇيو: "يا رسول الله ﷺ! ڇا هر سال حج ڪريون؟" رسول الله صلي الله عليہ وسلم جن خاموش رهيا. ايتريقدر جو ان صحابي ٽي دفعا اهو ئي سوال ڪيو. ان تي پاڻ ﷺ فرمايو: "جيڪڏهن آئون ها چئي ڏيان ها تہ توهان تي هر سال حج ڪرڻ فرض ٿي وجي ها ۽ توهان نہ ڪري سگهو ها. وري فرمايو، جيڪا شيءَ توهان کي ٻڌائڻ ڇڏي ڏيان ٿو ان بابت توهان مون کان سوال نہ ڪندا ڪريو. توهان کان اڳ جا ماڻهو پنهنجن نبين کان گهڻا سوال ڪرڻ ۽ انهن سان اختلاف ڪرڻ ڪري ختم ٿي ويا. بهرحال آئون جنهن شيءَ کي توهان کي حڪم ڏيان تہ ان تي پنهنجي استطاعت موجب عمل ڪريو ۽ جڏهن ڪنهن کي منع ڪريان تہ ڇڏي ڏيو (يعني سوال جواب نہ ڪندا ڪريو). (ان کي مسلم روايت ڪيو.)

بهرحال هجرت جي نائين سال يعني 613ع ۾ حج جي موقعي تي بت پرستن ۽ مسلمانن سان گڏوگڏ ڪعبي جي زيارت ڪئي پر اهو سال بت پرستن لاءِ خانہ ڪعبي جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

طواف جو آخري سال ثابت ٿيو جو ان ڪانپوءِ الله تعاليٰ جي طرفان مشرڪين لاءِ خانہ ڪعبي جي حدن ۾ داخل ٿيڻ تي پابندي ٿي وئي. خدا جو هي حڪم قرآن مجيد جي نائين سورت جي 28 آيت ۾ هنن لفظن ۾ موجود آهي:

ترجمو: ”اي ايمان وارو! سمجهي وجو تہ مشرڪ نجس (ناپاڪ) آهن ۽ اڄ کان انهن کي مسجد الحرام ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ناهي“.

هجرت جي ڏهين سال يعني جنهن سال کان مشرڪين لاءِ خانہ ڪعبہ جي زيارت ممنوع قرار ڏني ويئي، پيغمبر اسلام صلي الله عليہ وسلم حج جي موقعي تي مديني کان مڪي روانا ٿيا. پاڻ حج جا سمورا ارڪان سرانجام ڏنا. احرام ٻڌو، ست دفعا خانہ ڪعبہ جو طواف ڪيو ۽ صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي جو عمل بہ انجام ڏنو. بهرحال پيغمبر اسلام ذوالحج جي نائين تاريخ تي حج جي غرض سان آيل سيني مسلمانن سان هن عرفات جي ميدان تي ڳالهہ ٻولهہ ڪئي (خطبو ڏنو) هي اهو خطبو آهي جنهن کي اسين خطبة الوداع چئون ٿا. اهو خطبو هجري سال ڏهين ۾ ۽ عيسوي سال 632ع ۾ هن ميدان تي ڏنو ويو هو. اڄ ان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪي 1410 هجري سال (ع 1368 عيسوي سال) گذري چڪا آهن.

ماڻهن جي هجوم اڳيان حضور اڪرمؐ جن فرمايو: "اي انسانو! منهنجي ڳالهه ٻڌو. بيشڪ آئون نٿو ڄاڻان. ٿي سگهي ٿو هن سال ڪانپوءِ هن هنڌ تي منهنجي توهان سان وري ملاقات نه ٿئي."

پاڻ ماڻهن کي پڇيائون: "توهان کي خبر آهي ته هي مهينو ڪهڙو مهينو آهي؟"

سڀني ماڻهن ملي هڪ جواب ڏنو: "هي ذوالحج جو مهينو آهي جيڪو حرمت وارن مهينن مان هڪ آهي".

پيغمبر اسلام جن معلوم ڪرڻ چاهيو: "ڇا توهان جاڻو ٿا ته هيءَ سرزمين ڪهڙي سرزمين آهي؟"

حاضرين هڪ ئي آواز ۾ چيو: "هيءَ عرفات جي مقدس سرزمين آهي يا رسول اللهؐ!"

ان بعد حضور اڪرمؐ جن فرمايو، "اي انسانو! توهان جو رت، توهان جو مال، توهان جي عزت هڪ ٻئي لاءِ حرام آهن. جلد ئي توهان پنهنجي رب سان ملندائو. پوءِ هو توهان کان توهان جي اعمالن متعلق پڇندو".

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”اي انسانو! آئون جيڪي ڪجھ چئي رھيو آھيان ان تي عمل ڪريو ۽ منھنجي توھان کي نصيحت آھي تہ جنھن وٽ بہ ڪا امانت آھي تہ ھو ان کي اصلي حالت ۾ موٽائي ڇڏي ۽ ڪڏھن بہ امانت ۾ خيانت نہ ڪري. وياج کان پرھيز ڪريو، ٻئي جو خون نہ ڪريو.... پنھنجين زالن متعلق الله کان ڊجو. خدا جي نالي جي ذميواريءَ سان توھان انھن کي زال ناھيو آھي ۽ خدا جي ڪلام سان توھان ھنن جو جسم پاڻ لاءِ حلال ڪيو آھي...

”مسلمانو! نہ تہ مون کان پوءِ پيغمبر آھي ۽ نہ ڪا جديد امت پيدا ٿيڻ واري آھي. چڱي طرح ٻڌي ڇڏيو تہ پنھنجي پروردگار جي عبادت ڪريو ۽ پنج وقت نماز ادا ڪريو. سڄي سال ۾ ھڪ مھينو روزا رکو. پنھنجي مال جي زڪوات نھايت خوش دليءَ سان ڏيندا ڪريو. خانہ خدا جو حج ڪريو....

”مسلمانو! قيامت جي ڏينھن توھان کان مون بابت پڇيو ويندو تہ آيا آئون پيغمبر جي حيثيت ۾ پنھنجو فرض ادا ڪري سگھيس يا نہ؟“

سيني چيو تہ اسين ان جي شاھدي ٿا ڏيون تہ توھان الله جا حڪم اسان تائين پھچايا. توھان رسالت ۽ نبوت جو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حق ادا ڪيو. توهان اسان کي سني ۽ خراب جي چگّي طرح ڄاڻ ڪرائي.

ان وقت نبي ڪريم ؐ جن پنهنجي ڏسٽي (شاهد) آگر کي آسمان ڏي کڻي ۽ پوءِ ماڻهن ڏي جهڪائيندي چيو: "اي خدا! تون ئي بڌ. تنهنجا بانها چا پيا چون. اي خدا! شاهد ٿجانءِ تہ هي ماڻهو ڪهڙي شاهدي پيا ڏين. اي خداوند! شاهد ٿجانءِ".

پوءِ پاڻ ؐ فرمايائون تہ، "توهان هي سپ ڳالهيون انهن ماڻهن تائين پهچائي ڇڏجو جيڪي هن وقت هتي موجود نہ آهن".

نبي ڪريم ؐ جن جڏهن خطبي مان واندا ٿيا تہ ان جاءِ تي هيءَ آيت لٿي:

ترجمو: "اڄ مون تنهنجي دين کي تنهنجي لاءِ ڪامل ڪري ڇڏيو ۽ توتي پنهنجي نعمت پوري ڪئي ۽ مون تولاءِ اسلام جو دين پسند فرمايو:"

ان ڪانپوءِ حضور اڪرم ؐ جن پنهنجي انٽي تان لٿا ۽ حضرت بلال رضہ جن کي بانگ ڏيڻ لاءِ چيائون. اذان ڏني وئي ۽ پاڻ ؐ نماز ظهر ۽ بہ رڪعتون فرض پڙهائي. نماز کان فارغ ٿي قصواءِ (حضور صہ جن جي انٽي) تي سوار ٿيا

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ ميدان عرفات ۾ آيا جتي جبل جي قدمن وٽ پٿرن تي ڪعبي طرف منهن مبارڪ ڪري دعا و زاري شروع ڪئي ايستائين جو سج غروب ٿي ويو.

سج لهڻ کانپوءِ پاڻ مزدلفہ ڏي روانا ٿيا. ساڻن گڏ قصوا تي پٺيان اسامہ بن زيد رضہ سوار هو. پاڻ انٽي جي مهار ڇڪي رکي هئي، جيئن هوءَ آهستي آهستي هلي. رستي تي پاڻ فرمايائون:

”اي مسلمانو! آهستي هلو. دوڙڻ صحيح ناهي ۽ ڀڄ ڏڪ پرهيزگاري جي خلاف آهي، ”رستي تي ڪٿي ميدان آيو ٿي تہ انٽي جي واڳ ڏري ڪئي ٿي جيئن هوءَ ٿورو تکو هلي سگهي ۽ پاڻ تلبيهہ پڙهي ٿي: لبيڪ اللهم لبيڪ...

حاضر آهيان، اي الله حاضر آهيان،

حاضر آهيان تنهنجو ڪو شريڪ ناهي، حاضر آهيان

هر قسم جي تعريف ۽ نعمت تنهنجي لاءِ آهي

۽ ملڪ بہ تنهنجو ئي آهي، تنهنجو ڪو شريڪ ناهي.

۽ اڄ اسان حج تي ويندڙ، ان کي Follow ڪريون ٿا، جيڪو الله جي رسول ﷺ پنهنجي حج (حجة الوداع) دوران ڪيو ۽ پنهنجي امت کي سمجهايو. منيٰ ۾ رهڻ، عرفات

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جي ميدان ۾ پهچڻ، ان بعد رات ڪلئي آسمان هيٺ مزدلفہ ۾ گذارڻ، مزدلفہ مان فجر بعد وري منيٰ ڏي روانو ٿيڻ، وڏي شيطان کي پٿريون هڻڻ، قرباني ڪرڻ... حضور اڪرمؐ جن هڪ هڪ ڳالهہ ڪري ڏيکاري تہ حج ڪيئن ڪرڻ ڪپي. ساڻن گڏ جيڪي صحابي (ڪي چوڏهن هزار چون ٿا ڪي چوويهہ ۽ ڪي انهن جو تعداد لک کان وڌيڪ لکن ٿا.) حج ڪري رهيا هئا، ڪي ڪا ڳالهہ سمجهہ ۾ نٿي آئي تہ حضورؐ جن کان پڇي ٿي ۽ ظاهر آهي حضورؐ جن اهو ڪجهہ ڪندا رهيا جيڪو الله تعاليٰ پنهنجن بندن کان چاهيو ٿي اڄ چوڏهن سو ڪن سال گذرڻ بعد بہ حج جو اهو ئي طريقو هلندو اچي. پلي ڪٽي اڳ ۾ ٿورا ماڻهو حج تي هوندا هئا، مشينون ايجاد نہ ٿيون هيون. ماڻهو انن تي سفر ڪندا هئا. اڄ ٽيهارو لک ماڻهن جو حج تي پهچي ٿو ۽ بسين ڪارين ۾ سفر ڪن ٿا پر حج جو اهو ئي طريقو آهي تہ منيٰ بعد نائين ذوالحج تي عرفات تي اچڻو آهي. ظهر ۽ عصر جي نماز عرفات ۾ پڙهڻي آهي. جتان پوءِ سج لٿي ڪانپوءِ مزدلفہ لاءِ نڪرڻو آهي پر مغرب جي نماز پڙهي نڪرڻ بدران مغرب ۽ عشاءَ جي نماز گڏي مزدلفہ ۾ پڙهڻي آهي. جتان پوءِ ڏهين ذوالحج جي منيٰ موٽڻو آهي ۽ وڏي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شيطان کي پٿريون هڻڻ بعد قرباني ڪرڻي آهي. جنهن بعد متي جا وار ڪوڙائي احرام لاهي عام ڪپڙن ۾ طواف ڪرڻو آهي.... وغيره وغيره.

ڀ هاڻ اسان کي به عرفات جي ميدان ۾ شام ٿي وئي هئي. سج لهڻ کان ٿورو اڳ ۾ سڀ اتي بيناسين ڀ قبلي طرف منهن ڪري دعا گهريسين. اسان جي گروپ جي حافظ سعيد ٻڪ کڻي دعا گهري. ان پويان اسان به ٻڪ کنيا. سج لهڻ بعد باهر نڪري بسين ۾ جاءِ هٿ ڪئيسين اسان جي سڄي گروپ کي هڪ يڪي بس ملي وئي. ڪجهه حاجين اسان جي گروپ جي حاجين کي چڙهڻ کان منع ڪري پاڻ چڙهڻ چاهيو ٿي. ان تي ٻنهي پاسن کان هڪ به تکا ٿي ويا ڀ هڪ ٻئي تي چڙ ڪرڻ لڳا. اسان جي گروپ ليدر جهيڙو ٿاريندي چيو ته ڪجهه خيال ڪريو، شيطان جي ڳالهه نه مجيو. اتي جو اتي گناهه بخشائي وري شيطاني ڪم ٿا ڪريو. شيطان توهان کي نيڪ سمجهي ضرور ڏاڙو هڻندو ڀ توهان جون نيڪيون برباد ڪندو، ان ڪري ڏاها ٿيو ڀ ڪنهن سان به تکو ٿي نه ڳالهايو.

بس ۾ وينِي وينِي وري دعائون پڙهيون ويون، هڪ ٻئي کي حج جي مبارڪ ڏني وئي. هڪ ٻئي کان گناهه

هن ڪتاب جا سمورا حق ڀ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بخشرائڻ جو سلسلو هلندو رهيو. ڪلاڪ ڪن بعد بسون چرڻ لڳيون ۽ اڇي رنگ جي چادر (احرام) ۾ ملبوس ٿيهه لک حاجي عرفات جي ميدان ڪان هڪ ئي وقت شفٽ ٿي مزدلفه ڏي وڌڻ لڳا. مزدلفه منيٰ ۽ عرفات جي وچ ۾ آهي پر هميشه وانگر هن پيري به ٽرئفڪ ايتري هئي جو اسان کي پنڌرهن منٽن جي فاصلي طئ ڪرڻ ۾ پورا چار ڪلاڪ لڳا ۽ رات جو بارهين بجي مزدلفه ۾ پهتاسين ۽ اهو به ان ڪري جو اسان شروع جي بسين ۾ هئاسين. ڪيتريون ئي بسيون پي بجي تائين ايندیون رهيون.

مزدلفه ۾ اسان جي بس جلدي جلدي پهتي هئي ته به اسان ڪان اڳ هزارين بسيون پهچي چڪيون هيون ۽ پري پري تائين ڪو زمين پور نه پئي مليو، جنهن تي سمهڻ لاءِ ڪٽي چادر وڇائجي. جيتوڻيڪ سيني کي هڪ ئي ڊريس سفيد احرام پڌل هو پر شڪل شبيهه جسم جي رنگ ۽ قدبت ۾ ڪيترا سجاٽپ ۾ آيا پئي ته هي آفريڪا جي ملڪن جا شيدي آهن، هي انڊونيشي، ملائيشي، ٿائي ۽ فلپين جا آهن. هي ايراني آهن هي ترڪ آهن. هڪ هنڌ برما جا حاجي وينل هئا، اتي ٿوري جاءِ ملي پر اها ايتري نه هئي جو اسان جو سڄو گروپ (جنهن ۾ 25 کن مرد ۽ 24

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عورتون هيون) اتي ترسي سگهون. بهرحال چادرون وڃائي عورتن کي اتي جاءِ ناهي ڏنيسين ۽ اسان مرد ڪجهه قدم اڳتي جتي مالي ۽ موريطانيا ملڪن جا شيدي مرد ۽ عورتون ڇڙوڇڙ هيڏانهن هوڏانهن ليٽيا پيا هئا، تن کي منٿ ميڙ ڪري هڪ قطار ۾ سمهڻ جو چئي اسان پنهنجي تڏا تونئريون وڃائڻ جي جاءِ ناهي. بات روم ويجهي هئي، جنهن جي هر هڪ نلڪي ۽ غلسخاني اڳيان ڊگهي قطار هئي پر آخر هر هڪ جو وار اڇي ويو ٿي. وضو ڪري مغرب ۽ عشاءَ نمازن لاءِ جماعت ڪئيسين، ان بعد بک کي منهن ڏيڻ لاءِ بچيل سچيل بسڪٽ ۽ پاپا ڪڍي کاڌاسين. اڇڻ وقت ڪجهه حبشي عورتون ٽاندن تي ڪڪڑيون پڃائي پٽ سان گڏ وڪٽي رهيون هيون. پر نماز بعد نظر ڪئيسين ته هنن جي هر شيءَ وڪامي ڇڪي هئي ۽ هاڻ باهيون وسائي ڏيگڙا ٻڌي رهيون هيون.ٿي سگهي ٿو هي عورتون سعودي عرب جون رهاڪو هجن يا حج لاءِ آيل هجن ۽ چار پئسا ڪمائڻ لاءِ هي پورهيو ڪري رهيون هجن. جيئن صبح جو هڪ عورت پنهنجن ٻن جوان پٽن سان گڏ چانهن ناهي وڪٽي رهي هئي. هن ٻڌايو ته هو اڻن سالن کان سعودي عرب ۾ رهن ٿا. اصل برما جا آهن جتي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسلمانن سان ظلم ٿيڻ تي هو سعودي عرب هليا آيا. پاڻ ۾ سندس مڙس هڪ عرب جي گهر ۾ پورهيو ڪن ٿا ۽ ٻار جدي جي مڪاني اسڪول ۾ پڙهن. پاڻ به جدي ۾ رهن ٿا پر هي حج وارا چار پنج ڏينهن هتي مزدلفہ، منیٰ ۽ عرفات ۾ چانهن بسڪٽ وڪڻي چار پئسا ڪمائين ٿا.

بهرحال هن قسم جا ننڍا ننڍا دڪان ۽ هوٽلون حاجين لاءِ وڏي غنيمت آهي ۽ صبح ساڻ گرم گرم چانهن پيئڻ کي اسان وڏي نعمت ۽ عياشي سمجهي، پر رات جو ڪائڻ لاءِ ڪا خاص شيءَ نہ بچي هئي. الله پلو ڪري شميم صاحب جو جيڪو پاڻ سان ڪوفتن جي بوڙ جا ٽي چار پئڪ ٿيل ڏٻا ڪراچيءَ کان کڻي آيو هو. مڪي ۾ ته روز رڌ پچاءُ ٿي هليو سو ڪنهن نڪي ڪاڌا پر هتي هن جيئن ئي ٿيلهي مان ٻاهر ڪڍيا ته سڀ لڙي ويا. ڏٻا کولڻ لاءِ ڪو اوپنر نہ هو پر مڙيئي چريءَ سان ڏبن جي مٿين حصي جي اڌ کي چيري منجهائنس ڪوفتا ڪڍياسين ۽ عرفات مان مليل ڏبل روٽيءَ سان پنجاهه ڇٽن چار ڏبن جو بوڙ ڪاڌو. مڙيئي گرانهن اڌ هر هڪ کي نصيب ٿيو، باقي آڱريون چڪي خوش ٿياسين. ڪوفتن جو نريل بوڙ هو جنهن جو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

گيهه ۾ جميو پيو هو پر بک ۾ ان گرانهن ۾ جو مزو اڃ ۾ نٿو وسري.

مزدلفه ۾ ڪو تنبو ناهي. ڪليو ميدان آهي سو ۾ لسو پٽ نه آهي پر ڪڙ ڪبڙ وارو آهي ۔ جيڪو چوڌاري پٿرن سان پريو پيو آهي. پوءِ جنهن کي جتي جاءِ ملي ٿي اتي هو رات جو باقي پهر گذاري ٿو. ايندڙ ڏينهن تي منيٰ ۾ شيطان کي پٿريون هٽڻ لاءِ اسان هتان ستر اسي کن چٽن جيڏيون پٿريون چوندي ٿيلهي ۾ رکي پوءِ سمهي رهياسين. پيٽارو ۽ جامشوري جهڙي ٿڌي هير پئي لڳي. هونءَ ۾ واريا‌سن رڻ پٽن تي ڏينهن جيترو گرم ٿئي ٿو. رات اوترو ئي ٿڌي ٿئي ٿي. ليٽڻ سان اک لڳي وئي. صبح جو پر ۾ ستل حافظ عدنان نماز تي اٿڻ لاءِ دانهون ڪيون ته اٿڻ ته دل نٿي چيو. دل چاهيو ٿي ته اهڙي گهاٽي ننڊ مان اٿجي ئي نه. ذري برابر به احساس نه ٿي رهيو هو ته رڻ پٽ ۾ چادر وڇائي ستا پيا آهيون ۽ هينان ايترا چهنبائتا پٿر آهن جو پاسو ورائيندي به چبهن ٿا. بهرحال غسلخاني لاءِ ڊگهي قطار کان بچڻ لاءِ ٽپ ڏئي اتي ڪڙا ٿياسين. وضو ڪري گروپ جي ٻين حاجين جو انتظار ڪرڻ لڳاسين ته جماعت سان فجر نماز پڙهي وڃي. جيسين ٻيا اچن تيسين گرم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

گرم چانهن پيئڻ لڳاسين. جنهن جو ذڪر مٿي ڪري چڪو آهيان.

مزدلفه ۾ فجر نماز پڙهڻ بعد سڀ اٿي بيناسين ۽ دعا لاءِ ٻڪ ڪنياسين. حافظ سعيد دعا پڙهي ۽ اسان ان پويان آمين ثم آمين چوندا رهياسين. ان بعد سامان پئڪ ڪري منيٰ ڏي روانا ٿياسين. هي ڏهين ذوالحج جو ڏينهن هو، جنهن ڏينهن تي وڏي شيطان کي پٿريون هنيون وڃن ٿيون، ان بعد قرباني ڪئي وڃي ٿي. قربانيءَ بعد وار ڪوڙائي احرام لاهي عام ڪپڙا پائي پوءِ طواف ۽ سعي ڪيو وڃي ٿو.

هڪ دفعو وري سڀ حاجي هڪ ئي وقت هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ، يعني مزدلفه کان منيٰ ڏي روانا ٿيڻ لڳا. ٿيهه لک کن حاجي فجر نماز بعد منيٰ ڏي پيرين پنڌ ۽ بسين ۾ وڌڻ لڳا. ماڻهن جو درياهه هو جو وهي رهيو هو. رستي جي وچ تان هڪ ٻئي پويان بسيون وڏي رهيون هيون ۽ بسين جي ٻنهي پاسي، اڳيان پويان ماڻهن جون قطارون هيون جي پئي اڳيان وڌيون. بسين کان تکا پيادا وڏي رهيا هئا. چڱو جو اسان بس نه ڪئي. منيٰ جي اڌ ڏاري جيئن ئي اسان ٿي چار ماڻهو پلجي ويا پر اهي سڀ اهي هئا جيڪي ٻه چار

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج ڪري چڪا هئا ۽ هن سڄي علائقي کان واقف هئا، شايد ان ڪري بي خيالي ۽ آرام سان هلڻ ڪري هيڏانهن هوڏانهن ٽي ويا پر پوءِ هنن کي پنهنجو تنبو نظر اچي ويو ۽ آخرڪار پهچي ويا. باقي اسان جهڙن نون جون اکيون گروپ جي ماڻهن ۾ هيون يا هٿ سندن احرامن، ڪپڙن ۾ ڪتل رهيا ٿي. گروپ جو اهو فائدو رهيو ٿي ته رش يا اوچتي ريلي اچڻ ۾ هڪڙا ماڻهو اڳيان پويان ٿي ويا ٿي ته پنجاهه جڻن مان ڪي ٻيا اکين اڳيان اچي ويا ٿي، جن ۾ نظرون کپائي اڳتي وڌي رهيا هئاسين.

ڪيترا ويچارا خاص ڪري پوڙها مرد، پوڙهيون عورتون ۽ ڳوناڻا پنهنجن مائٽن کان وڇڙي ويا ٿي ۽ پوءِ هنن جڏهن پنهنجن ساٿين کي دانهون ڪري سڏيو ٿي ته اسان سڀني کي ڏڪ ٿيو ٿي ۽ دعا ڪئي سين ته شل رب پاڪ کين جلد ملائي، ڇو جو منيٰ توڙي عرفات تي سڀ تنبو هڪ جهڙا هجڻ ڪري هوشيار ۽ سياڻا ٻه ڪڏهن ڪڏهن توائي ٿيو وڃن. عرفات ۾ اسان جي گروپ جو هڪ ساٿي عبدالمتين صاحب جيڪو سڀ ۾ پوڙهو ۽ ڪمزور هو، سو بس مان لهڻ وقت رش ۾ اڳيان پويان ٿي ويو، ان وقت ته ڪنهن کي خبر نه پيئي، اسان جو تنبو، ڪجهه

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پريرو هو، جيڪو پڇائي پڇائي جڏهن پهتاسين ۽ پگهر سڪائي ساهه پٽيوسين تہ خبر پيئي تہ عبدالمتين صاحب تہ آهي ڪو نہ، هڪ رش، ڏينهن تتل، هرهڪ ٽڪل ۽ عبدالمتين تہ ويتر بيمار ۽ ڪمزور، هرهڪ کي اهو فڪر تہ ويچارو الائي ڪٿي ۽ ڪهڙي حال ۾ هوندو. رکي رکي ٻہ ٻہ ڇٽا ڳولا ۾ نڪتا ٿي پر اهڙي رش ۾ الله باجهہ ڪري بندي جي جاءِ نہ آهي. بن ڪلاڪن بعد اوچتو پاڻ اچي حاضر ٿيو، اسان جا جوان ساٿي ڪيس ڳولهي نہ سگهيا، هن پاڻ اسانکي ڳولي لڌو.

عرفات ۾ ئي عرب پوليس وارو هڪ ٻار کي گڏ ونڊي سندس مائٽن جي ڳولا ڪري رهيو هو. مزدلفہ ۾ رات جو هڪ ڏيڏ بجي ڌاري ستاسين ٿي تہ پري کان ڪنهن پوڙهي ترڪ عورت جون غمگين آهون، رڙيون ٻڌڻ ۾ آيون. هوءَ ويجهو ايندي رهي ۽ اسان وٽان ٽيندي، ٻئي پاسي ڏي ويندي رهي. ساڻس گڏ عرب پوليس وارو ڪيس دلداري ۽ آٽت ڏيندو رهيو پر هو هينئين ڦاڙ رڙيون ڪري پنهنجي مڙس کي ترڪي زبان ۾ سڏيندي رهي. هوءَ ڪافي پري کان وڃي نڪتي پر سندس سڏ ٻڌڻ ۾ پئي آيا. منيٰ ۾ ئي هڪ پوڙهو ۽ ڪمزور ايراني پنهنجن ساٿين کان جدا ٿي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ويو ۽ اڪيلي هجڻ ڪري ۽ ان احساس ڪري ته هاڻ ڇا ٿيندو، هن ويچاري کان ڳالهايو نه پئي ٿيو ۽ اهڙي حالت ۾ هرهڪ ٻئي جي ڏک کي پنهنجو سمجهي ٿو پر ساڳي وقت هرهڪ مجبور به آهي ته هڪ اهڙي ماڻهو کي جنهن کي اسان ڏنو به نه آهي، ان کي ڪيئن ڳولجي. بهرحال سعودي حڪومت ۽ پاڪستان، هندستان، بنگلاديش ۽ ايران جهڙن ملڪن طرفان ڪيترن هنڌن تي اهڙا گهر ناهيا ويا آهن، جتي اهڙا گم ٿي ويل حاجي پهچي پنهنجن ساڻين جو انتظار ڪن. اها بي ڳالهه آهي ته اهڙين حالتن ۾ اهڙن پوڙهن ۽ ڪمزور ماڻهن کي پريشاني جي حالت ۾ سخت گرمي ۽ نٿهڻ اس ۾ اهي گهر ۽ آفيسون ڳولڻ ۾ به ڪافي تڪليف ٿئي ٿي ۽ ساڳي وقت ڪيترا اهڙا نيڪ ماڻهو به آهن، جيڪي پنهنجا ڪم به ڇڏي اهڙن ضرورتمندن جي مدد ڪن ٿا ۽ کين دڳ پهچائين ٿا.

اسان پنهنجي تنبوءَ ۾ اچي آرام ڪيو ۽ چانهن ناهي پيتي سين. فيروز ۽ سندس پٽ بلال ويا، جيڪي رش مان ٿيندا، البيڪ فاسٽ فوڊ اسٽور تان هرهڪ لاءِ فراءِ ٽيل چڪن جا ڊبا ونې آيا. ظهر نماز هڪ بجي ڏاري پڙهي ماني کائي پوءِ بي بجي ڏاري وڏي شيطان کي پٿريون هڻڻ لاءِ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نڪتاسين. عورتن کي وچ ۾ هلڻ ڏنو ويو. اڳيان پويان مرد ٽياسين. ڪٽي گھٽي رش يا ٽيلها (ماڻھن جا ريلا) اچڻ جو خوف ٽيو ٽي تہ پاسي تي ٽي بيھي رھياسين ٽي ۽ پوءِ شيطان کي پٿريون ھڻڻ لاءِ ٻہ ٻہ ڇڻا ٽي شيطان واري ٽنيي (جمري) جي ويجھو اچي پٿريون ھنيوسين ٽي.

منيٰ ۾ شيطان کي پٿريون ھڻڻ بعد پروگرام مطابق ڇھ ڇڻا قرباني لاءِ ٽئڪسي ۾ روانا ٽيا ۽ باقي اسين بس ذريعي رھائش تي مڪي پھتاسين.

قرباني لاءِ ھتي جون بئنڪون 340 ريال وٺي توھان کي رسيد ۽ ٽائيم ڏين ٽيون تہ ان ٽائيم تي توھان جي قرباني ڪنداسين. جنھن مقرر ڪيل وقت ڪانپوءِ توھان مٿو ڪوڙائي احرام لاھي سگھو ٿا. ان طريقي جي ھتي جا مولوي ٻہ فتويٰ ڏين ٿا، جيڪا ھتي جي اخبار عرب نيوز ۾ ٻہ آئي ھئي تہ توھان جي قرباني ٽيو وڃي ۽ جوابداري ان بئنڪ وارن جي رھي ٿي، پر اسان جي گروپ جي ليڊر ۽ ٻين پراڻن حاجين قرباني پاڻ ڪرڻ چاھي ٿي، جيڪو طريقو ھو گذريل سالن ۾ ٻہ ڪندا آيا ھئا. ھنن ھڪ عرب سڃاتو ٿي، جيڪو حج کان ھفتو ڪن اڳ ٻڪريون ذبح ڪرڻ وارن (اسان جي حاجين) اسان کان پئسا اڳواٽ وٺي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڇڏيا هئا، جيڪي پٽريون هٽڻ بعد پاڻ سان کڻي ان عرب جي جاءِ تي پهچي ويا ۽ پنهنجون ۽ اسان ياران بڪريون ذبح ڪري موبائيل فون ذريعي اسان کي مڪي اطلاع ڪيو ٿي ته هاڻ فلاڻي فلاڻي جي قرباني ٿي وئي. ان بعد مٿي جا وار ڪوڙائي احرام کان آجا ٿياسين ۽ وهنجي شلوار قميص پائي طواف لاءِ حرم پاڪ ڏي روانا ٿياسين. هي طواف زيارت سڏجي ٿو. طواف بعد سعي ڪري پنهنجي جاءِ تي (مڪي آياسين)، ان وچ ۾ مغرب ۽ عشاءِ جون نمازون پڻ پڙهيون سين. گهر (مڪي واري ۾) پهچي ماني کاڌي سين، جيڪا ان رات پاڻ رڌڻ بدران هوٽل تان گهرائي هئي سين. قرباني ڪرڻ وارو ٽولو به شام جو ئي اچي شامل ٿيو هو. رات جو يارهين بجي ڌاري بس گهرائي سين ۽ مڪي واري مسواڙي جاءِ کي تالا هڻي منيٰ ۾ پنهنجي تنبوءَ ۾ اچي نڪتاسين، جتي اجا به ڏينهن (يارهين ۽ بارهين ذوالحج) گذارڻا هئا ۽ روزانو ٽنهي شيطانن کي پٽريون هڻڻيون هيون. پهرين ۽ هاڻ مڪي بعد، منيٰ اچڻ ۾ اهو فرق هو جو پهرين احرام ۾ هئاسين ۽ هاڻ ستڻ قميص ۾.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

منڱ ۾ اسان واري مڪتب نمبر 9 جي تنبن ۾ گهٽي ياڳي پنجاب پاسي جا حاجي هئا، ڪجهه ڪراچي جا به نظر آيا ٿي. هڪ ڪي ٻئي سان سنڌي ۾ ڳالهائيندو، ٻڌي پچيومانس ته ٻڌائين ته هو ڊيپلي جو قاضي آهي. منهنجي عمر جو ٿيندو، سنڌ حڪومت جي ڪنهن ڪاتي ۾ ڊائريڪٽر يا ڊائريڪٽر جنرل آهي، مون پنهنجي ڊيپلي جي ڪلاس ميٽ بشير دين ميمڻ، محمد موسيٰ ميمڻ، نواز ميمڻ ۽ عبدالرحمان جو پچيومانس، جن کي چگي طرح سڃاتائين ٿي. هن ٻڌايو ته اندروني سنڌ جا حاجي 18 نمبر مڪتب ۾ آهن، جيڪو به ٿي هزار تنبو لتاڙي ميل، ڊيڊ بعد مزدلفه وٽ آهي. مون پنهنجي ڳوٺ جي حاجين سان ملڻ چاهيو ٿي، جن سان پوءِ مڪي ۾ آخري بن ڊينهن ۾ ملاقات ٿي هئي، جنهن جو احوال شروع ۾ لکي چڪو آهيان ۽ ڪئپٽن رشيد ابڙو پڻ ان مڪتب ۾هو پر ان سان پوءِ مديني ۾ ملاقات ٿي. اسان به آخري ڊينهن تي، جيتوڻيڪ هڪ گهٽي ۾ سندس هوٽل هئي ته بي گهٽي ۾ اسان جي منيٰ کان مڪي موٽڻ وقت رستي تي هلندي ماڻهن جي انبوهه ۾ ڪنهن کي سنڌي ڳالهائيندو ٻڌي لوٽو قيريم ته هڪ ٽيهارو ورهين جو همراهه زال سان گڏ پئي ويو،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

منهنجي پڇڻ تي ٻڌايائين تہ هن جو نالو الطاف شاهہ آهي ۽ حيدرآباد ۾ ٽيليفون ڪاتي ۾ آهي. ڪانئس ٻہ مون پنهنجي لاپتا ٿيل ڪلاس ميٽ ۽ دوست شبير لغاري جو پڇيو، جيڪو پڻ ٽيليفون ڪاتي ۾ ڪنهن مٿانهين پوسٽ تي آهي.

منيٰ جا هي ٻہ ڏينهن (يارهين ۽ بارهين ذوالحج وارا) ڪافي آرام ۾ گذريا. ايئر ڪنڈيشنڈ تنبو ۾ غاليچن تي ڪنڊ هيٺان ٽيلهو رکي ليٽيا پيا هوندا هئاسين. نمازون پڙهڻ ۽ شيطان کي پٿريون هڻڻ ئي اهم ڪم هوندو هو. يارهين تاريخ شام جو ڇهين پنجين بجي ڏاري سڀ گڏجي شيطان کي پٿريون هڻڻ وياسين. رش ڪري پنڊ ۾ ڪلاڪ ڪن لڳي ويو ۽ اهڙو هڪ ٻيو ڪلاڪ پٿريون هڻڻ ۾، جو هڪ هڪ شيطان کي پٿريون هڻڻ لاءِ پهرين ان جي ويجهو پهچي، پوءِ ٻن ٻن جي ٽولن ۾ اڳيان پرسان وڃي پٿريون هڻي وري پنهنجي ٽولي سان اچي ٻيناسين ٿي ۽ جڏهن سڀ آجا ٿيا ٿي تہ پوءِ ٻئي شيطان ڏي وڏياسين ٿي ۽ پوءِ ٽئي کي پٿريون هڻڻ بعد وري واپس پنهنجي تنبو ۾ آياسين.

ٻئي ڏينهن يعني بارهين ذوالحج تي ساڳي وقت شام جوجڏهن پٿريون هڻڻ لاءِ نڪتاسين تہ پنهنجو سامان ٻہ پاڻ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سان ڪٽي هلياسين، جيڪو شيطان (جمرن) وٽ رکي پٿريون هٽڻ جو ڪم لاهي، پوءِ اتان ئي مکي ڏي روانا ٿياسين. اسان مان ڪجهه مکي ڏي پنڌ هليا ٿي ۽ ڪجهه بس ۾ پر پنڌ ويندڙن جو به ان وقت ايڏو تعداد هو جو هلڻ کو سولو نه پئي لڳو. ان ڪري هرهڪ بس ۾ چڙهي پيو، جيڪا ست سئو ريال ڏئي پاڙي تي ڪئي سين. بس ۾ به اهو ئي حال ٿيو. رستن تي ايڏي پيهه پيهان هئي جو هر ۾ بس بلي پير هلڻ لڳي ۽ اسان واري جاءِ حرم پاڪ جي ويجهو هجڻ ڪري اهي رستا نمازين سان پريل هئا ۽ ٽريفڪ پوليس اسان جي بس کي انهن رستن تي لڙڻ جي اجازت ڏيڻ بدران بين رستن تي هڪلي ڇڏيو ٿي. بهرحال ڇڻن ڪلاڪن بعد بس اسان کي جتي ڇڏيو اهو هنڌ به چگو پري هو ۽ سامان ڏوئي اڌ ڪلاڪ جي پنڌ بعد رات جو ڏهين يارهين بجي گهر اچي پهتاسين. مکي ۾ حاجين جي رش ايترو ئي اوج تي هئي، جيترو پنج ڏينهن اڳ منيٰ ڏي روانو ٿيڻ وقت، چو جو حج بعد پنهنجي وطن موٽڻ کان اڳ هرهڪ کي رخصتي طواف ڪرڻو هو، جنهن کي طواف وداع سڏجي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اسان جي گروپ جي پراڻن حاجين چيو تہ هاڻ ڏينهون ڏينهن رش گهٽبي ويندي، سعودي عرب جا مڪاني حاجي ۽ اوسي پاسي جي عرب ملڪن جا بن ڏينهن اندر هليا ويندا، چار پنج لک مديني هليا ويندا، جيڪي حج کان اڳ مديني نہ ويا هئا.

اسان حج بعد اٺ ڏينهن ڪن مڪي ۾ هئاسين، حاجين جي رش ڪجهہ گهٽ شروع ٿيڻ شروع ٿي هئي تہ بہ اسان جي مڪي جي آخري ڏينهن تائين هجڻ دوران ايتري رش هئي جو طواف وداع بہ مٿي ڪرڻو پيو ۽ سڄو حرم پاڪ (اندر توڙي باهر) تہ حاجين سان پريل هوندو هو پر نماز جي جماعت حرم پا ڪ جي چوڌاري گهٽين ۾ پري پري تائين ٿيندي هئي. اسان جي گروپ جي ڪجهہ حاجين ڏاڍي ڪوشش ڪئي تہ مديني بعد سڌو وطن وڃڻ بدران هڪ يا اڌ ڏينهن مڪي موٿي اچي عمرو ڪجي ۽ حرم پاڪ جي حاضري پرجي پر اسان جي معلم اها ڳالهہ نہ مجي ۽ اسان کي سڀ سامان کڻي مديني ڏي روانو ٿيڻو پيو. آخري ڏينهن بہ اسان جي گروپ جي حاجين مڪي مان مٿن مائٽن ۽ دوستن يارن لاءِ تحفا سوغاتون ورتيون. بلڪ حج کان واندا ٿي هاڻ سيني حاجي جو زور مڪي جي بازارين ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

بقالائن ۾ هو. دڪانن اڳيان بينل بنگالي توڙي يمني نوڪرن جي مختلف زبانن ۾ گراهڪن کي سڏڻ جي رڙ پئي هئي. ”آئو آئو، بهت سستا هي“. يا ملئي زبان ۾: ”ماري سني لبيح مُورا“. خريدارن ۾ وڏو تعداد پاڪستان، هندستان، بنگلاديش، ملائيشيا، انڊونيشيا، ايران ۽ ترڪي وارن جو نظر آيو ٿي. دڪان ۾ اندر گهڙ ته حاجي صاحب، حاجي صاحب چئي مخاطب ٿي ٿيا. حج کان اڳ حاجي نه ٿي چيائون، جيئن ئي عرفات بعد مڪي آياسين ته هر دڪاندار توڙي ٽئڪسي وارو حاجي چوڻ لڳو، ان اوچتي تبديلي تي تعجب ۽ لڳم پر پوءِ سمجهي ويس ته عرفات جي ميدان بعد هرهڪ حاجي ٿي ويو، جڏ ايم بي بي ايس جي ڊگري ملي وئي ۽ ڪالهه جو شاگرد اڄ ڊاڪٽر ٿي ويو ۽هاڻ عرفات جي Attendence بعد هرهڪ حاجي ٿي ويو جو وقوف عرفات حج جو رڪن اعظم آهي. ان رڪن بنا حج نه ٿو ٿئي. بهرحال رب پاڪ حاجين جا حج قبوليندو، جنهن لاءِ هر حاجي هر وقت اها ئي دعا گهرندو رهي ٿو ته حج قبول ٿئي ۽حج آسان ٿئي، پر مڪي ۽ مديني جي دڪاندارن لاءِ اسان حاجين ۾ ۽ ڪي اهم حاجي آهن، ته ڪي گهٽ درجي جا، ملائيشيا ۽ برونائي جهڙ ن امير حاجين جي دڪان ۾ آمد

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تي دڪانن جا اڇن جبن ۾ مالڪ نريا ٿي نريا ۽ ساڳي وقت پاڪستان، هندستان، بنگلاديش جهڙي غريب ملڪ جي حاجي کي ڏسي مزو ڪرڪرو ٿي ٿين، جو هو هر شيءِ ونڊ تي پکائي کن ٿا، سوچي سمجهي ونن ٿا ۽ دڪاندارن کي کين ڦرڻ جو موقعو گهٽ ملي ٿو.

دڪانن جا مالڪ عرب آهن يا انهن جي نالن تي ڏارين ملڪن جا ڏنڏو واپار کن ٿا. مڪي ۽ مديني جهڙن شهرن ۾ خاص ڪري حج جي موسم جا چار مهينا ۽ رمضان جهڙا مهينا (جن ۾ پڻ ايترائي ماڻهو اچن ٿا، جيترا حج تي اچن ٿا) دڪان هلائڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي، جنهن لاءِ ماڻهو جو سخت جان هجڻ ضروري آهي جو صبح جو فجر کان وڻي رات جو ٻارهين هڪ تائين، اٽڪل ارڙهن ڪلاڪ کن گراهڪن سان مغز ماري ڪرڻي پوي ٿي. وڏن دڪانن ۾ ته ايئرڪنڊيشنڊ آهن، باقي ننڍن دڪانن ۾ سخت گرمي ۽ هبس رهي ٿو. دڪاندار گهڻو ڪري پاڪستاني، هندستاني، بنگالي، يمني، مصري وغيره آهن. گهڻو وقت هتي رهڻ ڪري هرڪو عربي ڳالهائي ٿو، ويتر عربن وارو لباس (ثوب) پائي بيهن ٿا ۽ هرهڪو کين نه فقط عرب سمجهي ٿو پر گامون سڄار پڻ! هي واحد ملڪ آهي، جنهن ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪيترائي سنڌي مسلمان دڪاندار به ڏٺم. نه ته دنيا جي ٻين ملڪن ۾ رڳو هندو سنڌي نظر ايندا آهن. هڪ دڪان تي ٻن ڇٽن کي عربي لباس ۾ سنڌي ڳالهائيندو ٻڌي خبر چار ڪئي مان ۽ فوٽو ڪڍيومان، ٻئي نوابشاهه پاسي جا پائر هئا. هڪ جو نالو منظور لغاري هو ۽ ٻئي جو اقبال، سندس دڪان جو نالو النور هو، جنهن نالي جا الجياد واري علائقي ۾ به دڪان آهن. مالڪ عرب آهي ۽ هي هتي ويهن سالن کان ڪپڙي جو بزنيس ڪن ٿا. سندس دڪان ۾ گهٽي کان گهٽو ڪپڙو انڊيا جو هو. ٻئي نمبر تي جپان ۽ ڪوريا جو. پاڻ ٻڌايائون ته انڊيا واپار ۾ زور آهي. پاڪستان جا رڳو چانور هلن ٿا، اقبال ٽي سال کن عراق ۾ به دڪان هلايو آهي. ڪانئس پڇيم ته سندن سني ۾ سنا گراهڪ ڪير آهن.

”برونائي، ملائيشيا، انڊونيشيا ۽ مصر جا حاجي سنا گراهڪ آهن پر سڀ کان ٽاپ جا مراڪش جا آهن“. هن ٻڌايو.

”مراڪش ۔ يعني موراڪو (المغرب) جا؟“ مون تعجب مان پڪ ڪرڻ چاهي.

”ها موراڪو جا“ اقبال ٻڌايو، اهي جي ڪنهن سال حج تي نه اچن ته اسان جهڙا وڏا دڪان Loss ۾ هليا وڃن“.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رکي رکي مختلف گراهڪ اچي رهيا هئا، پاڻ ٻڌايائون ته کين اردو، انگريزي، سنڌي عربي سان گڏ فارسي، ترڪي ۽ ملئي زبانون به ايتريون اچن ٿيون، جو هڪ گراهڪ کي منهن ڏيو وڃن.

”هتي پلا ٻيا ڪهڙا سنڌ جا دڪاندار آهن؟“

مون پڇيو.

”سنڌي ته ڪيترا آهن جو سنڌ جي عربستان ڏي لڏپلاڻ صدين کان رهي آهي. ٻين ملڪن جا ته هاڻ گذريل ٽيهارو سالن ۾ آيا آهن. جڏهن هوائي جهاز ۽ پاڻي جا جهاز عام ٿيا“.

”هتي رهندڙ ڪي اهم سنڌي؟“ مون پڇيومانس.

”اهي به ڪيترائي آهن، جن مان ڪجهه جو اولاد ته هاڻ فقط عربي ڳالهائي ٿو، جو هتي هنن جا ڏاڏا، پڙ ڏاڏا آيا ۽ اچي رهائش اختيار ڪيائون. ڪيترا ته سنڌ کان پيرين پنڌ يا اڻن تي آيا. ڪيترا ديبل۽ لاري بندر کان محمد بن قاسم کان به گهڻو اڳ ٻيڙين ذريعي ايندا رهيا. ڪي سئو سوا اڳ هتي آيا، اسان جهڙا هاڻ آيا آهن. ڪويت ۽ عراق جي جنگ بعد اتان لڏي هتي اچي رهياسين. اڇڪلهه مڪتب نمبر يارهين جو معلم احمد محمد سباغ به سنڌي عرب آهي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

پر ڪيس سنڌي ڳالهائڻ نہ ٿي اچي. سندس والد سنڌي ڳالهائيندو هو، نوشهري ۾ جڏهن وڏي ٻوڏ آئي، تڏهن هن جا وڏا سنڌ کان لڏي هتي آيا هئا.

هتي جي مشهور فٹبالر عبدالله ورڙ ماتلي جا عرب آهن، هنن جو ڪجهه اولاد اڃا تائين سنڌي ۽ ڳالهائي ٿو. هنن جو هڪ پاڻ وزارت خارجه ۾ آهي. هڪ ٻيو سنڌي وڏو واپاري غلام رسول ڪلهوڙو آهي، جيڪو عزيزه (مڪي) ۾ رهي ٿو. ڏيپلي جو ابوبڪر ميمڻ پڻ مشهور بزنس مئن آهي ۽ "بزنس ڪميونٽي سعودي عرب" جو چيئرمين آهي. سندس ڪاروبار اليڪٽرڪ جو آهي".

"ڳوٺ ڪڏهن اچو؟" مون منظور کان پڇيو.

"اسين هر سال حج جي سيزن بعد محرم جو مهينو پنهنجي ڳوٺ سڪرنڊ ۾ گذاريندا آهيون". هن ٻڌايو. پاڻ مڪي جو فون نمبر 5738039 ۽ سڪرنڊ جو نمبر 22967 ـ 0241 پڻ ڏنائون.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

زم زم جو پاڻي

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنہ کان روايت آهي تہ نبي اڪرم ﷺ جن فرمايو تہ: ”هن ڏرتيءَ تي سڀ کان بهتر پاڻي زم زم آهي. (خير ماءُ علي وجه الارض ماءَ زم زم) جيڪو بکايل لاءِ کاڏو ءِ بيمار لاءِ شفا آهي.

حضرت جابر بن عبدالله رضہ چوي ٿو تہ، مون رسول الله ﷺ جن کي اهو فرمائيندي ٻڌو آهي تہ زم زم جو پاڻي جنهن ارادي سان پيتو وڃي اهو پورو ٿئي ٿو.

حضرت جابر بن عبدالله رضہ کان روايت آهي تہ، رسول الله فرمايو: ”زمزم جنهن نيت سان پيئجي ٿي، اها ئي مراد پوري ٿئي ٿي. بهرحال آئون ان نيت سان پيئان ٿو تہ قيامت جي ڏينهن (ميدان حشر ۾) اڄ کان محفوظ رهان“ ءِ پوءِ زمزم پيتي.

زمزم جي پاڻي نڪرڻ واري ڪرشمي کان اسين سڀ مسلمان واقف آهيون ته ڪيئن هڪ رڻ پٽ، بيابان ۽ جابلو علائقي ۾ جنهن وقت بي بي هاجران پاڻي جي ڳولا ۾ صفا ۽ مروه ٽڪرين جي وچ ۾ دوڙي رهي هئي ۽ سندس معصوم ٻار اڃ کان روئي رهيو هو ته سندس ڪڑين هٹڻ واري جاءِ تان پاڻي جو چشمو ڦٽي آيو.

اهو هنڌ جتي پاڻي جو نالو نشان نه هجي، جتي سخت گرمي ڪري سڀ کان قيمتي شيءِ پاڻي هجي، اتي ائين اڻ ڪٽندڙ مقدار ۾ پاڻي جو نڪرڻ وڏو ڪرشمو، ڪرامت ۽ نعمت ئي سمجهڻ کپي ۽ پوءِ جرهوم قبيلي جي ماڻهن اتي رهڻ لاءِ بي بي هاجران کان اجازت ورتي ۽ ڪعبي جي تعمير بعد هو ان جي سار سنڀال لهڻ لڳا. پر پوءِ اڳتي هلي هنن الله جي گهر جي عزت ڪرڻ ڇڏي ڏني. نتيجي ۾ آهستي آهستي ٿي زم زم جو پاڻي سڪندو ويو ۽ پوءِ اڳتي هلي ان هنڌ جا نشان به ڍڪي ويا، جتان پاڻي آيو ٿي.

۽ پوءِ اڳتي هلي رب پاڪ حضور اڪرمؐ جن جي ڏاڏي عبدالمطلب کي اها قوت عطا فرمائي، جنهن ذريعي هن کي ان هنڌ جي جاڻ ٿي وئي. جتان زم زم جو پاڻي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

نڪتو ٿي. ان ڏينهن ۾ ڪعبي جي نگهباني عبدالمطلب جي هٿ ۾ هئي.

زمزم جي کوهه جي ڳولا ۽ کوٽائي کان پنجاهه ست سال اڳ جي ڳالهه آهي. جڏهن عبدالمطلب کي فقط هڪ پٽ حارث هو.

ان بعد مختلف دورن ۾ زمزم جي کوهه ۾ تبديليون ۽ سهولتون آنديون ويون آهن، جيئن ته ان کوهه کي وڌيڪ اونهو ڪيو ويو هو. اهو ڪم المهدي خليفي جي ڏينهن ۾ ٿيو هو. الامين جي دور حڪومت ۾ پاڻي ۾ گهٽتائي ٿي وئي ۽ هڪ دفعو وري کوهه کي اونهو ڪيوويو ۽ ان بعد ته نوي فوٽن تائين به کوٽائي ڪئي وئي، خليفي متصعم جي حڪومت تائين زمزم جو کوهه عوام لاءِ ڪليل رهيو. ان بعد ان کوهه ۾ ڪيتريون ئي سنائيون آنديون پئي ويون.

1951ع ۾ سعودي حڪومت طواف واري جاءِ (مطاف) وڌائڻ چاهي ٿي ۽ اهو فيصلو ڪيو ويو ته زمزم جي کوهه کي طواف ڪندڙ حاجين کان ٿورو پاسيرو رکيو وڃي، جيئن هو سولائي سان طواف ڪندا رهن. ان ڪري ان کي هيٺ اندر گرائونڊ رکيو ويو، جيئن اڃڪلهه نظر اچي ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شاهه فهد حاجين جي سُک لاءِ جتي ٻيا ڪم ڪيا آهن، اتي زم زم جو پاڻي پڻ انهن لاءِ عام جام ڪيو آهي. حرم پاڪ جي هر حصي ۾ زم زم جي ٽڏي پاڻي جا وڏا ڪولر نظر اچن ٿا. ڪولرن ۾ پاڻي پريندڙ هڪ پاڪستاني ٻڌايو ته سڄي حرم پاڪ ۾ (هيٺ مٿي، اندر باهر، دروازن وٽ) اٽڪل اٺ هزار ڪولر آهن ۽ انهن ڪولرن کي پرڻ ۽ حرم پاڪ جي صفائي لاءِ اٽڪل چار پنج هزار ڪم وارا آهن، جيڪي ٽن شفٽن ۾ ڪم ڪن ٿا. انهن ڪولرن کان علاوه 750 نلڪا لڳل آهن، جن مان سنئون سڌو ڪوهه جو پاڻي (زمزم) اچي ٿو. حج دوران حاجين کي روزانو سندن رهائشگاهه تي في حاجي في لٽر زمزم پهچايو وجي ٿو .ان لاءِ شام ڌاري اسان جي بلڊنگ ٻاهران پڻ پاڻي جي لاري ايندي هئي ۽ اسان جي گروپ جا ٻه چار ڄڻا پنجويهه لٽر جا ٻه پلاسٽڪ ڪنٽينر پرائي ايندا هئا.

ڪوهه مان زم زم جو پاڻي ڪڍڻ جا ٻه ڪيترائي طريقا بدلبا رهيا. عباسي گهراڻي جي ڏينهن ۾ ڏول ذريعي ڪوهه مان پاڻي ڪڍي پوءِ هڪ وڏي نادي (ٽب) ۾ وڏو ويندو هو. جتان ضرورتمند کڻندا رهيا ٿي. ان بعد وڏيون ٽئنڪون (Strorage tanks)ناهيون ويون، جن ۾ نلڪا ٻه لڳايا ويا،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جنهن مان ماڻهن پاڻي پريو ٿي. ان کان علاوه پخالي جيڪي زمازيما سڌبا هئا، اهي پخالن ۾ پاڻي ڪٽي گهمندا هئا ۽ وٽي يا گلاس ۾ پاڻي پري پياريندا هئا.

1383 هجري ۾ (اٽڪل پنجٽيهه سال کن اڳ) ڪوهه مٽان پمپ لڳايو ويو ۽ پائيپن ذريعي حرم پاڪ جي مختلف هنڌن تائين پاڻي پهچايو ويو ٿي.

HNA نيوز ايجنسي طرفان ان ڳالهه جو اعتراف سعودي عرب جي هڪ انگريزي اخبار ۾ آيو هو ته زم زم جي پاڻي جي ستڙائي (Purity) جي ساک صدين کان قائم آهي ۽ مڪي شهر جا رهاڪو، حاجي ۽ ٻيا گهمڻ وارا هي پاڻي پيئندا رهن ٿا. تڏهن به نه ٿو ڪٽي. زمزم ۾ ڪيترين بيمارين جي شفا پڻ آهي ۽ ان جو مدار پيئڻ واري جي نيت تي آهي ته هو اهو پاڻي ڪهڙي غرض سان پيئي ٿو، جيئن حضور اڪرم ﷺ جن فرمايو آهي.

زم زم جي پاڻي بابت وڌيڪ جاڻ حاصل ڪندڙن لاءِ مسٽر معين الدين احمد جو انگريزي ۾ لکيل مضمون دلچسپ ثابت ٿيندو. مسٽر معين جدي جي Desalting Plant(سمنڊ جي کاري پاڻي مان منو ناهڻ جي پلانٽ) ۾

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بطور ڪيميڪل انجنيئر ڪم ڪيو ٿي. سندس مضمون هن ريت آهي:

1971ع ۾ هڪ مصري ڊاڪٽر ”يورپين پريس“ ۾ هڪ خط لکيو ته آب زمزم پيئڻ جي قابل نه آهي. منهنجي ذهن ۾ يڪدم اهو خيال آيو ته هي ڳالهه تعصب جي بنياد تي آهي ۽ ان جي سوچ تي مبني آهي ته جيئن ته خانه ڪعبه هيناهين تي (سطح سمندِ کان هيٺ) ۽ مڪي شهر جي وچ ۾ موجود آهي. ان ڪري شهر جو سمورو گندو پاڻي گٽرن ذريعي هن کوهه ۾ اچيو سمي، جنهن ۾ زمزم آهي.

خوش قسمتي سان هيءَ ڳالهه انهن ڏينهن جي سعودي بادشاهه شاهه فيصل (مرحوم) جي ڪنن تائين به پهچي وئي، جيڪو ان تي ڏاڍو غمگين ٿيو ۽ هن مصري ڊاڪٽر جي ان اشتعال انگيز بيان کي غلط ثابت ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. هن هڪدم منسٽري آف ايگريڪلچر کي حڪم ڏنو ته ان ڳالهه جي تحقيق ڪئي وجي ۽ آب زمزم جا نمونا (Samples) حاصل ڪري، انهن کي يورپ جي مختلف لئبارٽرين کي ٽيسٽنگ لاءِ موڪليا وجن ته آيا هي پاڻي پيئڻ جي لائق آهي يا نه. ايگريڪلچر منسٽريءَ ان منصوبي تي ڪم ڪرڻ لاءِ جده پاور ۽ ڊي سيلينيشن پلانٽس وارن کي هدايت

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

جاري ڪئي. آئون انهن ڏينهن ۾ ان پلانٽ تي سمنڊ جي پاڻي کي پيئڻ لائق بنائڻ لاءِ ڪيميڪل انجنيئر هوس. ان منصوبي تي ڪم ڪرڻ لاءِ مون کي چونڊيو ويو. مون کي ياد آهي ته ان وقت مون کي ان ڳالهه جو ڪو علم نه هو ته اهو (زمزم جو کوهه) ڪهڙي قسم جو آهي. آئون مڪي شريف پهتس ۽ خانه ڪعبه جي منتظمين کي پنهنجي آمد ۽ مقصد کان ڄاڻايو. هنن مون کي هڪ معاون ڏنو، جيئن هو هر قسم جي امداد جنهن جي مون کي ضرورت هجي .صحيح طرح پهچائي. جڏهن اسين زمزم جي کوهه وٽ پهتاسين ته مون لاءِ اهو يقين ڪرڻ مشڪل هو ته هيڏي اٿاهه پاڻي جو سرچشمو وڏ ۾ وڏ هڪ ننڍڙو تالاب هو. جنهن جي سائيز کا ارڙهن باءِ 41 فوٽ مس هئي .اهو کوهه هزارن سالن کان، حضرت ابراهيم علي. السلام جي ڏينهن کان ونيِ اڄ تائين حاجين لاءِ هر سال لکين گئلين پاڻي مهيا ڪري ٿو.

مون پنهنجي ڪم جي شروعات کوهه جي ماپ سان ڪئي ۽ پنهنجي معاون کي چيم ته هو مون کي کوهه جي اونهائي ٻڌائي. هن پهرين غسل ڪيو ۽ پوءِ کوهه ۾ هيٺ لٿو ۽ کوهه ۾ بلڪل سڏو ٿي ٻيٺو. مون ڏٺو ته پاڻي جو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سطح هن جي ڪلهن کان ٿورو مٿي هو. هن ماڻهو جي قد پنج فوٽ اٺ انچ هو. پوءِ هو کوهه جي هڪ ڪنڌ کان ٻي ڪنڌ تائين ويو ۽ انهي دوران هن جو سر پاڻي کان ٻاهر ئي رهيو. هن کي چيو ويو ته هو کوهه اندر پاسن کان يا تري ۾ پاڻي جي اچڻ جي ڪا جاءِ يا پائيپ لائين ڳولهي، جتان پاڻي اچي رهيو هجي. بهرحال هن ڪافي جدوجهد ڪرڻ بعد ٻڌايو ته هن کي ڪا به پاڻي جي آمد جي جاءِ يا پائيپ لائين نه ٿي ملي.

منهنجي ذهن ۾ هاڻ هڪ ٻي آئيڊيا آئي. زمزم جي کوهه مٿان جيڪو ٽرانسفر پمپ آب زمزم کي ڇڪي مختلف اسٽوريج ٽئنڪن ڏي ٿو موڪلي، ان ذريعي کوهه جو پاڻي تکو تکو ٻاهر ڪڍيو وڃي. اهڙي طرح پاڻي جي ليول هيٺ ٿي ويندي ۽ کوهه ۾ پاڻي جي آمد جي جاءِ معلوم ٿي ويندي پر اها نهايت حيراني جي ڳالهه آهي ته کوهه جو پاڻي خارج ڪرڻ سان ڪا به ڳالهه معلوم نه ٿي سگهي. مون ڄاتو ٿي ته فقط اهو ئي هڪ طريقو آهي، جنهن ذريعي کوهه ۾ پاڻي جي آمد جي جاءِ معلوم ٿي سگهي ٿي.ان ڪري مون پاڻي ڪڍڻ واري تجربي کي وري ڪرڻ چاهيو. هن پيري مون ان ماڻهو (معاون) کي هدايت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏني تہ هو ڪوهہ اندر هڪ هنڌ تي ٽي ٻيهي ۽ ان دوران ڪوهہ اندر ڪا اهڙي ڳالهہ محسوس ڪري تہ يڪدم ٻڌائي ٿوري دير ڪانپوءِ هن هٿ مٿي ڪٽي رڙ ڪئي: ”الحمد الله مون کي پاڻي جي اچڻ جي جاءِ جي خبر پئجي وئي. منهنجي پيرن جي هيٺان ريتي چرپر ڪري رهي آهي ۽ صاف لڳي رهيو آهي تہ پاڻي ڪوهہ جي تري مان نڪري رهيو آهي“. ان ڪانپوءِ هن همراهہ ڪوهہ اندر ڇڻي پاسي گهمي ڏنو ۽ جتي ڪٽي هن اها ئي ڳالهہ نوٽ ڪئي. دراصل ڪوهہ جي تري هيٺان هرهنڌ، هڪ جيتري مقدار ۾ پاڻي اچي رهيو هو. ان ڪري پاڻي جو سطح چوڌاري هڪ جيترو رهيو ٿي.

پنهنجي تحقيقاتي ڪم ختم ڪرڻ بعد مون يورپين لئبارٽرين ڏي موڪلڻ لاءِ زمزم جا نمونا (Samples) حاصل ڪيا. مڪي شريف مان موٽڻ وقت خانہ ڪعبہ جي منتظمين کان مڪي جي پسگردائيءَ وارن ڪوهن جو معلوم ڪيو. هنن ٻڌايو تہ انهن ڪوهن مان گهٽا سڪي چڪا آهن. مون جدي پهچي پنهنجي باس کي سڄي رپورٽ پيش ڪئي. هن وڏي دلچسپي سان هي سڀ ڪجهہ ٻڌو پر ان تي نهايت احمقاڻو تبصرو ڪيو تہ زمزم جي ڪوهہ زمين جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هيناهين ۾ بحر احمر (Red Sea) سان ڳنڊيل آهي. جتان پاڻي سميو ٿي. مون چيومانس ته پلا اهو ڪيئن ممڪن ٿي سگهي ٿو جو مڪو شريف سمنڊ کان 75 ڪلوميٽر پري آهي ۽ جڏهن ته مڪي جي آسپاس ٻيا ڪيترائي کوهه سڪا نوٽ ٿيا پيا آهن.

يورپين لئبارٽرين ۾ زم زم جو پاڻي ٽيسٽ ٿي اچڻ بعد اتي جون رپورٽون ۽ اسان جي لئبارٽرين ۾ ڪيل چڪاس جو نتيجو هڪجهڙو ئي رهيو. آب زمزم ۽ شهر جي ٻين هنڌن جي پاڻي ۾ فرق فقط ڪئلشيم ۽ مئگنيشيم سالٽ جي مقدار جو هو. انهن جو مقدار آب زمزم ۾ ٿورو گهٽو ئي آهي ۽ اهو ئي سبب آهي جو آب زم زم جو استعمال ٽڪل حاجين کي تازو توانو ڪريو ڇڏي پر ان کان وڌيڪ اهميت واري اها ڳالهه آهي ته آب زمزم ۾ فلورائيڊ موجود آهي، جيڪا هڪ طاقتور جراثيم ڪش شيءِ آهي، ان کان علاوه يورپين لئبارٽرين جي رمارڪن ۾ اهو به هو ته آب زمزم پيئڻ لائق آهي. سو اهڙي طرح مصري ڊاڪٽر جو بيان ڪوڙ ثابت ٿيو. جڏهن ان جو اطلاع فيصل مرحوم کي ڏنو ويو ته هو بيحد خوش

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٿيو ۽ حڪم ڏنو تہ ان جي (مصري ڊاڪٽر جي بيان جي) ترديد يورپين پريس ذريعي ڪئي وڃي.

هي الله تعاليٰ جووڏو ڪرم آهي تہ هن تحقيق سان آب زمزم جي (Chemical Composition) واضح ٿي وئي. حقيقت اها آهي تہ آب زم زم جي توهان جيتري کوجنا ڪندائو. اوترائي حيرت انگيز عجائبات ظاهر ٿيندا ۽ آب زم زم جي جادوئي اثر هجڻ جي خاصيتن تي توهان جو يقين ٿيندو ويندو. آب زم زم رب پاڪ جي طرفان انهن ايمان وارن لاءِ تحفو آهي، جيڪي ڏورانهن هنڌن تان هن ريگستاني زمين تي حج لاءِ اچن ٿا. آب زم زم جون ڪجهہ سنايون مختصر طور هن ريت آهن:

الف : آب زمزم جو کوهہ حضورؐ جن جي ڏينهن کان وٺي اڄ تائين کڏهن بہ خشڪ نہ ٿيو آهي. هر حاجي ۽ هر شهري جي هي کوهہ ضرورت پوري ڪندو رهيو آهي.

ب : هن جي وجود ۾ اچڻ کان وٺي اڄ ڏينهن تائين هن پاڻي جو سواد ساڳيو رهيو آهي ۽ هن جي سالٹ ڪمپوزيشن جي مقدار ۾ ڪا بہ تبديلي نہ آئي آهي. دنيا جي هر حصي کان حجاج حج ۽ عمري لاءِ هر سال خانہ ڪعبہ اچي ٿو، انهن مان ڪنهن بہ اڄ تائين آب زم زم جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

باري ۾ ڪا شڪايت نہ ڪئي آهي. بلڪ آب زمزم استعمال ڪري هو خوش ٿين ٿا ۽ پاڻ کي صحتمند ۽ نوبنو محسوس ڪن ٿا. جيتوڻيڪ مختلف علائقي جي پاڻي جو ذائقو مختلف ٿئي ٿو. پر آب زمزم جي چاهت ۽ طلب هميشهه وانگر عالمگير رهي آهي ۽ ان کي عالمي سطح تي پيئڻ لائق سمجهيو ويو آهي.

ت : آب زم زم ۾ ڪڏهن به ڪو ڪيميڪل نہ وڌو ويو ۽ نہ ئي ڪڏهن ڪلورين ان ۾ وڌي وئي. جيئن شهرن ۾ بين پاڻي ۾ وڌو ويندو آهي (جيڪي پمپ ذريعي سپلاءِ ڪيا ويندا آهن.

ج : اڪثر ڪوهن ۾ بايولاجيڪل گروٿ ۽ گاهه ۽ سينيور وغيره پيدا ٿي ويندو آهي، جيڪا پاڻي کي بي مزو ڪري ڇڏي ۽ پاڻي ۾ ڏپ به ٿيو پوي پر زمزم جي ڪوهه ۾ اڄ تائين Biological Growth نہ ٿيو آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني روانو ٿيڻ

جيتوڻيڪ حج ۾ اهو شامل نہ آهي تہ حاجي مديني پڻ وڃي. مديني نہ وڃڻ سان حج ٿيو ٿو وڃي پر جڏهن هڪ حاجي الله جو مقدس گهر خانہ ڪعبہ جي ديدار جو شرف حاصل ڪري ٿو. هو حج جو فرض بہ پورو ڪري ٿو، تہ پوءِ مديني منوره پهچي مسجد نبوي کي ڏسڻ ۽ سرور ڪائنات ﷺ جن جي روضہ اقدس ﷺ جي زيارت ڪرڻ سڀ کان وڏي ۽ سڀ کان عظيم سعادت آهي. هن شهر جي گهٽين ۾ اولياءَ ڪرام پيرين اگهاڙا هلندا رهيا آهن. هن زمين جو چپو چپو بابرڪت آهي.

بيت المقدس جي فتح بعد حضرت بلال حبشي رضہ، حضرت عمر رضہ (ٻئي خليفي) جي اجازت سان بيت المقدس ۾ ترسي پيو. ڪافي عرصي کانپوءِ کين خواب ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضور اڪرمؐ جن جي زيارت ٿي. پاڻ فرمايائون: ”اي بلال تون اسان جي ملاقات لاءِ بہ نہ آئين.“ اهو ڏسندي حضرت بلال رضہ جي اک ڪلي پئي ۽ ڏاڍو غمگين ٿيا. پاڻ هڪدم مدينة النبي ڏي روانا ٿي ويا ۽ روضي اقدس تي حاضر ٿيا. حضرت حسن رضہ ۽ حضرت حسين رضہ جن ڪين بانگ ڏيڻ لاءِ عرض ڪيو. هنن جي فرمائش ڪي حضرت بلال رضہ ٽاري نہ سگهيو ۽ يڪدم اذان ڏني. (ياد رهي تہ حضورؐ جن جي ڏينهن ۾ حضرت بلال رضہ بانگ ڏيندو هو. بلڪ اسلام جي پهرين بانگ حضرت بلال رضہ ڏني. سندس بانگ مٺي آواز جي ڪري مشهور هئي.

حضرت عمر فاروق رضہ (ٻيو خليفو) جڏهن بيت المقدس روانا ٿيا تہ ڪعب احبار جيڪو يهودين جو وڏو عالم هو مسلمان ٿيو. حضرت عمر ڪي هن جي اسلام قبول ڪرڻ جي تمام گهڻي خوشي ٿي ۽ انهن ڪي فرمائش ڪئي تہ هو مديني منوره هلن، جيئن حضور اڪرمؐ جن جي روضي پاڪ تي حاضري پري سگهن.

هر حاجيءَ ڪي حج جي ويزا جي 35 ڪن ڏينهن مان نو يا ڏهہ ڏينهن ڪن مديني منوره ۾ رهڻ جو پڻ موقعو ڏنو وجي ٿو. پوءِ ڪن ڪي حج ڪي پهرين تہ ڪن ڪي حج بعد.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بهرحال بنهي صورتن ۾ بقول مفتي محمد جميل خان جي (جنهن جا حج بابت ڪيترائي مضمون اخبارن ۾ ايندا رهن ٿا) جڏهن مديني رواني ٿيڻ جو وقت ٿئي تہ وڏو اهتمام ۽ تياري ضروري آهي. هر مسافر اهو سوچي تہ ڪهڙي عظيم هستيءَ جي دربار ۾ وڃي رهيو آهيان. ان دربار ۾ جيڪا رب پاڪ کي پسند آهي. جتي حضرت جبريل عليہ السلام ادب ۽ احترام سان حاضر ٿيندو هو. جتي حضرت ابوبڪر صديق رضہ، حضرت عمر رضہ حضرت عثمان غني رضہ، حضرت علي مرتضيٰ ڪرم الله وجهہ ۽ هڪ لک کان مٿي صحابہ ڪرام ادب کان نگاهون مٿي نہ ڪندا هئا ۽ ڏاڍيان نہ ڳالهائيندا هئا. جنهن دربار لاءِ رب ڪائنات فرمايو: ”هن هنڌ تي پنهنجي آواز کي بلند نہ ڪريو.“ سفر شروع ٿئي تہ شوق ۽ محبت مان درود شريف گهڻي کان گهڻو پڙهجي. رستي تي جيڪڏهن اهڙيون جايون اچن جن بابت توهان کي ڄاڻ هجي. يعني ٻڌو هجي تہ حضور اڪرمؐ جن اتي تشريف فرما ٿيا هئا تہ انهن جاين جي زيارت ڪجي ۽ نفل پڙهجن. اڇڪلهہ جيڪو رستو مديني ڏي وڃي ٿو اهو ”طريق هجرت“ سڏجي ٿو. نبي ڪريم صلي الله عليہ وسلم جن حضرت ابوبڪر صديق رضہ جن سان گڏ مڪي کان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني هجرت ڪرڻ وقت هي رستو اختيار ڪيو هو. ان خيال کان هي سڄو رستو مبارڪ آهي. شهر ۾ پهچي درود ۽ سلام پڙهجن. الله تعاليٰ جو ارشاد آهي:

يَا ايُهاالذين آمَنُو صَلو عليه وَسَلَمو تَسليِما

"اي ايمان وارو! حضور جن تي درود موڪليو ۽ سلام".

حضور اڪرم ﷺ جن جو ارشاد آهي ته جو شخص مون تي هڪ دفعو درود موڪلي ٿو الله تعاليٰ هن تي ڏهه دفعا رحمت نازل فرمائي ٿو، هن جا ڏهه گناهه معاف ڪري ٿو ۽ هن جا ڏهه درجا بلند ڪري ٿو.

حضرت عبدالله بن مسعود رضہ کان روايت آهي ته حضور اڪرم ﷺ جن فرمايو ته، قيامت جي ڏينهن سڀني کان وڌيڪ منهنجي ويجهو اهو شخص هوندو جنهن مون تي گهڻا درود پڙهيا هوندا. (ترمذي)

سعودي عرب حڪومت جي وزارت اسلامي امور طرفان مليل هڪ ڪتاب "حج ۽ عمرو ۽ زيارت جا مسئلا ـ ڪتاب وسنت جي روشنيءَ ۾" مان ڪجهه ڳالهيون هيٺ درج ڪريان ٿو، جيڪي سعودي عرب جي هڪ عالم ۽ مولويءَ علامہ شيخ عبدالعزيز بن عبدالله حج تي ايندڙ زيارتين جي رهنمائي لاءِ لکيون آهن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

زيارت ڪرڻ وارو جڏهن مسجد نبوي ۾ پهچي تہ هن کي ڪپي تہ پنهنجو ساڃو پير پهرين اندر ڪري ۽ هيءَ دعا پڙهي:

"الله جي نالي سان ۽ درود سلام هجن الله جي رسول تي، الله عظمت واري جي پناهہ گهران ٿو ۽ هن جي بزرگ ذات ۽ قديم سلطنت جي پناهہ گهران ٿو، شيطان مردود کان، اي الله مون لاءِ پنهنجي رحمت جا دروازا کولي ڇڏ".

اها دعا ائين گهري جيئن ٻين مسجدن ۾ گهڙڻ وقت گهرجي ٿي، مسجد ۾ وڃي ٻہ رڪعتون نماز پڙهجي، جنهن ۾ الله کان دنيا ۽ آخرت جون محبوب شيون گهرجن. جيڪڏهن هي ٻئي رڪعتون روضہ شريف (رياض الجنت) ۾ پڙهڻ جو موقعو ملي وڃي تہ اڃا بہ افضل آهي، جنهن لاءِ حضور اڪرم ﷺ وسلم جن جو ارشاد آهي:

"منهنجي گهر ۽ منبر جي وچ ۾ جنت جي باغن مان هڪ باغ آهي."

نماز ڪانپوءِ نبي ﷺ ۽ حضرت ابوبڪر رضہ ۽ حضرت عمر رضہ جي قبرن جي زيارت ڪجي ۽ نبي ﷺ جن تي هن ريت سلام ڪجي: "اسلام عليڪ يا رسول الله و رحمت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

الله وبرڪاته" جيئن سنن ابي دائود ۽ ابوهريره رضہ ڪان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ وسلم جن فرمايو:

"جيڪو شخص مون تي سلام موڪلي ٿو تہ الله تعاليٰ منهنجو روح مون ڪي موٽائي ڏئي ٿو، ايتريقدر جو آئون هن جي سلام جو جواب ڏئي ڇڏيان ٿو".

پوءِ حضرت ابوبڪر رضہ ۽ حضرت عمر رضہ تي سلام موڪليو ۽ هنن لاءِ دعائون ڪريو.

عبدالله ابن عمر رضہ جڏهن رسول الله ﷺ ۽ انهن جي ساڻين تي سلام موڪليندو هو تہ ان کان وڌيڪ نہ چوندو هو: "اسلام عليڪ يا رسول الله، اسلام عليڪ يا ابابڪر، اسلام عليہ يا ابتاه" ۽ ائين چئي روانا ٿيندا هئا.

ان مٿين ڪتاب ۾ (جيڪو اسان کي سعودي حڪومت طرفان مليو) ان بعد لکيل آهي تہ هيءَ زيارت فقط مردن لاءِ مشروع آهي. عورتن لاءِ قبرن جي زيارت جائز ناهي ۽ ڪنهن لاءِ بہ جائز ناهي تہ هو حجري جي جارين کي چهي يا ان کي چمي يا ان جو طواف ڪري. ڪنهن لاءِ بہ جائز ناهي تہ هو رسول الله ﷺ کان ڪنهن حاجت پوري ٿيڻ، يا ڪنهن مصيبت کي دور ڪرڻ، يا مريض کي شفا وغيره ڏيڻ لاءِ سوال ڪري. چو جو اهي سڀ ڳالهيون فقط الله کان ئي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

گهرڻ ڪپن. البت توهان چئي سگهو ٿا تہ اي الله پنهنجي نبيءَ کي منهنجو شفيع بناءِ، اي الله پنهنجن ملائڪن ۽ مومن بندن کي منهنجو سفارشي بڻاءِ ۽ اي الله منهنجي وفات ڪيل پارن کي منهنجو سفارشي بڻاءِ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني ۾ رهائش

رات جو پوري نائين بجي اسان کي مکي کان مديني منوره وني هلڻ لاءِ بس اڇي وئي ۽ هر هڪ پنهنجو پنهنجو سامان لفٽ ذريعي هيٺ آندو. جن گهٽي شاپنگ ڪئي هئي انهن جا گهٽا ننگ هئا، جن کي هو ڊوئڙ ۾ پريشان هئا. جن گهٽ يا نه ڪئي هئي، اهي آجا آجا ۽ خوش هئا. مکي کان مديني وڃڻ لاءِ ڪيترائي رستا آهن. هاڻي هڪ وڏيڪ رستو نهي مڪمل ٿيڻ تي آهي، هي رستو ان رستي کي فالو ٿو ڪري جنهن ذريعي حضور اڪرم ﷺ جن مکي کان مديني هجرت ڪئي هئي ۽ اهو هجره رود سڏجي ٿو. هونءَ باءِ رود مکي کان مدينو اٽڪل پوڻا ٽي سو ميل آهي. رستا ويڪرا ۽ سٺا نهيل آهن ۽ ڪو 60 جي سراسري رفتار سان وڃي ته به پنجن ڪلاڪن ۾ پهچي سگهي ٿو پر ڪجهه اسان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حاجين جي بدنصيبي (خاص ڪري پاڪستانين، هندستانين ۽ بنگلاديشين جي) ۽ ڪجھ سعودي حڪومت جي مجبوري جو اسان جي قدم قدم تي ايڏي تہ چيڪنگ ڪئي وجي ٿي جو انگلينڊ يا آمريڪا جھڙن ملڪن جو پاسپورٽ حاصل ڪرڻ لاءِ دل چوي ٿي. جو انهن ملڪن کان آيل حاجين جي ايڏي سخت چڪاس نٿي ٿئي. بهرحال ان ۾ سعودي حڪومت جو بہ ڏوھ ناهي. هيڏي سختيءَ جي باوجود اسان جا هزارين پاڪستاني غيرقانوني طرح سعودي عرب ۾ موجود آهن، جن مان وڏو تعداد جيلن ۾ آهي ۽ سندن پوئواري ڪرڻ وارو ڪو وڪيل ڪو سفارتي ڪارندو ناهي، اڄ بہ ڪيترا عمري ۽ حج جي بهاني سعودي عرب ۾ اچي نوڪرين لاءِ ٽڪيو پون. اها بي ڳالھ آهي تہ ھڙن ملڪن ۾ بہ بيروزگاري جي اڇڪلھ حالت اها آهي جو جيڪي قانوني طرح نوڪريءَ جي ويزا وني پهچن ٿا انهن کي ئي نوڪري نہ ٻئي ملي.

مڪي مان اسان جي بس ڏهين بجي ڏاري رات جو اسان کي ڪٽي رڙهي تہ مديني ٻئي ڏينهن ٻارهين بجي ڏاري منجهند جو (يعني چوڏهن ڪلاڪن بعد) اچي اسان جي رهائش واري هوٽل اڳيان ڇڏيو. مڪي مان نڪرڻ سان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اڏ ڪلاڪ بعد ڊائيور اسان جي مڪتب جي آفيس وٽ ترسيو. جتي معلم جي ماڻهو هر هڪ جا پاسپورٽ چيڪ ڪري ڊرائيور کي ڏنا ۽ اسان کي هڪ هڪ Slip يا ڪارڊ ڏنو، جيڪو مديني ۾ رهائش دوران قانوني ڪاغذ هو. ان عمل ۾ پورا ٻه ڪلاڪ ضايع ٿي ويا. وري شهر کان ٻاهر هڪ هنڌ ترسڻو پيو. جتي ٻين ملڪن جي حاجين جون بسون پڻ ترسيون پئي پر اسان پاڪستانين لاءِ مڙيئي قاعدو قانون جتي ڪٿي سخت ٿئي ٿو. مديني پهچڻ کان اڳ ٻه هڪ آفيس ٻاهران ٻه ڪلاڪ کن ترسڻو پيو، جيڪا آفيس شايد وزارت حج جي لڳي ٿي ۽ مدينو ڇڏڻ وقت ٻه اتي ايترو ئي وقت ترسايو ويو هو.

منهنجو هڪ دوست جيڪو هن سال حج ڪرڻ جو ارادو رکي ٿو. هو مون کان هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ تائين جا مفاصلا پڇڻ لڳو، جيئن مسافريءَ جي Idea لڳائي سگهي. مون کيس اهو ئي چيو تہ حاجين کي دراصل سفر کان وڌيڪ مختلف هنڌن تي ڪاغذن جي Clearance لاءِ انتظار ٿو ٽڪائي. ڪراچيءَ کان جدي ايئرپورٽ تائين پهچڻ ۾ ڪٽي ٽي ڪلاڪ ٽا لڳن پر جدي ايئرپورٽ تان جان ڇڏائي ٻاهر نڪرڻ ۾ اٺ ڏهه ڪلاڪ لڳيو وڃن. بهرحال جتي سعودي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حڪومت حاجين لاءِ ٻين سکن جو بندوبست ڪيو آهي، اتي ٽي سگهي ٿو ته ايندڙ وقت ۾ ڪمپيوٽر ٽيڪنالاجي مان فائدو وٺي ڪي اهڙا طريقا اختيار ڪري جن ۾ حاجيءَ کي انتظار جي گهٽي تڪليف نه رسي.

مڪي کان مديني رات جي سفر کي ڪيترن پسند نٿي ڪيو، خاص ڪري اهي جيڪي سعودي عرب جي ڏرتي تي پهريون دفعو Travel ڪري رهيا هئا. مون کي به پهرين اهو خيال ٿيو پر پوءِ يڪدم ڏيان ۾ آيو ته سعودي عرب اهو ملڪ آهي، جنهن ۾ ڏينهن جو يا رات جو سفر ڪرڻ ۾ ڪو خاص فرق ناهي ٻين ملڪن ۾ سنگاپور، ملائيشيا جهڙن توڙي يورپ ۽ آمريڪا جي ملڪن ۾، پاڪستان، انڊيا توڙي آفريڪا جي ملڪن، خاص ڪري ههڙي آرام واري ۽ ايئرڪنڊيشنڊ بس هجي ته ڏينهن جو سفر ڪجي ڇو ته قدرتي نظارا ڏسڻ جو ڏينهن جو ئي موقعو ملي ٿو. باغ بستان، ندين نالا، آبشار ۽ وڻن ۽ گلن سان جهنجهيل جبل ۽ گهاٽا ٻيلا پکي پکڙ ۽ جانور وغيره. پر سعودي عرب ۾ ڪا اهڙي ڪهاڙي ناهي. شهر جا گهرڙا ڇڏ ته ريتي ۽ ريتي آهي. واري ۽ واري آهي. جبل ۽ جبل آهن. اس ئي اس آهي. بنا ڪکر آسمان بنا وڻن جي ڏرتي آهي. چوڌاري خاڪي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ناسي قسم جا رنگ پکڙيل آهن ان ڪري هن ڌرتي تي نقاش ۽ چٽڪار پيدا ٿي نہ سگهيا. شاعر ۽ سنا Navigtor ضرور پيدا ٿيا. بارهوئي آسمان صاف هجڻ ڪري دنيا ۾ سپ کان اڳ ۽ سپ کان گهٽو، تارن جو علم عرب ڄاڻي سگهيا. اڄ بہ مادرن نيويگيشن ۾ اسان ڪيتريون ڳالهيون اهي پڙهون ٿا جيڪي عربن ايجاد ڪيون ۽ جن جا نالا عربي زبان سان واسطو رکن ٿا.

مينهن ۽ پاڻيءَ جي ڪوٽ ڪري ڪا ساوڪ نہ آهي. ساوڪ نہ هجڻ ڪري ڪو پکي پکڙ يا جانور ائين نظر نٿو اچي. جيئن انڊونيشيا، فلپين، ڪينيا يا يوگنڊا جي هاءِ وي تان لنگهندي نظر اچي ٿو. سعودي عرب جي هنن هاءِ ويز تان آئون ڏينهن جي وقت هلي چڪو آهيان، جڏهن ڪجهہ سال اڳ مديني جي پرواري شهر ينبو (ينبع) ۾ پنهنجي عرب دوست جي گهر ڪجهہ مهينا اچي رهيو هوس. پوءِ هن سان گڏ ينبو کان مديني يا مديني کان جدي مختلف رستن تان ايندو ويندو رهيس ٿي. ڦهليل ڌرتي ۽ جبلن جي پيش منظر ۾ جيڪڏهن رکي رکي ڪو جانور نظر اچي ٿو تہ اهو بہ ريتي جي غير رومانوي رنگ جهڙو اٺ آهي. هڪ عرب جو ننڍي هوندي کان ئي ريتي (ڌرتي) جبلن، آسمان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

(تارن) ۽ انن سان واسطو رهي ٿو. اٿ هتي جي اهم ضرورت آهي. گهوڙو بيشڪ بهترين جانور آهي ۽ انسان جو دوست آهي پر هنن رڻ پٽڻ ۾ انسان لاءِ اٿ وڏي نعمت آهي. شايد ان ڪري اٿ کي عطا الله جو لقب ڏنو ويو.

هڪ ڳالهه آهي ته اڄ جي مادرن ۽ پئسي واري دور ۾ وري به رکي رکي رستي تي هوٽلون، مختلف رنگن جون ڪارون لاريون ۽ اشتهارن جا بورڊ نظر اچن ٿا. نه ته اڄ کان 1400 سال اڳ اٽاهه واريا‌سن پٽن تي جڏهن عرب پيرين پيادي يا انن تي سمنڊ وانگر پنهنجو خيالي رستو ناهي هلندا هئا، تڏهن سامهون ۽ پاسن کان سواءِ جبلن ۽ آسمان جي ٻيو ڪجهه نه هو. شايد ان ڪري الله تعاليٰ جل شانه قرآن مجيد ۾ ڪيترن هنڌن تي اهڙا مثال ڏنا آهن. جن مان ان دور جو عرب مانوس هو. سورته الغاشية جي آيت 17 کان 20 آيت ۾ رب پاڪ انهن ئي شين جا مثال ڏنا آهن.

ترجمو: ”(هي ماڻهو نٿا مڃين) ته ڇا هو انن کي نٿا ڏسن ته ڪيئن ناهيا ويا آهن؟ آسمان کي نٿا ڏسن ته ڪيئن ڪنيو ويو آهي؟ جبلن کي نٿا ڏسن ته ڪيئن ڄمايا ويا آهن؟ ۽ زمين کي نٿا ڏسن ته ڪيئن وڇائي وئي آهي؟“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

يعني جيڪڏهن هي ماڻهو آخرت جون اهي ڳالهيون بڌي چون ٿا تہ آخر اهو سڀ ڪجهہ ڪيئن ٿي سگهي ٿو تہ چا پاڻ پنهنجي آسپاس جي دنيا تي نظر وجهي هنن ڪڏهن نہ سوچيو تہ هي اڻ ڪيئن نهي ويا؟ هي آسمان ڪيئن بلند ٿي ويو؟ هي جبل ڪيئن قائم ٿي ويا؟ هيءَ زمين ڪيئن ڇائنجي وئي. اهي سڀ شيون جيڪڏهن نهي سگهيون ٿي ۽ نهيل نڪيل هنن اڳيان موجود آهن تہ قيامت ڇو نٿي اچي سگهي؟ ۽ جيڪڏهن هو اهو مڃين ٿا تہ اهو خدا ئي سڀ ڪجهہ پيدا ڪري سگهي ٿو تہ پوءِ اهو قيامت بہ آڻي سگهي ٿو. انسانن کي ٻيو دفعو بہ پيدا ڪري سگهي ٿو. جنت ۽ دوزخ بہ ناهي سگهي ٿو.

مڪي کان مديني روڊ تي رات جي وقت اسان جي بس بہ دفعا اسان جي مرضيءَ تي ترسي. هڪ رات جو ٽي بجي ڏاري هڪ هوٽل تي چانهن پيئڻ ۽ ٽنگ ڊگهي ڪرڻ لاءِ ۽ ٻيو دفعو فجر نماز پڙهڻ ۽ چانهن پيئڻ لاءِ ٻئي دفعا ڏاڍو مزو آيو. هڪ تہ بس جي قيد مان آزادي ماڻڻ ڪري ۽ ٻيو دنيا جي هيترن ملڪن جي ماڻهن کي پنهنجي چوگرد ڏسي. ورلڊ مئريٽائيم يونيورسٽي مالمو (سئيڊن) مان M.Sc ڪرڻ دوران مون سان گڏ جيتوڻيڪ هڪ سو کان مٿي ملڪن جا

شاگرد هئا پر اهي مختلف مذهبن جا هئا. هتي هن رستي جي هوٽلن ۾، حرم پاڪ ۾، منيٰ ۽ مزدلفہ ۾ جيڪي مختلف ملڪن جا، مختلف رنگن جا، زبانن ۽ شڪلين جا مليا ٿي، انهن جو هڪ ئي مذهب هو. هنن جو هڪ ئي امت سان واسطو هو. نائجيريا ۽ موريطانيا جا شيدي، ملائيشيا ۽ انڊونيشيا جا بندري قد وارا، افغانستان ۽ پاڪستان جا شلوار قميصن وارا، چين ۽ روس جي ڪميونسٽ نظام حڪومت وارا، عراق، ايران، شام، ڪويت، يمن ۽ مصر جهڙن عرب ملڪن وارا جيڪي هونءَ ڪٽي سياسي طرح هڪ ٻئي سان ناهيل نہ هجن پر انوقت سڀ ان مسجد جي سيمينٽ جي ڏڪين تي ويهي فجر نماز پڙهڻ لاءِ وضو ڪري رهيا هئا. هنن کي ان ڳالهہ جو ڪو فڪر نہ هو تہ نماز مهل سندن ليڊر (امام ڪهڙي ملڪ جو يا ڪهڙي زبان ڳالهائيندڙ ٿيندو. هن وقت اسان سڀ مسلمان آهيون. آخري نبي ڪريم ؐ جن امت آهيون ۽ ان جو هڪ حصو محسوس ڪري مون کي خوشي ٿي رهي هئي. نماز پڙهي اٿڻ مهل پر ۾ بينل کان سندس ملڪ پڇان ٿو. هو چين جي اتر اوپر واري علائقي دئرين کان آيو آهي. ڪيڏو ڏور کان آيو آهي، هانگ ڪانگ فلپين کان ٻہ پري، جڏهن ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪوريا جي پر ڪان. چانهن پيئڻ وقت هڪ نوجوان زال مڙس ۽ سندس ڏهن ٻارهن سالن جي ڏيءَ سنڌي ڳالهائي رهيا هئا. تعجب نڏو لڳيم پر سندن ٻانهن ۾ جيڪو معلمن طرفان نشاني جو پٽو پيل هو، اهو ايشيائي رنگ هئڊي (Yellow) بدران ٻئي رنگ جو هو.

”توهان ڪٽان جا آهيو؟“ آئون ڪانئن پڇان ٿو.

هو سمجهي وڃن ٿا تہ ٻانهن ۾ مختلف رنگ جو پٽو (Strap)ڏسي آئون پليو آهان. ”اسين آمريڪا جا Citizens آهيون، ان ڪري اسان جو پٽو هن رنگ جو آهي.“

”هونءَ اصل ڪهڙي شهر جا آهيو؟“ آئون پڇان ٿو.

”اسين حيدرآباد جا آخوند آهيون. اڻن سالن ڪان USA جي رياست ورجينا ۾ Settle آهيون ۽ هينئر حج لاءِ اتان پيا اچون.“ هنن ٻڌايو.

ائين ٻہ نہ آهي تہ آمريڪا يا يورپ پاسي ڪان فقط اسان جا ايشيائي مسلمان ۽ عرب Settlers اچن ٿا. ڪيترا اهڙا ٻہ آهن جيڪي اتي جا مڪاني باشندا آهن، جيڪي عيسائي هئا ۽ هاڻ مسلمان ٿيا آهن. هڪ اهڙو مسلمان فلڊلفيا USA جو مليو. پاڻ ٽيهن سالن جو خوبصورت نوجوان هو. مون پڇيو مانس تہ هو اصل ڪٽان جو آهي. ”آئون اصل ڪان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آمريڪن آهيان، منهنجا ماءُ پيءُ اڄ بہ عيسائي آهن پر آئون مسلمان آهيان".

"ڇا ڪرين؟" مون پڇيومانس.

"پنهنجو پارڪنگ لاٽ اٿم. ان مان ڪمائيندو آهيان."

هن ٻڌايو. پاڻ مون کي حرم پاڪ جي باهران ظهر نماز تي مليو هو. اسان هڪ ئي مصلو اڳيان رکي Share ڪيو هو. ننڍ اس ۾ نماز پڙهي رهيا هئاسين. سجدي لاءِ اڳيان مصلو هو پر پير سڙي رهيا هئا. پر هي همراهه صبر سان برداشت ڪندو رهيو.

"Being a muslim how do you feel?"

مون هن آمريڪن نئين مسلمان کان پڇيو.

"الحمد الله." هن رب پاڪ جي واکاڻ ڪندي چيو "I am very happy."(آئون بيحد خوش آهيان).

پنج وقت نماز، روزو، زڪوات، حج، شراب کان پاسو..... وغيره وغيره. اهي کي سولا ڪم نہ آهن، خاص ڪري ان لاءِ جنهن مغربي عيش جي زندگي گذاري هجي! پر ڪجهہ تہ آهي، کا تہ شيءَ هن ڏڻي آهي جو هن کي هي مذهب (اسلام) عزيز آهي. پاڻ کي مسلمان سڏائيندي فخر ٿو محسوس ڪري ۽ ڪجهہ تہ هن مشاهدو محبوب جو

هن ڪتاب جا سمورا حق واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پسيو هوندو جنهن يورپ جي مشهور ڳائڻي ڇئٽ (Cat) استيون کي يوسف اسلام بڻائي ڇڏيو ۽ "هاڻ توڻي تڙئين تون، يا الا! تو در توءِ نہ ڇڏيان" وارو حساب هو. هاڻ هن لاءِ گرمي، سردي، اس، ٽڪ ڪا حيثيت نٿو رکي. مون ڪانئس گهٽو کي پڇڻ چاهيو ٿي تہ هو ڪيئن مسلمان ٿيو. اسلام جي ڪهڙين ڳالهين هن کي گهٽو Impress ڪيو پر آئون پڇي نہ سگهيس جو نماز بعد مون وانگر اٺ بدران هو پٽل ماري، ڪيسي مان تسبيح ڪڍي پڙهڻ ۾ جنبي ويو. هن کي اس ۽ گرمي جي بہ پرواهہ نہ هئي.

"If you like I can leave my praying mat?"

مون پنهنجو مصلو(جانماز) کيس آفر ڪئي. "مهرباني. آءِ ائم اوڪي." هن منهنجي جانماز نہ رکي پر منهنجي آفر لاءِ ٿورو مڃيو.

مديني شهر ۾ گهڙڻ وقت ڪلاڪ بہ هڪ آفيس ۾ لڳا، اتان اجازت ملڻ بعد بس شهر ڏي روانو ٿي. هوٽلون پريل هجڻ ڪري ۽ اسان جو تعداد وڌو هجڻ ڪري هڪ هوٽل بدران بن هوٽلن ۾ رهائش جو بندوبست ٿيل هو، جيڪو اسان جي ليڊر قبول نہ ڪيو. آخر هوٽل جي عرب مالڪ (جنهن جي پوءِ خبر پيئي تہ هن کي ڪيتريون ئي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هوٽلون آهن) الغابيہ علائقي ۾ عبدالعزيز روڊ جي پرسان فندق العطاس جي پويان دار زهدي (2) ۾ سيني لاءِ رهائش ڏني، جنهن ۾ اسان کان علاوه بيا ملئي ماڻهو رهيل هئا. هوٽل ڇهہ يا ست ماڙ هئي، جنهن جي هر منزل تي اسين ورهائجي وياسين. ڪمري جي سائيز مطابق ڪنهن ڪمري ۾ ڇئن جي جاءِ هئي تہ ڪنهن ۾ ٽن يا ٽن جي. هڪ ڇئن واري ڪمري ۾ حافظ سعيد، اسرار الحق ۽ ڊاڪٽر شفيق سان گڏ مون کي بہ رکيو ويو. ڪمري جو در کولي ڏٺوسين تہ چار پلنگ وهاڻن چادرن، بلاڪيٽن سميت هئا. باٿ روم اٽيچڈ هو. ڪمري جي ٻاهران پئنٽري (ننڍو ڪچن) هو. ايئرڪان، ٽي وي ۽ ٽيليفون پڻ هو. ٻيو ڇا کپي! اسان سمجهيو اها عياشي فقط اسان کي نصيب ٿي آهي پر پوءِ خبر پئي تہ ٻين ڪمرن جو بہ ساڳيو حال هو، بلڪ مديني شريف ۾، هڪ ئي وقت حاجين جو تعداد گهٽ هجڻ ڪري رهائش جو انتظام بهتر آهي. مسجد نبوي بہ ويجهي هئي. ٻن ڏينهن اندر ئي خبر پئجي وئي تہ اسان جي اڳيان واري هوٽل العطاس ۾ اسان جو ڳوناٽي ڪئپٽن رشيد ابڙو رهيل آهي ۽ پوئين گهٽيءَ جي هڪ هوٽل ۾ اسان جو پيٽارو جو ڪليگ عبدالقادر قريشي پنهنجن ٻائٽين سميت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهيل آهي. اسان سپني جو مسجد نبوي ۾ وڃڻ ساڳي در کان ٿيندو هو. ان ڪري هڪ ٻئي سان عليڪ سليڪ ٿي ويندي هئي.

مڪي ۾ رهائشگاهه ۾ هر هڪ کي اسپنج جو گاديلو ملي ٿو ۽ هڪ عدد وهاڻو. اسان جي گروپ جا ماڻهو پاڻ سان به به چادرون کڻي آيا هئا. هڪ ان گاديلي مٿان وڇايائون ۽ هڪ ٿلهي مٿان اوڍڻ لاءِ مون ڪراچي ۾ گروپ جون پاڻ ۾ ٿيندڙ ٽن چئن ميٽنگن مان هڪ به ڪن اٽينڈ نه ڪيون هيون ان ڪري مون کي اها ڄاڻ نه رهي ته پاڻ سان چادرون به آڻڻيون آهن پهرين رات احرام واري چادر مٿان وڌم پر آڏي رات ڪانپوءِ سيءُ ٿي پيو ۽ ماڻهن ايئرڪان به بند نٿي ڪيو. مارچ مهيني جا شروع جا ڏينهن هئا. ٻڏوسين ته مديني ۾ ڇڳو خاصو سيءُ آهي. جو مدينو شريف اتاهين Altitude تي آهي. مڪي معظم ۾ به ڪافي ٿڏڪار هو. صبح جي وقت فجر نماز تي ته سئيٽر ۾ به سيءُ ٿي پيو. مڪي ۾ منهنجي پاءُ اشفاق جو دوست ۽ ڊي آءِ جي راهو خان بروهيءَ جو هڪ مائٽ علي گوهر بروهي رهيو ٿي. ان کي مڪي ۾ هوٽل آهي. جنهن ۾ گهٽو ڪري ڪويت پاسي جا حاجي رهن ٿا. فون ڪيومانس. خوش خير

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عافيت بعد ڪم ڪار پڇيائين: ”يار چادرون نہ آنديون اٿم. في الحال انهن جي سخت ضرورت اٿم“.

”پرواھ نہ ڪر هينئر ئي پهچائي ٿو وڃان ۽ آئون سمجهي ويس تہ توهان ڪٿي رهيل آهيون“. علي گوهر جواب ڏنو.

رات جو عشاءَ نماز بعد علي گوهر چادرون ڏئي ويو. توب (عربي جبي) ۾ عرب لڳي رهيو هو. سڄي عمر مڪي شريف ۾ گذاري اٿس. عربي ۾ سڀ ڳالهائي ٿو. علي گوهر جي چادرن نہ فقط مڪي ۾ پر منيٰ ۽ مزدلفہ ۾ پڻ سيءُ جو بچاءُ ڪيو. مڪو شريف ڇڏڻ وقت جيتوڻيڪ علي گوهر پنهنجيون چادرون واپس ونڻ نٿي چاهيون پر مون موٽائڻ چاهيون ٿي جو اهي اوچي قسم جون هيون. آخري ڏينهن تي منهنجو علي گوهر سان رابطو ٿي نہ سگهيو ۽ مديني کان اچي نڪتس، جتان چادرون واپس موڪلڻ ڏڪيو ڪم نٿي سمجهيم. ڪيترائي سنڌي ٽئڪسي ڊرائيور ۽ دڪاندار آهن جيڪي مڪي ويندا رهن ٿا ۽ علي گوهر کي پڪ سڃاڻندا هوندا، جن هٿان موڪلڻ چاهيم ٿي.

مديني پهچي پهرين يا ٻئي ڏينهن پنهنجي هوٽل تي ڪم ڪندڙ هڪ پاڪستانيءَ کان پڇيم تہ هتي ڪنهن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سنڌيءَ جو دڪان آهي. هن سامهون واڇن واري جو ڏس ڏنو. پوڙهو دڪاندار ڪانياواڙي ميمڙ هو پر سنڌي ۽ ڳالهائين ٿي. ڇڙ جو سو تڪو هو پر لڳو ٿي ته سني شيءَ سستي اڳهه تي وڪيائين ٿي جو خريدارن جا انبوهه هئس. خاص ڪري پناڙ ۽ افغاني. جن هر قسم جي واڇ يا گهڙيال ڏزن جي حساب سان پئي ورتس. ڪانياواڙي ميمڙ وڏي عمر ڪري جسم جو بيحد ڪمزور هو پر ڳالهائڻ جو ڏاڍو ڏڙتيلو هو، حساب ڪتاب جو ته اڃان ۽ ڏڙتيلو. بنا ڪئلڪيوليٽر جي حساب ٿي ڪيائين. وات ۾ شايد پان هئس. پر ٿي سگهي ٿو پان نه هجيس (جو سعودي عرب ۾ پان ڪائڻ توڙي وڪڻڻ تي بندش لڳل آهي.) شايد ڏند ڀڳل هئس ان ڪري سندس ڳالهائڻ ان استائيل جو هو. هڪ افغانيءَ ۽ ڏزن واڇون ونيو چيس:

"ڪجهه پئسا گهٽ ته ڪر."

"هڪ پئسو ۽ نه ڪندس." ٻئي ڪي واڇ ڏيکاريندي هن ڪي نهه پهه جواب ڏنائين.

"پلا هڪ واڇ تي هڪ رپيو (ريال) ته گهٽ ڪر." گراهڪ چيس.

"هڪ پئسو ۽ نه".

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”هر سال توکان هيڏي خريداري ڪريون ٿا ڪجهه ته قيمت گهٽ ڪر“.

”دڪان منهنجي ماءُ جو آهي، اها ناراض ٿيندي.“ ڪانياواڙي چيس.

”تڏهن به ڪجهه ته فائدو ڏي.“ خريدار افغانيءَ ضد ڪيس.

”آئون فقط دعا ڏئي سگهان ٿو ته الله توکي ٻئي سال به حج تي گهرائي ۽ مون وٽان اچي خريداري ڪر“.

دل ۾ چيم ته هتي سنگاپوري واٽين جي به جاءِ ناهي. خريدار، اهڙي حالت ۾ به، شايد اهو سوچي ته اهو هوندي به اگهه سستو آهي، نه فقط اهي واچون پر ڪجهه ٻيون به ورتيون. دل ۾ آيم ته ڪانياواڙي ڏاڙهيءَ سان ميمڙ کي پارت ڪريان ته هنن حاجين جو ته ڪجهه خيال ڪر. پر پوءِ اهو سمجهي ته هو جواب چا ڏيندو (ته هي حاجي آهن؟ سمگلر آهن يا حاجي؟) چپ ٿي ويس.

هن دڪان تي ڪم ڪندڙ ٻن نوجوان ڇوڪرن ۾ واقعي هڪ سنڌي هو، اسان جي هوٽل واري جي ڳالهه صحيح نڪتي، سنڌي نينگر جيڪو ويهه، پنجويهه ورهين جو ٿيندو ۽ ٽن ڪن سالن کان هن دڪان تي ڪم ڪري پيو، نٽي جو ميمڙ هو. نالو شايد نياز حسين هوس. پاڙ ويچاري

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نہ فقط يڪدم جوس جو ڏبو ڪڍي پياريو پر ڪم جو بہ پڇيو. خبر ناهي ڇو، مون کي ائين لڳو تہ جيڪڏهن هن کي چادرون آڻي ڏيندس تہ سندس مالڪ، يعني دڪان جو مالڪ، بلڪ دڪان جي مالڪ جو هي ڪانياواڙي پٽ هن کي دڙڪا ڏيندو. بلڪ آئون گهٽي دير دڪان تي بہ نہ بيٺس جو ڪانياواڙي دڪاندار رکي رکي مون کي ڪرڙين اکين سان ڏسي رهيو هو ۽ آئون پنهنجو پاڻ صاف صاف (Unwanted) مهمان محسوس ڪري رهيو هوس. ها سچي سندس دڪان جو نالو عبدالغني قاسم الميمني هو ۽ اسان واري علائقي العنابيه ۾ دارالمسره هيٺ هوس. مون چادرون موڪلڻ جو پروگرام بن ٽن ڏينهن لاءِ Postpone ڪري ڇڏيو، پر پوءِ ٻئي ڏينهن رستي تي لڳل فون تان فون ڪري رهيو هوس تہ بہ همراهہ زور زور سان سنڌي ۾ لباڙون هڻندا اچي منهنجي پرسان لنگهيا، مون يڪدم فون بند ڪري ڪٽي هڪ جي بانهن ۾ هٿ وڌو.

”اي پائو اتي ترسجو. متان ويا آهيو“. مون چيومانس. پهرين تہ هو پريشان ٿي ويا، پوءِ پوءِ مرڪندو ڏسي سمجهي ويا تہ آئون هجت واري انداز ۾ ڳالهائي رهيو آهين.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مون دراصل هنن کي اهو سوچي روڪيو ته ٿي سگهي ٿو ته هي اهي حاجي هجن، جيڪي اسان وانگر مديني کان واپس ڪراچي وڃڻ بدران مڪي مان ٿيندا وڃن. ان صورت ۾ آئون کين چادرون ڏئي چڏيان ته مڪي ڪٽي وڃن ۽ علي گوهر کي فون ڪري چڏيان ته هنن کان Collect ڪري، پر منهنجي پڇڻ تي هنن ٻڌايو ته هو مڪي جا رهاڪو آهن. هتي ائين چڪر تي آيا آهن، شام ڌاري واپس هليا ويندا.

"سبحان الله" مون دل ئي دل ۾ رب پاڪ جي واکاڻ ڪئي. آئون به سڄي عمر دنيا جي ملڪ ملڪ، ٻيٽ ٻيٽ تي سنڌين کي ڳوليندو رهيس. هندو سنڌي سو جتي ڪٿي مليا ٿي پر ڪڏهن ائين مسلمان سنڌي نه مليو، جيئن هتي مڪي ۽ مديني ۾ پينو فقير کان ٽئڪسي ڊرائيور، سيلز مئن کان مالڪ مڪان (يا هوٽل) نظر اچي رهيو هو.

"هتي ڀلا ڪيئن آيا آهيو؟" مون پڇيومان.

"گهمڻ خاطر به ته ڏنڊي ڏاڙي لاءِ به". هنن ٻڌايو.

"ڪهڙو ڏنڊو ڪيو؟" مون پڇيومان.

"تسبيحون وڪڻندا آهيون". هنن مان هڪ ٻڌايو. ٻئي ٽيهارو ڪن ورهين جا، قدآور پوري پني جسم جا هئا. مون سمجهيو مڪي شريف کان تسبيحن جو ٽيلهو پري هتي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسجد نبوي جي باهران فوٽ پاٿ تي وڪڻندا هوندا. جتي روزانو ڪيترائي مصري ۽ يمني عرب، سوڊاني ۽ اٿوپيا جا حبشي، داغستان ۽ شمشان (چيچنيا) جا روسي ٿائي ۽ انڊونيشي عورتون، رومال، قميصون، پينون، چشما، عطر ۽ بيون اهڙيون شيون وڪڻنديون رهن ٿيون، پر هنن ٻڌايو تہ هو پاڪستان جي پنجاب پاسي جي ڪنهن شهر مان ڪاڻ جي موتين جون تسبيحون گهرائي هتي وڪڻندا آهن. ان وڌ جو نالو هن وقت ياد نہ اٿم پر ڪنهن عا م وڌ جي ڪانين جي داڻن جون تسبيحون هتي آڻيندا آهن. ”پوءِ ڪنهن کي چوندا آهيون، زيتون (عربي زيتون Olive) جون آهن تہ ڪنهن کي چوندا آهن تہ ٽيڪ ودِ جون آهن تہ ڪنهن کي Oak wood ٻڌائيندا آهيون“. هنن ٻڌايو.

”پر وڪڻو ڪٿي؟ هتي فوٽ پاٿ تي؟“ آئون پنهنجي ڪم کي ڇڏي هنن جي ڏنڊي ڏاڙي ۾ اجائي سجائي دلچسپي ونڊ لڳس.

”اسان ريزڪي نہ وڪڻندا آهيون. اسين مڪي، مديني، جدي، ويندي رياض ۽ تبوڪ جي دڪاندارن کي مال سپلاءِ ڪندا آهيون. سيالڪوٽ (يا شايد رحيم يار خان) وجي مال

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

خريد ڪري، ڪنٽينر پرائي ان کي هيڏانهن بلٽي ڪندا آهيون.“

مون هنن ڏي وري غور سان ڏٺو. هر ڪنڌ ڪان سادا سودا ڳوناڻا لڳي رهيا هئا. ڪير چوندو ته هي سنڌ جي هڪ ڳوٺ جا چار درجا (مئٽرڪ، انٽر تائين) پڙهيل اڪيلي سر وتن لڪن رپين جون تسبيحون خريد ڪندا ۽ خود ئي مال ٽرانسپورٽ ڪندا. ڪنٽينر Container ۽ بلٽي (Bill of lading) جهڙين شين جي ڳالهه ته ڪندا وتن پر يقين ئي نه ٿي آيو ته واقعي يقين نه اچي ها پر پوءِ هڪ ٻئي جو تعارف ڪرائي چانهن لاءِ هوٽل ڏي وڌياسين ته رستي تي جيڪي به تسبيحون وڪڻڻ وارا دڪاندار هئا، اهي هنن کي ڪلي ڪيڪارڻ لڳا ۽ نئين مال اڇڻ جو پڇڻ لڳا. انهن ۾ن سنڌين مان هڪ ته منهنجا سفرناما به پڙهيا هئا، جو جڏهن نالو ٻڌايومانس ته يڪدم سفرنامن جي ڳالهه ڪيائين ۽ ان ناتي مون کي چانهن لاءِ زور پرڻ لڳو.

”سائين گذريل سال به اسان کي ائين اوچتو ٿي وي جو پروڊيوسر اعجاز عليم عقيلي ملي ويو هو ۽ هن سان گڏ اسان چانهن پيتي هئي، هينئر توهان اسان سان گڏ ڪجهه ڪائو“.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

انهي دوران مون ساڻن چادرن جي ڳالهه ڪري ڇڏي هئي ۽ اتفاق سان پنهنجي هوٽل جي ڪمري تي وڃي آيس، جتي ڪيس چادرون به ڏنم. هڪ جو نالو غلام اصغر چنا هو ۽ ٻئي جو محب الله چنا، ٻئي گهوٽڪي جا مائٽ ٿين. سندن ذڪر هن سفرنامي ۾ شايد نه اچي ها پر ڪالهه ٿيون ڏينهن سندن فون آيو. اڃڪلهه هتي ڪراچي آيل آهن. ڪين ايڪسپورٽ پرمٽ حاصل ڪرڻ لاءِ رهنمائي جي ضرورت هئي. پاڻ ٻڌايائون ته هو بي ٿي مهيني مال جي خريداري ۽ اڪلاءَ لاءِ ايندا رهن ٿا. هنن جي هڪ عرب ڪفيل سان پائيواري آهي. ٻئسوعرب جو آهي، ان ڪري فائدي جو وڏو حصو به هو رکي ٿو پر ڪين به مڙيئي ايترو ڏئي ٿو جو سندن به ٻچا پار پلجن پيا.

هڪ ٻئي ڪجي جي سنڌي دڪاندار سان پڻ حال احوال ٿيو. مسجد نبوي جي باب عبدالعزيز مان نڪرڻ وقت ساڃي پاسي جنت البقيع جي پٽ سان گڏوگڏ ڪيترائي ننڍا ننڍا دڪان آهن. هڪ ڏينهن لنگهان ته هڪ دڪان جي باهران هڪ همراهه سنڌي ٽوپي ۾ استول تي چڙهيو وينو آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”پائو ڪير آهين؟ سنڌي آهين يا بلوچ؟“ مون پڇيومانس.

”سنڌي آهيان، سکر پاسي جو پٽو آهيان، ڪتل ونو، ڪيتري توريان؟“

دل ۾ چيم ته ڏاڍي بڌائي، پوءِ Realize ڪيم ته منهنجي گروپ ۾ سنڌي ڳالهائڻ وارو اڪيلو آئون آهيان ۽ پوءِ ڪو باهر شهر ۾ ڪو سنڌي ڳالهائيندڙ ملي ٿو ته پنهنجي زبان جي چشڪي لاءِ هن سان مادري زبان ۾ ڳالهائي خوش ٿيندو وتان پر هنن دڪاندارن کي خبر ناهي روزانو ڪيترا سنڌي حاجي ملن ٿا ۽ ان کان علاوه هتي مديني ۾ رهندڙ سنڌين سان سندن ملاقات ٿيندي رهي، سو هن قسم جي ملاقات مون لاءِ تعجب خيز ثابت ٿئي ٿي پر هنن لاءِ هڪ عام ڳالهه ٿي.

هن وٽ (پٽي صاحب وٽ ڪيترن ئي قسمن جي ڪتل هئي. اٽڪل ڏهين ريالين کان 25 ريالين ڪلو واريون ڏاڪو ڪن مختلف جنسون دبن ۾ رکيل هيون. ”هن کان مهنگيون واريون هيڏانهن پنڌيان ڪري رکيون اٿم“. پٽي صاحب بڌايو.

”عجوه جنس جي ڪجور اٿئي؟“ مون پڇيومانس.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”ها، هن جو داڻو ننڍو ٽئي ٽو ۽ سپ ۾ مهنگي ۾ مهنگي آهي. اڇڪلهه في ڪلو 75 ريالن جو آهي. وچ ۾ ته هڪ سئو ريالن تائين به ٿي ويو هو“. پٽي صاحب ٻڌايو.

عجوه کجور لاءِ چيو وڃي ٿو ته خاص مديني جي آهي ۽ حضور اڪرم ؐ جن جي هٿن جي پوکيل آهي. ماڻهو شفا خاطر خريد ڪن ٿا. هونءَ به ڪجي هڪ آفاقي Universal اهميت جو ميوو آهي ۽ ان کي مڪمل فوڊ (خوراڪ) مڃيو وڃي ٿو. هر ميوو اُس ۾ ۽ روشني جو ميوو آهي. اڇڪلهه سنڌ جي شهرن، خيرپورميرس، ٽيڙهي، ٻبرلوءِ، ڳاڙهي موري، پير جو ڳوٺ، احمدپور، روهڙي ۽ پنوعاقل پاسي پڻ سڃي ڪجي پوکي وڃي ٿي، جيڪا بين الاقوامي مارڪيٽ ۾ وڃي ٿي. مون کي هر سال خيرپور جو شوڪت جماڻي ۽ عاشق حسين شاهه جو پاڻ جاويد شاهه سکر کان ڪجي موڪليندو آهي. دوستن کي ڪارائڙ وقت چوندو آهي ته ڪئليفورنيا جي آهي ۽ هرڪو چڪي چوندو آهي ته آمريڪا جي واهه جي ڪتل آهي. هاڻ سائين ڏيو منهن.

ڪتل (ڪجي) جي ڪاربوهائڊريڊ، وٽامن اي ۽ بي، ڪئلشيم، پوٽيشيم، آئرن، زنڪ ۽ ٻيا غذائي جزا مليل آهن. هن ۾ ڪوليسٽرول بلڪل نه آهي ۽ چڪنائي گهٽ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هجڻ ڪري هي ميوو دل جي مريضن لاءِ بهترين شيءِ آهي. هن ميوي جي اهميت جو اندازو ان ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو ته قرآن مجيد ۾ ڪجي (ڪتل) جو ذڪر اٺڪل ويهه دفعا آيو آهي.

مديني ۾ پڻ اسان هوٽل ۾ماني کائڻ بدران پنهنجو رڌ پچاءُ قائم رکيو. هوٽل جي هر فلور تي ڪچن هو ۽ رڌ پچاءَ جو ڪم چوٽين فلو تي عورتن ڪيو ٿي. ٻاهر جي خريداري اسان مردن ڪئي ٿي. ٽئي يا چوٽين ڏينهن سيڏو آڻڻ جي ڏيوٽي اسرار، ڊاڪٽر شفيق ۽ مون تي لڳي. اسان کي سامان جي لسٽ ۽ پئسا مليا هئا، جن جو خزانچي نديم نالي هڪ نوجوان هو، جو ڪراچي ۾ وڏو بزنس آهي. ڏهه ڪن ڪڪڑيون آچار، سيويون، سلاد، ٽماٽا، ونگيون آڻٽيون هيون. فجر نماز پڙهي نيرن ڪري، خريداري لاءِ نڪتاسين. پنهنجي هوٽل کان ٻاهر نڪري پر واري دروازي "باب ملڪ عبدالعزيز" کان مسجد نبوي ۾ گهڙياسين ۽ مسجد جي اڳيان اڳيان باب سلام، باب بقيع، باب جبرائيل، وٽان ٽيندا، مسجد غماما ڏي هليا وياسين. اتي ئي ويجهڑائي ۾ هڪ وڏي ماركيٽ هئي، جنهن ۾ پاڇين، ڪڪڑين ۽ سيڏي جا ڪيترائي دڪان هئا، ڪيترائي دڪان پنجابين ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بنگالين جا هٿ، جتي سيڊي جي هر شيءِ ملي ٿي. جيڪا پاڪستان ۾ ملي ٿي، ويندي پاڪستاني آچار ۽ منايون پڻ.

مارڪيٽ جي پويان ڪڙين جي دڪانن جي قطار هئي، آئون پهريون ئي دڪان تي چڙهي ويس، جيڪو هڪ مصري عرب جو هو. ڇهه ريال في ڪڙ جي حساب سان 160 ريال هڪڙا ۽ ڇلاٽي هڪ ريال في ڪڙ جي حساب سان پئسا اڳواٽ ونيو، پوءِ هو هڪ هڪ ڪڙ آرام سان ڪهڻ لڳو. وچ وچ ۾ ڪو هڪ يا ٻه ڪڙيون ونڻ آيس ٿي ته پهرين ان کي آجو ڪيائين ٿي. آئون چوانس ٿو ته مون کي پهرين چلي ڏي. يعني ڪجهه انگريزي ۾ ڪجهه اشارن سان چوانس ته ماڳهين مون تي رعب رکي چوي ته ”صبر“، ”صبر“. دل ۾ سوچيم ته ويتر پئسا ڏئي پنهنجا هٿ ڪپي وينس، هاڻ هي جيسين منهنجي لاءِ ڪڙيون ناهي، ويتر جو پوءِ پر وارن باقي پنجن ڇهن ڪڙين جا دڪاندار بنگالي ۽ مدراسي ڏٺم ته ڏاڍو افسوس ٿيو. ڏٺم ته هي مصري عرب ڇلاٽي ونڻ جي باوجود چلي ٻه ڇڳي طرح نه پيو. ايتري ۾ اسرار ۽ ڊاڪٽر شفيق باقي سڀ سيڊو ونيو هلڻ لاءِ مون وٽ اچي نڪتا. ڪين ٻڌايم ته ڪري ته وڏي غلطي وينو آهيان پر هاڻي ڦاٽي ته ڦٽڪڻ ڪهڙا.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٻئي ڏينهن اسان جي گروپ جا ڪڙيون ونڻ وارا مون کان هن مارڪيٽ جو ڏس پتو پڇڻ آيا تہ چيومان تہ مون واري غلطي نہ ورجائجو. نمبر ون تہ ان مصري عرب کان ڪڙيون هرگز نہ ونجو پر بنگالي دڪاندارن کان ونجو. نمبر ٽو سپ ڪڙيون هڪ کان نہ ونجو. ٻہ ٻہ ٽي ٽي هرهڪ کان ونجو. ائين ڪرڻ سان توهان جو وقت بچي پوندو ۽ نمبر ٽري: پئسا اڳواٽ نہ ڏجو. جيئن دڪاندار جو ساهہ توهان جي منہ ۾ هجي ۽ نہ توهان جو ساهہ هن جي طوطي ۾.

سيڏي وارن وٽ گهٽا مرچ مسالا ۽ پنسارڪيون شيون انڊيا جون هيون، هڪ پاڪستان دڪاندار کان پڇيم تہ اهي ساڳيون شيون پاڪستان مان ڇو نہ ٽو گهرائي. هن جا ٻڌايل سبب.

1. انڊيا جي شين جي پئڪنگ سڻي، سهڻي ۽ مضبوط آهي.
2. جيڪا شيءِ سيمپل ۾ ڏيکارين ٿا، اها ئي موڪلين ٿا.
3. قيمت مناسب اٽن.
4. ڏيتي ليتي ۾ نڪي نہ ٿا ڪن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

5. هرهڪ شيءِ جي ٽريڊنگ اٽن. مثال طور، جيڪڏهن بيضا آهن ته سپ وڏي سائيز جا الڳ آهن، انهن ۾ ننڍي سائيز جا ۽ خراب ۽ پراڻي مڪس نه ٿا ڪن.

6. ڳوڙ يا ڊبي ۾ جيڪا شيءِ مٿان نظر اچي اها ئي شيءِ تر ۾ به ملي ٿي. ائين نه ته مٿين شيءِ سڻي هيٺ ڪيئ.

منهنجي خيال ۾ اهي سپ ڳالهيون اسان کي اسلام به سيکاري ٿو پر ان تي عمل ٻيا پيا ڪن. انهن ڳالهين تي غور ڪرڻ کپي، اسان جا ڪيترا ماڻهو يعني اسان جي ملڪ جا واپاري عربن سان هميشه اها ئي شڪايت ڪندا رهن ٿا ته عرب هندن کان (انڊيا کان) سامان گهرائين ٿا. اسان مسلمانن کان نه، اسان مسلمان ضرور سڏايون ٿا پر اسلامي طور طريقي موجب شايد هو هلن ٿا جو هتي جي سڄي مارڪيٽ Capture ڪري ويا آهن. اسان جي ملڪ جا پاروٿا ڪينو ۽ سينياريل آچار اسان پاڪستاني به خريد ڪرڻ نه ٿا پسند ڪريون.

جنهن ڏينهن مڪو شريف ڇڏي رهياهئاسين ته مسجد الحرام جي امام شيخ محمد بن عبدالله السيبائيل يا شايد شيخ عبدالرحمان الدئيس بارش پوڻ لاءِ "نماز استسقا" پڙهائي هئي. ٻئي ڏينهن مديني ۾ شام جو ڪڪر نظر آيا ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٽئي ڏينهن شام جو نہ فقط گهاٽا ڪڪر آسمان تي هئا پر رکي رکي ڦڙ ڦڙ ٻہ وسي رهي هئي. عربستان جتي هر وقت هيٺ ريتي ۽ جبل نظر اچن ٿا ۽ مٿي بنا ڪڪرن جي آسمان ۽ سج جي تپش، اتي هي نظارو ڏسي ڏاڍو لطف آيو. مسجد نبوي جي اتاهن منارن جي بئڪ گرائونڊ ۾ چانديءَ جي داوَن (Border) وارا ڪارا ڪارا ڪڪر هئا. اهڙو خوبصورت نظارو مون ڪڏهن مديني منوره جي تصويرن ۾ ٻہ نہ ڏٺو. مينهن پوڻ کري اوني جي اها خوشبودار هوا لڳي رهي هئي، جيڪا سنڌ جي خشڪ ڌرتي تي مينهن ڪٽيون وسڻ تي لڳندي آهي.

هي چئپٽر ختم ڪرڻ کان اڳ ٻہ اکر عربستان جي اهم ڪمائتي ۽ مددگار جانور اٺ تي لکڻ ضروري سمجهان ٿو، جنهن جو هن چئپٽر ۾ توڙي ٻين هنڌن تي ذکر آيو آهي. جيڪو اڄ هن جي هن دور ۾ ٻہ جڏهن عربستان جي آسمان تي اڄ جي تيز رفتار سواري هوائي جهاز جي گڙٻڙ ٻڌڻ ۾ اچي ٿي. زمين تي تيل جي پائيپن جي جار وڇايل آهي ۽ پڪن ويڪرن ۽ مضبوط رستن تي اڄ جو عرب باشندو آمريڪا جي نهيل وڏين ۽ آرامده ڪارن ۾ سفر ڪري ٿو، ان هوندي ٻہ رات جي اونداهين ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

خاموشين ۾ هتي جي ماڻهن کي انن تي منزلون طئي ڪندو ڏسي سگهجي ٿو. اڄ به چوڏهن سئو سال اڳ وانگر جڏهن انن جو قافلو جزيرة العرب جي صحرا مان گذري ٿو تہ حدي جو ترانو ٻڌڻ لاءِ ملي ٿو.

”حدي“ اهو پهريون ترانو آهي، جيڪو صحراءِ عرب باشندن ايجاد ڪيو. حدي کي انن تي سفر ڪرڻ وارن ايجاد ڪيو ۽ انهن هن تراني تخليق ڪرڻ ۾ انن جي قدمن جي آهٽ موجب ڪمپوزنگ ڪئي.

اٺ جي هلڻ سان پيدا ٿيندڙ لوڏا سوار کي ڏاڍو ٽڪائين ٿا. ان ڪري اهي ماڻهو جن کي اٺ جي سواري جي عادت نہ هوندي آهي، انهن کيجهٽ ابڙاڪ ۽ الٽيون اچن ٿيون. بلڪل اهڙي طرح جيئن ڪجهہ ماڻهن کي ساموندي سفر ۾ ٻيڙي يا جهاز جي هيٺ مٿي ٿيڻ تي ساموندي بيماري (سي سڪنيس) ٿئي ٿي ۽ دل ڪچي ۽ الٽين جي عارضي ۾ مبتلا ٿيو پون.

اٺ جي سفر ۽ انهن لوڏن ۽ ٽَڪَ کان نجات حاصل ڪرڻ لاءِ عرب حدي ڳائين ٿا. تجربي مان ثابت ٿيو آهي تہ ان راڳ (حدي) کي جڏهن ترنم سان ڳايو وڃي ٿو تہ نہ فقط

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سوار پر اٺ بہ خوشي مان ڳاٺ ڪٽي هلي ٿو، ڇو جو اهو گانو اٺ تي بہ اثر انداز ٿئي ٿو.

اٺ هڪ عجيب جانور آهي، جيڪو ريگستان ۾ رهندڙ عرب لاءِ بيحد ڪمائتو ثابت ٿيو آهي. اٺ نہ فقط سواري لاءِ ڪم اچي ٿو پر مال ڍوئڻ جي بہ مال گاڏي آهي. عربستان جي اها تپندڙ واري ۽ گرمي جتي هر جانور توڙي مشين بيوس ٿي پوي. اتي هڪ عرب جو بهترين ساٿي اٺ آهي. اٺ بنا ساهي پٽڻ جي ارڙهن ڪلاڪ روزانو هلي سگهي ٿو ۽ پنجاهہ ميل (80 ڪلوميٽر) جهاڳي سگهي ٿو ۽ اها مسافري هڪ عام رستي تي نہ پر ريتي تي ڪري سگهي ٿو ۽ 130 ڪن ڪلو وزن جا رکي هو پنج ڇهہ ڏينهن بنا کاڏي پيتي جي رهي سگهي ٿو ۽ پوءِ وري پاڻي مليس ٿو تہ 35 گيلن ڪن پاڻي (جيڪي چار مڻ ٿا ٿين) هڪ ئي وقت ڏهن منٽن ۾ پيو ونيو. ائين ڪو ٻيو جانور يا ماڻهو گهٽو پاڻي پيئي تہ اڌ مري وڃي پر قدرت اٺ جو جسم اهڙي نموني جو ناهيو آهي جو هو ان پاڻي کي يڪدم Absorbڪريو ونيو. جو هن جي رت جا ڳاڙها جزا (Corpuscles)يڪدم ڦوندجيو (Exand ٿيو وڃن ۽ پاڻي جو فالتو مقدار جذب ڪريو ونن. ڪڏهن ڪڏهن رڻ پٽ ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پاڻي جي ڪوٽ ۾ ايمرجنسي ۾ات کي ڪهي ان ۾ استور ٽيل پاڻي حاصل ڪري انسانن جي جان بچائي ويندي آهي. اٽ جو ڪير ٽورو ڪارو ٽئي ٽو پر عرب ان کي ڪتل سان گڏ پيئڻ پسند ڪن تا ۽ پيئڻ واري ۾ Resistance power پيدا ٽئي ٽو. اٽ جو گوشت ڪاڏو وجي ٽو. ڪڏهن ڪڏهن رڻ پٽ ۾رتنبن جي ڪوٽ هجڻ جي صورت ۾ عرب بينل انن جي ڇانوَ ۾ سمهيو رهن ٻيو ته نهيو ڪيترا عرب پنهنجي ڇڙ اٽ کي ڏنڊا هڻي ڪڍن. اڇڪلهه ته دبئي ڪويت پاسي انن جي دوڙ تي Bets (شرطون) لڳن ٿيون.

رڻ پٽ بيابان ۾ ريتي جي طوفانن کان بچاءَ لاءِ اٽ پنهنجي نڪ کي مڪمل طور بند رکي سگهي ٽو ۽ اڪين تي عورتن جي چادرين (برقعن) وانگر ٻن نقابن مان هڪ ڏئي اکين جو بچاءُ ٻه ڪري سگهي ٽو ته اڳتي جو سفر مڪمل ڪرڻ لاءِ ڏسي ٻه سگهي ٽو. هونءَ ته هن جانور لاءِ جيڪو غريب طبيعت جو ٻه آهي ته ڏنگو مڙس ٻه، جنگلي آهي ته پالتو ٻه، خوفناڪ آهي ته ڇئيوان ٻه، سڀ کان بهترين ڪاڏو سائو گاهه ۽ پن آهن پر اهو ڪيس ڪو ورلي نصيب ٽئي ٽو. ڪنڊن ڪرڙن ۽ سڪل ٽارين سان ئي پيٽ پري ٽو ۽ پوءِ فرصت ۾ ان پيٽ مان ٽورو ٽورو ڪاڏو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪڍي اوڳاريندو رهي ٿو ۽ ان ۾ ئي خوش رهي ٿو ۽ شڪر و صبر سان ڪم ڪري ٿو. هو هر وقت ٻين کي ئي ڪم اچي ٿو. شايد اڄ جون اهي خاصيتون سوچي هڪ يورپي سعودي عرب ۾ رهي اسلام جو مطالعو ڪري اڄ بابت هي ريمارڪ ڏنو:

"The camles fate, it seems, recapitualtes Islam to give, to yield, to submit".

اڄ بابت هڪ مضمون ريڊرس ڊائجسٽ ۾ به پڙهيو هوم، جنهن جي مصنف اليگزينڊر ٿيروڪس انن بابت هڪ جملو واهه جو لکيو آهي ته:

"The Arabs eat them, beat them, ride them, race them, bet on them and sleep in their shadows. They do everyting bud marry them".

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسجد قبا ۽ مسجد نبوي

پيغمبر اسلام کي جڏهن رب پاڪ طرفان هجرت جو حڪم ٿيو ته نبوت جو تيرهون سال هو. 12 سيپٽمبر 622ع تي رات جي وقت حضور اڪرمؐ جن حضرت ابوبڪر صديق رضہ جن کي پاڻ سان گڏ ونڊي مڪي معظم کان غار ثور ڏي روانا ٿيا. ڪافرن جي حملي کان بچڻ لاءِ پاڻ ٽي راتيون ان غار ۾ لڪل رهيا. ٽن راتين کانپوءِ پاڻ مديني شريف روانا ٿيا ۽ 23 سيپٽمبر 622ع تي قبا پهتا. جتان مدينو منوره فقط ٽي ميل پنڌ تي هو. قبا ۾ حضرت عمرو بن عوف کي حضورؐ جن جي مهمان نوازيءَ جو شرف حاصل ٿيو. پاڻ ڪجهہ ڏينهن هتي رهي پيا ۽ مسجد نهرايائون، جيڪا مسجد قبا جي نالي سان سڏجي ٿي. مديني شريف ۾ اسلام جي هيءَ پهرين مسجد هئي. الله

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تعاليٰ قرآن مجيد ۾ سورھ التوبة جي 108 آيت ۾ ھن مسجد جو بيان ھن طرح فرمايو آھي:

ترجمو: "اھا مسجد جنھن جو بنياد روز اول کان ئي تقويٰ تي رکيو ويو، ان ڳالھ جي زياده حقدار آھي تہ تون ان ۾ اٿي بيھ".

اسلام ۾ ھن مسجد جي وڏي فضيلت آئي آھي. نبي ڪريم ﷺ جن فرمايو تہ: "ھن مسجد ۾ ٻہ رکعتون نفل ادا ڪرڻ جو ثواب ھڪ عمري جي ثواب برابر آھي". ان ڪري مديني جي زيارت ڪرڻ وارا مسجد قبا ۾ ٻہ وڃن ٿا. جتي نفل ادا ڪري دعائون گھرن ٿا.

قبا ۾ ڪجھ ڏينھن رھڻ بعد رسول الله ﷺ جن جمعي جي ڏينھن مديني منوره روانا ٿيا. رستي تي جمعي نماز جو وقت اچڻ تي پاڻ جمعي نماز پڙھي ۽ خطبو پڙھ ڏنو. مديني منوره ۾ سندن شاندار استقبال ٿيو. ھرھڪ اھوچاھيو ٿي تہ حضور اڪرم ﷺ جن ھن جا مھمان ٿين. پاڻ فرمايائون تہ: انٽي، جنھن تي پاڻ ﷺ سوار ھئا. ان جي مھار چڏي ڏيو. ھوءَ جيڏانھن وجي ٿي، اوڏانھن وڃڻ ڏيو. رب پاڪ کي جتي مون کي لاھڻ مقصود ھوندو. ان جاءِ تي انٽي پنھنجو پاڻ ويھي رھندي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سڀ کان پهرين انٽي ان جاءِ تي ويني، جتي اڄ مسجد نبوي آهي پر حضور اڪرمؐ جن اجا لهڻ وارا مس ٿيا تہ انٽي وري هلڻ لڳي ۽ بنو نجار جي محلي ۾ ايوب انصاري رضہ جي گهر جي سامهون اچي ويهي رهي. ان ئي محلي ۾ حضورؐجن قيام فرمايو. هتي بہ پاڻ ڪريمؐ جن سڀ کان اڳ مسجد جي تعمير ڏي ڏيان ڏنو، جيئن قبا ۾ رهڻ دوران قبا مسجد نهرائي، مسجد جي لاءِ حضور اڪرمؐ جن اها جاءِ پسند ڪئي جتي انٽي پهرين ويني هئي. ان ڪري اها زمين خريد ڪئي وئي، جيڪا بن يتيم پائرن جي هئي. هنن پائرن اها زمين بنا قيمت جي ڏيڻ چاهي ٿي پر پاڻؐ جن ائين ونڻ منظور نہ ڪيو ۽ پئسا ڏيڻ بعد مسجد جا بنياد رکيا، جيڪا مسجد نبوي سڏجي ٿي. هي اها مسجد آهي، جيڪا صحابہ ڪرام سان گڏ حضور اڪرمؐ جن گڏجي ناهي. پاڻ ئي سرون ۽ گارو ڪٽي پٽين ۽ چٽين جي اڏاوت ڪيائون. ان مسجد جي پر ۾ پاڻؐ جن پنهنجو رهائش گهر ناهيو.

شروع جي نهيل هن مسجد جون پٽيون ڪچين سرن سان ناهيون ويون، چت کجي جي پنن جي ۽ ٿنيا کجي جي ٽڻن مان ناهيا ويا. ان وقت مسجد جي ديگهہ 105 فوٽ ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ويڪر 90 فوٽ ۽ اوچائي 10 فوٽ هئي. مسجد جي اوير واري ڪنڊ ڪان هڪ ڇت سان ڊيڪيل صفو ٺاهيو ويو، جتي ست، ستر اهي صحابي رهيا ٿي، جن جوڪو گهر بار نه هو ۽ نه ڪو روزگار، فقط علم دين ۽ فيض نبوي حاصل ڪرڻ لاءِ هو اتي ٽڪيل هئا. ان ڪري مسجد جو اهو حصو اڄ به اصحاب صفه جي نالي سان مشهور آهي.

مسجد نبوي جي قبلي جو رخ به مسجد قبا جي قبلي وانگر ان وقت تائين بيت المقدس ڏي يعني اتر ڏي هو، ڇو جو اجا تائين رب پاڪ طرفان اهو حڪم نه آيو هو ته قبلي جو رخ ڪعبي ڏي موڙيو وڃي. بهرحال ان اتراهين پٽ کي ڇڏي باقي مسجد جي ٽن پاسين ۾ دروازا ڪڍيا ويا. سترهن مهينن تائين بيت المقدس ڏي منهن ڪري نمازون پڙهڻ بعد هجرت جي ٻئي سال ۾ بيت الله شريف کي قبلو ناهڻ جو حڪم الاهي نازل ٿيو. ان بعد ڏاکڻي پٽ کي بند ڪري اتراهين پٽ ۾ دروازو کوليو ويو، جيڪو اڃڪلهه باب مجيدي نالي سان سڏجي ٿو. فتح خيبر کانپوءِ حضور اڪرمؐ هن مسجد جي ڊيگهه ۾ 45 فوٽ ۽ ويڪر ۾ 60 فوٽ جو واڌارو ڪيو ته مسجد 150 فوٽن جي چورس ٿي پيئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

17 هجري ۾ حضرت عمر فاروق رضہ هن مسجدجي ديگهہ 150 فوٽن جي ساڃي طرف بہ ڪابي طرف ۽ بہ پنيان، موجوده باب السلام ۽ باب النساءِ ان دور فاروق جا يادگار آهن. البت مسجد کي اهڙو ئي سادو رکيو ويو.

23 هجري ۾ حضرت عثمان رضہ جن خليفا ٿيا تہ هنن پتين ۽ ٽنين کي پٿرن سان نهرايو ۽ انهن جي نقش نگار ڪرايا. قبلي ڏي مسجد کي ان حد تائين وڌايو، جنهن تائين اڄ آهي ۽ ان پٹ ۾ هڪ محراب بہ تعمير ڪرايو، جيڪو اڄ بہ محراب عثمان رضہ جي نالي سان مشهور آهي. اها تعمير 29 هجري ۾ شروع ٿي ۽ 30 هجري ۾ ختم ٿي.

ان ڪانپوءِ بنو اميہ جي دور خلافت ۾ وليد بن عبدالملڪ جي عهد ۾ 88 هجري ۾ مسجد کي ڇڪو وڌو ڪرايو ويو. سندس ڊيگهہ 300 فوٽ ۽ ويڪر 250 فوٽ ڪرائي ٽنيا سنگ مرمر جا نهرايا ويا. ڇت تي سون جو پاڻي لڳايو ويو ۽ خوبصورت نقاشي ڪرائي وئي، هي ڪم 91 هجري تائين هليو.

ان ڪانپوءِ عباسي خليفن جي ڏينهن ۾ هن مسجد کي وڌايو ويو، خليفي المهدي العبس 161 کان 165 هجري تائين هن مسجد جو اڳڻ وڌو ڪرايو. ان ڪانپوءِ اٽڪل ست سئو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪن سال هي مسجد ان ئي حالت ۾ رهي. 888 هجري ۾ سلطان اشرف قائتبائي سلطان سليمان رومي روضي مبارڪ ۾ سنگ مرمر جو فرش لڳرايو، جيڪو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي.

حجري شريف ۾ سرنگهه ڪوٽ جو واقعو 55 هجري ۾ ٿيو، هي ماڻهو عيسائي هئا، جن سرنگهه ذريعي ڪوٽائي ڪري جسم مبارڪ کي ڪٽي وڃڻ چاهيو ٿي. ان ڪانپوءِ مصر جي بادشاهه نورالدين انگي حجري جي چوڌاري اونهي کاهي کوٽائي ان ۾ شيهو رجائي پري ڇڏيو. جيئن آئنده ڪو شيطان قبر تائين پهچي نه سگهي.

ترڪن جي عهد ۾ به مسجد مبارڪ ۾ ڪافي واڌارو ٿيو، ترڪ جيڪي پنهنجو پاڻ کي خدام ڪعبہ سڏيندا هئا. مسجد نبوي جي اندرئين حصي جو شان اڄ ڏينهن تائين انهن جي ياد ڏياري ٿو. ڳاڙهي رنگ جا ٿنيا ۽ انهن تي سونهري گل پن انهن جي ئي زماني جي ياد آهن.

پوءِ هاڻوڪي سعودي خاندان جي سلطان عبدالعزيز ابن سعود مرحوم 1368 هجري ۾ مسجد نبوي کي ٻيڻ جيترو وڌائڻ جو حڪم ڏنو. مسجد جي آسپاس نهيل گهرن کي خريد ڪري ڊاهڻ جو سلسلو شروع ڪيو ويو. 1372 هجري

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

۾ سلطان سعود بن عبدالعزيز مديني ۾ اچي ان ڪم جي بسم الله ڪرائي.

مسجد جي ان واڌاري واري اسڪيم ۾ هڪ خاص ڳالهه ڏيان ۾ رکڻ واري اها آهي ته اصل مسجد ۽ ان جا مقدس هنڌ يعني روضه اقدس گنبذ خضرا، حجره مبارڪ مقصوره شريف، اصحابه صفه وارو چبوترو وغيره تاريخي شين کي اصل حالت ۾ رهڻ ڏنو ويو آهي. ان ۾ ٿوري به ڦير ڦار نه آندي وئي آهي.

مسجد نبوي تي سڀ کان گهڻو واڌاري ۽ سونهن جو ڪم ملڪ فهد بن عبدالعزيز 1405 کان 1412 هجري تائين ڪرايو آهي. هن تمام وڏي پئماني تي خرچ ڪري دنيا جا بهترين ڪاريگر گهرايا ۽ ان ۾ استعمال ٿيندڙ بهترين مٽيريل لڳايو آهي، جنهن جي تيار ڪيل فلم دنيا جا ماڻهو تعجب مان ڏسن ٿا. دنيا جي انيڪ ملڪن مان ڪاڻ، سرون، پٿر، واڌا، رازا آندا ويا، اڄ مسجد نبوي ۾ ساڌا ڇهه لک ماڻهو هڪ ئي وقت نماز پڙهي سگهن ٿا ۽ مسجد جي ٽوٽل ايراضي ٻاهريون اڳڻ ملائي ٽي لک چورس ميٽر آهي. هيٺ ٽهه خاني جي پکيڙ 73000 چورس ميٽر آهي، جنهن ۾ مسجد جي انتظام هلائڻ لاءِ آفيسون آهن، ڪار

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پارڪنگ لاءِ بہ ليولون آهن، جتي 4500 ڪارون پارڪ ٿي سگهن ٿيون.

مسجد جي ڪجهہ حصن مٿان چرندڙ گنبذ (Moving Domes) آهن، جي شام جو رڙهڻ سان آسمان نظر اچي ٿو ۽ ڏينهن جو اس کان بچاءَ لاءِ ڇت کي ڍڪيو ڇڏين. هنن گنبذن جو 14.7 Diameter ميٽر آهي ۽ تور 80 ٽن آهي. اهي گنبذ مشينن رستي هڪ منٽن ۾ رڙهن ٿا. هڪ سان ريڙهڻ ۾ اڌ ڪلاڪ لڳي ٿو. سڄي مسجد کي ڏهہ منارا آهن، تن مان چار پهرين جا هئا ۽ ڇهہ ملڪ فهد جي ڏينهن ۾ نهيا آهن. منارن جي اوچائي 104 ميٽر آهي. پٿر جي ٽنين جو تعداد 2725 آهن، جن مان 550 مٽين ماڙ تي آهن، ٽنين جو 64 Diameter سينٽي ميٽر آهي.

مسجد ۾ داخل ٿيڻ لاءِ جملي 85 دروازا آهن. هر دروازو 3 ميٽر باءِ 6 ميٽر آهي. مسجد ۾ جملي بتيون 67000 آهن ۽ شئنڊليئر 68 آهن. مسجد کي ٺڏو رکڻ لاءِ ڇهہ چلر (Chillers) آهن. هرهڪ 3400 Ton Capacity جو آهي. ان کان علاو بہ ايمرجنسي چلر آهن. انهن کي جيڪي ست پمپ پاڻي سپلاءِ ڪن ٿا. انهن پمپن مان هرهڪ جي Capacity ٽي هزار چار سئو گئلن في منٽ آهن. انهن مشينن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

لاءِ 31 مڪينيڪل ڪمرا آهن ۽ تهه خاني ۾ ڪم ڪندڙن لاءِ 150 ايئر ڪنڊيشنر يونٽ آهن.

اليڪٽرسٽي پيدا ڪرڻ لاءِ مسجد کي پنهنجو پاور جنريشن پلانٽ آهي، جنهن کي اٺ 2.5 ميگا واٽ پيدا ڪندڙ ڊيزل جنريٽر آهن۽ چار سب اسٽيشنون آهن. هي جنريٽر وغيره مسجد کان ست ڪلوميٽر پري لڳايا ويا آهن.

CCTV مانيٽرنگ ۽ ڪنٽرول سسٽم لاءِ مسجد ۾ 543 ڪيمرائون لڳل آهن، جن ذريعي نماز لاءِ ايندڙن جي چرپر تي نظر رکي وائرليس ذريعي ڊيوٽي تي بينل پوليس کي آگاهه ڪيو وجي ٿو. ٿوري بہ رش يا گڙبڙ ٿيڻ يا چوڌاري هر وقت ايمبولينس گاڏيون تيار رهن ٿيون.

سائونڊ سسٽم لاءِ 206 ايمپليفائر آهن، هرهڪ 600 واٽ جو آهي ۽ 3500 اسپيڪر آهن. باهه جي معلومات ۽ ڪنٽرول ڪرڻ لاءِ Water Sprinkler Network آهي، جيڪي اڇڪلهه دنيا جي فائيو اسٽار هوٽلن ۾ لڳل رهي ٿو.

ڇت تي چڙهڻ لاءِ 18 عام ڏاڪٽيون آهن ۽ 6 ايسڪاليٽر آهن، هر يونٽ ۾چار چار چرندڙ ڏاڪٽيون آهن.

مسجد نبوي جا فضائل

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

فضائل مسجد نبوي جي حديث آهي، جيڪا صحيح بخاري ۾ آهي. رسول اللهﷺ فرمايو منهنجي هن مسجد ۾ هڪ نماز ٻين مسجدن جي هزار نمازن برابر آهي. سواءِ مسجد الحرام يعني خانہ ڪعبي جي.

هڪ ٻي حديث ۾آ هي تہ: مديني منوره جي مسجد کي دنيا جي سڀني مسجدن تي هڪ هزار درجا فضيلت حاصل آهي پر منهنجي مسجد کي سڀني مسجدن تي هڪ لک درجا فضيلت حاصل آهي.

حضرت ابو هريره رضي الله عنہ کان روايت آهي تہ حضور اڪرمﷺ جن فرمايو تہ: بيشڪ منهنجي هن مسجد ۾ هڪ وقت جي نماز پڙهڻ مسجد الحرام کانسواءِ دنيا جي ٻين سڀني مسجدن ۾ هڪ هزار رڪعتون نماز پڙهڻ کان افضل آهي.

رياض الجنت

مسجد نبوي ۾ رياض الجنت تمام وڏي عظمت وارو حصو آهي. نبي اڪرمﷺ هن کي جنت جي باغ سان تعبير فرمايو. مسجد نبوي ۾ جڏهن توهان باب جبريل کان داخل ٿيندائو تہ توهان جي کابي هٿ تي هڪ حجرو نظر ايندو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي حضرت بيبي فاطمة رضہ جو گهر هو. جڏهن توهان هن جي سامهون کان گذري ويندائو تہ پوءِ يڪدم کابي هٿ تي مسجد نبوي جو اهو حصو آهي، جيڪو رياض الجنت سڏجي ٿو. ان هنڌ لاءِ حديث ۾ آهي، ”جيڪا جاءِ منهنجي گهر ۽ منبر جي وچ ۾ آهي، اها جنت جي باغن مان هڪ آهي“. (گهر مان مراد حضرت عائشہ رضہ جو حجرو آهي، جنهن ۾ حضور پاڪ ﷺ جي قبر شريف آهي ۽ جو حضرت بيبي فاطمہ رضہ جي حجري جي پٺيان آهي).

يعني هيءَ جاءِ حقيقت ۾ جنت جو هڪ ٽڪرو آهي، جيڪو هن دنيا ۾ منتقل ڪيو ويو آهي ۽ قيامت جي ڏينهن هي ٽڪرو جنت ۾ هليو ويندو. هن رياض الجنت ۾ حضور اڪرم ﷺ جن جو مصلو پڻ آهي، جتي پاڻ بيهي امامت فرمائيندا هئا. هن هنڌ تي اڇڪلهہ هڪ خوبصورت محراب نهيل آهي. جيڪو محراب نبوي سڏجي ٿو. وليد بن عبدالملڪ جي دور ۾ وليد جي حڪم سان عمر بن عبدالعزيز جڏهن مسجد نبوي کي وڏو ڪرايو هو تہ هن جاءِ تي محراب بہ نهرايو هو.

اڇڪلهہ 9 فوٽ سنگ مرمر جي هڪ ئي ٽڪري مان محراب نهيل آهي، جن تي سون جي پاڻي سان خوبصورت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ميناڪاري ڪئي وئي آهي. محراب جي پنيان اها آيت لکيل آهي، جنهن ۾ درود شريف پڙهڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي، يعني سورة الاحزاب جي 56 آيت:

ترجمو: "الله تعاليٰ ۽ فرشتا نبي تي درود ۽ سلام موڪلين ٿا، ان ڪري ايمان وارئو، توهان به هن تي درود و سلام موڪليو".

رياض الجنت جي نشاني لاءِ ان حصي کي سفيد ٿنين ذريعي الڳ ڪيو ويو آهي ۽ هن حصي تي اڇيري رنگ جا غاليچا وڇايل رهن ٿا. هن هنڌ تي هر وقت زيارت لاءِ آيل ماڻهو نظر ايندا ۽ حج وارن ڏينهن ۾ ته تمام گهڻي رش رهي ٿي. هن هنڌ تي جڏهن به جاءِ ملي وجي ته گهڻي کان گهٽ نفل ادا ڪجن. تلاوت ڪلام پاڪ ڪري دعائون گهرجن، چو ته هن جاءِ تي ويهڻ جنت ۾ ويهڻ برابر آهي.

ست ٿنيا (سُتون)

هونءَ ته مسجد نبوي جو ٽڪرو ٽڪرو نورفشان آهي پر رياض الجنت جا اهي ست ٿنيا جن کي سنگ مرمر جي ڪم ۽ سونهري ميناڪاري سان نمايان ڪيو ويو آهي. اهي هن ريت آهن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ستون حنانہ:

هي مهراب نبي جي ويجهو آهي. حضور اڪرمؐ جن هن ستون وٽ بيهي خطبو ڏيندا هئا. جتي اهو ڪجور جو وڻ دفن آهي، جيڪو ڪاٺ جو منبر ٿي وڃڻ ڪانپوءِ حضور اڪرمؐ جي فراق ۾ بار ن وانگر رنو هو.

ستون عائشہ رضہ:

هڪ دفعي حضور اڪرمؐ ارشاد فرمايو: "منهنجي مسجد ۾ هڪ اهڙي جاءِ آهي، جتي ماڻهو کي نماز پڙهڻ جي فضيلت جي خبر پئجي وجي تہ هو ان ڳالهہ تي پُڪا وجهن (قرعہ اندازي ڪن)". طبراني. هن جاءِ جي نشاندهي حضرت عائشہ رضہ فرمائي هئي. هاڻ اتي ستون عائشہ ناهيو ويو آهي.

سُتون ابولباب.

هن ستون کي ستون توبہ بہ چون ٿا. حضرت ابو لبابہ رضہ صحابيءَ کان هڪ غلطي ٿي وئي. ان جي توبہ لاءِ هن پنهنجو پاڻ کي هن ٿنيي سان بڌي ڇڏيو. آخرڪار الله

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تعاليٰ هن جي توبہ قبول ڪئي ۽ حضور اڪرم ﷺ جن پنهنجن مبارڪ هٿن سان هن کي کوليو.

ستونِ وفود:

هن جاءِ تي نبي اڪرم ﷺ باهران ايندڙ وفدن سان ملاقات ڪندا هئا.

ستونِ سرير:

هن جاءِ تي نبي اڪرم ﷺ جن اعتڪاف ڪندا هئا ۽ رات جو هتي سندن لاءِ بستر وڇايو ويندو هو.

ستونِ حرس:

هن هنڌ تي حضرت علي رضہ اڪثر نماز پڙهندا هئا ۽ هن جاءِ تي ويهي حضور اڪرم ﷺ جي پاسباني ڪندا هئا. هن کي ستونِ علي رضہ بہ چون ٿا.

ستونِ تهجد

نبي ڪريم ﷺ جن هن جاءِ تي تهجد نماز ادا ڪندا هئا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي سڀ ستون (ٿنيا) مسجد جي ان حصي ۾ آهن، جيڪا حضور اڪرمؐ جن جي زماني ۾ هئي. هنن وٽ وڃي هر انسان کي دعا استغفار ڪرڻ کپي ۽ جڏهن به موقعو ملي تہ انهن وٽ ستون ۽ نفل پڙهڻ کپن. هي اهي متبرڪ جايون آهن، جتي نبي ڪريمؐ جن جي ڪرم جون نگاهون پئجي چڪيون آهن.

مسجد نبي ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ڪيترائي دروازا آهن. عربي ۾ دروازي کي باب سڏجي ٿو. حضور اڪرمؐ جن جي روضي مبارڪ مٿان سائي رنگ جو گنبذ آهي. عربي ۾ سائي رنگ کي خضر چئجي ٿو ۽ سائي رنگ جي ڪري هن قبي (Tomb) کي گنبذ خضرا سڏجي ٿو ۽ گنبذ خضرا واري پاسي يعني قبلي پاسي (ڏکڻ پاسي) واري ديوار کان داخل ٿيڻ لاءِ ڪجهہ هي دروازا آهن. باب اسلام، باب رحمت، باب جبرئيل، باب ابوبڪر صديق، باب نساءِ، باب عمر بن عبدالعزيز، باب البقيع (مديني کان مڪو شريف يعني ڪعبو ڏکڻ طرف آهي. ان ڪري مديني ۾ ڏکڻ طرف منهن ڪري نماز پڙهجي ٿي . اسان وٽ پاڪستان ۾ قبلي جو رخ الهندي ڏي آهي، جو اسان وٽان مڪو شريف الهندي ڏي آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسجد نبوي جي اتر واري پٺ ۾ جتان Main Entrance آهي. هي دروازا آهن: بابت زينب، باب حمزه بن عبدالمطلب، باب عمر بن خطاب، باب سعد بن ابي وقاص، باب ملڪ عبدالعزيز، باب سعد بن زيد، باب عثمان بن عفان، باب الزبير، باب ڪلثوم. ان بعد مسجد ڏي منهن ڪري بيهڻ سان ساڄي پاسي واري پٺ ۾ جيڪا مغربي (الهندي پاسي واري) پٺ آهي. هي دروازا آهن. باب الحسن بن علي، باب علي بن ابي طالب، باب الحسين بن علي ، باب مصعب بن عمر، باب ام سلمه، باب عائشه، باب حفصه ۽ ڪابي پاسي واري مشرقي پٺ جا هي دروازا آهن. باب سعود، باب ملڪ عبدالعزيز (هي دروازو شارع عبدالعزيز وٽ آهي)، باب ملڪ فيصل، باب سعد بن معاذ، باب فاطمه، باب خديجه، باب رقيه.

حاجين جي سهولت لاءِ هڪ دفعو وري لکڻ ضروري سمجهان ٿو ته هو مڪي وانگي هتي مديني ۾ به پنهنجي رهائشگاهه (هوٽل وغيره) ۽ رستي جو نالو ياد رکن. مديني جي رهائش پڻ مڪي وانگر مسجد نبوي جي چوڌاري آهي ۽ مسجد نبوي ۾ ان دورازي کان داخل ٿيو ،جيڪو توهان جي رهائشگاهه کي ويجهو هجي ۽ وري موٽڻ وقت به ان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دروازي کان گهر اچو ۽ جي رستو وسري وڃي يا رش جي ڪري پنهجن ساڻين کان ڌار ٿي وڃو تہ هڪ ٻئي جو انتظار ڪرڻ لاءِ ان دروازي وٽ اچي ترسجي. مڪي شريف جي مسجد الحرام وانگر مديني منوره جي هن مسجد نبوي جي ٻہ دروازن جانہ فقط نالا لکيل آهن پر هر در جو نمبر پڻ آهي، جيئن پوڙها ماڻهو جيڪي دروازي جو نالو ياد ڪري نہ سگهن تہ فقط نمبر ياد رکن. ڪيترائي ماڻهو خاص ڪري پهرين ڏينهن تي، دروازي جو نالو يا نمبر ياد نہ رکڻ ڪري رستو وڃايو ڇڏين ۽ هڪ دروازي مان اچي ٻئي مان نڪرڻ ڪري هنن جي گهر جي پنڌ ۾ ميل ڏيڍ جو فرق اچيو وڃي، جيڪي مديني مان ٿي آيا آهن ۽ مسجد نبويءَ جي سيني درن کان واقف آهن. اهي اندازو لڳائي سگهن ٿا تہ اهو ماڻهو جنهن جي رهائشگاهہ باب الملڪ سعود وٽ آهي ۽ هو اهو دروازو ياد نہ ٿو رکي ۽ موٽڻ مهل مغربي پٽ جي باب عائشہ يا باب علي مان ٻاهر نڪري اچي ٿو تہ هن کي تہ سڄي دنيا نرالي نظر ايندي ۽ مسجد جي ٻاهران ڦري گهر تائين پهچڻ ۾ هن کي ميل کن پنڌ جو وڌيڪ ڪرڻو پوندو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هونءَ مڪو مڪرمہ ۽ مدينو منوره دنيا جا اهي شهر آهن، جن ۾ ڪو بہ گم ٿي نہ ٿو سگهي. بشرطيڪ هن کي مسجد الحرام يا مسجد نبوي جي ان دروازي جو نالو ياد رهجي، جيڪو سندس گهر جي ويجهو آهي. توهان جون اکيون پوري توهان کي مديني شهر جي ڪنهن بہ هنڌ تي ڇڏي اڇجي. توهان اتان مسجد نبوي ۾ اندر هليا اچو. اندر اچي ان در ڏي وجو، جيڪو توهان جي گهر وٽ آهي. زيارت لاءِ ايندڙ گهٽو ڪري پهرين ڏينهن گم ٿين ٿا، بلڪ پنهنجو رستو پلجيو وڃن جو هو تڙ تڪڙ ۾ مسجد نبوي کي سامهون ڏسي اندر گهڙيو اچن پر ان گهڙڻ واري دروازي جو نالو يا نمبر ياد نہ رکڻ ڪري سمجهہ ۾ نہ ٿو اچين تہ کهڙي دروازي کان نڪرجي. ڇو جو مسجد ۾ اندر گهڙڻ مهل ضروري ناهي تہ ان دروازي وٽ نماز جي جاءِ ملي، صفون پرڻ ۽ صفون سڌيون ڪرڻ لاءِ ڪيترائي سعودي مذهبي پوليس وارا ۽ اسڪائوٽ درن وٽ بينل رهن ٿا ۽ اهي توهان کي ان طرف وڃڻ لاءِ زور پرين ٿا، جنهن طرف جاءِ خالي آهي.

زيارت لاءِ ايندڙن لاءِ رستو پلجڻ جو هڪ ٻيو بہ سبب ٿئي ٿو، جنهن ڪري (خاص ڪري) عورتون رستو پلجيو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وجن. اسلام ۾ عورت ۽ مرد کي هڪ ٻئي جي پر ۾ ٻيهي نماز پڙهڻ يا مسجد ۾ گڏ ويهڻ کي پسند نه ڪيوويو آهي. مسجد الحرام (مڪي) ۾ به ڪيترائي مرد توڙي پوليس ڪاتي جون عورتون ان ڪم لاءِ مقرر ٿيل آهن ته هو مردن ۽ عورتن کي ڌار ڌار حصن ۾ ويهارين پر اتي زائرين جو ايڏو وڏو تعداد آهي۽ نماز سان گڏ طواف جي ڪري به چوويهه ئي ڪلاڪ ماڻهو ايندا رهن ٿا ۽ نماز جي وقت تي ته مسجد کان به ٻاهر رستا گهٽيون نمازين سان پرجيو وڃن ۽ اوستائين ۽ هروقت ماڻهو کي تنبيهه ڪري کين ڌار ڌار نماز پڙهڻ ۾ اڃا سئو سيڪڙو ڪاميابي نه ٿي آهي ۽ حرم پاڪ ۾ اندر توڙي ٻاهر ڪيترن هنڌن تي زالون مرد گڏ وينل نظر اچن ٿا. طواف به گڏ ڪن ٿا. خاص ڪري هڪ ئي خاندان يا هڪ ئي گروپ جا. پر مديني ۾ به ائين نه آهي، اتي سختي سان مردن توڙي عورتن لاءِ الڳ دروازا ۽ حصا ڪيا ويا آهن، هاڻ چا ٿو ٿئي جو گهران نڪتل زال مڙس گڏجي مسجد ڏي روانا ٿين ٿا. عورت اهو ئي سوچي ٿي ته آئون پنهنجي مرد (محرم) سان گڏ آهيان ۽ ان سان ئي موٽنديس. رستو يا مسجد ۾ گهڙڻ وارو دروازو ياد ڇو ڪريان ۽ پوءِ مسجد ۾ گهڙڻ وقت پوليس واراعورتن کي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ان دروازي مان داخل ٿيڻ بدران عورتن وارن دروازن ڏي وڃڻ جو اشارو ڪن ٿا. ڪي ڪي عورتون ضد ڪن ٿيون تہ انهن کي سعودي پوليس دڙڪا ۽ ڌڪا ڏئي الڳ ڪريو ڇڏي ۽ پوءِ تڪڙ ۾ هڪ تہ عورت ان دروازي جو نالو ياد نہ ٿي رکي ۽ ٻيو تہ جي ياد رکي بہ ٿي تہ هن کي اهو سمجهہ ۾ نہ ٿو اچي تہ ٻاهر نڪري مڙس کي ڪٿي ڳوليان يا ڪنهن هنڌ هن جو انتظار ڪريان. ڇو جو هن اهو پنهنجي مرد سان طئہ نہ ڪيو هو. ان ڪري مديني ۾ گهران نڪرڻ وقت مرد توڙي عورت کي گهر ۽ گهٽي جو نالو ۽ رستو ياد رکڻ کپي، جيئن نڪرڻ مهل ان ئي دروازي مان نڪري ۽ جي عورت مسجد مان نڪري پنهنجي مرد سان گڏ وڃڻ چاهي ٿي تہ هن کي کپي تہ مسجد ۾ اندر گهڙڻ کان اڳ ٻاهر ڪا جاءِ مقرر ڪري ڇڏين تہ جيڪو اڳ نماز پڙهي نڪري ،اهو اتي ٻئي جو انتظار ڪري.

بهرحال رستو پلجڻ جي حالت ۾ پريشان نہ ٿجي جو هتي ڪا بہ خطري جي گهالهہ ناهي. اڄ لڳي هجي تہ زم زم جو پاڻي پي ونجي ۽ پوءِ آرام سان پنهنجي زبان گهالهائيندڙ کي مدد لاءِ چئجي. توهان کي فقط هوٽل جو نالو ياد آهي تہ بہ توهان کي ڪو نہ ڪو پهچائي سگهندو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جو هي اهو مقام آهي، جتي هرهڪ ٻئي جي مدد ڪري ثواب ڪٺڻ چاهي ٿو. اهڙين حالتن ۾ منهنجي اهائي صلاح آهي ته تڪڙ ڪري گهر جو رخ رکڻ بدران مسجد ۾ اندر ڪلاڪ اڌ ڪلاڪ ڪن انتظار ڪجي جو توهان جا ساٿي توهان کي اتي ئي ڳوليندا رهندا ۽ هو ضرور اتان ٻه اڇي نڪرندا، جتي توهان هوندائو ۽ جيڪڏهن توهان وٽ توهان جي رهائش جي ائڊريس ۽ فون نمبر کيسي ۾ آهي ته پوءِ کو ٻه الڪو نه ڪرڻ ڪپي. هونئن هن رهائشگاهه جو مالڪ (خاص ڪري مديني ۾ جتي گهٽي ڀاڱي رهائش هوٽلن ۾ ٿئي ٿي). پهرين ڏينهن ئي مسواڙي کي هوٽل جو ائڊريس ڪارڊ ڏئي ٿو، جيڪو کيسي ۾ وجهي پوءِ ٻاهر نڪرجي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني منوره جون ڪجهه زيارتون

مسجد قبلتين

هي مسجد بن قبلن واري پٽ سڏجي ٿي. هن مسجد جو هڪ محراب خانہ ڪعبي ڏي آهي ۽ بيو مسجد اقصيٰ (بيت المقدس) ڏي. هي مسجد "مسجد نبوي" کان ٿي ميل پري شارع خالد بن وليد جي ڪناري ۽ وادي عقيق جي ويجهو آهي.

هي مسجد تاريخ اسلام جي هڪ اهم واقعي جي علامت آهي. شروع ۾ مسلمان بيت المقدس ڏي منهن ڪري نماز پڙهندا هئا. حضور اڪرم صلي الله عليہ وسلم جن جيستائين مڪي معظم ۾ هئا. اهو ئي دستور رهيو پر پاڻ حرم پاڪ ۾ ائين بيهي نماز پڙهندا هئا جو بيت الله بہ سامهون رهيو ٿي پر مديني اچڻ بعد مڪمل طور بيت

www.iqbalkalmati.blogspot.com

المقدس ئي قبلو هو ۽ اٽڪل سورهن سترهن مهينا ڪن بيت المقدس ڏي منهن ڪري نمازون پڙهندا رهيا. بيت المقدس مسلمانن لاءِ ان ڪري به مقدس هو جو اتان حضور اڪرمؐ جن معراج لاءِ روانا ٿيا هئا پر ان سڄي عرصي ۾ حضورؐ جن جي اها دلي تمنا رهي ته مسلمان حضرت ابراهيم عليه السلام جي تعمير ڪيل خانه ڪعبه ڏي منهن ڪري نماز ادا ڪن. حضورؐ جن هر وقت اها تمنا دل ۾ رکي آسمان ڏي ڏسندا هئا. آخر هڪ ڏينهن نماز پڙهڻ دوران هي آيت نازل ٿي:

ترجمو: "هي تنهنجو ذري ذري آسمان ڏي منهن ڪڻ اسين ڏسي رهيا آهيون، انڪري اسين توکي ان قبلي ڏي ڦيرڻ چاهينداسين، جنهن کي تون پسند ڪرين ٿو. مسجد الحرام (خانه ڪعبه) ڏي رخ بدلائي ڇڏ. هاڻي جتي به تون هجين ته ان ڏي منهن ڪري نماز پڙهندو ڪر". (البقرة-144)

هي حڪم رجب يا شعبان ۾ هجري ۾ نازل ٿيو هو. حضورؐ جن بني مسلم جي ام بشر علائقي ڏي وڃي رهيا هئا ته اتي ظهر نماز جو وقت ٿي ويو. پاڻ ڪريمؐ جن بنو سلم جي مسجد ۾ نماز جي امامت ڪرڻ لاءِ اٿيا. ۽ رڪعتون پڙهائي چڪا هئا ته ٽي رڪعت ۾ اوچتو وحي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ذريعي قبلو بدلائڻ جي مٿين آيت نازل ٿي. پاڻ ان ئي وقت جماعت سميت پنهنجو رخ بيت المقدس کان بدلائي ڪعبي ڏي ڪيو.

مسجد جمعة

هي تاريخي مسجد قبا کان اٽڪل هڪ ڪلوميٽر مديني ڏي آهي. هتي قبيلو بنو آسم آباد هو. حضور اڪرمؐ جن جڏهن هجرت جي موقعي تي قبا جي علائقي کان مديني ڏي روانا ٿيا هئا تہ جمعي جو ڏينهن هو. پاڻ ڪريمؐ جن قبيلي بنو سالم بن عوف ۾ پهتا تہ جمعي جي نماز جو وقت ٿي ويو. ان ڪري اتي ان جاءِ تي پاڻؐ جمعي نماز پڙهايائون. مديني منوره ۾ هي حضور اڪرمؐ جن جو پهريون جمعو هو. بعد ۾ هن هنڌ تي بنو سالم مسجد نهرائي، جيڪا اڄ ڏينهن تائين مسجد جمعة ۽ مسجد بني سالم جي نالن سان سڏجي ٿي. هاڻوڪي سعود بادشاهہ ملڪ فهد هن مسجد جي مرمت سان گڏ هن کي وڏو پڻ ڪرايو آهي ۽ هاڻ 700 کن ماڻهو هڪ ئي وقت نماز پڙهي سگهن ٿا. مسجد جي گنبذ جو قطر 12 ميٽر آهي ۽ مناري جي اوچائي 25 ميٽر آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني ۾ رهائش دوران توهان جو مسجد قبا تہ ضرور وڃڻ ٿئي ٿو، اتان واپسي تي هن مسجد جي زيارت ڪري سگهو ٿا ۽ ٻہ رڪعتون نفل ٻہ ادا ڪري سگهو ٿا.

مسجد غمامہ

مسجد نبوي جي باب اسلام کان ٻاهر اچڻ تي ڏکڻ اولهہ طرف (اٽڪل اڌ ڪلوميٽر پنڌ تي) هي مسجد نمايان طور نظر ايندي. دراصل تصور ڪيو وڃي تہ اڄ کان چوڏهن سئو سال کن اڳ مديني منوره ۽ مڪي مڪرمہ جهڙن وڏن شهرن جي ٻہ آدمشماري تمام گهٽ هئي ۽ مديني جي مسلمانن جا سڀ گهر اڄ جي مسجد نبوي جي حدن اندر اچي ويا ٿي ۽ هي مسجد غمامہ جهڙيون مسجدون شهر کان پري سمجهيون ويون ٿي ۽ شهر جي آسپاس جا رهاڪو عيد نماز لاءِ هتي اچي گڏ ٿيندا هئا. حضور اقدس ﷺ جن هن مسجد ۾ 2 هجري ۾ پهريون دفعو عيد جي نماز ادا ڪئي ۽ نائين صدي هجري تائين (يعني اٽڪل نَوَ سئو کن سال) عيد جون نمازون هن مسجد ۾ پڙهيون ويون.

هن مسجد کي مسجد مصليٰ ٻہ سڏين ٿا. پاڻ ﷺ هن هنڌ تي نماز استسقاءَ پڻ پڙهائي هئي. ان ئي وقت ڪکر مڙي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

آيا ۽ بارش ٿي هئي. ان ڪري هن ڪي مسجد غمام (ڪڪر) ۾ چون ٿا. هن مسجد جي موجوده عمارت سلطان عبدالمجيد ترڪي جي زماني ۾ ٺهي.

مسجد ابي بڪر الصديق، مسجد عمر بن الخطاب ۽ مسجد علي

هي سڀ مسجدون مسجد نبوي شريف جي ڏکڻ ۽ اولهه ۾ آهن ۽ مٿي ذڪر ڪيل مسجد غمام جي پر ۾ آهن، مسجد ابي بڪر صديق ۾ فقط 40 ڪن ميٽر مسجد غمام کان پري آهي. يعني پنجاهه ڪن قدم. رستي جي هڪ پاسي مسجد غمام آهي ۾ ٻئي پاسي مسجد ابي بڪر. حضور اڪرمؐ جن ڪڏهن ڪڏهن هن مسجد ۾ ۾ عيد نماز پڙهائي ۽ خليفه اول حضرت ابوبڪر رضه عيد جون نمازون هن مسجد ۾ پڙهايون. ان ڪري هي مسجد سندن نالي سان مشهور ٿي وئي. ان مسجد جي ساڄي پاسي طريق السلام (سلام روڊ) جي ڪناري تي مسجد علي بن ابي طالب آهي. مسجد غمام کان سڏو مسجد علي ڏي اچبو ۾ مسجد علي 120 ميٽر پري ٿيندي. هي تمام ننڍيون مسجدون آهن ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مسجد عليءَ جي ماپ 33 باءِ 22 ميٽر آهي ۽ مناري جي بلندي 26 ميٽر آهي.

مسجد غمامہ جي هڪ پاسي مسجد ابي بڪر ۽ مسجد علي آهي تہ ٻئي پاسي 130 ميٽرن جي فاصلي تي مسجد عمر بن خطاب آهي. هن مسجد کي سجاٽپ ۾ ڏکيائي نہ ٿيڻ ڪري جو مسجد جي ٻاهرين گيٽ مٿان هن مسجد جو نالو "مسجد عمر بن خطاب" لکيل آهي، هن مسجد جي ابتدائي تعمير نائين صدي ۾ ٿي.

هونءَ مسجد نبويءَ جي ويجهڙائي ۾ هڪ ٻي ٻہ ننڍڙي مسجد عثمان بن عفان (ذوالنورين) پڻ آهي، جيڪا مسجد غمامہ کان چوٿو ڪلوميٽر فاصلي تي ٿيندي.

جنت البقيع

هي مديني منور جو قديم قبرستان آهي. هن ۾ ڪيترائي هزار صحابہ ڪرام رضہ، ازواج مطهرات رضہ ۽ شهيد دفن ٿيل آهن، جن مان ڪجهہ هي آهن.

- حضرت عثمان غني رضي الله عنہ.
- حضرت سيد ابو سعيد خدري رضي الله عنہ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- حضرت فاطمة بنت اسد رضي الله عنہ. (حضرت علي رضہ جي والده)
- حضرت حليمہ سعديہ رضي الله عنها.
- حضرت سيدنا ابراهيم رضي الله عنہ. ابن رسول الله صلي الله عليہ وسلم
- حضرت امام نافع مدني
- حضرت امام ملڪ رضي الله عنہ.
- ازواج مطهرات (حضرت خديجة رضي الله عنها ۽ حضرت ميمونہ رضي الله عنها ڪي ڇڏي ۔ جيڪي مڪي معظم ۾ دفن ٿيل آهن).
- بنات رسول الله صلي الله عليہ وسلم.
- حضرت عباس رضي الله عنہ. عم رسول الله ﷺ
- حضرت امام حسن رضي الله عنہ.
- حضرت امام محمد باقر رضي الله عنہ. ۽ امام جعفر صادق رضي الله عنہ.
- حضرت بيبي فاطمة الزهرا رضي الله عنها
- حضور اڪرم ﷺ جن جون پڦيون
- حضرت امام اسماعيل رضي الله عنہ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رسول الله ﷺ جن فرمايو "مون هڪ دفعو توهان کي قبرن تي وڃڻ کان جهليو هو. هاڻ توهان اتي وڃي سگهو ٿا ڇو جو اتي وڃڻ تي عبرت حاصل ٿئي ٿي ۽ روز آخرت جي ياد تازي ٿئي ٿي". (مديني جي تاريخ نويس علي حافظ جو لکيل ڪتاب "ابواب تاريخ المدينة المنوره((ـ ص. 115)

صحيح مسلم ۾ حضرت عائشہ رضہ جي حوالي سان روايت آهي، پيغمبر اسلام ﷺ آخر شب جنت البقيع ۾ ويندا هئا ۽ اتي دفن ٿيلن لاءِ الله کان مغفرت جي دعا گهرندا هئا.

ترمذي شريف ۾ حضرت ابن عباس رضہ کان روايت آهي ته جڏهن به رسول الله ﷺ مديني منوره ۾ دفن ٿيل ماڻهن جي قبرن وٽان گذرندا هئا ته فرمائيندا هئا: "اي اهل قبور. الله توهان تي پنهنجي رحمت نازل ڪري ۽ توهان جا ۽ اسان جا گناهہ بخش ڪري".

جنت البقيع (قبرستان) شهر جي ايرندي حصي ۾ مسجد نبوي جي ڏکڻ اوپر ۾ آهي. قاضي اياض مالڪ جي حوالي سان نقل ڪيو آهي ته اٽڪل ڏهہ هزار اصحابي سڳورن مديني ۾ وفات ڪئي، جيڪي جنت البقيع ۾ دفن ٿيل آهن. رسول الله ﷺ تي ايمان آڻڻ وارن انصارن ۾ اسعد

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بن زرار رضہ ۽ مهاجرن ۾ عثمان بن مظعون رضہ پهريان ماڻهو آهن، جيڪي جنت البقيع ۾ دفن ڪيا ويا.

جنت البقيع ۾ قبرن تي اهڙا ڪتبا يا نشان نہ آهن، جن مان خبر پوي تہ ڪهڙي قبر ڪنهن جي آهي، پر مورخين جي تحقيق جي روشني ۾ عوام جي علم ۾ آهي تہ ممتاز هستيون ڪهڙيون قبرن ۾ دفن ٿيل آهن.

جبل اُحد

مديني منوره جي اتر ۾ اٽڪل چئن ميلن جي فاصلي تي احد نالي جبل آهي، جنهن جي قدمن وٽ 3 هجري ۾ مسلمانن جي ڪافرن سان وڏي خوفناڪ لڙائي لڳي، جنهن کي اُحد جي لڙائي سڏجي ٿو.

هن جنگ ۾ مسلمان جي ذري گهٽ شڪست ٿي وئي، جنهن جو سبب سپهہ سالار جي غلط حڪمت عملي نہ هئي پر تير اندازن جو حضور اڪرم ﷺ جن جي حڪم جي پيڇڙي ڪري جنگي اعتبار کان پهاڙي کي چڏي ڏنو هو. رسول الله ﷺ جن هن لڙائي ۾ زخمي ٿي پيا پر پوءِ الله جي مهرباني ۽ حضور اڪرم ﷺ جن جي بهادري ڪري هي هار فتح ۾ بدلجي وئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هن لڙائي ۾ مسلمانن جا ستر ماڻهو (امير حمزه رضه سميت) شهيد ٿي ويا، جيڪي جنت البقيع ۾ دفن ٿيل آهن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪ گائيڊ سان مديني جي زيارت

مديني شريف ۾ رهڻ دوران ماڻهن جو نمازن دوران مسجد نبوي ۾ وڃڻ ٿئي ٿو. ان ڪانپوءِ ماڻهن جو رخ زيارتن ڏي رهي ٿو يا گهر لاءِ کجور ۽ ٻيون سوکڙيون ونڻ لاءِ مارکيٽ ڏي پوڻ ٿا. مسجد نبوي مان نڪرڻ وقت شارع عبدالعزيز تي ڪيتريون ئي ٽئڪسيون ۽ وڳنيون حاجين کي مختلف هنڌن تي وڻي وڃڻ لاءِ تيار رهن ٿيون، خاص ڪري مسجد قبا ڏي ڊرائيور جي رڙ پئي پوندي آهي: ”زياره زياره“.

مڪي وانگر مديني ۾ به ڪيتريون ئي تاريخي ۽ مذهبي يادگار ۽ پلاريون شيون آهن، جن کي هرهڪ ماڻهو جيڪو مديني تائين پهچي ٿو. ڏسڻ چاهي ٿو. چو ته اهي چند ميلن تي آهن ۽ ڪيترا وڳنن وارا ته پنج ريال في

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ماڻهو پاڙي تي ۽ خوش ٿي وڃي هليا هليا ٿي. منهنجو عرب دوست هر وقت فون تي اها تاڪيد ڪندو هو ته مديني ۾ رهڻ دوران مختلف زيارتون ضرور ڏسان ”حضورؐ جن پنهنجي زندگي جا آخري ڏينهن مديني ۾ گذاريا، ان ڪري مسجد سان سندس ڪيتريون ئي يادون وابسته آهن. جنگي جايون، مسجدون، ڪوهه،جبل وغيره وغيره“. هن ٻڌايو.

مون پنهنجي گروپ جي ليڊر سان ڳالهه ڪئي ته جيڪڏهن هو سڄي گروپ کي وڃي هلڻ جو بندوبست ڪري ته سڀ، نه ته آئون پنهنجي منهن هليو وڃان.

”منهنجو هڪ سجاڻو، قاري محمد اشرف هتي رهي ٿو، اهو هر سال اسان جي گروپ کي مختلف زيارتون ڪرائيندو آهي. هن مون سان ڳالهايو آهي ۽ سپاڻي صبح جو نيرن بعد پاڻ کي مختلف جاين تي وڃي هلندو“. گروپ ليڊر ٻڌايو.

ٻئي ڏينهن انين بجي ڏاري صبح جو سواءِ چند ماڻهن جي جيڪي مديني شريف ۾ ڪيترا دفعا اچي چڪا هئا، اسان جي گروپ جا باقي ٽيهارو ڪن ماڻهو مقرر ڪيل رستي ۽ هنڌ تي اچي بيناسين. هو صحيح وقت تي هڪ وڏي بس ۾ اچي اتي پهتو، جنهن ۾ مائيڪ سسٽم ۽ هو،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

بلڪ بهترين سسٽم هو، جو سڄي بس ۾ هرهنڌ پورو پنو ۽ صاف آواز آيو ٿي ۽ ماشاءَ الله مون ۾ دنيا جي ملڪن ۾ ڪيتريون ئي Guided Tours ڪيون آهن ۽ گائيڊ ڏنا آهن پر هي اسان جو گائيڊ قاري محمد اشرف صاحب انهن سڀني ۾ Best نہ ته چند بهترين Guides مان هڪ چئي سگهجي ٿو. هن کي ايڏي پرئڪٽس هئي، جو صحيح هنڌ تي صحيح ڳالهه ٻڌائيندو هليو. ڪيس هر ڳالهه جي بهترين ڄاڻ هئي ۽ هرهڪ هن جي ڳالهه ڏيان سان ٻڌي ٿي، جيڪا شيءِ ڏيکاريائين ٿي، انجو تفصيل اڳواٽ ٻڌائين ٿي ۽ پوءِ ان هنڌ پهچڻ تي هيٺ لاهي ڇڳي طرح گهمايو ٿي. سندن فون نمبر 8383464 مون نوٽ ڪري ڇڏيو ۽ مدينو شريف ڇڏڻ کان اڳ مون هن قاري صاحب سان ملڻ چاهيو ٿي پر افسوس جو وقت جي ڪوٽ ڪري نہ ملي سگهيس. مديني جون مختلف زيارتون ڪرڻ لاءِ پڙهندڙ کي هن قاري محمد اشرف جو نالو ضرور Suggest ڪندس ته هو گروپ جي شڪل ۾ هن سان گڏ گهمڻ وڃن.

اسان کي مسجد نبوي وٽان ڦيرائي وني هليو، جتي مسجد غمام، مسجد ابي بڪر صديق، مسجد عمر بن خطاب ۽ مسجد علي هڪ جهڳٽي جي صورت ۾ هڪ ئي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هنڌ آهن. مسجد غمام تي اهو نالو ڇو پيو ۽ اها ۽ ٻيون مسجدون ڪڏهن نهيون وغيره. اهو سڀ ڪجهه هو ٻڌائيندو هليو، جن مان ڪجهه ڳالهيون الڳ چيپٽر ۾ انهن شين جي عنوانن هيٺ لکيون اٿم.

اهي مسجدون ڏيکارڻ بعد مسجد قبا (اسلام جي پهرين مسجد) ڏيکارڻ لاءِ هليو. رستي تي هڪ هنڌ ترڪن جي حڪومت جي يادگار ريل گاڏي ڏيکاريائين، جيڪا ان وقت شام ۽ اردن تائين ويندي هئي، جتان پوءِ اڳتي ترڪي ويندي هئي، سعودي حڪومت پڻ اڃڪل ريل گاڏي هلائڻ تي غور ڪري رهي آهي.

مسجد قبا بعد مسجد قبلتين ۽ مسجد جمعة وڃي آيو. هر هنڌ نفل نماز ادا ڪندا رهياسين. مسجد قبا ۾ ته تمام گهٽي رش هئي. خاص ڪري انڊونيشي، ملئي ۽ اسان جا پاڪستاني ڏاڍا هئا. ٻيا به هئا جو هن مسجد ۾ زائرين جي روزانو وڏي رش رهي ٿي. ڪيترا ماڻهو ته هر روز بس ذريعي ايندا رهن ٿا. سڏو هتي پهچن ٿا ۽ نماز پڙهي موٽن ٿا.

مسجد قبا جي ٻاهران ڪيترائي يمني، سوڊاني، عرب ۽ پاڪستاني مختلف قسمن جي ڪجي، ڪتل، تسبيحون،

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

منڊين جا ٻڙا ۽ سرمو وڪٽي رهيا هئا. اسان جي گروپ جي هڪ بن جڻن تازي ڪجي ورتي ۽ گهر اچي ريفريجريٽر ۾ فريز ڪري رکي. مون سمجهيو ته هو ڪي بيوقوف آهن پرهي سٽون لکڻ وقت اسان جي ننڍپڻ جي ڪلاس ميٽ، خيرپور جي شوڪت جماڻي ٻڌايو ته واقعي تازي پڪل ڪجور فريز ڪرڻ سان سواد يا Shape نٿي بدلائي پر انب، گدرو، چانهين يا ٽماٽووغيره Freeze ٿيڻ ڪانپوءِ نارمل ٽيمپريچر تي اصل حالت ۾ نه ٿو اچي.

مٿين مسجدن بعد قاري صاحب اسان کي جبل اُحد ڏي وٺي آيو. مديني ۾ به مڪي شريف وانگر رستا ڪجهه اهڙا نهيل آهن (Construction جي خيال کان به ته Network جي خيال کان به) جو نه گاڏي هلائڻ ۾ تڪليف ٿئي ٿي ۽ نه وري ڊگها رستا اختيار ڪرڻا پون ٿا. مادرن شهرن وانگر، جيئن سنگاپور، ڪوالالمپور جهڙن شهرن ۾ Ring Roads ناهي ڇڏيا اٿن، تيئن هتي پڻ آهن ۽ هتي ته اڄا به وڏيڪ ڪامياب ثابت ٿيا آهن، جو مڪي توڙي مديني ۾ شهر جو وچ حرم شريف آهي. بلڪ اڄ کان 14 سئو سال اڳ کان وٺي شهر حرم شريف جي چوڌاري وڌي پيو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هتي مديني منوره جو، جي مثال ونجي تہ مسجد نبوي ڪي Centre وچ وٽي هڪ ميل جي Radius جو گول چڪر ٺاهجي تہ اهو فيصل بن عبدالعزيز روڊ ملن ۽ پوءِ ان Inner ring۾ پهچي ٻاهر جو ڪو بہ رستو اختيار ڪري سگهجي ٿو، جيڪو ٻئي روڊ Ring road امير عبدالله روڊ سان وڃي ٿو ملي. ڊرائيورن جي سهولت لاءِ انهن بن گول ڦرندڙ رستن جي وچ ۾ هڪ ٽيون رستو Middle Ring Road بہ آهي، جنهن جو نالو الامير عبدالمجيد روڊ آهي. اندرين چليدار روڊ (Ring Road) جي وچ تي مسجد نبوي آهي پر چوڌاري البقيع جو سڄو علائقو بني خدره، النقا، المناختة، بضاعتة ۽ الحرم وارو علائقو اچي وڃي ٿو ۽ ان جي اندرين چلي کان ٻاهر جبل سلع آهي، جنهن جي پرسان شارع السيح وٽ خندق جي لڙائي لڳي ۽ اتي ست مسجدون آهن. ان جي مٿان ٻاهرين Ring ۾ المستراحم الاول ۽ حرات واقم جو علائقو آهي ۽ انهن جي ٻاهران، شارع عبدالله بن جبير وٽ اهو هنڌ آهي، جتي احد جي جنگ ۾ مسلمان شهيد ٿيا هئا. هتي بس ۾ لهي احد جبل ڏانوسين، ڪجهہ نوجوان جبل تي مٿي بہ چڙهي ويا، ٻيا هينان بيهي اڃ کان ڏيڊ هزار ڪن سال اڳ جي هي جنگ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

تصور ڪندا رهيا، جنهن ۾ تعداد ۾ گهٽ پر وڏو جذبو ۽ جوش رکندڙ مسلمانن اسلام خاطر دشمنن جو مقابلو ڪيو. اها جاءِ جتان تير اندازن دشمنن تي تيرن جي بارش ڪئي. هي اهي هنڌ آهن، جتي اسان جي نبي ڪريم ﷺ اصحاب سڳورن جا قدم پيا. اڄ اهي شيون اسان جي اکين اڳيان آهن، جيڪي اسان ننڍي هوندي ڪتابن ۾ پڙهيون. هي جبل، هي غارون ۽ هي مسجدون، جبلن سان ته هي دنيا جو گولو ڦريو پيو آهي پر اسان مسلمانن لاءِ هي "جبل احد" وڏي اهميت رکي ٿو. آئون هن کي غور سان ڏسان ٿو ۽ ڏسندو ئي رهان ٿو. سامهون هڪ شيدي (آفريڪن) مٿي تي وڏو کارو ڪتل جي ڏبين جو ڦري اسان جي گروپ ڏي وڌي ٿو. ڏاڍي بک لڳي هئي. دل چيو ته هڪ ڏبي وني کائجي پر پيا ونن ته آئون به ونان. هو سڌو منهنجي اڳيان اچي بينو ۽ مون کي مٿي تان کارو لاهڻ لاءِ هٿ وڌڻ جو اشارو ڪيو. دل ۾ چيو ته هي سمجهي ويو آهي ته سڀ کان گهٽي بک مون کي لڳي آهي. هن مون ڏي هڪ پاڪيٽ وڌايو. ان ئي وقت خيال آيم ته گهٽ ۾ گهٽ پر ۾ بينل حافظ سعيد لاءِ ته ونان، سو آڱرين جي اشاري سان چيومانس ته مو ن کي به ڪپن. هن مون کي ٻيو پاڪيٽ به

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏنو. پئسن لاءِ ڪيسي ۾ هٿ وڌم ته اشارو ڪري پري بينل هڪ همراهه لاءِ ٻڌايو ته هي ان طرفان گفٽ آهي. هن ٻنهي هٿن ۾ ڏاڪو ڪن پاڪيٽ ڪٽي ٿورو اڳيان بينل گروپ جي ٻين ماڻهن کي آفر ڪيو پر ڪنهن نه ورتو. خبر ناهي ڇو. مون سمجهيو شايد کين ڪتل پسند نه آهي. بهرحال بس هلڻ واري هئي. سڀ بس ۾ اچي چڙهياسين. اسان پاڪيٽ کولي ڪتل ڪائڻ لڳاسين ته هڪ گهرڙ لڳو. حافظ سعيد کي چيم ته يار هي پنهنجي گروپ جا ٻه عجيب آهن. هو منٿون پيو ڪري ته هن کان مفت ۾ ٻه نه ٽا ونن ۽ اسان بکايلن جي هڪ هڪ پاڪيٽ ۾ ٻه اچي حصا پتيون ڪيون اٿن.

”ڇا مفت ۾ پيو ڏئي؟“

”تڏهن ٻيو وري ڇا“. مون وراڻيومانس.

”يار پوءِ ته وارو ڪريو. اجا اتي ئي بينو آهي. درائيور! ٿورو ٻه منٽ اجا ترسجانءِ“.

۽ پوءِ هڪ پويان ٻه چار ٻيا ٻه لهي پيا ۽ هڪ ٻه ٻه ٽي ٽي پاڪيٽ ونڊي آيو. ايتري ۾ جوس جي ڊبن وارو چڙهيو ۽ هڪ کي ڊبو ڊبو جوس جو ڏئي ويو. بس اڳتي هلي ته رستي تي بينلن کي ڏنم ته هڪ ماڻهو جي هٿ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۾ ڪتل جو ڏبو هو ۽ اهي ماڻهو هزارين نہ تہ سوين ضرور هوندا. خبر ناهي تہ هو ڪير سخي مرد هو، جنهن اسان کي ڪارايو. الله شل خوش رکيس. وڏي پئسي ۽ وڏي دل وارو هوندو. رڳو وڏي پئسي وارو يا رڳو وڏي دل وارو، ڪير پنجين ريال وارو ڪتل جو ڏبو ۽ هڪ هڪ ريال وارو جوس جو ڏبو پرديس ۾ ڏيندو.

جبل احد کانپوءِ يا شايد اڳ حضرت سلمان فارسيءَ رضہ جو باغ بہ ڏنوسين. هي اهو ڪجين جو باغ آهي، جيڪو حضور اڪرمؐ جن ۽ اصحاب سڳورن پوکي، حضرت سلمان فارسي رضہ جهڙي نيڪ غلام کي آزاد ڪيو. سندس ذڪر ڏار چئپٽر ۾ ڪريان ٿو. هي سلمان فارسي ئي هو، جنهن خندق جي لڙائي ۾ دشمنن جا ڏند ڪٽا ڪرڻ لاءِ خندق کوٽڻ جي آئيڊيا ڏنا هئي.

بہ چار ٻيون پراڻيون مسجدون جن جي ڏسڻ جو موقعو مليو ۽ هرهڪ حاجي مديني ۾ رهائش دوران انهن جي زيارت ڪري سگهي ٿو. هن ريت آهن.

مسجد ابي ذر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي مسجد ”مسجد نبوي“ جي اتراهين پاسي اٽڪل هڪ ڪلوميٽر پنڌ تي آهي. هن جي موجوده عمارت سعودي دور ۾ تعمير ٿي. هن مسجد جو تاريخي نالو مسجد سجده آهي، جنهن جي بنياد تي حضرت عبدالرحمان بن عوف رضہ کان روايت آهي تہ حضور اڪرمؐ جن هن جاءِ تي تمام ڊگهو سجدو ادا ڪيو هو ۽ پوءِ سجدي مان سر مٿي ڪنيو تہ خوشخبري ٻڌائي تہ جبرائيل عليہ السلام، الله تعاليٰ جو پيغام آندو آهي تہ ”جيڪو پاڻ ڪريمؐ جن تي درود و سلام موڪليندو، الله تعاليٰ ان تي رحمت ۽ سلامتي نازل فرمائيندو. ان عنايت تي مون شڪراني جو سجدو ادا ڪيو“.

مسجد اجابه

صحيح مسلم ۾ آهي تہ نبي اڪرمؐ جن هن مسجد ۾ دعا گهري ۽ فرمايو: ”مون پنهنجي رب کان ٽي دعائون گهريون، جن مان فقط ٻہ قبول ٿيون آهن. مون دعا گهري تہ منهنجي امت ڏڪار کان تباهہ نہ ٿئي ۽ ٻيوتہ منهنجي امت غرق ٿي تباهہ نہ ٿئي. هي ٻئي دعائون قبول ٿي ويون. ٽي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دعا هي هئي تہ منهنجي امت پنهنجين لڙاين جهڳڙن کان محفوظ رهي. اها قبول نہ ٿي.

هي مسجد (اجابه) مسجد بقيع کان اڌ ڪن ڪلوميٽر پري شارع ستين جي ڪناري تي آهي.

مسجد سقيا

ريلوي استيشن جي چوديواري اندر آهي. هن جا ٿي گنبذ ترڪن جي دور حڪومت جا آهن. جڏهن حضور اڪرمؐ جن جنگ بدر لاءِ روانا ٿيا تہ هن ميدان تي ترسيا هئا ۽ سقيا نالي کوهہ تان وضو ڪري نماز اداڪئي هئائون. اهل مدينہ جي لاءِ برڪت جي دعا گهريائون ۽ لشڪر جي جوڙجڪ ڪيائون. حضرت عمر رضہ جي ڏينهن ۾ هتي حضرت عباس بن عبدالمطلب رضہ جي طفيل دعا استسقاءَ ڪئي وئي.

مسجد ميقات

مدينہ منوره کان 10 ڪلوميٽر جي فاصلي تي آهي. هي مديني منوره کان مڪي معظمہ ويندڙن لاءِ ميقات آهي. حضور اڪرمؐ جن مڪي شريف کان ويندي يا اتان موٽندي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وقت هتي ترسندا هئا. سعودي حڪومت هن مسجد کي وڏي ڪري نهرائي آهي، جنهن ۾ هڪ ئي وقت پنج هزار ماڻهو نماز پڙهي سگهن ٿا. هن مسجد جو گنبذ 28 ميٽر اتاهون آهي ۽ منارو 64 ميٽر بلند آهي.

ڪجهه اهم ڪوهه

سعودي عرب جيڪو رڻ پٽ ۽ بيابان آهي، جتي تمام گهٽي گرمي ٿئي ٿي. جتي همالياه ڪراڪرم جهڙو ڪو برفاني جبل ناهي، جنهن جي اونهاري ۾ برف ڳري ڪا سنڌو ڪا گنگا ڪا جمنا ندي ٿي وهي. جتي نه مينهن پوي ٿو، جنهن ڪري ملائيشيا، انڊونيشيا وانگر ندين وهي نڪرن نه يورپ جهڙو Soft Soil آهي، جتان پاڻي چڪي ڪڍجي. چوڌاري ٽامي جهڙا لسا ۽ نوڙها جبل آهن ۽ اڏامندڙ واري آهي. اهڙي هنڌ تي ڪوهه ڪوٽڙ ۽ ان بعد پاڻي جو هجڻ وڏي ڳالهه آهي. پاڻي جو قدر ڪو عربن کان پڇي. يعني اڄ جي ان عرب کان نه جنهن جي محل نما گهر ۾ سئمنگ پول آهي ۽ هو هر وقت سئنزرلينڊ ۽ ترڪي کان امپورٽيڊ باٿلڊ واٽر پيئي ٿو پر گذريل زماني جي عرب کي پاڻي جو قدر هو. هن لاءِ پاڻي جو چشمو يا ڪوهه لائيٽ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هائوس مثال هو. جنهن لاءِ هر جهاز آتو هوندو آهي. زندگي اتي هوندي هئي، جتي ڪو ڪوهه يا چشمو هوندو هو. رونق اتي هوندي هئي، جتي پاڻي هوندو هو، پري پري جي ڪوهن ۾ چشمن کان عربن جو بچو بچو واقف هوندو هو. اسان جي گائيڊ قاري محمد اشرف صاحب مسجد قبا ۾ مسجد قبلتين وٽ هڪ به اهم تاريخي ڪوهه پٽ ڏيکاريا. ڪوهه کي عربي ۾ بئر يا بير سڏجي ٿو.

بئرا ريس يا بئر الخاتم

هي ڪوهه مسجد قبا جي مغرب ۾ مسجد جي صدر دروازي کان پنجاهه ڪن وڪن تي آهي.

صحيح مسلم ۾ بيان آهي ته هڪ ڏينهن حضور اڪرم ﷺ حضرت عمر بن خطاب رضه اتان اچي نڪتا ۽ حضور اڪرم ﷺ جن جي پر ۾ ٽي ويناء پوءِ جڏهن حضرت عثمان ابن عفان رضه اتي پهتو ته هنن ٽنهي جي پر ۾ جاءِ نه ڏسي هنن جي سامهون ٽي وينو. تڏهن ان جاءِ تي حضور اڪرم ﷺ جن هنن ٽنهي حضرات کي جنت الفردوس ۾ جاءِ حاصل ڪرڻ جي ضمانت ڏني هئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ان کان علاوه قاري صاحب ٻڌايو حضورؐ جن وٽ هڪ مندي هئي، جيڪا بعد ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضہ کي ملي. ان کانپوءِ حضرت عثمان رضہ هن کوهہ تي وينو هو تہ اها مندي سندس آگر مان نڪري وجي. هن کوهہ ۾ پيئي. هنن ئي ڏينهن لڳاتار هن کوهہ اندر مندي جي ڳولا ڪرائي پر نہ ملي سگهي. ان ڏينهن کانپوءِ هن کوهہ جو نالو بئرالخاتم (يعني مندیءَ وارو کوهہ) پئجي ويو. نہ تہ هن کوهہ کي اصل نالي بئر اريس سان سڏبو هو. اريس يهودي نالو آهي. ڪلاسيڪي عربي ۾ بقول علي حافظ جي اريس جي معنيٰ "هاري" آهي. هن کوهہ کي بئرالنبي بہ سڏين ٿا.

بئرحاءَ

هي کوهہ مسجد نبوي جي پر ۾ آهي. هي کوهہ هن وقت بہ موجود آهي. ان ۾ هڪ پمپ بہ لڳل آهي پر هاڻ اهو ڪارآمد نہ آهي.

ابو طلحہ ابن سهل رضہ مديني منوره جي انصارين ۾ سڀ کان گهڻو مالدار شخص هو. هي کوهہ ان جي ملڪيت هوندو هو. حضور اڪرمؐ جن هن کوهہ جو پاڻي پيئندا هئا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جڏهن قرآن ڪريم ۾ آيت نازل ٿي، جنهن ۾ مالدار ماڻهن کي غريبن، مسڪينن جي مدد ڪرڻ لاءِ هدايت هئي تہ ابو طلحہ اهو کوهہ پنهنجن سئوٽن ابي ابن ڪعب رضہ ۽ حسان بن ثابت رضہ کي عنايت ڪري ڇڏيو.

بئر الغرس

هي کوهہ مسجد قبا ۾ اوپر ۾ اڌ ميل جي فاصلي تي آهي ۽ ڪجين جي وٽن سان وڪوڙيل آهي. ابن ماجہ حضرت علي رضہ ابن ابي طالب جي حوالي سان بيان ڪيو آهي تہ رسول اللهﷺ فرمايو: "منهنجي انتقال کانپوءِ مون کي بئر الغرس جي پاڻي سان پريل ستن پخالن سان غسل ڏنو وڃي".

بئرالرومہ (عثمان رضہ)

هي کوهہ هڪ يهودي جي ملڪيت هو، جيڪو مسلمانن کي پئسن تي پاڻي وڪڻندو هو. حضرت عثمان بن عفان رضہ هن کان اهو کوهہ ويهہ هزار درهم ۾ خريد ڪري سيني جي پيئڻ لاءِ مفت ڪري ڇڏيو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي ڪوهه مسجد قبلتين جي اتر ۾ هڪ ڪلوميٽرپنڌ تي وادي العقيق جي وچ ۾ آهي.

مساجد سبعه

اسان کي انهن مختلف شين جون زيارت ڪرائڻ وارو گائيڊ قاري محمد اشرف آخر ۾ ان جاءِ تي وٺي آيو، جتي خندق جي لڙائي لاءِ مسلمانن جي لشکر مديني شهر جي بچاءَ لاءِ اونهي کاهي کوٽي هئي ۽ جتي هڪ ئي هنڌ تي ست مسجدون آهن. جيڪي مساجد سبعه سڏجن ٿيون. هي مسجدون سلع جبل جي قدمن ۾ هڪ ٻئي جي ويجهو ويجهو آهن. هنن جا نالا هن ريت آهن. مسجد فتح، مسجد سلمان فارسي، مسجد علي، مسجد عمر، مسجد سعد بن معاذ ۽ مسجد ابوبڪر.

هجرت جي پنجين سال 627ع ۾ شوال جي مهيني ۾ مسلمانن ۽ مڪي جي مشرڪن ۾ جنگ لڳي، جنهن کي جنگ خندق يا "جنگ احزاب" ۽ سڏين ٿا. مسلمانن کي خبر پئجي وئي ته مڪي جا قريش جن جي فوج ڏهه هزار ماڻهن تي مشتمل آهي. اهي مديني اچي مسلمانن تي حملو ڪرڻ وارا آهن ۽ هن جنگ ۾ هنن سان مديني جا يهودي ۽ مڪي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا ڪيترائي قبيلا مليل آهن. حضور اڪرمؐ جن کي جيئن ئي دشمن جي چال جي خبر پيئي تہ دفاع جو سوچ لڳا. مسلمانن جي هڪ معزز صحابي جنهن جو نالو "روزبہ مهيار" هو، جنهن کي عام مسلمان "سلمان فارسي رضہ" جي نالي سان سڃاڻن ٿا، تنهن حضور اڪرمؐ جن کي ٻڌايو تہ عجم ۾ ڪنهن قلعي يا شهر جو دفاع ڪرڻ لاءِ هن جي چوڌاري کاهي (خندق) کوٽي وئي هئي، پر هي کاهي اونهي ۽ ويڪري هجڻ کپي، جيئن دشمن جو پيادو يا گهوڙو ان کي ٽپي نہ سگهي.

سلمان فارسي رضہ خلوص نيت سان حضور اڪرمؐ جن جو پرستار هو. هو هڪ نيڪ انسان ۽ سچو مومن هو، جيئن ئي هن خندق کوٽڻ جي تجويز پيش ڪئي تہ پيغمبر اسلامؐ ان جي منظوري ڏئي ڇڏي.

سوچ ۾ تہ اها ڳالهہ آسان لڳي ٿي پر دشمن جي حملي کان محفوظ رهڻ لاءِ ايڏي وڏي خندق کوٽڻ اهڙو سولو ڪم ب نہ هو پر اسلام جا سچا شيدائي ڏينهن رات ان ۾ لڳي و يا ۽ اهو، دنيا جو هڪ وڏو ڪارنامو آهي، جنهن کي اڄ جي مادرن دور ۾ ب مجيو وجي ٿو ۽ مسلمانن جي همت جي تعريف ڪئي وجي ٿي. اها خندق

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شيخين نالي جاءِ ڪان ونڻي قبا جي ويجهو تائين اٽڪل ڇهه ڪلوميٽر ڪوٽي وئي. ان جي اونهائي ٽي ميٽر، يعني ڏيڍ ماڻهو جيتري اونهي رکي وئي، جيئن جيڪو ان ۾ ڪري نه پنهنجي زور تي ٻاهر نه نڪري سگهي ۽ خندق جون پٽيون ستڻيون ناهيون ويون. پاسيرين پٽين تي ڪاهي ۾ ڪريل ٻاهر نڪري سگهي ٿو يا ڪاهي پار ڪري سگهي ٿو، ڪاهيءَ جي ويڪر به اٽڪل ايتري (3 ميٽر ڪن) رکي وئي، جيئن ڪو گهوڙي سوار ان کي ٽپي نه سگهي.

هن ڪاهي (خندق) جي کوٽائي لاءِ ڏهه ماڻهن جا دستا ناهيا ويا هئا، جن کي روزانو هڪ مقر ڏيڪهه کوٽڻي پئي ٿي. حضورؐ جن به ٻين سان گڏ ڪم ۾ مشغول رهيا. ڪڏهن ڪوڏر هلائڻي پئي ٿي ته ڪڏهن مٽي ڍوئياڻون ٿي. هڪ ڏينهن ته حضرت ابوبڪر صديق رضه ۽ عمر بن خطاب رضه جن کي مٽي ڍوئڻ لاءِ ڪا ڇپي يا ٽوڪري نه ملي ته قميص جي جهول ۾ مٽي ڍوئڻ لڳا ۽ جنهن بي مثال تعاون، يڪجهتي ۽ امداد باهمي سان مسلمان ڪم ڪري رهيا هئا ۽ پنهنجي ليڈر پيغمبر اسلامؐ جو حڪم خوشي سان مڃي رهيا هئا. ان جو مثال قديم دنيا جي تاريخ ۾ ملڻ مشڪل آهي. دور حاضر ۾ به اهڙو مثال "لينن گراڊ" جي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ماڻهن جو ڏئي سگهجي ٿو، جيڪي بي عالمگير لڙائي دوران پنهنجي شهر مان نڪري آيا ۽ عورتون توڙي مرد خندق کوٽڻ ۾ جنبي ويا ۽ پنهنجي شهر کي بچائي ورتو.

بهرحال مڪي جي فوج اهڙي موقعي تي مديني پهتي، جڏهن کاهي (خندق) کوٽجي چڪي هئي ۽ سڀ مسلمان هٿيارن سان شهر جي حفاظت لاءِ بيقرار بينا هئا. مشرڪن ۽ جن ان ڏينهن تائين خندق نه ڏٺي هئي، سي پنهنجي اڳيان ايڏي اونهي ۽ ويڪري کاهي ڏسي حيرت ۾ پئجي ويا. ابوسفيان سندن ليدر هو. اهو به چا ٿي ڪري سگهيو. نيٺ تنبو هڻي ويهي رهيا. هڪ بن پاڻ کي پهلوان سمجهي ٽپو ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي پر موت نصيب ٿين. تنبن ۾ رهي رهي سندن راشن ختم ٿي ويا ۽ موسم به ٺڏي ٿيڻ لڳي ۽ رات جي ٺڏ برداشت ڪرڻ هنن لاءِ مشڪل ٿي پيو ۽ پوءِ هڪ ڏينهن اهڙي اچي ٺڏ ٿي ۽ طوفان لڳو جو سندن تنبو اڏامي ويا ۽ هرهڪ مڪي ڏي وني پڳو ۽ مسلمانن جي سوپ ٿي.

خندق جي کوٽائي دوران ۽ دشمنن جي گهيري وقت مسلمان مختلف ٽولن ۾ پنهنجي پنهنجي حد ۾ نماز پڙهندا رهيا ۽ هي اهي مسجدون انهن ڏينهن جي ياد آهن. مسجد

www.iqbalkalmati.blogspot.com

الفتح، جيڪا ٿورو مٿانهين تي آهي، اتي اسان کي اسان جو گائيڊ قاري صاحب وني هليو. ”هي اها جاءِ آهي، جتي دل سان گهريل دعا قبول ٿئي ٿي“. قاري محمد اشرف ٻڌايو.

حضرت امام احمد بن حنبل رضہ جابر بن عبدالله رضہ کان هڪ حديث روايت ڪئي آهي تہ رسول الله ﷺ جن هن مسجد ۾ ٿي ڏينهن دشمن جي فوجن جي شڪست لاءِ دعا فرمائي. ٽئي ڏينهن الله تعاليٰ سندن دعا قبول ڪئي. جابر رضہ جو چوڻ آهي تہ ان ڏينهن ڪانپوءِ هن کي ڪا بہ يا مهم پيش آئي ٿي تہ هن مسجد الفتح ۾ حاضر ٿي ان ڪم لاءِ دعا گهري ٿي. مسجد الفتح جا ٻيا بہ نالا آهن: مسجد الاحزاب ۽ مسجد الاعلي.

جنگ خندق جي ڏينهن ۾ حضور اڪرم ﷺ جن الفتح مسجد جي ٻر وارين ڇڻ مسجدن، مسجد سلمان فارسي، مسجد علي ابن ابي طالب، مسجد ابوبڪر صديق ۽ مسجد غير مسميٰ ۾ پڻ نمازون ادا ڪيون آهن. هنن ننڍڙين مسجدن جو ذڪر مسلمان تاريخ نويس ابن نجار پڻ 1245ع ۾ ڪيو آهي پر انهن جا نالا نہ لکيا اٿس.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ابن بطوطہ، مسلمان سياح، پڻ هن مسجدن جو ذڪر پنهنجي سفرنامي ۾ ڪيو آهي، جڏهن هو 1324ع ۾ مديني آيو هو، پر هن به هنن مسجدن جو تفصيل نہ لکيو آهي.

جنگ خندق جي ڏينهن ۾ هتي ڪي مسجدون اڏيون نہ ويون هيون، رڳو نماز پڙهڻ لاءِ ميدان جا ٽڪرا هئا. خندق جي جنگ کانپوءِ به ڪيترا سال ائين ئي پٽ هو. جنهن جي چوڌاري پٿرن جا نشان هئا. پوءِ مسجد الفتح حضور اڪرمؐ جن جي ڏينهن ۾ ئي ٺاهي وئي، جيڪا سڀ ۾ اهم ۽ مٿانهين ليول تي سلع جبل جي چوٽي تي آهي. هڪ عرب ليکڪ محمد ڪريم بيبانيءَ جو سعودي عرب جي هڪ انگريزي اخبار (شايد عرب نيوز) "Site of Battle of Trench" عنوان هيٺ هڪ مضمون پڙهيو هوم، جنهن ۾ هن لکيو آهي تہ هن مسجد جو نالو ”مسجد الفتح“ قرآن مجيد جي ”سورة الفتح“ تان پيو، جيڪا حضور اڪرمؐ جن تي هن هنڌ تي لٿي ۽ اهو نالو ان ڪري به پيو، جو حضور اڪرمؐ جن هن جنگ جي فتح لاءِ دعا هن مسجد ۾ گهري هئي.

حضور اڪرمؐ جن جي ڏينهن ۾ هي مسجد ڪاڻ جي ٽنين ۽ پامن جي شاخن ذريعي ٺاهي وئي ۽ پوءِ 707ع ۾ عمر بن عبدالعزيز هن کي وري 1179ع ۾ سيف دين حسين

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ابن ابوهائتا نهرايو ۽ پوءِ مسجد جا ٿنيا ڪرڻ تي سلطان عبدالمجيد اول اهي ٿنيا نهرايا ۽ هاڻ بادشاهه فهد ان مسجد جي مرمت ڪرائي آهي.

”سلمان فارسي مسجد“ فارسي نالي آهي ۽ مسجد الفتح جي قدمن وٽ آهي. سلمان فارسي مسجد کي اڄ جي صورت ۾ عمر بن عبدالعزيز ڏني. ان بعد مسجد الفتح سان گڏ 1181ع ۾ سيف الدين بن ابوهائتا هن مسجدجي مرمت ڪرائي.

ابوبڪر مسجد به گهٽو پوءِ نهرائي وئي ۽ ان بعد عمر بن خطاب مسجد نهي. ننڍڙي فاطمه زهرا مسجد هاڻ ويجهڙائي ۾ نهرايل لڳي ٿي، جنهن جو ڪنهن به پراڻي مسلمان سياح ذڪر نه ڪيو آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت سلمان فارسي رضہ اللہ عنہ

حضرت سلمان فارسي رضہ جنهن جي نالي مديني ۾ ڪجور جو باغ مشهور آهي ۽ مديني جون زيارتون ڪرڻ دوران هرهڪ جو اتان لنگهہ ٿئي ٿو ۽ هن نيڪ انسان جو نالو هرهڪ جي زبان تي اچي ٿو. حضرت سلمان فارسي رضہ حضور اڪرمؐ جن جي سچن عاشقن مان هو، جڏهن پاڻ ڪريمؐ جن مڪي کان هجرت ڪري مديني (يثرب) پهتا تہ سلمان فارسي جن يثرب جي هڪ يهودي وٽ غلام هئا ۽ هن جي ڪجي جي باغ ۾ ڪم ڪيو ٿي.

حضرت سلمان فارسي رضہ اصفهان شهر جي پر واري هڪ ڳوٺ آب الملڪ جو رهاڪو هو. اصفهان ايران ۾ آهي، جيڪو انهن ڏينهن ۾ فارس سڏبو هو. ان ڪري هو سلمان فارسي سڏجڻ لڳو. دراصل سلمان فارسي جو اصل

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نالو ”مابا“ هو ۽ هو هڪ آتش پرست جي گهر ۾ ڄائو، جيڪي باهه جا پوڄاري هئا. تن ڏينهن ۾ سڄو ايران باهه جي پوڄارين کان مشهور هو. ڪجهه گهر عيسائين ۽ يهودين جا پڻ هئا. ايران ۾ اسلام بعد ۾ (650 ڏاري) آيو ۽ باهه جي پوڄارين جو آتشڪدو وسايو ويو، سڄي ايران جي ماڻهن اسلام قبول ڪيو. ڪيترا آتش پرست (خاص ڪري پارس شهر جا) هندستان هليا آيا ۽ اڄ به ڪراچي ۽ بمبئي جهڙن شهرن ۾ رهن ٿا ۽ پارسي سڏجن ٿا. هو باهه جي پوڄا ڪن ٿا.

سلمان فارسي رضہ (مابا) کي ننڍي هوندي کان ئي دين حق تي هلڻ جي جستجو هئي. هو پنهنجو ڏرم ڇڏي عيسائي پادرين ۽ راهبن جي پويان لڳو، هڪ راهب جيڪو نهايت پاڪباز ۽ پرهيزگار هو ۽ عموريہ شهر ۾ رهيو ٿي، تنهن مرڻ وقت مابا (سلمان فارسي) کي چيو: ”اي حق جي ڳولا ڪندڙ نوجوان هن وقت ڇئني پاسي ڪفر ۽ شرڪ جون وڇون چمڪي رهيون آهن، پر هاڻ ان نبي آخر الزمان جي پيدا ٿيڻ جو وقت ويجهو اچي ويو آهي، جيڪو عربستان جي ريگستان مان اڀي دين حنيف کي زنده ڪندو

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۽ هو ان ڏرتي ڏي هجرت ڪندو، جتي ڪيترائي ڪجين جا وڻ هوندا".

مابا (سلمان فارسي) کي هاڻ نبي آخر الزمان جي ديدار جي جستجو هئي، هو هر وقت ان ڳولا ۾ رهيو ٿي ته ڪو اهڙو قافلو ملي وڃي، جيڪو هن کي عربستان جي ان ڏرتي تي وٺي هلي. آخر ۾ هن جي اميد پوري ٿي ۽ بنو ڪلب قبيلي جو هڪ قافلو هن شهر (عموريه) مان اچي لنگهيو. جڏهن قافلو وادئ القريٰ پهتو ته قافلي جي ماڻهن جي نيت خراب ٿي پيئي ۽ هن سباجهي دل واري نوجوان کي غلام بنائي هڪ يهودي کي وڪڻي ڏنو.

مابا (سلمان فارسي) ڪجهه ڏينهن يهودي وٽ رهيو هوندو ته هڪ ڏينهن ان يهودي جو هڪ مائٽ جيڪو يثرب جو رهاڪو هو. هن سان ملڻ آيو. هن کي هڪ غلام جي ضرورت هئي، جنهن لاءِ هن پنهنجي ميزبان سان ڳالهه ڪئي ته ميزبان هن کي هڪدم مابا وڪڻي ڏنو. هي همراهه مابا کي يثرب (جنهن جونالو حضور اڪرمؐ جن جي هجرت بعد مدينو ٿيو) وٺي آيو. مابا چوڏاري ڪجين جا وڻ ڏٺا ته هن کي پڪ ٿي وئي ته جنهن نبي آخر الزمان جو ذڪر

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عموريہ جو عيسائي راهب ڪندو هو، اهو نبي پنهنجا قدم پاڪ هن شهر يثرب ۾ ضرور گهمائيندو.

آخر هڪ ڏينهن اها ساعت ب اچي وئي، جنهن جو مابا کي انتظار هو. هو پنهنجي يهودي آقا جي باغ ۾ ڪجين جي هڪ وڻ تي چڙهي ڪارڪون ڀڃي رهيو هو. سندس مالڪ هيٺ ويهي رهيو. ايتري ۾ هڪ يهودي شهر کان ڊوڙندو آيو ۽ چوڻ لڳو: ”مڪي کان هڪ شخص قبا ۾ آيو آهي، جنهن سان يثرب جا ڪيترائي ماڻهو، ننڍا وڏا ملڻ لاءِ وڃي رهيا آهن، هو پنهنجو پاڻ کي نبي ٿو سڏرائي ۽ هن جي دعويٰ تي ماڻهو يقين ب ڪن ٿا“.

مابا اهو ٻڌي اهڙو خوش ٿيو جو بدحواسي جي عالم ۾ وڻ تان هيٺ لهي هن آيل يهودي همراهه کان پڇڻ لڳو:

”تو چا پئي چيو. هڪ دفعو وري ٻڌاءِ.“

مابا جو آقا پنهنجي غلام جي تجسس ۽ بدحواسي تي باهه ٿي ويو ۽ زور سان ٿڦڙون وهائي ڪڍيائينس. ”وڃ نياڳا، وڃي پنهنجو ڪم ڪر. تنهنجو چا وڃي انهن ڳالهين ۾“.

مابا (سلمان فارسي) دل تي پٿر رکي في الحال ماڻ ٿي ويو. پر پوءِ جيئن جيئن هن کي موقعو ملندو هو تہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضور اڪرمؐ جن جي خدمت ۾ وڃي حاضر ٿيندو هو. قبا اها جاءِ آهي، جتي حضور اڪرمؐ جن مديني (يثرب) ۾ اندر اچڻ کان اڳ ڪجهه وقت لاءِ شهر کان ٻاهر اچي منزل انداز ٿيا هئا ۽ ان هنڌ تي مسجد ناهي نماز پڙهيائون. اها مسجد، مسجد قبا جي نالي سان مشهور آهي ۽ اسلام جي پهرين مسجد آهي هن مسجد ۾ ٻه رڪعتون نفل پڙهڻ جو ثواب عمري جيترو چون ٿا، ان ڪري مديني آيل حاجي روزانو هزارن جي تعداد ۾ هن مسجد ۾ اچن ٿا ۽ ڪجين جو باغ جنهن جي يهودي مالڪ وٽ مابا غلام ٿي آيو. ويجهو ئي آهي.

مابا حضور اڪرمؐ جن کي پنهنجي زندگيءَ جو سربستو احوال ٻڌايو ۽ اسلام قبول ڪيو. حضور اڪرمؐ جن مابا جو اسلامي نالو سلمان رکيو ۽ ان ڏينهن کانپوءِ مابا بن بوذخشان سلمان فارسي ٿي ويو.

بدر ۽ احد جون لڙايون لڳيون پر سلمان فارسي غلاميءَ جي ڳٽ ڪري انهن ۾ شامل ٿي نه سگهيو. حضور اڪرمؐ جن کي سلمان فارسي جي مجبوريءَ جي ڄاڻ هئي. هڪ ڏينهن پاڻ ڪريمؐ جن هن کي فرمايو ته سلمان تون پنهنجي آقا کان پنهنجي قيمت چڪائي پاڻ کي آزاد ڪراءِ.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سلمان فارسي پنهنجي آقا سان گالهه ڪئي، جنهن ڪجهه سون ۽ ٽي سو ڪجين جي وٽن جو مطالبو ڪيو. حضور اڪرمؐ جن صحابين سان گڏجي سلمان فارسي جي آزادي جي ڏمانڊ لاءِ سون جو شرط تہ پورو ڪرايو پر ٽي سو ڪجين جا وڻ بہ لڳرايا. اڄ اهو باغ جنهن ۾ ڪجين جا وڻ آهن جيڪو دراصل يهودي آقا جي ملڪيت ٽي پر سلمان فارسي جي باغ جي نالي سان سڏجي ٿو ۽ مديني جي عجوه نالي ڪجيءَ لاءِ مشهور آهي تہ اها حضور اڪرمؐ جن پاڻ پوکي هئي ۽ آيل حاجي تبرڪ طور يا نظر ۽ جادو ٽوٽي ڦيٽي کان بچڻ لاءِ ڪجيءَ جي اها جنس خريد ڪن ٿا.

پنجين هجريءَ ۾ خندق جي لڙائي لڳي. ڪتابن ۾ آهي ۽ اسان جي گائيڊ (جنهن اسان کي مديني جون مختلف تاريخي جايون ڏيکاريون) پڻ ٻڌايو تہ خندق جي لڙائي ۾ شهر جي چوڌاري خندق کوٽڻ جي سڻي راءِ حضرت سلمان فارسي رضہ ڏني، جنهن بعد حضور اڪرمؐ جن ٽن هزار اصحابين سان گڏجي کاهي (خندق) کوٽي ۽ اهو کوٽائي جو ڪم اٽڪل پنڌرهن ڏينهن ۾ پورو ٿيو. ان وقت مديني جي مهاجرين ۽ انصار ۾ اچي بحث ٿيو تہ، "سلمان فارسي رضہ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪنهن سان گڏ آهي“، حضور اڪرمؐ جن اهو بحث ٻڌو ته فرمايو:

”سلمان من اهل البيت“ (سلمان رضہ منهنجي اهل بيت مان آهي“.

سبحان الله سلمان رضہ جو ڇا ته مقدر ٿيو. فارس جي هڪ غريب ۽ مسڪين انسان لاءِ ٻنهي جهانن جي سرڪارؐ پنهنجي زبان مبارڪ سان پنهنجي اهل بيت ۾ شامل فرمايو:

اين سعادت بزوربازونيست

تانہ بخشند خدا ئي بخشنده

خندق (کاهي) جي ڪري مشرڪ شهر تائين نہ پهچي سگهيا. ان کان علاوه الله تعاليٰ ٻہ مسلمانن کي غيب مان مدد ڪئي ۽ اهڙا اسباب پيدا ڪيا جو دشمن ستاويهہ ڏينهن کانپوءِ ناڪام ٿي موٽي ويا.

هن لڙائي کانپوءِ حضرت سلمان فارسي رضہ هر لڙائي ۾ شامل ٿيو. هن جو عشق رسول ۽ شوق جهاد ڏسي هڪ دفعي حضور اڪرمؐ جن فرمايو:

”جنت ٽن ماڻهن جو اشتياق رکي ٿي. علي رضہ، عمار رضہ ۽ سلمان رضهہ جو.“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪ ٻئي موقعي تي حضور اڪرمؐ جن کين ”سلمان الخير“ جو لقب عطا فرمايو.

حضور اڪرمؐ جن جي رحلت کانپوءِ سلمان فارسي رضہ وڏي عرصي تائين مديني ۾ رهيو. فاروق اعظم رضہ جي عهد خلافت ۾ هن عراق ۾ ئي رهڻ پسند ڪيو. ايران تي حملي وقت هو بہ مجاهدين اسلام ۾ شريڪ ٿي ويو ۽ ڪيترين جنگين ۾ داد شجاعت حاصل ڪيو. فاروق اعظم رضہ سلمان فارسي رضہ کي مدائن جي گورنري پڻ ڏني. هن مرد درويش گورنري وارن ڏينهن ۾ بہ سادگي کان ڪم ورتو. سڄو پگهار غريبن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو. پيٽ قوت لاءِ تونئريون ۽ تڏا ناهي وڪڻندو هو. ڪنهن سان بہ تکو ٿي نہ ڳالهائيندو هو.

هڪ ڏينهن ڪنهن شخص سلمان فارسي رضہ کي گاريون ڏنيون. پاڻ فرمايائون: ”ياءُ منهنجا جيڪڏهن قيامت جي ڏينهن منهنجي گناهن جو پڙ ڳرو هوندو تہ تو جيڪي ڪجهہ چيو آهي منهنجي حالت ان کان بہ خراب هوندي ۽ جي منهنجي گناهن جو پڙ هلڪو هوندو تہ تنهنجي گهٽ وڌ ڳالهائڻ کان آئون چو گهبرايان“.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت سلمان فارسي رضھ 35 هجري ۾ وفات ڪئي انهن ڏينهن ۾ حضرت عثمان رضہ جو دور خلافت هو. سندن عمر لاءِ مختلف روايتون آهن. ڪي چون ٿا تہ پاڻ سو کن سالن جو ٿيو ڪي ٻن سون جي آسپاس جي عمر ٻڌائين ٿا. سندن ڪنيت ابو عبدالله سڏي وئي ٿي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪجھ سعود خاندان بابت

سعودي عرب تي جنھن گھراٽي جي حڪومت آھي، اھو سعود گھراٽو سڏجي ٿو ۽ ھن گھراٽي تان ھن ملڪ جو نالو سعودي عرب يا سعودي عريبيا پيو. ويھين صدي جي شروع وارن سالن تائين نقشي ۾ ڪٿي بہ "سعودي عرب" نالي ڪو ملڪ نہ ھو. ڳاڙھي سمنڊ، عربي سمنڊ ۽ ايران وارن سمنڊن ۾ وڪوڙيل ھي ريتي ۽ رڻ پٽ جو اڀيٽ عربستان سڏيو ويو ٿي. بيابانن ۽ واريءَ جي ڌڻ ۽ نوڙھن ڪارن جبلن جي ھن ڌرتي تي اسلام ڪانپوءِ يا اڳ جيڪا ڪجھ زندگي، ھلچل، رونق ۽ چھچٽو ھو، سو بن ٽن شھرن ۾ ھو. جھڙوڪ مڪو (ڪعبي جي ڪري) يثرب (ڪجين جي باغن ۽ پاٽي جي ڪري) جيڪو شھر حضور اڪرمؐ جن جي ھجرت بعد مدينو سڏجڻ لڳو ۽ حضور

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اڪرم ﷺ جن جي ڪري هي شهر دنيا ۾ مشهور ۽ خوشحال ٿيو، طائف (سڀني موسم، پاڻي ۽ پوک ڪري) ۽ ٿورو گهٽو عدن، جدو ۽ ينبع (ينبو) بندرگاهن ڪري ۽ صنعا (اتاهين Altitude تي هجڻ ڪري ٺڏي موسم ۽ عيسائي مندرن ڪري). عدن، صنعا ۽ حاضر الموت وارو مشهور علائقو شروع کان يمن ملڪ ۾ آهي. سڄي عربستان جي 3 ملين چورس ڪلوميٽر پکيڙ آهي. جنهن ۾ فقط اُهي چند ٽڪرا (شهر نالیرا هئا)، ٻيو سڄو ملڪ ريتي ۽ جبل هئا ۽ جتي پاڻي ۽ نه هجي ۽ تيز هوائون انسانن جا پيرا ۽ لٽي ڇڏين. اتي هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ تائين رستا ڳولڻ ساموندي سفر کان ۽ ڏکيو ڪم آهي. اڄ ۽ فقط سعدي عرب 2140000 چورس ڪلوميٽر آهي. پاڪستان کان ذري گهٽ ٽيڻو آهي، جنهن جي پکيڙ 746000 ڪلوميٽر آهي، جپان کان ڇهوٽو ۽ برطانيا کان ڏهوٽو آهي.

هن ريت هاڻي اُپ ٻيٽ عربستان جو هڪ حصو يمن هو، جيڪو اڄ ۽ ساڳي نالي وارو ملڪ آهي ۽ باقي حصو حجاز ۽ نجد سڏيو ويو ٿي، جيڪو هاڻ هڪ ملڪ سعودي عرب سڏجي ٿو. اڄ جي سعود خاندان جو هنن پٽن تي اثر رسوخ ڪافي پراڻي زماني کان هلندو پئي آيو پر تاريخن ۽

www.iqbalkalmati.blogspot.com

لکت ۾ احوال شهزاد سعود ابن محمد ابن مغرين ابن مرخان کان آهي. جنهن 1725ع ۾ وفات ڪئي. اڄ جو سعود خاندان ۽ هن ملڪ جو نالو ان سعود حاڪم تان آهي. هن جي حڪومت هيٺ عربستان جوعلائقو ڪڏهن گهٽيو ٿي ته ڪڏهن وڌيو ٿي. گادي وارو هنڌ ديريا هو، جيڪو اڄ جي گادي واري شهر الرياض جي پر ۾ آهي.

مغرين جي پوٽي ۽ محمد جي هن پٽ سعود جي حڪومت وارا ڏينهن سنڌ ۾ يار محمد ڪلهوڙي جي حڪومت وارن ڏينهن سان ملن ٿا ۽ ساڳي وقت تي ٻنهي جي وفات هڪ ئي دور ۾ ٿي ٿي. 1719ع ۾ يار محمد ڪلهوڙو گذاري ويو (۽ نور محمد ڪلهوڙو "خدا يار خان" ٿيو) ۽ ڇهن سالن بعد 1725ع ۾ هن سعود خاندان جو پايو وجهندڙ هي سعود ابن محمد گذاري ويو.

سعود ابن محمد جي حڪومت جو اهو زمانو هو، جنهن ۾ سنڌ ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي (1689ع ۾) ڄائو ۽ اتر سنڌ ۾ هلندڙ لڙائي ۾ دائود پوٽن جي (1707ع ۾) هار ٿي ۽ هن سعود جي ڏينهن ۾ هندستان ۾ (1707ع) ۾ اورنگزيب وفات ڪئي ۽ ان کانپوءِ اڳتي هلي بهادر شاهه کي مغل حڪومت جون واڳون مليون. سعود جي وفات کان

www.iqbalkalmati.blogspot.com

تيرهن چوڏهن سال ڪن 1739ع ۾ نادر شاهه دهلي تي حملو ڪري هندستان ۾ تباهي مچائي. انهن ڏينهن ۾ سعود جو پٽ جنهن تي سندس ڏاڏي جو نالو محمد رکيل هو. عربستان جي هنن واريءَ سان علائقن جو حاڪم هو. ننڍي کنڊ يا دنيا جي ٻين ملڪن جي تہ هن کان بہ پراڻي تاريخ ملي ٿي پر عربستان جي رکاردِ ۾ آيل تاريخ هن حاڪم محمد ۽ سندس والد سعود جي ڏينهن کان ملي ٿي.

هن سعود کي چار پٽ هئا. هڪ وڏو پٽ، جيڪو سعود جي مرڻ بعد پڳدار ٿيو، جنهنجو نالو محمد هو ۽ ٻيا هئا ثنيان، مشاري ۽ فرحان.

سعود خاندان جي سڀني شهزادن ۾ محمد ابن سعود وڌيڪ نالیرو ٿيو، جو هن جي ئي دور ۾ هڪ مذهبي رهنما شيخ محمد ابن الوهاب دنيا جي سامهون آيو. ابن عبدالوهاب ماڻهن کي سنئين واٽ تي هلڻ جي تلقين ڪئي ۽ شر ۽ بدعتن کان پاسو ڪرڻ لاءِ سختي سان سمجهايو. هن جو ڳوٺ يوئينا هو. جتان هو لڏي گادي واري شهر ديريا ۾ اچي رهيو. ملڪ جي حاڪم (امير) محمد ابن سعود شيخ ابن عبدالوهاب سان پانهن ٻيلي ٿي ٻيٺو. سڄي عرب دنيا ۽ اوسي پاسي جي ملڪن عراق، ايران وغيره ۾ اسلام ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

Deviationاچي چڪي هئي. ماڻهو ويا پئي شرڪن ۾ ڦاسندا. ڪيترا ماڻهو پنهنجي اپائٽهار سان گڏ قبرن، وٽن، جهنڊن، گنبڊن کان پنهنجون گهرجون گهرڻ لڳا. بادشاهه محمد ابن سعود شرڪ ڪندڙن سان جنگ جوٽي رکي ۽ هو مرڻ گهڙي تائين اها جهاد جي پاليسي اختيار ڪندو آيو. پاڻ 1765ع ۾ وفات ڪيائين. ان بعد هن جو وڏو پٽ شهزادو عبدالعزيز ابن محمد ملڪ جو حاڪم (امير) ٿيو ۽ 39 سال حڪومت ڪيائين. هن جو اثر رسوخ عربستان کان ٻ پري، شام، عراق، يمن ۽ عمان تائين هو. هن (عبدالعزيز ابن محمد) جي حڪومت واري دور ۾ سنڌ ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت هئي. جنهن جي باني غلام شاهه ڪلهوڙي 1774ع ۾ وفات ڪئي ۽ 1778ع ۾ ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي سول جنگ شروع ٿي ۽ آخرڪار 1803ع ۾ ٽالپرن جو سنڌ تي قبضو ٿيو ۽ هوڏانهن هندستان ۾ وارن هئسٽنگس (1771ع ۾) بنگال جو گورنر ٿيو ۽ 1799ع ۾ ٽيپو سلطان مارجي ويو۽ يورپ ۾ فرانس انگلينڊ جي خلاف 1778ع ۾ جنگ جو اعلان ڪيو.

وچ وچ ۾ ڪٿي ڪٿي عربستان سان گڏ هند، سنڌ يا ٻين هنڌن جا تاريخي واقعا ان ڪري ڏيڻ بهتر سمجهان ٿو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

تہ جيئن پڑھندڑن کي Idea ٿئي تہ ڪھڑي عرب حاڪم جي ڳالھہ هلي رهي آهي. يعني سعود بادشاھہ يا عبدالعزيز بادشاھہ جي تہ هلي رهي آهي، پر ڪھڑي دور وارو سعود يا عبدالعزيز. ڇو جو اڄ ڏينهن تائين سعودي عرب جي بادشاهن جا ساڳيا نالا هلندا اچن ۽ هڪڙو سعود عبدالعزيز، فيصل يا عبدالله گذاري وڃي تہ ان جو نالو يڪدم پٺ، پائيٽي يا پوٽي تي رکيو وڃي. انگلينڊ جي شهنشاهيت ۾ بہ ساڳين نالن جو ورجاءُ آهي، جيئن تہ جارج، چارلس، ايلزبيٿ وغيره پر انهن سان گڏ نمبر بہ آهن، يعني جارج پنجون، جارج ڇهون، ايلزبيٿ پهرين، ايلزبيٿ بي وغيره وغيره، ان ڪري ايڏو مونجهارو نہ ٿو ٿئي.

بهرحال ڪلهوڑن جي دور وارو هي عربستان جو بادشاھہ عبدالعزيز ابن محمد همٿ، عقل ۽ انصاف کان بيحد مشهور هو، 1803ع ۾ هو ديريا جي مسجد الطيرائف ۾ نماز پڑهي رهيو هو تہ ڪو هن کي شهيد ڪري ويو.

عبدالعزيز ابن محمد کانپوءِ هن جو پٽ (جنهن جو نالو سندس ڏاڏي تان سعود رکيو ويو) تخت تي ويٺو. سعود ابن عبدالعزيز کي پنهنجي پيءُ واريون سٺيون ڳالهيون هيون ۽ هن جي سڃي عربستان ۾ واکاڻ ۽ ڏبڏبو هو. مصر جو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪ جهونو تواريخ نويس الجبارتي 1805ع جي زماني جون جيڪي ڳالهيون رڪارڊ ڪيون آهن، انهن ۾ هڪ هنڌ لکي ٿو:

”مصر ۾ خبرون پهتيون آهن ته وهابي مڪي طائف ۽ حجاز جي بين شهرن ۾ گهڙي چڪا آهن. (جتي انهن ڏينهن ۾ ترڪن جو راڄ هو). هنن پنهنجو لشڪر ناهي جدي ۽ ينبو جهڙا بندرگاهه پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتا آهن. هنن جي حجاز ۾ هاڪ ۽ ناموس آهي. هنن لاءِ اهو ٻڌجي ٿو ته اهوڪجهه ڪن ٿا، جيڪي حلالي آهن. منع ڪيل ۽ غلط شين کان پاسو ڪن ٿا“.

مٿي وهابي لفظ عربستان جي حاڪم (امير) لاءِ استعمال ڪيوويو آهي. جيڪو انهن ڏينهن ۾ (1805ع ۾) سعود ابن عبدالعزيز هو. ڪيترن تاريخدانن (مسلمانن توڙي غير مسلمان) سعود خاندان جي حاڪمن کي “وهابي“ سڏيو آهي. اهو لفظ ڪو عام طرح استعمال ۾ نه ايندو هو پر ڏاريان ايئن سمجهندا هئا ته شيخ محمد ابن عبدالوهاب ڪو نئون مذهب يا فرقو ڪڍيو آهي، جنهن جا عرب حاڪم پوئلڳ آهن پر حقيقت ۾ شيخ محمد ابن عبدالوهاب ۽ سعود خاندان جا حاڪم گڏجي اسلام کي شرڪن ۽ بدعتن

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪان آزاد ڪرائڻ لاءِ ڪوششون ڪري رهيا هئا. هنن نہ ٿي چاهيو تہ مسلمان شرڪ جهڙا ڪم ڪن ۽ هو الله سان گڏ ڪنهن بئي کي هن سان شامل شريڪ ڪن. ماڻهن ۾ سجاڳي اچڻ ڪري هنن مقبرن مزارن تي وڃڻ ڇڏي ڏنو ۽ انهن تي وينل مجاورن، ڪوڙن مولوين ۽ پيرن فقيرن جي اهميت گهٽ ٿيڻ لڳي، جن شيخ محمد ابن عبدالوهاب جي نصيحتن ۽ ليڪچرن جي اهميت گهٽائڻ لاءِ ابن عبدالوهاب خلاف پروپئگنڊا شروع ڪري ڏني آهي.

مون کي ياد آهي تہ اسان جي ڳوٺ ۾ ٻہ اڃ ڪان اڏ صدي ڪن اڳ جڏهن اسان ننڍا هئاسين تہ ڪنهن کي پيرن فقيرن جي قبرن يا امام حسين جي نالي ٿيل گهوڙي يا جهنڊي ڪان دعا نہ گهرڻ تي وهابي سڏيو ويندو هو. هاڻ سنڌ جي ڳوٺ ڳوٺ ۾ مدرسا نهي ويا آهن ۽ ڪيترائي پڙهيل ڳڙهيل عالم مولوي ۽ مفتي ماڻهن کي گمراهہ ٿيڻ کان بچائي رهيا آهن، جيئن هو شرڪ ڪان پاسو ڪن ۽ هر ڳالهہ لاءِ پنهنجي پروردگار سان رجوع ٿين. جيئن شاهہ لطيف ٻہ چيو آهي تہ الله ئي حبيب آهي، ۽ شفا ڏيڻ وارو آهي. ڦڪيون ٻہ تڏهن اثر ڪن ٿيون، جڏهن هنن کي رب پاڪ جو امر ٿئي ٿو.

هڪ بي ڳالهه جيڪا پڙهندڙن لاءِ دلچسپ ۽ معلوماتي ثابت ٿيندي تہ شيخ محمد ابن عبدالوهاب وارن ڏينهن ۾ سنڌ وڏي اوج تي هئي، جنهن جو هڪ شهر نٽو دنيا جي مشهور شهرن مان هو، جنهن جا عالم اديب، دنيا ۾ مڃيا ويا ٿي ۽ هندستاني حڪمن جي راڄڌاڻين ۾ توڙي عربستان ۽ بلخ بخارا ۾ هتي جا سنڌي عالم علم سيکارڻ ۽ مذهبي مسئلن تي معلومات ڏيڻ لاءِ سڏايا ويا ٿي ۽ پوءِ ڪيترا تہ اتي ئي ٽڪي پيا ٿي.

اليگزينڊر هئملٽن جهڙي انگريز (اسڪاٽلئنڊ جي رهاڪو) سياح پنهنجي ڪتاب "New Account of East Indies" ۾ سترهين صدي جي آخر وارن سالن جو احوال لکيو آهي تہ:

"Thatta city (of Sindh) has four hundred colleges and schools, The city of famous for learning in theology, philology and politics"

نٽي ۽ سنڌ جو هي احوال مون ان ڪري لکيو آهي تہ جيئن پڙهندڙن کي اجا ڄاڻ هجي تہ انهن ڏينهن ۾ سنڌ نہ فقط واپار وڙي، جهاز راني ۽ بين ڪمن ۾ اڳيان هئي پر علم ۽ ڄاڻ ۾ پڻ سنڌي عالم دنيا ۾ مشهور هئا. ويندي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

شيخ محمد ابن عبدالوهاب جي ڄڻن استادن مان ۽ سنڌي هئا. مون کي ان بابت هن سال حج دوران خبر پيئي. مديني ۾ هڪ عرب دوست ابن عبدالوهاب تي هڪ 250 کن صفحن جو ڪتاب پڙهڻ لاءِ ڏنو. جيڪو سعود اسلامڪ يونيورسٽي جي پروفيسر سليمان عبدالرحمان جو لکيل آهي، جنهن ۾ هن انهن سنڌي عالمن جو احوال لکيو آهي، جيڪي مديني ۾ رهيا ٿي ۽ جن وٽ ابن عبدالوهاب علم حاصل ڪيو. انهن مان هڪ محمد ابن حيات السنڌي جي نالي سان مشهور آهي، جيڪو پٽ سنڌ کان لڏي مديني ۾ اچي رهيو هو. شيخ السنڌي بابت هن ڪتاب جي ليکڪ پروفيسر سليمان ابن عبدالرحمان لکيو آهي ته شيخ السنڌي پٽ شرڪ ۽ اسلام ۾ بدعتن جي سخت خلاف هو. هڪ دفعي ابن عبدالوهاب ڏٺو ته ڪجهه ماڻهو قبرن ۾ دفن ٿيلن کان پنهنجي ضرورتن لاءِ گُهر ڪري رهيا هئا، جنهن لاءِ پاڻ ڪريم ﷺ جن پٽ سختي سان منع ڪئي آهي. ايتري ۾ شيخ السنڌي اچي اتان لنگهيو. ابن عبدالوهاب شيخ السنڌي کان پڇيو.

”هنن ماڻهن بابت توهان جو ڇا خيال آهي؟“

www.iqbalkalmati.blogspot.com

شيخ السنڌي جواب ۾ قرآن شريف جي ستين سورة جي 139 نمبر آيت پڙهي.

ترجمو: ”هي ماڻهو جنهن طريقي جي پيروي (بت پرستي) ڪري رهيا آهن، اهوتہ برباد ٿيڻ وارو آهي ۽ جيڪو عمل هو ڪري رهيا آهن، اهو نسورو ئي باطل آهي“.

بهرحال سعود ابن عبدالعزيز جي سلطنت شام ۽ يمن تائين پهتي ٿي، جي مڪي ۽ مديني جي ماڻهن جي حالت سڌارڻ لاءِ ترڪيءَ جي سلطنت عثمانيا (Ottomon Empire) جي سلطان سليم ڪي هروقت لکندو رهيو ٿي. انهن ڏينهن ۾ مڪو ۽ مدينو ترڪن حوالي هو.

1811ع ۾ مصرف جي بادشاهہ محمد علي پنهنجي پٽ توسون ڪي سعودي ابن عبدالعزيز تي حملو ڪرڻ لاءِ موڪليو، خوب گولاباري هلي. سعودين گهٽو ئي مقابلو ڪيو پر مصر جي محمد علي جو مڪي، مديني ظائف ۽ جدي تي قبضو ٿي ويو. ان ويڑهہ ۾ سعود ابن عبدالعزيز 1813ع ۾ ديريا ۾ مارجي ويو.

ان بعد سندس پٽ عبدالله ابن سعود تخت تي وينو ۽ چار سال حڪومت ڪيائين. مصري حاڪم محمد علي فوج

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ديريا (گادي واري شهر) تائين پهچي وئي ۽ 1817ع ۾ سڄي شهر تي قبضو ڪري ورتائون. عبدالله ابن سعود ۽ شيخ محمد ابن عبدالوهاب ۽ انهن جي گهر جي ڀاتين کي مصر موڪليو ويو. جتان پوءِ ڪين سلطنت عثمانيا جي گادي واري شهر استنبول ۾ موڪليو يو، جتي شهزادي عبدالله ابن سعود کي 1818ع ۾ قتل ڪيو ويو.

ان بعد وڏي سعودي جي ٻيو نمبر پٽ مشاري ابن سعود عرب حڪومت جون واڳون سنڀاليون پر اهو انهي سال لڙائي ۾ مارجي ويو. ان بعد عبدالله ابن سعود جو پٽ ترڪي ابن عبدالله 1820ع ۾ تخت تي وينو پر هن ڪي الرياض شهر جي مسجد ۾ نماز پڙهندي قتل ڪيو ويو. ان بعد شهزادو فيصل ابن ترڪي ابن عبدالله 1830ع ۾ حڪومت سنڀالي ۽ 1865ع تائين حڪومت ڪئي. هن سلطنت عثمانيا جي فوجين سان ڪيترين ئي جنگين وڙهيون. هن جي ڏينهن ۾ سڄو عربستان نندن ننڍن قبيلن ۾ ورهايل هو. جن کي باهرين طاقتون پڙڪائيندين رهيون ٿي. هي جلدي انهن ۾ هڪ طاقتور حاڪم ٿي ويو. 1865ع ۾ سندس وفات بعد شهزادو عبدالله ابن ثنيان تخت تي وينو (ثنيان وڏي سعود جو پٽ هو ۽ محمد مشاري ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

فرحان جو پاءُ) شهزادي عبدالله ابن ثنييان 1871ع کان وٺي 1895ع تائين حڪومت ڪئي ۽ مصر ۽ ترڪي وارن سان جنگيون جوٽي رکيون.

شهزادي عبدالله بعد ٽي سعود شهزادا تخت تي ويٺا.

- عبدالله ابن فيصل (جنهن 1888ع ۾ وفات ڪئي.
- سعود ابن فيصل ۽
- محمد ابن سعود ابن فيصل

ان بعد شهزادي عبدالرحمان ابن فيصل حڪومت سنياليِ. عربن نہ ٽي چاهيو تہ ترڪي جي سلطنت عثمانيا جي عربستان تي حڪومت هجي پر مقابلو ڪري نہ سگهيا ۽ آخر ۾ ڪمزور ٿيڻ ڪري سعود خاندان جا حاڪم ملڪ بدر ٽي بحرين ۽ ڪويت هليا ويا.

ڪويت ۾ رهي عبدالرحمان ابن فيصل جو هڪ نوجوان پٽ شهزادو عبدالعزيز ابن عبدالرحمان واپس حڪومت حاصل ڪرڻ جو سوچڻ لڳو ۽ آخرڪار هو ان ۾ ڪامياب ٽي ويو ۽ تاريخ ۾ بادشاهہ (ملڪ) عبدالعزيز ابن عبدالرحمان جو وڏو نالو ٿيو. بيت الحرم جو اجياد اسپتال پاسي وارو دروازو باب ملڪ عبدالعزيز ۽ هن بادشاهہ جي نالي تي آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سعودي عرب جي شهرن جا ڪيترائي اهم رستا، پليون، اسڪول، اسپتالون هن بادشاهه عبدالعزيز نالي آهن. هن بادشاهه تي دنيا جي ڪيترن ئي تاريخدانن، ڪيترن ئي زبانن ۾ ڪتاب لکيا آهن. هن شخص عربستان کي سلطنت عثمانيا کان آزاد ڪرايو ۽ حجاز ۽ نجد کي ملائي سڄي ملڪ جو نالو پنهنجي "سعود" خاندان پٺيان "سعودي عرب" رکيو. پاڻ 1958ع ۾ گذاري ويو.

عبدالعزيز ابن عبدالرحمان جي وفات بعد سندس پٽ شهزادو سعود ابن عبدالعزيز تخت تي ويٺو. هن بادشاهه سعودي عرب ۾ تعليم ۾ واڌارو آندو. سعودي عرب جي پهرين يونيورسٽي جيڪا سندس نالي تي رياض شهر ۾ آهي. هن بادشاهه سعود عبدالعزيز کولي، هن ٻيا به ڪيترائي اسڪول ۽ ڪاليج کولرايا، مڪي جي "مسلم ورلڊ ليگ" جو باني پڻ سعودي ابن عبدالعزيز آهي.

سعود ابن عبدالعزيز کانپوءِ سندس پاڻ شهزاد فيصل ابن عبدالعزيز 1964ع ۾ سعودي عرب جو بادشاهه ٿيو .ان بعد ٿيون پاڻ خالد ابن عبدالعزيز 1975ع ۾ بادشاهه ٿيو. بنهي پائرن جي ڏينهن ۾ سعودي عرب وڏي ترقي ڪئي، اسڪول، ڪاليج، اسپتالون، آفيسون، رستا، پليون، هرهڪ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

شيءِ ۾ تبديلي اچي وئي. اڄ جو سعودي عرب دنيا جي مادرن ملڪن مان هڪ ٿي پيو آهي. اڄڪلهه سعودي جو بادشاهه سعود، فيصل ۽ خالد جو پاڻُ فهد ابن عبدالعزيز آهي. فهد 1924ع ۾ ڄائو ۽ 1982ع ڪان حڪومت جون واڳون هن جي حوالي آهن.

ملڪ جو نائب پريميئر ۽ پڳدار شهزادو سندن هڪ ٻيو پاڻُ عبدالله ابن عبدالعزيز آهي، جنهن جو سن ولادت پڻ 1924ع آهي، جنهن مان لڳي ٿو تہ هو بي ماڻُ مان آهي.

ان بعد شهزادو سلطان ابن عبدالعزيز آهي. پاڻ 1928ع ۾ ڄائو، سندس والد ڪيس ويهه ورهين جي ڄمار ۾ (1947ع ۾) رياض جو گورنر مقرر ڪيو. 1953ع ۾ ايگريڪلچر جو وزير ٿيو ۽ 1955ع ۾ ڪميونيڪيشن جو وزير ٿيو. بهرحال اڄڪلهه هو سيڪنڊ نائب پريميئر آهي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

قرآن مجيدءِ حديث شريف جون دعائون

”اي اسان جا رب! اسان پنهنجو پاڻ تي ظلم ڪيو آهي، جيڪڏهن تو اسان کي نہ بخشيو ۽ اسان تي رحم نہ ڪيو تہ اسان يقينن خسارو ڪٹڻ وارن مان ٿي پونداسين“. (سورة الاعراف ـ آيت 23)

”اي اسان جا رب! اسان کي دنيا ۾ پلائي عطا فرماءِ ۽ آخرت ۾ بہ پلائي سان نواز ۽ اسان کي باهہ جي عذاب کان بچائج“. (سورة البقرة، آيت 201)

ـ”اي اسان جا پروردگار! اسان کان جهنم جو عذاب پري رکجانءِ، چو تہ ان جو عذاب چهٽي وجڻ وارو آهي. بيشڪ جهنم تمام خراب ٺڪاڻو ۽ خراب جاءِ آهي“. (سورة فرقان آيت ـ 66 ـ 65)

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ـ"اي اسان جا رب! هدايت عطا فرمائڻ بعد اسان جي دلين کي گمراهه نه ڪر ۽ اسان تي پنهنجي طرف کان رحمت عطا فرماءِ. بيشڪ تون ئي حقيقي داتا آهين". (سورة آل عمران ـ آيت 8)

ـ"اي اسان جا رب! اسان کي ۽ اسان جي انهن پائرن کي به بخش ڪر، جيڪي اسان کان اڳ ايمان آڻي چڪا آهن ۽ اهل ايمان جي باري ۾ اسان جي دلين ۾ ڪنهن به قسم جو ڪينو نه آڻ ڏي، اي اسان جا رب! تون وڏو ئي شفيق ۽ مهربان آهين". (سورة الحشر ـ آيت 10)

ـ"اي اسان جا رب! اسان تي پنهنجي طرف کان رحمت عطا فرماءِ ۽ اسان جي معاملن ۾ اصلاح جي صورت پيدا فرماءِ". (سورة الڪهف ـ آيت 10)

ـ"اي اسان جا رب! اسان جو نور آخر تائين سلامت رکجانءِ ۽ اسان کي بخشجان، تون يقينن هر شيءِ تي قادر آهين". (سورة التحريم ـ آيت 8).

ـ"اي اسان جا رب! مون کي ۽ منهنجي اولاد کي نماز قائم ڪرڻ وارو بڻائج".

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ـ"اي اسان جا رب! منهنجي دعا قبول فرماءِ. اي اسان جا رب! مون کي منهنجي والدين ۽ اهل ايمان وارن کي حساب ڪتاب واري ڏينهن بخشي ڇڏجانءِ". (سورة ابراهيم آيت 41 ـ 40).

ـ"يا الله! منهنجي گناهن جي مقابلي ۾ تنهنجي مغفرت تمام وسيع آهي ۽ مون کي منهنجي عمل جي مقابلي ۾ تنهنجي رحمت جي وڏيڪ اميد آهي".

ـ"اي الله آئون تنهنجي رحمت جو اميدوار آهيان. مونکي لمحي کن لاءِ به منهنجي نفس جي حوالي نه ڪر. منهنجون سڀ حالتون صحيح ڪجان. توکان سواءِ ڪو به الله نه آهي".

ـ"اي الله! مون پنهنجي جان تي تمام گهڻا ظلم ڪيا ۽ تنهنجي سواءِ ڪير آهي جو گناهه بخشي. مون کي پنهنجي طرف جي خاص بخشش سان نواز ۽ مون تي رحم فرماءِ".

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ـ"الاهي! اي جبرائيل، ميڪائيل، اسرافيل ۽ حضرت محمدؐ جا رب! آئون توکان باھ جي عذاب کان پناھ گھران ٿو".

ـ"اي الله! جنھن ڏينھن تون پنھنجن بانھن کي اثاريندين، ان ڏينھن مون کي پنھنجي عذاب کان بچائي رکجان".

ـ"اي الله! مون کي بخش ڪر. مون تي رحم فرماءِ. مون کي صحت، ھدايت ۽ رزق عطا فرماءِ".

ـ"يا الله! رزق حلال سان منھنجون سموريون ضرورتون پوريون فرماءِ ۽ حرام کان بچاءِ. پنھنجي فضل و ڪرم سان مون کي پنھنجي ذات کان علاوه ھرھڪ کان بي نياز ڪري ڇڏ".

ـ"الاهي! آئون سوال ٿو ڪريان توکان درگذر ۽ سلامتي ۽ ھر تڪليف کان بچاءِ جو دنيا ۽ آخرت ۾".

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۔"يا الله! آئون توکان هدايت، تقويٰ، پاڪدامني ۽ بي نيازي جو سوال ڪريان ٿو".

۔"اي الله! مون کي هدايت ڏي ۽ منهنجي اصلاح فرماءِ. اي الله! آئون توکان هدايت ۽ اصلاح جو سوال ڪريان ٿو".

۔"اي منهنجا رب! مون کي بخش ڪجانءِ. منهنجي توبہ قبول فرماءِ. تون يقينن توبهہ قبول ڪرڻ وارو ۽ بخشڻهار آهين".

۔"يا الله! منهنجي دل کي نفاق کان، عمل کان، ريا کان، زبان کي ڪوڙ کان ۽اک کي خيانت کان پاڪ ڪري ڇڏ، ڇو جو تون اکين جي خيانت ۽ سينن جي اندر لڪل ڳالهين کي ڄاڻين ٿو".

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

۔"يا الله! آئون تنهنجي نعمت جي زوال، تنهنجي عافيت کان، محرومي، تنهنجي اوچتي عذاب ۽ تنهنجي هر طرح جي ڪاوڙ کان پناهه گهران ٿو".

۔"يا الله! آئون چئن شين کان تنهنجي پناهه گهران ٿو (1) اهڙو علم جيڪو فائدو نه رسائي (2) اهڙي دل جيڪا خوف نه کائي (3) اهڙو نفس جيڪو آسودو نه هجي (4) اهڙي دعا جيڪا قبول نه ٿئي".

۔"الله کانسواءِ ڪو به الٰه ناهي. هو اڪيلو آهي. هن جوڪو به شريڪ ناهي. بادشاهي ان جي لاءِ آهي، واکاڻ جي لائق اهو ئي آهي ۽ هو هر شيءِ تي قادر آهي".

ڪتاب (حج و عمره) تان ۔ حديث پبليڪيشنز، لاهور.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حج ۽ حديثن جي روشني ۾

جنهن گروپ سان مون کي حج ڪرڻ جو موقعو مليو. ان ۾ ڪيترائي عالم، فاضل ۽ قرآن جا ياد حافظ هئا. هو اڪثر اسلامي ڳالهيون خاص ڪري حج بابت حديثون ٻڌائيندا رهندا هئا. روزانو منجهند جي ماني بعد ته باقاعدي تعليم ٿيندي هئي، جنهن ۾ اسان جو گروپ ليڊر مولوي احسان الاهي شيخ يا حافظ سعيد احمد ڪنهن ديني ڪتاب جا چند ورق پڙهي ٻڌائيندو هو ۽ انهن جون سمجهاڻيون ڏيندو هو.

حرم پاڪ ۾ پڻ مختلف زبانن جا مولوي مختلف هنڌن تي پنهنجي هم زبان حاجين کي دين جي تعليم ڏيندا رهيا ٿي. گهڻو ڪري ترڪي، ملئي، ايراني، عربي زبان ۾ ليڪچر ٿيندو هو. اڙدو ۾ پڻ الشيخ محمد مڪي نالي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مولوي مختلف عنوانن تي واعظ ڪندوهو، جيئن تہ توحيد ۽ بدعت، سيرت النبي، حاضر ناظر، پڙدي جا احڪام وغيره وغيره. بهرحال هتي ڪجهہ حديثون لکڻ بي مهل نہ ٿيندیون، جيڪي حج بابت آهن. مختلف هنڌن تان نوٽ ڪيون اٿم. حرم مڪي جي حدن جي مقرري حضرت ابراهيم عليہ السلام ۽ حرم مديني جي حدن جو تعين رسول اڪرم ﷺ جن ڪيو.

حضرت رافع بن خديج رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "حضرت ابراهيم عليہ السلام مڪي کي حرم قرار ڏنو ۽ آئون بنهي ڪارن پٿرن وارن ٽنهين جي وچ واري جاءِ ۔ يعني مديني کي حرم قرار ڏيان ٿو. (ان کي مسلم روايت ڪيو)

وضاحت

الله تعاليٰ جي حڪم سان حضرت ابراهيم عليہ السلام حرم مڪي جون جيڪو حدون مقرر ڪيون آهي، هن ريت آهن: اتر ۾ مڪي مڪرمہ کان چار ميل (تنعيم تائين)، اتر اوپر ڏي مڪي شريف کان اٺکل نَوَ ميل (وادي نخلہ تائين) اولهہ ڏي مڪي شريف کان اٺ ميل

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حديبيہ تائين، سعودي حكوت علامت طور انهن هنڌن تي اڇي رنگ جا ٿنيا نهرائي ڇڏيا آهن.

- مكو شريف الله تعاليٰ ۽ هن جي رسول صلعم جو محبوب ترين شهر آهي

حضرت عبدالله بن عدي حمراءَ رضہ چوي ٿو تہ مون رسول الله ﷺ جن كي حزوره جي مٿان بيهي هي فرمائيندي ڏٺو: "الله جو قسم! (اي مكا) تون الله جي سڃي زمين كان بهتر آهين ۽ الله كي سڀ كان گهٽو محبوب آهين. جيكڏهن مون كي هتان نہ كڍن ها تہ آئون هتان كڏهن بہ نہ نكران ها". (اهو ترمذي روايت كيو آهي).

- دجال مكي ۽ مديني ۾ داخل ٿي نہ ٿو سگهي

حضرت انس بن مالك رضہ ٻڌائي ٿو تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "كو بہ شهر اهڙو ناهي، جنهن ۾ دجال جو گذر نہ ٿئي، سواءِ مكي ۽ مديني جي. انهن شهرن جي سيني رستن تي ملائك صف در صف پهرو ڏئي رهيا آهن". (ان كي مسلم روايت كيو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- مڪھ مڪرمھ جي مسجد ۽ مسجد الحرام ۾ ھڪ نماز اداڪرڻ جو ثواب ھڪ لک نمازن جي برابر آھي.

حضرت جابر رضہ کان روايت آھي تہ رسول اڪرمؐ جن فرمايو. "منھنجي مسجد ۾ نماز ادا ڪرڻ جو اجر (ٻين مسجدن جي ڀيٽ ۾) هزار درجا گھٽو آھي. سواءِ مسجد الحرام جي ۽ مسجد الحرام ۾ ھڪ نمازجو ثواب (ٻين مسجدن جي ڀيٽ ۾) ھڪ لک درجا گھٽو آھي. (اھو احمد طرفان روايت ٿيل آھي).

- مديني منوره جو ٻيو نالو "طابا" آھي، جيڪو الله تعاليٰ رکيو آھي.

حضرت جابر بن سمره جو چوڻ آھي تہ مون رسول اللهؐ جن کي اھو فرمائيندو ٻڌو تہ الله تعاليٰ مديني جو نالو "طابا" رکيو آھي.

- مديني منوره ۾ طاعون جي بيماري ڪڏھن بہ نہ پکڙبي ۽ ان ۾ دجال داخل ٿي نہ سگھندو.

حضرت ابو هريره رضہ جن جو چوڻ آھي تہ رسول اللهؐ جن فرمايو: "مديني جي رستن تي ملائڪ مقرر آھن. ان ۾

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نہ ڪڏهن طائون پڪڙجي سگهي ٿي ۽ نہ دجال داخل ٿي سگهي ٿو". (ان کي بخاريءَ روايت ڪيو).

- مديني منوره جي "جبل احد" سان بہ رسول الله صلعم جن کي محبت هئي.

حضرت انس بن مالڪ رضہ چوي ٿو تہ آئون خيبر وڃڻ لاءِ نبي اڪرمؐ جن سان (گهر کان) نڪتس. اتي (خيبر ۾) آئون پاڻ ڪريمؐ جن جي خدمت ڪندو رهيس. نبي اڪرمؐ جن خيبر کان مديني ڏي موٽيا. جبل احد ڏيکائي ڏني تہ پاڻ فرمايائون: "هي جبل اهو آهي، جيڪو اسان سان محبت ڪري ٿو ۽ اسين هن سان محبت ڪريون ٿا". (ان حديث کي بخاري ۾ روايت ڪيو).

- مديني منوره جي ڪجي "عجوه" جنت جو ميوو آهي، جنهن ۾ زهر ۽ جادو لاءِ شفا رکي وئي آهي.

حضرت ابو هريره رضہ چوي ٿو تہ رسول اللهؐ جن فرمايو: "عجوه کجور جنت جو ميوو آهي ۽ ان ۾ زهر لاءِ شفا آهي". (هي ترمذي کان روايت ٿيو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت سعد بن ابي وقاص رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله جن فرمايو: "جيڪو ماڻهو جنهن ڏينهن صبح کان عجوه کتل جون ست ڳڙيون کائيندو، ان ڏينهن زهر ۽ جادو نقصان نہ رسائيندس". (ان کي بخاري روايت ڪيو آهي).

- مسجد نبوي ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ پهرين تحيهہ المسجد ادا ڪرڻ کپي، پوءِ قبر مبارڪ تي حاضر ٿي درود و سلام پڙهڻ کپي.

حضرت ابو قتاده رضہ جو چوڻ آهي تہ آئون مسجد نبوي ۾ حاضر ٿيس ۽ رسول الله ﷺ صحابہ ڪرام رضہ جي وچ ۾ ويٺل هئا. آئون بہ هنن وٽ اچي بيٺس. رسول الله ﷺ جن فرمايو: "ويهڻ کان اڳ بہ رڪعتون (تحيہ المسجد) پڙهڻ کان توکي ڪهڙي شيءِ جهليو؟" حضرت ابو قتاده رضہ عرض ڪيو "يا رسول الله صلعم! مون توهان کي ۽ بين کي ويٺل ڏٺو (تہ آئون ويهي رهيس). پاڻ ارشاد فرمايو: "جڏهن ڪو شخص مسجد ۾ اچي تہ هن کي ان وقت تائين نہ ويهڻ کپي، جيسين هو بہ رڪعتون (تحيہ المسجد) ادا نہ ڪري". (ان کي مسلم روايت ڪيو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- مسجد نبويءَ ۾ جڏهن روضة الجنت ۾ عبادت ڪرڻ جو موقعو ملي وجي تہ اهو وڏيڪ اجر ۽ ثواب جو باعث آهي.

حضرت ابو هريره رضہ کان روايت آهي تہ نبي ڪريم ؐ جن فرمايو: ”منهنجي حجر ۽ منبر جي وچ واري جاءِ جنت جي باغن مان هڪ باغ آهي ۽ منهنجو منبر منهنجي حوض تي واقع آهي“. (ان کي بخاري روايت ڪيو.)

وضاحت

روضة الجنت کي سفيد رنگن جي ٿنين ۽ سفيد غاليچن سان نمايان ڪيو ويو آهي. هن جاءِ جو ٻيو نالو ”روضو شريف“ آهي ۽ هتي حضور اڪرم ؐ جن جي قبر مبارڪ آهي .ان کي ”حجرو شريف“ سڏجي ٿو.

- رسول اڪرم صلعم جن جي قبر مبارڪ تي نماز وانگر هٿ ٻڌي بيهڻ، رڪوع وانگر جهڪڻ، سجدو ڪرڻ يا تلاوت ۽ ذڪر لاءِ ويهڻ، ان جو طواف ڪرڻ، ان ڏي منهن ڪري دعا گهرڻ يا نماز پڙهڻ منع آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت ابو هريره رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "يا الله! منهنجي قبر کي بت نہ بڻائجانءِ. الله تعاليٰ انهن ماڻهن تي لعنت فرمائي، جن نبين جي قبرن کي عبادتگاهہ بنايو". (ان کي احمد روايت ڪيو).

- عورتن جو زيارت لاءِ هر هر نبي اڪرم صلعم جن جي قبر مبارڪ تي اچڻ سڻي ڳالهہ نہ آهي.

حضرت ابو هريره رضہ جن فرمائين ٿا تہ رسول الله ﷺ جن قبرن تي گهٽو اچڻ وارين عورتن تي لعنت فرمائي آهي (اهو ترمذي کان روايت آهي).

- مسجد قبا ۾ تحيهہ المسجد ادا ڪرڻ جو ثواب عمري جي برابر آهي.

حضرت سهل بن حنيف رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: "جيڪو ماڻهو (پنهنجي گهر کان) نڪري ءِ هن مسجد يعني مسجد قبا ۾ اچي (۽ رڪعتون) نماز پڙهي تہ ان کي عمري جيترو ثواب ملي ٿو". (اهو نسائي کان روايت ٿيو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

- حج ۽ عمري جو ثواب خرچ ۽ تڪليف مطابق ملي ٿو.

حضرت عائشہ رضہ کان روايت آهي تہ هڪ موقعي تي نبي اڪرم ﷺ جن ساڻس (حضرت عائشہ رضہ) سان عمري جي ثواب جي باري ۾ فرمايو تہ ان جو ثواب خرچ يا مشقت مطابق ملي ٿو. (اهو بخاري طرفان روايت ٿيل آهي).

- حجر اسود ۽ مقام ابراهيم ٻئي جنت جا پٿر آهن.

حضرت عبدالله بن عمر رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو "حجر اسود ۽ مقام ابراهيم جنت جي قيمتي پٿرن مان ٻہ پٿر آهن. الله تعاليٰ ٻنهي پٿرن جي روشني ختم ڪري ڇڏي آهي، جيڪڏهن الله تعاليٰ ائين نہ ڪري ها تہ هي ٻئي پٿر مشرق ۽ مغرب جي وچ ۾ هر شيءِ روشن ڪري ڇڏين ٿا". (ان کي ابن خزيمہ روايت ڪيو).

- حجر اسود جنت مان لٿل پٿر آهي، جيڪو ڪير وانگر سفيد هو پر ماڻهن جي گناهن جي ڪري هو ڪارو ٿي پيو آهي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

حضرت عبدالله بن عباس رضہ جو چوڻ آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”حجر اسود جنت مان لٿل پٿر آهي، جيڪو ڪير کان وڌيڪ سفيد هو پر ماڻهن جي گناهن هن هن کي ڪارو ڪري وڌو آهي (اهو ترمذي روايت ڪيو).

- حج ادا ڪرڻ کانپوءِ پنهنجي گهر ٻار ڏي جلدي موٽڻ وڏي اجر جي ڳالهہ آهي.

حضرت عائشہ رضهہ کان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”جڏهن ڪو شخص پنهنجو حج مڪمل ڪري وڃي تہ هن کي پنهنجي اهل و عيال وٽ (موٽڻ) وڃڻ لاءِ جلدي ڪرڻ کپي. اهو هن لاءِ اجر عظيم جو باعث آهي“. (ان کي دارقطني ۽ حاڪم روايت ڪيو).

www.iqbalkalmati.blogspot.com

نيوز پيپر ڪٽنگز

حج جي دوران سعودي عرب مان نڪرندڙ انگريزي اخبارن ۾ ايندڙ ڪجھ خبرون پڙھندڙن جي دلچسپي لاءِ ھتي ڏيان ٿو. پڪ اٿم تہ ھنن خبرن مان ڪيترن ئي ڳالھين جي آئيڊيا ءَ جاڻ ٿي سگھندي. ڪي خبرون دلچسپ پڻ آھن.

انگلينڊ کان آيل حاجي

سعودي عرب جي ھڪ انگريزي اخبار سعودي گزيٽ مطابق ھن سال (سن 2000ع) ۾ يورپ کان آيل حاجين ۾ ٽيھ ھزار حاجي انگلينڊ جا ھئا. گذريل سال انگلينڊ کان ويھ ھزار حاجي آيا ھئا. برٽش ھائوس آف لارڊس جو مسلمان ميمبر لارڊ نظير احمد پڻ حج تي آيل ھو. سندس

ھن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي ٻيو حج هو. ان کان علاوه هن ست عمره ڪيا آهن. هن سعودي حڪومت جي تعريف ڪئي، جيڪا هر سال حاجين لاءِ بهتر کان بهتر سهوليتون مهيا ڪري رهي آهي ۽ حاجين کي عرفات ۽ منيٰ ۾ پاڻي جون لکين بوتلون ۽ کاڌي جون شيون مفت ڏئي ٿي.

هن سال برطانيا کان ڪيترن ئي ڊاڪٽرن رضاڪارانه طور پنهنجي خرچ تي حج تي اچي دنيا جي حاجين جي خدمت ڪئي. سعودي عرب حڪومت جي ٻئي نمبر پريميئر ۽ ڊفينس جي انسپيڪٽر جنرل ۽ بادشاهه فهد جي ڀاءُ شهزادي سلطان ابن عبدالعزيز خميس ڏهين ذوالحج تي جن خاص مهمانن سان ملاقات ڪئي، انهن مان انگلينڊ جو لارڊ نظير هڪ هو.

42 ورهين جو نظير احمد جيڪو لنڊن کان 180 ميل پري راٿرهام علائقي ۾ رهي ٿو. برطانيا جي پارليامينٽ جو پهريون مسلمان لارڊ آهي. پاڻ پاڪستاني آهي ۽ سندس فئملي جو اصل ڳوٺ ميرپور (آزاد ڪشمير) هو. اڄ کان اڌ صدي کن اڳ هن جي پيءُ پنهنجو وطن ڇڏي لنڊن ۾ اچي رهائش اختيار ڪئي هئي.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

قرباني ۽ جو گوشت ٻين ملڪن ڏي

جده 18 مارچ 2000ع حاجين جي منيٰ ۾ ڪيل قربانين جي گوشت جي پهرين ڪيپ ڪالهه جمعي ڏينهن هوائي جهاز ڪٽي جده کان پاڪستان ڏي روانو ٿي ويو، جتي اهو گوشت افغان مهاجرين ۾ ورهايو ويندو. حاجين طرفان ذبح ڪيل جانورن جو گوشت 27 مسلمان ملڪن جي غريبن ۾ ورهايو ويندو. ان ڪم جو بندوبست سعودي حڪومت ۽ اسلامڪ ڊيولپمينٽ بئنڪ ڪڍجي ڪندیون.

اٽڪل اڍائي هزار يخ ٿيل (Frozen) قرباني جون ٻڪريون ۽ رڍون پهرين جهاز ۾ پشاور موڪليون ويون آهن ۽ اڄ هڪ ٻي ان جيڏي ڪيپ هوائي جهاز ڪٽي ڪوئيٽا روانو ٿيندو. ايندڙ ڏينهن ۾ اٽڪل ڏهه هزار جانور پاڪستان روانا ڪرڻا آهن. اسلامڪ ڊولپمينٽ بئنڪ (IDP) جي نمائندي ٻڌايو.

آءِ ڊي پي وارن کي حاجين طرفان حج جي هنن ٽن ڏينهن (خميس، جمع ۽ چنڇر) ۾ اٽڪل پنج لک رڍون، ٻڪريون ۽ ڏهه هزار ڏڪيون ۽ اٺ ذبح ڪرڻ جو ارادو آهي. جمعي جي صبح تائين ٻه لک ڪن رڍون، ڏڪيون ۽ اٺ ذبح ٿي چڪا آهن ۽ ايندڙ ڏينهن ۾ گوشت کي ٽڏو (Frozen)

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪري هوائي جهازن، پاڻي جي جهازن ۽ خشڪي رستي ٽرڪن، ڪنٽينرن ذريعي مختلف ملڪن ۾ موڪليو ويندو ۽ ان سڄي ڪم جي نگهباني آءِ ڊي پي بئنڪ جو صدر ڊاڪٽر احمد محمد علي پاڻ ڪري رهيو آهي.

بئنڪ طرفان هي قرباني جو پروجيڪٽ اڄ کان سترهن سال اڳ شروع ڪيو ويو هو. هن پروجيڪٽ ۾ ويهه هزار ماڻهو ڪم ڪن ٿا، جن ۾ ڪاسائي جانورن جا ڊاڪٽر، ٽيڪنيشن ۽ مزور اڇي وڃن ٿا ۽ اهو سمورو ڪم شريعت مطابق ڪن ٿا. نئين مذبح خاني (Slaughter House) جي نهٽ سان هاڻ منيٰ ۾ ڪل پنج قربان گاهه ٿيا. هن نئين ۽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي قربان گاهه ۾ هڪ ڏينهن ۾ ٻه لک جانور قربان ڪري سگهجن ٿا. بئنڪ جي صدر ٻڌايو ته انهن قرباني ۽ جي جانورن مان ڏهه هزار جانورن جو گوشت مڪي جي حرم واري ايراضي ۾ ورهايو ويندو.

غير شريفاڻي نموني سان پئسو ناهڻ

مڪي مڪرمہ ۽ مديني منوره کان علاوه منيٰ، قبا ۽ بين پاڪ جاين تي فقيرن جا ڳاهڻ نظر اچن ٿا. خاص ڪري رمضان جي مهيني ۾ عيدن تي ۽ حج دوران، اهي فقير

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مختلف قوميتن جا آهن ۽ هو مختلف جاين تي اهڙو قبضو ڪن ٿا، جو مجال آهي جو سندن پائي بند کان علاوه ڪو بئي ملڪ جو ان جاءِ تي ويهي پني ڏيکاري. ڪنهن ڪنهن هنڌ تي ته سڄا خاندان نظر اچن ٿا. ماءُ، پيءُ ۽ بارن ٻچن سميت رستي تي، ڪناري تي يا وچ تي ويهي ايندڙ ويندڙ واٽهڙو کي پنهنجي جسم جا عذر وارا عضوا ڏيکاري همدردي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿا . اهڙي طرح هو حاجين کي قرين ٿا.

اخباري نمائندن ۽ فوٽو گرافرن کان هي پينو فقير ڏاڍو ڪن هٽن ٿا. ڪئميرا تي نظر پوڻ سان پريشان ٿيو وڃن. ڪوڙن عذرن ۽ بهانن وارن جي حالت ان وقت ڏسڻ وٽان ٿئي ٿي. جڏهن هو ڪنهن سخي مرد کي پئسا يا کاڌي جا پئڪٽ ورهائيندي ڏسن ٿا ته هنن کان پنهنجون لوليون لنگڙيون ٻانهون ۽ ٽنگون وسريو وڃن ۽ دوڙ پائي خيرات لاءِ پهچيو وڃن ۽ پوءِ وري ساڳي لولي لنگڙي يا مندي ٽنڊي جي ائڪٽنگ شروع ڪريو ڏين. اهو ڏسي واٽ ويندڙ حاجي وائڙا ٿي ويندا آهن پر هي پينو فقير بيشرم ٿي اهو ڪم ڪندا رهن ٿا.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”اسين الله جي نالي تي خيرات ڏيون ٿا، جيڪڏهن هو اسان کي دوکو ڏين ٿا تہ اهو هنن جو مسئلو آهي“. ڪيترن حاجين اهو ٻڌايو. ڪجهہ حاجين سيني فقيرن کي هڪ مقرر ٿيوري ناهي ڇڏي آهي تہ انهن کي خيرات نہ ڏيڻي آهي.

”اسان کي هنن فقيرن ۾ ڪو اعتبار نہ آهي“. ڪجهہ حاجين کي شڪ هو تہ فقيرن جو عذر قدرتي نہ پر هٿرادو آهي.

”هنن ڄاڻي واڻي پاڻ کي معذور ٻڌايو آهي يا عذر واري جو مکر ڪن ٿا، جيئن حاجي هنن سان همدردي ڪن ۽ پئسا ڏين“.

فقير گروپن جي شڪل ۾ پنڌ لاءِ سعودي عرب اچن ٿا ۽ هنن غلط ڪم ۾ کين ٻيا قاسائين ٿا ۽ سندن ڪمائي جو وڏو حصو اهي کڻن ٿا هو. پوليس جي آمد يا موبائيل گاڏي جي اچڻ جو اطلاع کين اڳواٽ ڏئي کين ڀڄائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. ڪجهہ فقير جيڪي پوليس جي ور چڙهي ويا آهن، انهن جي ڪيسن مان ڏهہ ڏهہ هزار ريالن کان بہ مٿي پئسا مليا. پنڌ هڪ شرمناڪ ڳالهہ هجڻ جي باوجود، ڪيترن ماڻهن، پنڌ کي ڏنڏو ٻڌائي رکيو آهي ۽ هو خاص

www.iqbalkalmati.blogspot.com

خاص ڏينهن تي تمام گهٽو پئسو حاصل ڪريو وڻن.
(سعودي گزيٽ اخبار)

جمراه (شيطانن) کي پٿريون هڻڻ

جمره عربي لفظ آهي. جنهن معنيٰ آهي برندڙ (ٿانڊو) (جمراه جمره جو جمع آهي) شيطانن کي پٿريون هڻڻ جي رسم پوري ڪرڻ لاءِ حاجي ڳاهڻن جي صورت ۾ پيدل ۽ بس ۾ پهچن ٿا. حاجين جي سهولت لاءِ سعودي حڪومت هن جاءِ کي پل ذريعي ٻه ماڙ ناهيو آهي. جيئن حاجي سڳورا هڪ هنڌ ميڙ ٿيڻ بدران مٿي پڻ هليا وڃن. حڪومت طرفان ڪيترائي پوليس وارا حاجين جي رهنمائي ڪن ٿا. جيئن ڪجهه هيٺ وڃن تہ ڪجهه مٿي ۽ساڳي وقت هڪ طرف کان وڃن ۽ ساڳي طرف کان موٽڻ بدران ٻئي طرف کان موٽن. جيئن هنن جو ٽڪراءُ نہ ٿئي، ڪو حادثو نہ ٿئي.

ان سڄي علائقي کي صاف ستڙو رکڻ لاءِ منيٰ ميونسپلٽي هزارين صفائي وارا لڳائيا آهن، جيڪي ٻهارن ذريعي، ٽريڪٽرن ذريعي ۽ ڪچري جي ٽرڪن ذريعي چوويهه ئي ڪلاڪ گند ڪچرو کڻندا رهن ٿا. هر ٻن ٻن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪلاڪن بعد ترڪون DDT پائوڊر جو ڦوهارو هٽن ٿيون، جيئن جراثيم يا ڪا بيماري نہ پکڙجي، پر انسان جي فطرت ۾ تڪڙ آهي. تڙ تڪڙ ۾ ۽ هڪبئي کي ٽيلها ڏيڻ ۾ هنن جا چمپل لهيو وجن، چٽيون ڪريو پون يا ٻيو هٿ ۾ ڪنيل سامان گم ٿيو وجي. ويندي پنهنجي ساٿين ۽ مائٽن کان جدا ٿيو وجن.

مختلف ملڪن جا ماڻهو مختلف ڊريسن ۾ ٽولن جي صورت ۾ نظر اچن ٿا تہ اڪيلا ٻہ. هرهڪ جي شڪل صورت جدا جدا آهي، پر هڪ ڳالهہ سيني ۾ ساڳي آهي، هرهڪ جي هٿ ۾ پٽريون آهن ۽ سندن زبان تي ساڳيو نعرو آهي: الله اڪبر ـ الله وڏو آهي.

سمارٽ ينگ حاجيز

ڪن ڳالهين ۾ ٻارن وڏن کان وڌيڪ تيز ٿين ٿا. ڪيترا ٻار منڱ وارا ٿي چار ڏينهن ايترو ڪمائين ٿا جو وڏو ٻہ نہ ڪمائي سگهي. سندن ڪمائي جا عجيب طريقا آهن. منڱ ۾ ٻارن جو هڪ ٽولو مفت ۾ ورهايل پاڻي جون بوتلون وڻي دڪانن اڳيان هڪ هڪ ريال ۾ وڪڻي رهيا آهن ۽ خريدار دڪانن تان ٻن ريالن في بوتل ونڻ بدران

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هنن کان اڳ قيمت يعني في بوتل هڪ ريال خريد ڪري رهيا هئا. جنهن ريت بارن جو ۽ خريدارن جو فائدو ٿي رهيو هو. ڪيترا بار ته دڪانن اڳيان وڪڻڻ بدران رستي جي ڪناري تي بيهي وڪڻي رهيا هئا.

منهنجي عرفات ۾ جيتوڻيڪ پاڻي مفت ۾ ورهايو وجي ٿو پر ڪيترا ماڻهو اُس ۾ پنڌ ڪري پاڻي جي لاري تائين وڃڻ بدران هنن بارن کان هڪ ريال ۾ پاڻي جي بوتل خريد ڪرڻ ۾ عافيت محسوس ڪن ٿا. بارن ۾ همٿ ۽ قوت ٿئي ٿي ۽ هو پئسي ڪمائڻ جي شوق ۾ سڄو ڏينهن هيڏانهن هوڏانهن دوڙندا رهن ٿا ۽ هو هڪ قسم جي ڊليوري سروس ڪن ٿا، يعني هڪ ريال گهر ويني بوتل پهچائڻ جو اجورو وٺن ٿا. بارن جي ان بزنيس ڪري دڪاندارن جو وڪرو ضرور خراب ٿئي ٿو، ڇو جو بار پاڻي جي دڪانن باهران بيهي اڳ قيمت تي پاڻي جون بوتلون وڪڻن ٿا. هڪ دڪاندار کان پڇڻ تي هن ٻڌايو ”ننڍي هوندي اسان به ائين ڪندا هئاسين ۽ سڄي سال لاءِ ڇڱي خرچي گڏ ڪري وٺندا هئاسين. حج جي موسم سيني لاءِ آهي. جيڪو حج وارن ڏينهن ۾ نه ٿو ڪمائي سگهي، اهو باقي ڏينهن ۾ ڇا ڪمائيندو. بهرحال مون کي بارن جي پرواهه ناهي. هو فقط

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پاڻي ئي وڪڻن ٿا. مون کي پنهنجي ڏنڏي جو فڪر تڏهن ٿيندو، جڏهن هو پاڻي کان علاوه ٻيون شيون ب وڪڻڻ شروع ڪندا“.

ڪجهه وکون اڳتي ”جمراه پل“ وٽ ڪجهه ٻارن اخبارن جي نمائندي کي تعجب وجهي ڇڏيو. هو ٻن ريالن، چمپل وڪڻي رهيا هئا، جيڪي دڪانن تي پنجن کان ڏهن ريالن تائين ملن ٿا. ڪجهه حاجي جذبات ۾ اچي پٽرين بعد پنهنجي چمپل شيطان کي اهو سوچي هٽندا آهن، جڻ هو واقعي شيطان کي موچڑا هڻي رهيا هجن، انهن کي اها خبر ناهي ته هي فقط علامت (Symbol) طور آهي. هزارن جي تعداد ۾ان قسم جا جوتا گڏ ٿين ٿيا، جيڪي صفائي وقت ٻار ڪٽن ٿا ۽ جوڙا جوڙا ناهي سستي اگهه تي Resell ڪن ۽ ضرورتمند حاجي ڏهه ريال ڏئي نئون ونڊ بدران هنن ٻارن کان ٻن ريالن ۾ خريد ڪن.

ڏهن ڏينهن ۾ اٺ ڪروڙ ٽيليفون ڪالز

مني 17 مارچ 2000ع سعودي ڪميونيڪيشن ڪمپني (STC)جي چيئرمين عبدالرحمان الياميِ ”عرب نيوز“ اخبار جي نمائندي کي ٻڌايو ته مڪي ۽ پرپاسي جي پاڪ جاين

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

تان ڳڌريل ڏهن ڏينهن ۾ موبائيل ۽ عام فون تان اٺ ڪروڙ کان مٿي فون ڪيا ويا. فقط عرفات واري ڏينهن تي هڪ ڪروڙ جي لڳ ڀڳ فون ڪيا ويا.

اسلامي اهم شخصيتن لاءِ فنڪشن

منيٰ 17 مارچ 2000ع سعودي عرب جي اسلامي ڳالهين جي وزارت (Ministry of Islamic Affairs, Endowment) حج تي آيل اسلامي ملڪن جي اهم شخصيتن جي مان ۾ هڪ ڪاڃُ ڪري رهي آهي. صالح الشيخ، اسلامي ڳالهين جي وزير ان فنڪشن ۾ حصو ونڊ لاءِ ڪيترن ئي عالمن، وزيرن ۽ حج مشن جي ليڈرن کي دعوت ناما موڪليا آهن.

وڇڙيل حاجين کي ملائڻ

ٿورو تصور ڪريو ته توهان پنهنجي ڪٽنب يا دوستن جي ٽولي سان گڏ حج لاءِ پهتا آهيو ۽ پوءِ اوچتو ئي اوچتو توهان گم ٿي ٿا وڃو. توهان پنهنجي مائٽن عزيزن کان جدا ٿي ٿا وڃو. هنن سان ڪوبہ رابطو قائم نٿا ڪري سگهو، اهو ڪي ڪجهہ هڪ 70 سال جي پوڙهي حاجياڻيءَ ناوغ خاتون سان ٿي گذريو، جيڪا پنهنجي مڙس ۽ پنهنجي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٽولي کان جيڪو انديا کان آيل هو. جئن ڏينهن لاءِ وڃڻيل رهي. ”لاسٽ اينڊ فائونڈ سائوٽ ايشين پلگمس“ جي ڊائريڪٽر اسماعيل خليل اخباري نمائندن کي ٻُڌايو.

هن ٻُڌايو ته هيءَ پوڙهي عورت منڱ پهچڻ واري پهرين ڏينهن ئي پنهنجي ٽولي کان جدا ٿي وئي. هن ويچاريءَ سان وڏو مسئلو اهو هو ته هو جو ڏکڻ هندستان جي جيڪا زبان ڳالهائي ٿي، اها سمجهڻ وارو ڪير به نه هو. پنهنجي ٽولي کان جدا ٿيڻ بعد هن ويچاريءَ پنهنجي مڙس ۽ ٻين کي ڏاڍو ڳوليو ۽ سڏ ڪيا پر هو هڪ ٻئي سان ملي نه سگهيا. آخر ٽڪجي ۽ اڄ ۽ ٻُک ۾ پاهه ٿي هوءَ هڪ سپرمارڪيٽ ۾ پهتي ۽ دڪاندار کان ڪائڻ لاءِ مانيءَ پور گهريو. دڪاندار سمجهي ويو ته هيءَ ويچاري گم ٿي وئي آهي ۽ هن جي مدد ڪجي سو هن يڪدم ”South Asian lost and found centre“ تي فون ڪيو. جيڪي پوڙهيءَ کي مرڪز تي وٺي آيا، جتي هن کي رهايو ويو ۽ کاڏو پيتو ڏنو ويو.

چوٿين ڏينهن هڪ پير مرد پنهنجي زال جي ڳولا ۾ مرڪز کان اچي نڪتو، ”اسان ان وقت موجود عورتون هن کي ڏيکاريون ۽ هي پنهنجي زال کي سجاڻي ڏاڍو خوش

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٿيو.“ مرڪز جي انچارج ٻُڌايو. ٻنهي کي ملندو ڏسي اسان کي ڏاڍي خوشي ٿي. هو ڪلي خوش ٻه ٿي رهيا هئا تہ اکين مان ڳوڙها ٻه ڳاڙي رهيا هئا. هنن کي ڇڻ ڏينهن جي وڇوڙي بعد ملندو ڏسي اسان کي ٻه روئڻ اچي ويو. بهرحال اها هڪ Happy Ending ڇئي سگهجي ٿي.

ڪعبي شريف جو ڪسوه (غلاف) اڇُ بدلبو

مڪو ـ جنرل پريزيڊنسي حرمين شريفين طرفان ڪعبي شريف جو غلاف (ڪسوه) اڇُ (اربع نائين ذوالحج) هرسال جي رسم موجب بدلايو ويندو.

نئون غلاف (ڪسوه) نج سلڪ جي ڪپڙي جو ٺهيل آهي، جنهن جي ڊيگهه 47 ميٽر ۽ ويڪر 14 ميٽر آهي.

غلاف جي مٿئين حصي تي 47 ميٽر ڊگهو ۽ هڪ ميٽر ويڪرو پٽو آهي جنهن تي قرآن مجيد جون آيتون پريل آهن. غلاف سان گڏ ڪعبي شريف جي دروازي جو پڙدو پڻ آهي جيڪو البرغ سڏجي ٿو.

دروازي جو پڙدو پڻ نج سلڪ مان ٺهيل آهي، جنهن جي ڊيگهه 6.5 ميٽر ۽ ويڪر 3.5 ميٽر آهي، جنهن تي پڻ قرآن شريف جون آيتون پريل آهن.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سڄو غلاف پنجن حصن ۾ ٺهيل آهي. جنهن جا چار حصا ڪعبي شريف جي چئن پتين کي ڍڪڻ لاءِ آهن ۽ پنجون حصو هن جي دروازي جو پڙدو آهي.

هن سڄي غلاف تي 450 ڪلوگرام سلڪ استعمال ٿي آهي ۽ 17 مليل سعودي ريال خرچ آيو آهي. هي غلاف سعودي عرب جي خاص ڪاريگرن تيار ڪيو آهي.

فهد حاجين لاءِ ڏهه لک قرآن جون ڪاپيون ڇپرايون

منيٰ ۾ 15 مارچ 2000ع ـ شاهه فهد حڪم جاري ڪيو اهي تہ حاجين جي سندن وطن روانگي وقت ڏهه لک قرآن شريف جون ڪاپيون هنن ۾ ورهايون وڃن. هن ڳالهه جو اعلان وزير اسلامڪ افيئر شيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد ڪيو، جيڪو مديني ۾ قرآن شريف جي ڇپائيءَ جي ڪامپليڪس (ڪنگ فهد ڪامپليڪس فار پرنٽنگ هولي قرآن) جو سپروائيزر جنرل پڻ آهي.

سعودي بادشاهه اهو پڻ حڪم جاري ڪيو آهي تہ مڪي جي علائقي ۾ جيڪي بہ مسجدون آهن انهن لاءِ بہ لک ڪاپيون قرآن شريف جون تفسير سميت ورهايون وڃن.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وزير صاحب اهو پڻ ٻڌايو تہ ڪيترين ئي زبانن ۾ قرآن جا تفسير ۽ ڪئسٽ پڻ ورهايا ويندا.

جدي ۾ ويهہ هزار حج پرمٽون جاري ڪيون ويون

جده 13 مارچ 2000ع ـ برگيڊيئر حسن بن عباس ريشوان بيان جاري ڪيو آهي تہ هن سال جدي ۾ رهندڙ مڪاني عربن ۽ ڌارين ملڪن ۾ ڪم ڪندڙن مان ويهہ هزار ماڻهن کي حج ڪرڻ جون پرمٽون ڏنيون ويون آهن. هن ٻڌايو تہ ان ڳالهہ جو فيصلو اسلامڪ ڪانفرنس ڪري ٿي.

”اسان پنهنجي ملڪ جي ماڻهن (عربن) توڙي سعودي عرب ۾ نوڪري ڪندڙ ڌارين کي حج جي ڪُلي آزادي نٿا ڏئي سگهون.“ برگيڊيئر حسن ٻڌايو. ”ايئن ڪرڻ سان مونجهارو پيدا ٿي پوندو. اسان کي هروقت اهو خيال رهي ٿو تہ ڌارين ملڪن کان خاص حج لاءِ هلي آيل حاجين جو حج سهوليت ۽ آسانيءَ سان ٿي سگهي.“

برگيڊيئر حسن ٻڌايو تہ اسان جي ملڪ جي فقط انهن رهاڪن کي حج جي پرمٽ ڏني ويئي آهي، جن کي حج ڪئي پنج سال ٿي ويا آهن ۽ ان قانون جي جيڪو پيڇڙي

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪندو ۽ لکي ڇڏي حج تي وڃڻ جي ڪوشش ڪندو ان کي قانون مطابق سزا ڏني ويندي. مثال طور: سعودي عرب ۾ نوڪري ڪندڙ (Expatriate) کي هن ڏوهه جي سزا جيل، ڏنڊ ۽ وطن واپسي تي سگهي ٿي ۽ جيل يا ڏنڊ انهن کي به ملي سگهي ٿو جيڪي حج جي مقرر ڏينهن کان وڌيڪ رهڻ جي ڪوشش ڪن ٿا.

منيٰ لاءِ 30 ايمبولينسون

سعودي عرب جي صحت کاتي جي وزير ڊاڪٽر اوساما بن عبدالمجيد شوبوڪشيءَ اعلان ڪيو آهي ته حاجين جي خدمت لاءِ منيٰ ۾ 30 ايمبولينسون تيار رهنديون. هن اهو اعلان منيٰ جي اسپتالن ۽ ڪلينڪن جي انسپيڪشن ٽوئر بعد ڪيو. هن صاحب منيٰ جون هي اسپتالون چيڪ ڪيون: ڊسپينسري نمبر 22 ۽ نمبر 23، منيٰ پبلڪ اسپتال الوادي اسپتال، نيورود اسپتال، الجسر اسپتال (پل واري اسپتال). هن چيو ته ان کان علاوه ڪوٽ پوري ڪرڻ لاءِ 60 وڌيڪ ايمبولينسون تيار رکيون ويندیون، جيئن ضرورتمند کي وقت تي ميڊيڪل سهوليت پهچائي سگهجي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ٽائي مسلمان ليڈر جو اظهار

مسٽر برهان دين يوسينٽ سعودي حڪومت جي واڪاڻ ڪئي تہ هن حرمين شريفين (ٻنهي پاڪ مسجدن) کي وڏو سهڻو ٻٽائي خير جو ڪم ڪيو آهي ۽ منىٰ توڙي عرفات جي ميدان تي حاجين جو وڏو خيال رکي ٿي.

برهان دين يوسينگ اٺ عمرا ڪيا آهن ۽ هن پيري پنجون حج ڪرڻ آيو آهي. پاڻ ٽائيلنڊ جي نيشنل اسيمبليءَ جو ميمبر آهي ۽ اسيمبليءَ جي صدر جو سيڪريٽري پڻ آهي.

ٽائيلنڊ جي 61 ملين آدمشماري آهي جنهن ۾ ڏهه سيڪڙو مسلمان آهن، جن جو مُنو حصو ٽائلنڊ جي ڏاکڻن صوبن: يالا، پٽاني، سونگڪلا، ساتون ۾ رهي ٿو.

مسٽر يوسينگ ٻڌايو تہ ملڪ جا ڪيترائي مسلمان ليڈر ٽائيلنڊ جي سوشيوپوليٽيڪل ميدان ۾ اهم ڪردار ادا ڪن ٿا. ”وان محمد نور ماٽا، صدر نيشنل اسيمبلي ۽ سورن پتسو وارن فارين افيئر منسٽر انهن مان ٻہ ڄڻا آهن.“ هن ٻُڌايو تہ هن سال ٽائيلنڊ مان فقط ست هزار ڄڻا

حج لاءِ آيا آهن. حاجين جي گهٽ اچڻ جو سبب وڌندڙ مهنگائي ۽ خراب ايڪانامي آهي.

خوشنصيب حاجياڻي

جڪارتا (انڊونيشيا) جي بن سعود اسلامڪ يونيورسٽيءَ جي شاگرديائي فاطمہ انهن خوشنصيب ماڻهن مان آهي جن کي ملڪ جي بادشاهہ شاهہ فهد دعوت ڏئي حج لاءِ گهرايو آهي. هوءَ پهريون دفعو حج تي آئي آهي ۽ شاهہ فهد جي مهمان ٿي رهندي.

”آئون ۽ منهنجو پاءُ شاهہ فهد جا شڪرگذار آهيون، جنهن اسان کي هي موقعو ڏنو آهي.“ فاطمہ سعودي گزيٽ جي اخباري نمائندي کي ٻُڌايو.

فاطمہ پنهنجي شريعت ڪاليج ۾ ٽاپ جي شاگرديائي آهي ۽ قرآن پڙهڻ ۾ هن جو آواز بيحد سنو آهي. ان ڪري انڊونيشيا ۾ سعودي سفير جي زال هن جو نالو هن دعوت لاءِ موڪليو. فاطمہ ملئي زبان کان علاوه انگريزي ۽ عربي ۾ سٽي ڳالهائي ٿي.

اسلامڪ لٽريچر جي ڏمانڊ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

مائڪروسافٽ پلي ڪٽي دنيا ۾ سڀ کان گھٽو وڪرو ڪندڙ سافٽويئر ڪمپني هجي، پر هتي مڪي ۾ قرآن مجيد، حديث ۽ پيغمبر جي ڪھاڻين جو سافٽويئر نوان رڪارڊ قائم ڪري رهيو آهي..

هن پيري انهن شين جي ڪپت 300 سيڪڙو وڌي وئي آهي ۽ مسجدالحرام جي باهران ڪمپيوٽر سافٽويئر جا دڪاندار وڌندڙ دماند ڏي ڏيان ڏئي رهيا آهن.

اڄ ڪلهه هي دڪان حاجين سان ٽُپ رهن ٿا جن جي سوالن جا جواب قابل سيلزمين ڏيندا رهن ٿا. هي دڪان جيڪي اسلامي شيون وڪرو ڪن ٿا، اهي ڇهه اهم زبانن ۾ آهي: عربي، انگريزي، فرينچ، ملئي، ترڪي ۽ جرمن.

"حاجي حرم پاڪ مان نماز پڙهڻ بعد ان ساڳي امام جي رڪارڊنگ جي سافٽويئر ٻُڌي يڪدم خريد ڪن ٿا." هڪ دڪاندار ٻُڌايو. هڪ سيلز مين چيو ته:

"Islamic software are user friendly, self explanatory and in many languages."

انهن جي قيمت 30 ريالن کان 400 ريالن تائين آهي. ڏئنمارڪ کان آيل هڪ حاجي چيو: "هن قسم جا پروگرام

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

عربي سکڻ لاءِ سنا آهن ۽ ساڳئي وقت اسان جي ٻارن کي مذهب بابت ڄاڻ مهيا ڪن ٿا.“

حاجين جي خدمت لاءِ اسپتالون

مڪ ـ سعودي حڪومت ست اسپتالون ۽ ڪيتريون ئي ڪلينڪون حاجين ۽ مڪي جي شهرين لاءِ مقرر ڪيون آهن. اسپتالون هن ريت آهن: ڪنگ عبدالعزيز اسپتال (272 بسترا)، ڪنگ فيصل اسپتال (207 بسترا)، الجيا جنرل اسپتال (131 بسترا)، حرا جنرل اسپتال (161 بسترا)، ابن سينا اسپتال (200 بسترا)، مئٽرنٽي ۽ ٻارن جي اسپتال (300 بسترا) ۽ نور اسپيشلسٽ اسپتال (526 بسترا).

ان کان علاوه پنج خاص مرڪز ڪوليا ويا آهن، جتي عذر وارن، ڪدني ڪيس، ڊينٽل سرجري ۽ ڪيميڪل Poisoning جا ڪيس داخل ڪيا وڃن ٿا.

ڊائريڪٽر هيلٿ ڊاڪٽر غزاز ٻڌايو تہ حاجين جي صحت برقرار رکڻ ۽ وڇڙندڙ بيمارين جي بچاءَ لاءِ حڪومت منيٰ ۽ عرفات ۾ ٻہ ست ڪن اسپتالون کوليون آهن. اهي هي آهن: منيٰ جنرل اسپتال، منيٰ برج اسپتال، منيٰ وئلي اسپتال، منيٰ نيواسٽريٽ اسپتال ۽ عرفات ۾ عرفات جنرل اسپتال، جبل رحمت اسپتال ۽ نمره اسپتال.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

اهي اسپتالون حج وارا پنج ڏينهن ڪم ڪن ٿيون. انهن اسپتالن کان علاوه منيٰ ۾ 23 ڪلينڪون ۽ عرفات ۾ 42 ڪلينڪون کوليون ويون آهن.

ڊاڪٽر غزاز ٻڌايو ته مڪي جي گرم هوا مسئلا پيدا ڪري ٿي. عام طرح ماڻهن کي ڏينهن لڳيو وجي، اهي هاجي جيڪي انگلينڊ، يورپ ۽ آمريڪا جهڙن ٺڏن ملڪن مان اچن ٿا، جيڪي ڪوسي هوا (لُڪ) جا عادي نه آهن، اهي Sun Stroke جو وڌيڪ شڪار ٿين ٿا. سعودي حڪومت اهڙين بيمارين جي علاج کي به ڏيان ۾ رکيو آهي ۽ انهن جي علاج لاءِ خاص قسم جا ٺڏا بسترا ايجاد ڪيا ويا آهن، جيڪي مڪي، منيٰ ۽ عرفات جي سيني اسپتالن ۾ رکيا ويا آهن.

ڊاڪٽر غزاز ٻڌايو، ”جيتوڻيڪ مزدلفہ ۾ حاجي رات جا فقط ٻه يا ٽي پهر گذارين ٿا پر ان هوندي به سعودي حڪومت اتي پڻ 6 ڪلينڪون کوليون آهن.“

حاجين ۾ پاڻي مفت ورهايو ويو

منيٰ ـ خيميس 16 مارچ 2000ع ـ عرفات جي ٻئي ڏينهن به شاهہ فهد طرفان حاجين ۾ چار لک پاڻيءَ جون بوتلون مفت

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ورهايون ويون. ان لاءِ ڪيتريون ئي ٽرڪون ۽ ڪولڊ اسٽوريج يونٽ استعمال ڪيا ويا. ان ڳالهه جو اطلاع مڪ واٽر اينڊ سيوريج جي ڊائريڪٽر جنرل محمد القوواحس اخباري نمائندن کي ڏنو.

هزارين حاجي روزانو گم ٿين ٿا

منيٰ (اخباري نمائندي هسن حتراش طرفان)

”آئون پنهنجي زال کي حرم پاڪ ۾ ڇڏي باهر هڪ دوست سان ملڻ ويس جنهن کي بن دائود ڊپارٽمينٽ اڳيان بيهڻ جو وقت ڏنو هوم. واپس موٽڻ تي آئون پنهنجي زال ڳولي نه سگهيس.“ 67 ورهين جي محمد موسيٰ نالي هڪ ڪمبوڊيا جي حاجيءَ هرم پاڪ ۾ نهيل Found and Lost سينٽر ۾ ٻڌايو.

محمد موسيٰ جو ڪيس انهن هزارين گم ٿيلن مان هڪ آهي. جيڪي روزانو گم ٿيلن جي سينٽر تي رپورٽ ڪن ٿا، جنهن جهڙا وزارت حج طرفان حرم پاڪ جي چوڌاري اٺ سينٽر آهن.

هن اخباري نمائندي جي انسپيڪشن تي انهن مان هڪ سينٽر تي هڪ الجيريا جو حاجي پنهنجي سَسُ جي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

وجائجي وڃڻ جي رپورٽ ڪرڻ آيو هو. سينٽر جي انچارج ساڻس چرچو ڪندي چيو: ”ميان ان ۾ گهبرائڻ جي ڪا ڳالهه ناهي اهڙا سهڻا موقعا رب پاڪ ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي خاص بانهن لاءِ مهيا ڪري ٿو.“ حاجي (جنهن جي سَسُ گم ٿي وئي هئي ۽ ڦلهڙو منهن ڪري آيو هو) کان ٻه ٽهڪ نڪري ويو.

ان سينٽر جي انچارج محمد يونس ٻڌايو ته هيستائين 3380 گم ٿيڻ جا ڪيس هنن جي سينٽرن تي درج ٿي چُڪا آهن. اهڙيءَ طرح ٻين سينٽرن ۾ ٻه رپورٽ ٿيندا رهن ٿا. هن ٻڌايو ته هن سال حاجين جي وڏي تعداد ڪري گم ٿيندڙن جو تعداد گذريل سال کان تمام گهٽو آهي.

سينٽر جي انچارج ٻڌايو ته گم ٿيلن جي رپورٽ گهٽو ڪري نماز بعد ملي ٿي، ڇ جو نماز ختم ٿيڻ بعد رش ۾ حاجي هڪ ٻئي کان ڏار ٿيو وڃن. گم ٿيڻ تي هو پوليس وارن سان ڳالهه ڪن ٿا ۽ هو اسان جي مرڪز Lost and Fount ۾ موڪلين ٿا. جيڪي گم ٿين ٿا انهن ۾ وڏو تعداد انهن جو آهي جيڪي 50 سالن کان وڏي عمر جا آهن ۽ سڀ کان گهٽا هندستان، پاڪستان، بنگلاديش، شام، مصر ۽ ترڪيءَ جا گم ٿين ٿا.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جدي جو ايئرپورٽ روسي حاجين جي مارڪيٽ
جده ۾ نمائندو ”عرب نيوز اخبار“

ڇا توهان پنهنجي ڇاهڻ وارن لاءِ ڪو تحفو يا سوڪڙي خريد ڪرڻ چاهيو ٿا؟ هٽ جي ڪم جو ڪو چيني گلدستو، ايراني غاليچو، اندين ڳهه ڳڻو، روسي همام دستو؟

انهن شين لاءِ توهان کي پاڙا پري چين، روس، ايران، افغانستان يا ٿائلنڊ داغستان وڃڻ جي ڪا ضرورت ناهي. توهان کي رڳو ٿوري درائيو ڪري ڪنگ عبدالعزيز انٽرنيشنل ايئرپورٽ تي پهچڻو آهي، جتي توهان کي هر اها شيءِ ملي سگهي ٿي جنهن جي توهان کي ڳولا آهي.

مختلف ملڪن کان ايندر حاجي پاڻ سان گڏ ملڪن جون شيون آڻين ٿا جيڪي هنن جي ملڪ ۾ سستيون آهن ۽ جدي جي ايئرپورٽ تي هنن کي انهن شين تي چار پيسا فائدو مليو وڃي. ساڳي وقت جدي ۾ رهندڙ عربن کي نيون شيون خريداريءَ لاءِ مليو وڃن. ۽ پوءِ هڪڙي جون شيون کپن ٿيون تہ ٻيا پهچيو وڃن ۽ اهڙي طرح هي حج جا ٻہ مهينا ڪن وڏو ڪاروبار هلي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

”هي فوٽ پاٿ واريون مارڪيٽون بين الاقوامي بازاريون آهن، جن ۾ خريداري ڪرڻ ۾ ڏاڍو مزو اچي ٿو.“ ڪنگ عبدالعزيز يونيورسٽيءَ جي شاگرد فهد محمد چيو جيڪو حج وارا ۾ مهينا جدي ايئرپورٽ تي پارٽ ٽائيم جاب ڪندو آهي. ”توهان کي هتي هر شيءِ ملي سگهي ٿي. رات جو ڏسڻ لاءِ بائناڪيولر کان وٺي وڏي سائيز جا انب ملي سگهن ٿا.“ هن شاگرد ٻُڌايو.

ڪيترائي حاجي پنهنجون سيون پاڻ ويهي وڪڻن ٿا ۽ ٻيا حاجي هول سيل ۾ مڪاني عربن يا ايئرپورٽ تي ڪم ڪندڙن کي وڪڻيو ڏين ٿا، جيڪي پوءِ وڪڻندا رهن ٿا. چمڙي جي سامان، واچن، ڪئميرائن، چرين خنجرن کان بوٽ، قميصون، ٽوپلا، جڙيون بوٽيون ۽ گهڻ ڳٽا ملي سگهن ٿا، جن جي قيمت هڪ ريال کان 600 ريالن تائين ٿي سگهي ٿي. اڇُڪلهه سڀ کان گهٽو سامان ۽ وڪڻڻ وارا روس جا آهن.

حج لاءِ ايندر ڪئنڊئن جو وڏو تعداد
جده ـ نمائندو عرب نيوز

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪئناڊا جي مسلمانن لاءِ هاڻ هرسال حج ڪرڻ آسان ٿيندو وڃي، جو ڪئناڊا جون ڪيتريون مڪاني ڪمپنيون ۽ سوسائٽيون ڪئناڊا جي ماڻهن کي حج تي موڪلڻ جو تجربو حاصل ڪنديون وڃن.

”ڪئناڊا کان حج لاءِ ايندڙ مسافرن ۾ ڪيترا اهي آهن جيڪي پهريون دفعو حج ڪري رهيا آهن. هن سال 4000 ڪئناڊا جا مسلمان حج لاءِ آيا آهن ۽ اميد ته ٻئي سال کان اڳ ۾ گهڻا ايندا“. اونٽاريو (ڪئناڊا) جي خالد بن وليد مسجد جي بورڊ ميمبر احمد نورمحمد ٻڌايو.

اونٽاريو جي خالد بن وليد مسجد وارن هن سال پهريون دفعو 63 حاجين جو گروپ حج لاءِ موڪليو آهي. ڪئناڊا ۾ 30 لک مسلمان رهن ٿا، جن مان ٽي لک کن Toronto ۾ رهن ٿا انهن ۾ 80 هزار سومالیا جا مسلمان آهن، جيڪي سالن کان اتي Settle آهن. آهڙا لک کن عرب رهن ٿا. سڄي شهر 15 مسجدون آهن ۽ چار اسلامڪ اسڪول آهن. جن ۾ هڪ چوڪرين جو ڏار آهي.

ڪئناڊا کان ايندڙ هر حاجيءَ کي 1300 ڪئناڊئن ڊالر ڏيڻا پون ٿا، جيڪي هنن جي رهائش ۽ کاڌي پيتي لاءِ آهن. باقي هوائي جهاز جي ٽڪيٽ لاءِ الڳ پئسا ڏيڻا پون ٿا. حج

تي اچن ڪان اڳ هنن کي حج بابت تعليم ڏني وڃي ٿي ۽ هتي به ڪين روزانو ليڪچر ڏنو وڃي ٿو.

ڪئناڊا جي مقابلي ۾ هن سال نارٿ آمريڪا يعني USA ڪان 6000 حاجي آيا آهن. ان ڳالهه جي تصديق آمريڪا ۾ قائم سعودي عرب جي سفارتخاني ڪئي، جن انهن کي ويزائون جاري ڪيون آهن.

ڪئناڊا جي احمد نور ٻڌايو ته هنن جي "خالد بن وليد مسجد" تي 13 لک ڊالر خرچ آيو هو، جيڪو ڪئناڊا جي سومالي اسلامڪ سوسائٽي ۽ سعودي عرب جي امير ماڻهن پريو هو.

دنيا جو وڏي ۾ وڏو ڪوس گهر

رياض - 12 مارچ 2000ع - ڪالهه ڇنڇر ڏينهن ڪرائون پرنس شهزادي عبدالله (جيڪو ڊپٽي پريميئر ۽ نيشنل گارڊ جو ڪمانڊر پڻ آهي) منيٰ جي نئين ڪوس گهر (Slaughter House) جو افتتاح ڪيو. هي ڪوس گهر دنيا جو سڀ کان وڏو سلاٽر هائوس آهي، جتي ٽن ڏينهن اندر ڇهه لک جانور ذبح ٿي سگهن ٿا جن کي بعد ۾ چلي صاف ڪري اتي جو اتي Freeze (ٿڏو) ڪري سگهجي ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هي سلاٽر هائوس پنج لک چورس ميٽرن تي پکڙيل آهي، جنهن کي ناهڻ ۾ ننڍن وڏن ـ کل 112 نيڪيدارن حصو ورتو. گوشت کي يخ بنائڻ لاءِ ريفريجريشن سسٽم جو ڪم اوميگا انجنيئرنگ ڪمپنيءَ وارن ڪيو. جنهن کي لاءِ 1200 مزور، ٽيڪنيشن ۽ انجنيئر لڳاتار ڪم ڪيو ۽ 470 ملين سعودي ريال فقط ريفريجريشن سسٽم تي لڳا. (عرب نيوز)

حاجين لاءِ 12000 بسون

حاجين جي هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ (مکي کان منيٰ، عرفات، مزدلفہ وغيره) ڪٽي وڃڻ لاءِ ٻارهن هزار بسون مقرر ڪيون ويون آهن. اها ڳالهہ مواصلات جي ڊپٽي وزير ڊاڪٽر عبدالعزيز الاوهاليءَ "عرب نيوز" اخبار جي نمائندي کي ٻڌايو.

ڊاڪٽر صاحب ٻڌايو تہ انهن مان 7000 بسون سعودي ٽرانسپورٽ يونين وارا هلائيندا آهن ۽ اهڙو هزار ڪن سعودي پبلڪ ٽرانسپورٽ ڪمپنيءَ جي ذمي هونديون ۽ باقي بسون مڪاني ۽ بين الاقوامي بسين جون ڪمپنيون هلائيندیون.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ياد رهي تہ ڪويت، ايران، عراق جهڙن ڪيترن ملڪن ڪان حاجي بسين ذريعي مڪي پهچن ٿا ۽ هو هڪ هنڌ ڪان ٻئي هنڌ تائين پنهنجين ئي بسين ۾ سفر ڪن ٿا. سڀ ڪان گهٽيون بسيون ترڪي ۽ گلف جي ملڪن: دبئي، دوحا، مسقط ۽ مصر ڪان اڳتي ٿيون.

76 سالن جي سعوديءَ کي چار زالون 45 ٻار

العلا (نيوز ڊيسڪ) 31 مارچ 2000ع ـ ناحي المفراع نالي هڪ رٽائرڊ سعودي فوجيءَ کي چار زالون ۽ 45 پٽ ۽ ڌيئون آهن. سڀ سال اڳ پهرين ذوالقعد 1360هـ ۾ هو سعودي فوج ۾ سپاهي طور پرتي ٿيو هو. پرائمري پاس آهي. 15 سال فوج ۾ ۽ 22 سال نيشنل گارڊ ۾ مختلف عهدن تي خدمت ڪري برگيڊيئر جي حيثيت سان رٽائرڊ ٿيو. العلا شهر ڪان 45 ڪلوميٽر پري ڏور ڏڪ ۾ مغيراءِ ڳوٺ جو باشندو آهي.

پهرين شادي ٿيهن سالن جي عمر ۾ ڪئي ۽ چوٿين پنجونجاهه سالن جي عمر ۾ ڪئي. چار زالون سڳين پيٽن وانگر پيار محبت سان هڪ ئي گهر ۾ رهن ٿيون. ناحيءَ مڪاني اخبار کي ٻڌايو تہ هن جي عمر 76 سال آهي. هن ان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڳالهه تي تعجب جو اظهار ڪيو ته خبر ناهي ڇو اڇڪلهه جا نوجوان هڪ ڪان وڌيڪ شادين کان پڇن ٿا ۽ ان ڳالهه کي پسند نٿا ڪن.

ناڇيءَ ٻڌايو ته مسئلا فقط انهن گهرن ۾ پيدا ٿين ٿا، جن جا مڙس انصاف پسند ۽ ڪڙڪ نه آهن. هن ٻڌايو ته هن کي 23 پٽ ۽ 22 ڌيئون آهن. اٺ پٽن ۽ هڪ ڌيءَ جي شادي ڪري ڇڏي آهي. 36 پٽ ڌيئون ۽ زالون هڪ ئي گهر ۾ ڳڏ رهن ٿيون. عيد جا ڪپڑا خريد ڪرڻ لاءِ ارڙهين هزار ريال ۽ اسڪول ۾ داخلا جو خرچ اٺ هزار ريال ٿئي ٿو.

هن ٻڌايو ته هن جي ٻارن جا نالا شاهي خاندان جي حاڪمن ۽ شهزادن جي نالن پٺيان آهن. فقط ٽن ٻارن جا نالا ڏاڏن پڑڏاڏن جي نالن تي رکيا ويا اهن. جمعي جي ڏينهن سڀني ٻارن کي گڏ ڪري تربيتي اجتماع جو بندوبست ڪندو آهيان. 15 هزار ريال پينشن گهر جي خرچ لاءِ پوري نٿي پوي. رمضان مبارڪ جو بل 40 هزار ريال ٿيو وڃي. سڀ کان وڏو مسئلو قرضن جو انبار آهي. جيڪو ڏينهون ڏينهن وڌندو ئي رهي ٿو.

ناڇيءَ هن اخباري نمائندي کي ٻڌايو ته هن اڇڻ وڃڻ ڇڏي ڏنو آهي. ناڇيءَ جو چوڻ آهي ته هن کي هڪ ترڪ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

دوکو ڏنو، جنهن کي هو ڪڏهن ب وساري نٿو سگهي. هن وڏي مشڪل سان ڏيڍ لک ريال گڏ ڪيا ۽ هن کي ٽرڪ خريد ڪرڻ جو ارادو هو. ترڪ هن کي آفر ڏني ته هو ان رقم مان ان کي بهتر ڏنڏو هلائي سگهي ٿو، جنهن جي ڪفيل ب تصديق ڪئي پر پوءِ هو اها رقم ڪٽي غائب ٿي ويو.

ناحيءَ تي پنج لک ريال قرض آهي. ناحيءَ جو چوڻ آهي ته بريده شهر ۾ پهرين گرلزاسڪول ڪلڻ تي شهرين جي هنگامي کي روڪڻ جو ڪم ڪيس سونپيو ويو هو، جيڪو هن خيرخوبيءَ سان سرانجام ڏنو هو. بريده جا شهري چوڪرين جي اسڪول ڪلڻ جي خلاف هئا. وليعهد شهزادي عبدالله مهم جي ڪاميابيءَ تي هن جو ٿورو مجيو هو ۽ شاباس ڏني هئي. وزيرداخله شهزادي نايف بن عبدالعزيز ب هن ڏي مهرباني‌ءَ جو خط لکيو هو. (سعودي عرب مان نڪرندڙ 'اردو نيوز' اخبار تان ورتل.)

14 لک کان وڌيڪ پاڪيٽ ورهايا ويا

مديني جي سخي ماڻهن طرفان هن سال حاجين ۾ 14 لک کاڌي جا ٿيلها ورهايا ويا.

مديني منوره جي Philanthropic store جي ڊاڪٽر يحييٰ ابراهيم مڪاني اخبار جي نمائندي کي ٻڌايو ته هي پروجيڪٽ پنج سال اڳ شروع ڪيو ويو هو. پهرين سال هنن تي لک ٽيلها حاجين ۾ ورهايا، جيڪي حاجين کي گهرن ۾ پهچايا ويا. هاڻ مديني جي هوائي اڈي، بس اسٽاپن ۽ بسين ۾ به ڏنا وڃن ٿا.

هرهڪ پلاسٽڪ جو ٽيلهو جيڪو حاجيءَ کي مفت ڏنو وڃي ٿو، ان ۾ هڪ جوس جو ڊبو، ڪٽيل ڪيڪ ۽ کير جو ڊبو ٿئي ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رهجي ويل ڪجهه ڳالهيون ـــ

سعودي عرب ۾ توهان ورلي ڪنهن کي وڙهندي ڏسندائو. ڪو هٿن جي ويڑهه شروع ڪندو ته ٻيو غم کائي پاسو وٺي ويندو يا ڪاوڙ ۾ ڪٽي هڪ ٻه ڏڪ وهائي ڪڍندو. پر جهيڙي کي انگهائيندو هرگز نه ڇو جو هتي جي قانون موجب بن ڇٽن کي وڙهندو ڏسي پوليس ٻنهي کي جيل ۾ وٺي وڃي ٿي. هوءَ اهو ڏسي ئي نه ٿي ته ڪنهن جو ڏوهه آهي ۽ ڪنهن جو ناهي. في الحال ٻنهي کي وجيو جيل ۾ اڇلائين ـ ڇا جي آيف.آئي.آر ڇا جا وڪيل ۽ ضمانت ـ پيا جيل ۾ سڙن. جيسين ان ساڳي پوليس واري (شرطي) کي دل ۾ اچي ۽ اچي جيل مان ڪڍين. ڪيترين حالتن ۾ ته مٿن مائٽن کي ٻه خبر نه ٿي پوي ته ڪهڙي شهر جي جيل ۾ همراهه آهي. سعودي عرب ڪٽي سئيدن ۽

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سئزرلنڊ جهڙو مادرن ۽ سهڻو ٿي ويو آهي پر سندس جيل اڄُ به سبي ۽ جيڪب آباد کان خراب آهن.

هڪ دفعي هڪ آمريڪن شيدي جهيڙي ۾ ٻئي سان نونشي بازي ڪري رهيو هو، اتي سامهون پوليس واري کي ايندو ڏسي سندس ڪنهن ساٿيءَ خبردار ڪيس ۽ ٻئي کي مارڻ يڪدم چڏي مٿان لوئي وجهي تسبي هٿ ۾ جهلي ذڪر ۾ شروع ٿي ويو. مٿان اچي پوليس بينس. مزي جي ڳالهه اها جو جنهن مار پئي کاڏي ان به پوليس کي دانهن نه ڏني.

دانهن به ڪيئن ڏئي. جهيڙي جي معاملي ۾ پوليس بنهي کي کنيي کڻي وجي ها. پوليس جي تيز نگاهن جي جواب ۾ هو فقط مرڪندو رهيو، جڻ چئي رهيو هجي ته ڪجهه به نه ٿيو، مون کي نونشا به نه پئي لڳا پر پيار جا هٿڙا پئي گهمايائين.

۽ حج تي آيل احمد يوسف نالي هڪ سوداني سول انجينيئر ۽ سندس روسي زال لوبا موسائي پڻ هئي. احمد يوسف جڏهن انجنيئرنگ پڙهڻ لاءِ خارتوم کان ماسڪو روانو ٿيو ته هن کي خواب خيال به نه هو ته هو ڪو وطن

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪان ڏور رهندڙ هڪ ٻئي ملڪ ۽ زبان ڳالهائيندڙ سان شادي ڪندو. هن جي ملڪ (سوڊان) جي رسم و رواج ۽ تهذيب و تمدن روس کان بلڪل مختلف هئي. پر پوءِ هن کي سگهوئي اهو محسوس ٿيو تہ اهو غلط آهي. هو پنهنجو ملڪ ۽ فيملي 1990ع ۾ سول انجنيئرنگ پڙهڻ لاءِ ڇڏي روس روانو ٿيو هو. اتي هڪ سوڊاني فيمليءَ معرفت هن جي ملاقات هڪ مسلمان روسي ڇوڪريءَ سان ٿي.

هو مليا، هڪ ٻئي سان ڳالهايائون ۽ 1999ع ۾ روس جي هڪ شهر گورڪيءَ ۾ شادي رچائي.

”روسي مسلمانن جون رسمون رواج اسان مشرقي ماڻهن جي رسم و رواج جهڙيون آهن. مون سمجهيو اهي مختلف هوندیون پر مسلمان سڀ هڪ جهڙا آهن.“ يوسف چيو: ”هن مون کي روسي سکڻ ۾ مدد ڪئي ۽ مون هن کي عربي سيکاري.“ احمد يوسف انگريزي ۽ هسپانوي (Spanish) پڻ ڳالهائي ٿو ۽ سندس روسي زال لوبا جرمن ڳالهائي ٿي، جو هو جرمنيءَ مان پڙهي. هوءَ هاڻي عربي ۽ انگريزي سکي رهي آهي.

”هڪ عربي ڳالهائيندڙ سوڊانيءَ سان شادي ڪري مون کي بيحد خوشي ٿي آهي.“ روسي زال لوبا ٻڌايو. ”هو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

منهنجي لاءِ وڏي مدد آهي ۽ عربي سيکارڻ ڪري مون کي قرآن شريف پڙهڻ ۾ آساني ٿي آهي.“

حج تي ويندڙ پلي ڪٽي ڪو امير هجي ۽ هو مڪي جي ڪنهن فائيو اسٽار هوٽل ۾ رهي ۽ منيٰ، عرفات ۽ مزدلفہ ۾ ته هن کي به بين وانگر تنبوءَ ۾ ڪلئي آسمان هيٺ ڌرتيءَ تي سمهڻو پوي ٿو. حج وارن پنجن ڏينهن ۾ منيٰ، عرفات ۽ مزدلفہ ۾ سڄي مخلوق هڪ ٿيو وڃي.

پهرين به لکي چُڪو آهيان ته حرم پاڪ جي در وٽ ڏٺم ته هرهڪ ماڻهو پنهنجا چمپل ۽ عهدادر کان ٻاهر ڦٽا ڪري ۽ پينو ٿي اندر گهڙيو ٿي. حرم پاڪ ۾ بادشاهه توڙي فقير، فوجي جنرل توڙي سپاهي، امير توڙي غريب، شهري توڙي ڳوناڻو، هرهڪ اصل بادشاهه اڳيان ٻڪ ڪٽي پني رهيو هو ۽ پنهنجن گناهن بخشائڻ لاءِ ڳوڙها ڳاڙي رهيو هو.

حرم پاڪ جي ٻاهران اجياد اسپتال وٽ ۽ ترڪن جي پراڻي قلعي وٽ روز چادرون ۽ ڪپڑن جا ڪليا تاڪيا

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

سُڪندا ڏسي تعجب لڳندو هو تہ هي ڇا آهي؟ يا ويجهڙائيءَ ۾ ڪو ڏوبي گهاٽ آهي يا ڪپڙي ناهڻ جي فئڪٽري. جنهن ۾ نهيل ڪپڙي کي ڪلف ڏئي يا ڪنهن ڪئميڪل مان بوڙي سُڪايو وجي ٿو ۽ جي ڏوبي گهاٽ آهي تہ ڇا فقط احرام، چادرون ئي ڏوئي سڪايون وجن ٿيون ٻيا ڪپڙا نہ. ۽ سڀ کان وڏي ڳالهہ تہ انهن ڪمن لاءِ هي هنڌ تہ صحيح جاءِ نہ آهي.

۽ پوءِ هڪ ڏينهن جاڻ پيم تہ هي سُڪڻ لاءِ ڪپڙا نہ ڪنهن ڏوبي گهاٽ طرفان آهن ۽ نہ ڪنهن فئڪٽريءَ طرفان. مختلف ملڪن کان سفر ڪري هن پلي پٽ تي آيل حاجي پنهنجي آخري سفر تي اوڀي وڃڻ جي ڊريس يعني ڪفن تيار ڪري رهيا آهن. ڪيترا ماڻهو ڪفن جو ڪپڙو يا سڄو تاڪيو وڻي زم زم جي پاڻيءَ ۾ پسائي خدا جي گهر جي ٻاهران سُڪائي پنهنجي وطن ڪٽي وجن ٿا. مرڻ کان اڳ پنهنجي پوئرن کي اهائي وصيعت ڪن ٿا تہ مرڻ بعد کين هن ڪفن ۾ دفن ڪيو وجي.

ڪراچيءَ جو هڪ همراهہ جيڪڏهن مڪي يا مديني جي مارڪيٽن مان ڪوريا جا بلاڪيٽ ۽ ٽانو ٽپا، ترڪيءَ

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

جا چمپل ۽ چادرون، جيان جو سبيل ۽ اڻ سبيل ڪپڙو ۽ تائيوان، چين جا رانديڪا ۽ بيون شيون خريد ڪري رهيو آهي تہ معنيٰ هن کي ڪراچيءَ جي مارڪيٽ جي وسعت جي خبر نہ آهي. جتي هر شيءَ ملي ٿي ۽ سستي اگهہ تي پوڻ.

سعودي عرب مان ڪو سون جا ڳهہ اهو سوچي ونڻي رهيو آهي تہ سعودي عرب ۾ سون سستو آهي تہ اها هن جي سراسر اڻڄاڻائي ۽ ناداني آهي. هن کي اها بہ خبر نہ آهي تہ پاڪستاني زيورن ۾ 22 ڪرئٽ سون ٿئي ٿو (نج سون 24 ڪرئٽ ٿئي) ۽ سعودي عرب جي ڳهن ۾ فقط 18 ڪرئٽ سون ٿئي. ان حساب سان نج سون جو ليکو ناهيو وڃي تہ سعودي عرب مان سونا زيور خريد ڪرڻ واري کي هر تولي پنيان اٽڪل چار، پنج سؤ نقصان ٿئي ٿو. جاءِ نمازون (مصلا)، چادرون ۽ تسبيحون پاڪستان ۾ ڪيترين ئي قسمن جا رکيا آهن. ڪنهن هڪ اڏ ورائٽيءَ کان علاوه هر شيءِ ملي ٿي ۽ ساڳئي مقابلي جي آهي. ڪو معمولي ڪٽي فرق هجي پر قيمت اسان وٽ گهٽ آهي. پوءِ خريداري ڪري سفر ۾ پاڻ سان ايڏو بار ڏوئجي. سپ ۾ ڳري شيءِ گلم، غاليچو، ڪپڙو ۽ جاءِ نماز ٿئي ٿي. بلاڪيٽ ڪٽي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

هلڪا ٽين ٽاڙ پر گهٽي واليوم هجڻ ڪري گهٽي جاءِ والارن ٽا ــ خاص ڪري حج تي (مڪي شريف ۾) جتي توهان کي سمهڻ، ويهڻ پاسي ورائڻ لاءِ ڪل جاءِ ادائي فوٽ باءِ ڇهه فوٽ فقط مليل ٽئي ٽي، بلاڪيٽن جهڙيون ويڪريون شيون پاڻ سان ڪمري ۾ رکي پاڻ جاءِ جي سوڙهه پيدا ڪرڻ ڪهڙي ڏاهپ آهي ـ جڏهن ته اهي شيون پنهنجي ملڪ ۾ به عام جام ملي سگهن ٽيون

جن ماڻهن کي سڄو ڏينهن آفيسن ۽ دڪانن ۾ ويهڻو پوي ٿو ۽ هن کي هلڻ چلڻ جي عادت بنهه ناهي، ان لاءِ بهتر آهي ته حج تي روانو ٽيڻ کان ٽي چار مهينا اڳ پنهنجو پاڻ ۾ گهٽي کان گهٽي هلڻ جي عادت وجهن، جو حج دوران خبر ناهي هنن کي حرم پاڪ کان ڪيترو پري گهر ملي ۽ جي رهائش ويجهي آهي ته به پنج وقت نماز لاءِ اچڻ وڃڻ ۾ ٽوٽل ٽي چار ميل ٽيو وڃن. اهڙيءَ طرح طواف (ڪعبي جي چوڏاري ست چڪر) ۽ سعي (صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ست چڪر) اٽڪل ٽي چار ميل ٽيو وڃن. حج وارن ڏينهن ۾ ته اڄا به گهٽو پنڌ ڪرڻو پوي ٿو. مزدلفه کان منيٰ ته هرهڪ کي پنڌ ئي وڃڻو پوي ٿو ۽ پوءِ ان ئي

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڏينهن منيٰ ۾ پنهنجي تنبوءَ کان شيطان کي پٿريون هڻڻ لاءِ پنڌ وڃڻو پوي ٿو ۽ پوءِ ان ئي وقت طواف ۽ سعي ڪرڻ لاءِ پلي ڪو منيٰ کان مڪي پنڌ اچن ٿا، انهن جا ٽي چار ميل وڌيڪ ٿيا. ان ڪري بهتر آهي ته حج تي روانو ٿيڻ کان اڳ پاڻ ۾ هلڻ جي عادت وجهجي. عورتون پنهنجن گهرن ۾ هڪ ڪنڊ کان بي ڪنڊ تائين واڪ جي پريڪٽس ڪري سگهن ٿيون.

مون سان گڏ رهندڙ ڊاڪٽر روزانو طواف ڪري اچڻ بعد پنهنجن پيرن کي زيتون جي تيل سان مالش ڪندو هو. زيتون جو تيل پاڪستان ۾ به ملي ٿو يا مڪي پهچي پهرين ڏينهن ئي به چار جهاجي گڏجي تيل جي ننڍي شيشي يا ڊبي مالش لاءِ وني سگهن ٿا. بهرحال ڪنهن به تيل جي مالش سان پيرن تي سوڄ نٿي ٿئي.

مديني ۾ رهندر هڪ پراڻي باشندي چيو:

"مڪي ۾ جلال آهي ۽ مديني ۾ جمال آهي."

هڪ ٻئي بن شهرن ۾ پيٽ ڪندي چيو:

"مڪي ۾ بندو ۽ رب آهي، مديني ۾ امتي ۽ رسول آهي."

www.iqbalkalmati.blogspot.com

رش ۾، خاص ڪري منڱ (جتي لڪها ماڻهو هڪ ئي وقت شيطان کي پٽريون هٽڻ لاءِ اڳتي وڌن ٿا) کا شيءِ پٽ تي ڪري پوي تہ هيٺ جهُڪي هرگز نہ ڪٽجي. ايڏي رش ۾ توهان جي پويان ايندر فقط هڪ ماڻهو تہ ڪٽي توهان جو خيال رکي ٿوري دير لاءِ بيهي رهي يا توهان کي هيٺ جهُڪندو ڏسي ڪٽي ترسي پر ان جي پويان هزارين ماڻهو ٽيلها ڪندا (Momemtum ۾) پيا اچن اهي ترسي نہ سگهندا ۽ توهان کي چپي ويندا. ان ڪري اهڙي گپاگيهہ ۾ توهان جي پيرن مان چمپل نڪري وجي يا هٿن مان ڇٽي يا ٽرماس نڪري وجي تہ ان جو فڪر هرگز نہ ڪيو ۽ پنهنجي جان بچائڻ خاطر انهي ئي رفتار سان اڳتي وڌندا رهو، ڇو جو توهان جي اوچتي جهڪڻ تي پويان ايندڙ ٽي چار ڇڪا ٽاپڙجي توهان مٿان ڪري پوندا ۽ ان مٿان هزارين ماڻهن جو سيلاب توپان کي چپي ويندو.

مڪي شريف يا مديني منوره جهڙي منڱ ٻانگ مون ڪٽي نہ ٻڌي. ائين لڳندو هو جڻ آسمان مان آواز گونجي رهيو هجي.

حج جي لغوي معنيٰ ارادو ڪرڻ يا ڪنهن جاءِ تي پهه ڪري وڃڻ آهي. پر شريعت جي اصطلاح ۾ مڪي شريف ۾ پهچي بيت الله جو طواف، منيٰ ۾ رهڻ، عرفات جي حاضري، مزدلفه ۾ رات ٽڪڻ ۽ صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي (ست ڦيرا) ڪرڻ آهي.

مڪي ۽ مديني ۾ پاڻ وڪڻڻ توڙي ڪائڻ تي سخت بندش آهي. رستي تي سگريٽ چڪڻ کان به جهل آهي. توهان پان يا سگريٽ جا عادي آهيو تہ ان ڳالهه جو ڏيان رکجو.

هوائي جهاز رستي ۽ وقت کي سسائي ڇڏيو آهي. اسان جڏهن نندا هوندا هئاسين تہ ڳوٺ جا ماڻهو پاڻيءَ جي جهاز تي حج لاءِ ويندا هئا. پاڻيءَ جي ڊگهي سفر ۾ حاجين جي ورتل سستي قسم جي ڪتل (کجور) سُرجي ويندي هئي. تڏهن به مڪي مديني کان آيل هيءَ سوغات اسان لاءِ اهم هوندي هئي. ڪتل کي صاف ڪري، اکين تي رکي،

چپن سان چُمي ڪائي ڇڏيندا هئاسين. ڪڏهن بہ گلا نہ ڪئيسين.

اسلام فوٽوءَ جي اجازت ڏئي ٿو يا نہ ـ منهنجي خيال ۾ ان جو دارومدار نيت تي آهي. پوڄا خاطر فوٽوءَ کا ٽنگڻ ظاهر آهي شرڪ جو ڪم يعني گناهہ آهي. پاسپورٽ ۽ شناختي ڪارڊ تي فوٽو يا پنهنجو 'فوٽو يا پار پتا' ڇڪيءَ ۾ هار وانگر وجهي هلڻ سجاٽپ خاطر آهي جيئن ڏوهن کي گهٽائو وجي ۽ حج دوران گم ٿي ويل يا گذاري ويل جي ان مان سجاٽپ ڪري سگهجي.

بهرحال سعودي عرب ۾ توهان ڇڪيءَ ۾ فوٽو سميت سجاٽپ ڪارڊ لڙڪائي سگهو ٿا پر تعويذ نہ. ڇو جو تعويذ وغيره مان مطلب شرڪ جو نڪري ٿو. توهان الله کان من جي مراد گهرڻ يا الله کان مدد گهرڻ بدران تعويذ، ڏاڪڻ ۽ ٿوڻن ڦيٽن تي ويساهہ ڪريو ٿا. مڪي ۾ هڪ ڏينهن ٽئڪسين جي چڪاس ٿي رهي هئي. پوليس وارا هڪ هڪ ڪار کي روڪي ان جا ڪاغذ پٽ جانچي رهيا هئا. آئون جنهن ٽئڪسيءَ ۾ وينل هوس ان جو ڊرائيور پنجابي ڳالهائڻ وارو پاڪستاني هو. ٽئڪسيءَ جا ڪاغذ چيڪ

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ڪندي عرب پوليس واري جي نظر ڪار جي آئيني ۾ لڙڪندڙ تعويذ تي پئي: ”هي ڇا آهي؟“ پوليس واري ٽئڪسي ڊرائيور کان پڇيو.

”گهٽو پاڙو ڪمائڻ لاءِ هي تعويذ لکرايو اٿم.“ ٽئڪسي ڊرائيور عربيءَ ۾ وراڻيس.

پوليس واري ست ڏئي اهو تعويذ چني ورتو ۽ ڪا دير پاڪستان پاڪستان جا لفظ دهرائڻ سان گڏ ڊرائيور کي دب ڪيندو رهيو. جڏهن اسان کي ڇڏيائين تہ ڊرائيور ٻڌايو تہ هو اهوئي چوندو رهيو تہ توهان پاڪستاني خبر ناهي ڪڏهن ستڙندائو ۽ وارننگ ڏيندي چيائين تہ: ”آئيندي اهڙي شرڪ جو ڪم ڪيو اٿئي تہ ڇهہ مهينا جيل اماڻي ڇڏيندوسانءِ.“

سعودي عرب ۾ چوري چڪاريءَ تان هٿ ڪپيو وڃي ٿو ۽ وڏن ڏوهن تا سرقلم ڪيو وڃي ٿو ۽ انهن سزائن جو هڪ دفعو فيصلو ٿيڻ تي ڏوهاريءَ سان ڪابہ همدردي نٿي ڪئي وڃي. ويندي جو هن جو هٿ مادرن ٽيڪنالاجيءَ ۽ سهوليت موجب ائين نٿو ڪپيو وڃي، جيئن ڪو سرجن ڪنهن مريض جو اسپتال ۾ آپريشن دوران ڪپي ٿو.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

هڪ پاڪستاني ڊاڪٽر ٻڌايو تہ هن کي سعودي عرب ۾ سڀ پگهار واري نوڪري ملي پر ”ڏوهارين جا هٿ ڪپڻ“ واري ڊيوٽيءَ تان گهبرائجي نوڪي ڇڏي ڏني. هن ٻڌايو تہ ڏوهاريءَ جو بنا نشي Anaesthesia يا Pain Killer دوا ڏيڻ جي هٿ ڪپيو وجي ٿو ۽ پوءِ ٽمندڙ رت کي بند ڪرڻ لاءِ ڪپيل هٿ کي گرم تيل ۾ وڌو وجي ٿو ۽ پوءِ ان بعد ئي مجرم کي اسپتال موڪليو وجي ٿو.

مٽئين ڊاڪٽر ٻڌايو تہ عورتن کي حج وارن ڏينهن ۾ ماهاني تڪليف (Monthly Periods) کان بچڻ لاءِ ڪپي تہ Primolut-N گوريون روزانو کائين.

ڪن ڪن انگريزي شين جا عربيءَ ۾ نالا عجيب آهن ۽ انهن شين جي Slogans جا ترجما ان کان وڌيڪ حيرت انگيز آهن.

ٽمٽو ڪٽچپ جربيءَ ۾ طماطم کتشاب ٿيو وجي، جو جو عربي زبان ۾ نہ ”ٽ“ آهي، نہ ”چ“ ۽ نہ ”پ“. اهڙيءَ طرح چاڪليٽ شڪولاته ٿيو وجي.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم
www.iqbalkalmati.blogspot.com

مديني ۾ مسجد نبوي جي باهران هرگهٽيءَ ۾ ڊير پبلڪ ٽيليفون بوٿ نظر اچن ٿا. اها خبر هيم تہ ٽيليفون ڪي عربيءَ ۾ هاتف سڏجي ٿو پر هتي جتي ڪٿي وڏن اکرن ۾ ’مافي مشڪله‘ لکيل ڏسي، آخر هڪ ڏينهن انگريزي ڳالهائڻ واري ڪارڊ وڪٽندڙ کان پڇيم تہ هن جو مطلب ڇا آهي.

هن ٻڌايو تہ اهو هن ٽيليفون ڪمپنيءَ جو نئون سلوگن آهي. مافي مشڪله معنيٰ ”ڪابہ شيءِ ڏکي ناهي.“ يعني توهان هنن ٽيليفونن ذريعي دنيا جي ڪنهن بہ ڪنڊ ۾ ڳالهائي سگهو ٿا.

اهڙيءَ طرح اڇُڪلهہ جيڪي پيپسي ڪولا جا نوان ڊبا وڪامي رهيا هئا، انهن تي نعرو لکيل هو: ”نفس الطعم الرائع“ جنهن جي انگريزي ۾ معنيٰ بہ لکيل هئي. Same Great Taste

ڪپڑن ڌوئڻ لاءِ پائوڈر صابڻ ونڊ ويس. صابڻ آمريڪن Tide هو پر ڊبي تي عربيءَ ۾ نالو لکيل هو ”تايد“ ۽ ان جي هينان لکيل هو ”نسيم الحدائق“ معنيٰ Garden Breeze.

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

فرزي مئنگودرنڪ جي ڊبي تي ان جو عربي ترجمو هو: فرزي شريف المانجو.

ڪراچيءَ جي ايئرپورٽ تي جتان حاجي حج لاءِ روانا ٿيان ٿا اتي وڏن اکرن ۾ لکيل آهي:

"عازمين حج خدا حافظ ـ قائد اعظم انٽرنيشنل ايئرپورٽ" ۽ هينان هڪ شعر لکيل آهي:

جسے چاہا در پے بلالیا

جسے چاہا اپنا بنالیا

یہ بڑے کرم کے ہیں فیصلے

یہ بڑے نصیب کی بات ہے

ان کان علاوه ايئرپورٽ تي ڪيترن هنڌن تي وارننگ طور لکيل آهي "جيڪڏهن پنهنجي زندگي ۽ ملڪ سان پيار ڪريو ٿا تہ نشي جون شيون ڪٽي وجھ ڪان گريز ڪريو ۽ ملڪ ۽ قوم کي شرمندگي ۽ بدناميءَ کان بچايو."

سعودي عرب ۾ منهنجي هڪ عرب دوست، جيڪو اتي جي نيويءَ جو ڪمانڊر آهي، تنهن ڏڪ جو اظهار ڪندي چيو تہ: "ڪيڏي افسوس جي ڳالھ آهي تہ هن موذي ڏنڊي ۾ سڀ ڪان گھٽا پاڪستان ۽ افغانستان جھڙا مسلمان

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

ملڪ حصيدار آهن.“ اڇُڪلهه جي سخت مشيني چڪاس ۽ هوشيار ڪتن ڪري شايد ئي ڪو سمگلر بچي سگهي ٿو پر ان هوندي به ڪيترائي نادان ان ڏنڊي ۾ پاڻ کي ڦاسائي رکن ٿا. هتي اچڻ سان ايئرپورٽ تي جهليا وجن ٿا ۽ سندن انجام سرڪلم ئي ٿئي ٿو.

www.iqbalkalmati.blogspot.com

پورو ٿيو

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com

الطاف شيخ

مئرين انجنيئر

Altafshaikh2004@yahoo.co.uk

هن ڪتاب جا سمورا حقءِ واسطا مصنف وٽ قائم

www.iqbalkalmati.blogspot.com